

ალ. ფრონელი

მთიულეთი

1804 წ.

ტფილისი

1896

მთიულეთი 1804 წელსა

ისტორიული ამბავი

ათას რვაას ოთხის წლის აღელვებამ მთაში დი-
დად გაუჭირა საქმე საქართველოში ახლად დამკვი-
დრებულ რუსეთის მცირე მხედრობასა და მართვა-
გამგეობას. ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზა
ერთადერთი გზა იყო კავკასიონის ქედზე, რომლის
შემწეობითაც შეეძლო რუსეთს განუწყვეტელი მი-
სვლა-მოსვლა ჰქონოდა საქართველოსთან. ამ გზით
გადმოჰყავდათ ჯარები, მოჰქონდათ სამხედრო სურ-
სათი და თოფ-იარაღი. (სრულიად არც შავი ზღვა
და არც კასპიისა მაშინ რუსეთს არ ეკუთვნოდა, რომ
იქიდან დახმარება გაეწია საქართველოში დაბანაკე-

ბულ ჯარისათვის გაჭირვების დროს, თუ ვინცობაა დარიალის კარი დაიხშობოდა. მხოლოდ ამ გზითვე შეიძლებოდა მუდმივი სადიპლომატო მიწერ-მოწერა იმერეთთან და კავკასიის დანარჩენ დამოუკიდებელ სამფლობელოებთან.

რუსეთის მთავრობას, საქართველოს და მთიულთ კარგად ესმოდათ საქართველოს სამხედრო გზის დიდი მნიშვნელობა. უამგზოდ რუსეთი მკვიდრად ფეხს ვერ მოიკიდებდა საქართველოში და, მაშასადამე,

-4-

ვერც დაიმორჩილებდა მთელს კავკასიას შავის ზღვის პირიდან მოკიდებული კასპიის ზღვის პირამდე, თერგისა და ყუბანის მიდამოებიდან არეზის კიდემდე. სწორედ ესაა მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირველი კურთხეული დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, როდესაც შეიტყო, რომ აჯანყებულმა მთიულებმა საქართველოს სამხედრო გზა შეკვრეს და ჯარებს აღარ უშვებენ ლინიიდან საქართველოში. იმპერატორმა ფიცხელი ბრძანება გასცა, მიიღეთ ყოველგვარი ღონისძიება, არა დაჰზოგოთ-რა, ოღონდ ეს საჭირო გზა დაუყოვნებლივ გახსენით როგორმე. იმ ჟამად საქართველოს განაგებდა მხნე, უშიშარი, მამაცი და თან სასტიკი თავადი პავლე დიმიტრისძე ციციშვილი. მხედართმთავარი ერევნისკენ იყო გალაშქრებული, რაც რამ ჯარი მოიპოვებოდა, მეციხოვნეთა გარდა, სულ თანა ჰყვანდა წაყვანილი. რუსეთთან მოწყვეტა და გზის შეკვრა საქართველოს მე-

ორე სამზღვარზე ლაშქრობის დროს სიკვდილი იყო მთავარ-მართებელისათვის. პეტერბურგსა და საქართველოში ყველას ეგონა, რომ ამ საშინელს განსაცდელს რუსეთი ვერ აიტანს, რომ თავად ციციშვილის მცირე მხედრობა, ისედაც შესუსტებული და დაქანცული, ცალკე უსურსათობით, და ცალკე საშინელის სიცხითა, სრულიად ამოწყდება სპარსელების ხელით, რადგან კავკასიის ლინიიდან მაშველი ჯარი ვეღარ მოვა მუამბოხეთა წყალობით და ამგვარად ბოლო მოეღება რუსეთის მართვა-გამგეობას საქართველოში.

-5-

მაგრამ შიში არ გამართლდა; რუსეთმა, თუმცა გაჭირვებით, მაინც შესძლო დაეთრგუნა ყოველგვარი დაბრკოლება. მთიულთა აჯანყების დროს ევროპაში ნაპოლეონ დიდი დანავარდობდა, სახელმწიფოებს და სამეფოებს ეს საკვირველი მეომარი ნაფოტსავით ამსხვრევდა. რუსეთის სამხედრო და საერო მოღვაწენი შიშითა და კრძალვით შესცქეროდნენ კორსიკანელს გმირს. ან ფულს, ან მომეტებულს ჯარს საქართველოს შესარჩენად როგორ გამოიმეტებდნენ, როდესაც განსაცდელი თვით რუსეთს მოელოდა დასავლეთიდან! თუ საქართველო სამუდამოდ არ დაჰკარგა მაშინ რუსეთმა, ეს მხოლოდ თავად ციციშვილის გენიოსობის წყალობით მოხდა. მთავარ-მართებელმა უადრესი მხნეობა გამოიჩინა, შეჰკრიბა გაფანტული ჯარები, მოიშველია ლინიიდან არა მცირედი

მხედრობა, შეკრული გზა გახსნა, უცბად ჩააქრო
მთაში აღზნებული ცეცხლი და ამით საბოლოოდ
უზრუნველ-ჰყო რუსეთის მფლობელობა, როგორც
საქართველოში, აგრეთვე მთელს ამიერ კავკასიის
მხარესა.

საგნად ამ ისტორიულ ამბისა ჩვენ ავიღეთ აი
სწორედ ეს გაჭირვებული ხანა რუსეთის დამკვიდრე-
ბისა ჩვენს ქვეყანაში და ვეცდებით, რამდენადაც გა-
რემოება და რუსულად დაბეჭდილი მასალა ნებას
მოგვცემს, დაწვრილებით განვმარტოთ ყოველი წვლი-
ლი მთიულთა ამბოხებისა და სავსებით დავასურა-
თოთ მიზეზნი, რომელთაც გამოიწვიეს მთიულების

-6-

ჯიუტი და მედგარი ბრძოლა ახლად დამკვიდრებულ
მთავრობის წინააღმდეგ. აქვე ბოდიში უნდა მოვი-
ხადოთ მკითხველთან, რომ ამ საყურადღებო ამბის
მოთხრობა ცოტა შორიდან დაგვჭირდება, რადგანაც
უამისოდ ძნელია მიხვდეს ადამიანი, თუ რამ გაამწა-
რა მთიულნი, რამ გააბედვინა იარაღის ხელში აღება
ძლიერ სახელმწიფოს წინააღმდეგ და როგორ გაუ-
წიეს თითქმის ხუთს თვეს ურჩობა რუსეთის მხედრო-
ბის სარდლებს და თვით ულმოხელ თ. ციციშვილს.
საჭიროდ ვსცანით აგრედვე, გზა-გზა ავუხვიოთ ხოლ-
მე ჩვენს საგანს და ხან სხოლიოებში, ხან თვითონ
ტექსტში მოვიხსენიოთ ისეთი გარემოებანიც, რო-
მელსაც პირდაპირი კავშირი არა აქვს ჩვენს მო-
თხრობასთან.

I

რაკი რუსეთმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს სრულიად დაიმორჩილა ყირიმის ნახევარი კუნძული და მეფე ერეკლე მეორესთან ქალაქს გეორგიევსკში 24 მკათათვეს 1783 წ. დადებულ ხელშეკრულობის ძალით საქართველო თვისის მფარველობის ქვეშე მიიღო, ძალა-უნებურად უნდა ეზრუნა, რომ საქართველოსაკენ კავკასიონის ქედზე რიგიანი და უშიშარი გზა ჰქონოდა. ერთად-ერთი ხეობა, რომელზედაც რუსეთის მთავრობას ადვილად შეეძლო გადმოეყვანა საქართველოში თვისი მხედრობა, დარიალის ხეობა

-7-

იყო. და ამისათვისაც სწორედ ამ ვიწრო ხეობას მიჰქცია ყურადღება მთავრობამ. არც ხარჯს და არც შრომას არ ერიდებოდა, რომ როგორმე დარიალი, ეს ბუნებით პირქუში ადგილი, მუდამ ხელში სჭეროდა და მის მიდამოს დამკვიდრებულ მთიულებს წინააღმდეგობა არ გაეწიათ ნელ-ნელა, მაგრამ შეუჩერებლივ და განუწყვეტლივ წინ მიმავალის რუსეთის მხედრობისათვის.

უხსოვარ დროიდან დარიალის ხეობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამერ კავკასიის ერთათვის. ამ ვიწროების ბატონს მუდამ შეეძლო ებატონა მთელს კავკასიაზედ; ვისაც ბედი მის კლიტე-გასაღებს ჩაუგდებდა ხელში, ის მცირე მფლობელიც რომ ყოფილიყო, უძლიერეს ფეოდალად გარდაიქცეოდა. მაშინ სწორედ მის ნებაყოფლობაზე იქნებოდა დამო-

კიდებული, ვინ გაატაროს და ვის შეუკრას გზა. სა-
ბედნიეროდ რუსეთისა, ამ ვიწრო ხეობაში რამდე-
ნიმე მცირე მფლობელი იჯდა მეთვრამეტე საუკუნის
დასასრულს და მეცხრამეტეს დასაწყისს. როცა ამათ
აშკარად დაინახეს, რომ რუსეთი აღარა ჰხუმრობს და
საფუძვლიანად სურს დამკვიდრდეს, როგორც მთასა,
აგრედვე ამიერ-კავკასიაში, ბევრმა მათგანმა ურჩობა
დაიწყო, მაგრამ საჩუქრები, ჩინები და ორდენები
სასწაულებრივ ჰმოქმედებდა მათზე და მალე წყნარ-
დებოდნენ. თაგურელების სოფელ ჩიმის მამასახლისს
პირდაპირ კაპიტნობა ებოძა, მოინათლა კიდეც და
მიმრქმელად თვით გენერალ-პორუჩიკი პ. ს. პოტემ-

-8-

კინი ჰყავდა¹⁾). სტეფანწმინდის ბატონს გაბრიელ ყა-
ზიბეგს აგრედვე პირდაპირ მაიორის ჩინი ებოძა. ამ
საჩუქარმა და წყალობამ ისეთი ერთგული გაჰხადა
გაბრიელ ყაზიბეგი, რომ მთელს თავის სიცოცხლეში
ერთხელაც არ უმტყუნია იმ მთავრობისთვის, რო-
მელმაც ასე დააჯილდოვა პირველშივე, თუმცა, რო-
გორც ქვემოდ დავინახავთ, გაბრიელს ბევრი შე-
მთხვევა ჰქონდა ასეთის ღალატისათვის.

დარიალის ხეობაში მცხოვრებ მეზატონეთა ერთ-
გულობა დიად ფრიად სახიერო და სასარგებლო იყო
რუსეთისათვის, მაგრამ ამასთანავე ცარიელ ერთგუ-
ლობაზე საქმის სიმტკიცის დამყარება მოუხერხებელი
იქნებოდა და ამისათვის შეუდგნენ ციხე-სიმაგრეთა
აგებას და შიგ მეციხოვნეთა ჩაყენებას. სარატოვისა

და კავკასიის გუბერნიების გენერალ-გუბერნატორმა პავლე სერგეის-ძემ პოტემკინმა 1784 წელს ციხე-სიმაგრე ააგო თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად უწოდა ვლადიკავკაზი. ამავე წელს გენერალ-გუბერნატორის ბრძანებით ამ ახალს ციხეში თორმეტი ზარბაზანი შეიტანეს. ამ სახით ქალაქი მოზდოკი ვლადიკავკაზის წყალობით მეტისმეტად დაუახლოვდა საქართველოს. კავკავის ციხის აშენებამდის ქალაქი მოზდოკი, სადაც მთავრობის დაწესებულებანი იყო მოთავსებული და სა-

---

1) იხ. Материалы для новой истории Кавказа съ 1722

П. 1803 г. П. Гр. Буткова, ч. II, стр. 131.

-9-

კმარისი ჯარი დაბანაკებული მთიულებთან საბრძოლველად, თითქმის მოწყვეტილი იყო საქართველოს და საშინლად ძნელდებოდა მისვლა-მოსვლა მთავრობის მოხელეთა და მსწრაფლ-მსრბოლ შიკრიკთა. კავკავის აშენებით ეს დაბრკოლება ცოტად თუ ბევრად მოისპო.

ნაკლებად არ იყო საჭირო ხიდები მდ. თერგზე. საქართველომდე სულ 27 ხიდი იყო გასაკეთებელი, აქედან 13 თაგაურელების მამულზე და 14 საკუთრად საქართველოს მიწა-წყალზედ. პოტემკინმა რვასი ჯარისკაცი გააყოლა ობერ-კვარტირმეისტერს ფოხტს ხიდების გასაკეთებლად და ერთი ბატალიონი კი-

დევ, რომ ყური ეგდოთ და მთიულებს ხელი არ შეეშალათ მუშაობისათვის. გაკეთებული ხიდები პოტემკინმა ჩააბარა თავაურელებს და შრომისა და ყარაულობისთვის წელიწადში 510 მანეთი გაუჩინა ჯამა-ვირად. თავაურელები მოვალენი იყვნენ აგრედვე შიკრიკნი ანუ კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და მფარველობა გაეწიათ რუსის მგზავრთათვის. ამ გზით გამოიარა ორმა ბატალიონმა რუსის ჯარმა პოლკოვნიკ ბურნაშოვის უფროსობით და 3 ნოემბერს 1783 წ. მშვიდობით ჩამოვიდა ტფილისს, სადაც მეფე ერეკლე დიდის მხიარულებით დახვდა. თვით ქალაქი გაჩირად-დნებული იყო, ნიშნად მხიარულებისა, რომ რუსეთის მხედრობა უვნებლივ მოვიდა ტანჯულ ქვეყანაში აუარებელ მტრისაგან დასაცველად და საპატრონე-ბლად ²⁾.

---

²⁾ იხ. Материалы Буткова, ч. II, стр. 131 და 165.

დარიალის ხეობის დიდი მნიშვნელობა რუსეთზე ნაკლებ არც ქართველებსა და სხვა კავკასიის ტომთ ესმოდათ. ამ საგნის შესახებ აი რა საყურადღებო ამბავს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი: „ახალციხის ფაშის ელჩმა, აბრაიმ-ბეგმა, სთხოვა მეფე გიორგი XIII-სა, იტვირთე ხონთქრის სელიმის მფარველობა და აღვითქვამ ახალიციხისა და სრულიად სამცხის შეერთებას საქართველოს სამეფოსთანა, ვითარცა იყო ძველადაო. მეფემ იწყინა აბრაიმ-ბეგის ნათქვამი და

სრული უარი განუცხადა; ხოლო რომ უფრო გული მოეკლა ელჩისათვის, გაჰგზავნა რუსეთისათვის გზის გასაკეთებლად დარიალიდან შანშე ერისთავი, გლახა ბაბანას-შვილი და ქალაქის ნაცვალი მიკირტუმ სუგრუნაშვილი. მაშინ თურმე სიტყვა-მარჯვე ჩერქეზმა და ახალიციხის ფაშის მახლობელმა მოახსენა მეფეს: ბატონო მეფევ და კარის-კაცნო დარბაისელნო: რომ ალებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთ თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? დახშვა კარისა ამისა, უბრძანა მეფემან, იქნება დახშვა ქრისტეანობისა კარისა; ამისათვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ვესავთ, იქნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განაღებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“³⁾.

კავკასიის ქედზე ეხლა გაკეთებულია მშენიერი და სამაგალითო გზა-ტკეცილი, წელიწადში მის

---

³⁾ იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-ისა გვ. 143.

შესანახად და შესაკეთებლად თითქმის ოცი ათასი თუმანი იხარჯება, მაგრამ, ეინ არ იცის, რა ძნელია ამ გზით მგზავრობა ზამთრობით, როდესაც ორ-სამ კვირობით საქართველო მოსწყდება ხოლმე რუსეთს. ადვილი მისახვედრია, რა ძნელი და საშიში იქნებოდა მისვლა-მოსვლა ამ გაუკეთებელ გზით ასის წლის წინად, ოდეს რუსის მხედრობა ხან-გამომშვებით ჩვენის ქვეყნისკენ მოდიოდა. 1769 წელს აგვისტოს

თვეში გენერალ ტოტლებენმა თავის ჯარით გამოიარა დარიალის ვიწრო ხეობა და ათის ვერსის მანძილზე სოფელ სტეფანწმინდამდე საქართველოს მაშინდელ საზღვრამდე, ათის ხიდის გაკეთება დასჭირდა მდ. თერგზე! ექვსი ხიდი ტოტლებენს თავაურელებმა გაუკეთეს, სამი ქართველებმა და ერთიც თვით რუსებმა. ტოტლებენის ჯარს ადგილობრივმა გუბერნატორმა⁴⁾, თავად ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილმა, ორასი ქართველი მიაშველა, რომელთაც სამის დღის განმავლობაში ხელით და ზურგით გადმოზიდეს ზარბაზნები, ტყვია-წამალი და სხვა სამხედრო იარაღი. სტეფანწმინდიდან, თუმცა უვარგისი და ქვა-კლდიანი გზა იყო, მაგრამ ურემს მაინც შეეძლო წვალეებით და გაჭირვებით გავლა და თულის ოსებისაგან თავდასხმის შიში აღარ იყო⁵⁾

---

⁴⁾ ასე ეძახის პროფესორი ა. ა. ცაგარელი. იხ. Грамоты и другие исторические документы XVIII ст., относящиеся къ Грузии. т. I, გვ. IX.

⁵⁾ ibidem. გვ. 60-66. რაპორტი თ. ან. თარხან-მოურავოვისა გრაფ ნ. ი. პანინთან.

თარხან-მოურავოვის შემდეგ⁶⁾ ელჩად საქართველოში დედოფალმა ეკატერინე მეორემ გამოჰზავნა გვარდიის კაპიტანი იაზიკოვი. ახალი ელჩი ასე აღგვიწერს თვისსა მოგზაურობას კავკასიის მთებში: სოფელ ჩიმიდან, რომელიც ეკუთვნის ერთ წარჩინებულ ოსს, გვარად ახმეტოვს, სოფელ სტეფანწმინდამდე

ოც და ერთი ეერსია. სტეფან-წმინდის ბატონი ყაზი-
ბეგი თავის ხელქვეითის ხალხით ემორჩილება მეფე
ერეკლეს.

დარიალის ვიწროებში გავლა ერთი უბედურება
და ღვთის რისხვაა. მდ. თერგი შუილ-ღრიალით მო-
ჰქუხს. თეალაუწვდენელ, ციცაბო კლდეებს შორის

---

*) ანტონ რომანის ძე თარხან-მოურავოვი, რუსეთის ელჩი სა-
ქართველოში, რომელიც ტოტლებენის ჯარს მოჰყვა, დაიბადი რუ-
სეთში. მამა მისი გადაჰყვა მეფე ვიხტანგ ლეონის ძეს რუსეთში 1724
წელსა. ებოძა კაპიტნის ჩინი და მოკლულ იქმნა 1738 წ. ხოტინის
აღების დროს. ანტონმა სწავლა მიიღო შლიახტების კადეტთა კორ-
პუსში და 1753 წ. ებოძა პოდპორუჩიკობა ქართველთა გუსარის პოლ-
კისა. მონაწილეობა მიიღო პრუსიასთან მომხდარ ომში. ამას შემდეგ
მსახურებდა სამოქალაქო ომში. ნადვორნი სოვეტნიკის ჩინით და-
ჯილდოვებული დაინიშნა რუსეთის სანდო ელჩად მეფე ერეკლეს და
სოლომონის კარის წინაშე. ტოტლებენი გადამეტერა მოურავოვს და
დააბეზლა იმპერატრიცასთან - როგორც ქართველი, ერეკლეს მიემხრო
და რუსეთის ინტერესებს ჰღალატობდაო. ამისათვის დაიბარეს პეტერ-
ბურგსა, სამართალში მისცეს და, ბევრის წვალეზისა და ვაი-ვაგლახის
შემდეგ, საქმე მოსპეს. ანტონმა მშვენიერად იცოდა ქართული და მო-
ხიბლული მეფე ერეკლეს ნამდვილ მეფურის ხასიათით, საცა კი შე-
მთხვევა ეძლეოდა, ყველგან ქებითა და დიდებით იხსენიებდა მეფესა.
დაბრუნებული რუსეთად, დარიალის ხეობაში ოსებმა გამარცვეს და
სიკვდილს ძლივს გადარჩა. ასე უღმობელად მოეკიდა ბედი ამ პატიო-
სანს კაცსა. იხ. Грамоты, I, გვ. XXXV, 66, 366-367 და 418.

თერგის ღრიანცელი ადამიანს ყურს უჭედავს და თავ-

ბრუს ასხამს. მისი ზვირთები გულს უხეთქავს მგზავრ-
სა. უხილობის გამო თერგს წამ-და-უწუმ უნდა აუ-
ხვიო და ციცაბო კლდეებზე ცოცვითა და ფოფხვით
გადიარო. შიშისაგან ჯერაც გონს ვერ მოვსულეარ;
შეუძლებელია დაწვრილებით აღვწერო ყველა ის გა-
ჭირვება, რაც ამ მგზავრობაში გამოვიარეო. ვისაც
არ გადუვლია ამ საშინელ მთებზე, არ მოუსმენია
თერგის გრგვინვა და ქუხილი, არ ჩაუხედნია მის ჩაბნე-
ლებულ უფსკრულში, ის ვერ წარმოიდგენს ამ გზის
სიძნელეს. თერგი უშველებელ ლოდებს აგორებს და
ხშირად რამდენისამე საჟენის სიმალიდან მედგრად
გადაჰქუხს ძირსა. როდესაც მაღლა აიხედაე, ცას
ძლივს დაინახავ, თავზე თითქო უშველებელი ლოდ-
ნი დაკიდულან და გემუქრებიან ჩანთქმას. ბილიკის
სივიწროის გამო იძულებული ვიყავ ფეხთსაცმელი
გამეხადა და რომ უფსკრულში არ გადავჩეხილიყავ,
თოკებით შემკრეს ოსებმა და ისე მივყავდითო. ხან-
დისხან მთის ციცაბოდან მეწყერი და ზვავი ჩამოწვე-
ბა ხოლმე და მგზავრთ სიცოცხლეს უსპობსო. მე
მხოლოდ ერთი ყაზახი გადამეჩეხა უფსკრულში და
ეს დიდ ბედნიერებად უნდა ჩაითვალოს, რადგან
ხშირად მრავალი ხალხი იღუპება ამ წყეულ და შე-
ჩვენებულ გზაზეო.

გაჭირვება და უბედურობა მარტო ამითი არა
თავდება. მთიულ-ოსებს სასყიდელი უნდა მისცე,
თორემ უამისოდ ცოცხალს არ გაგატარებენ. წინად,

ვიდრე ფულის ყადრს ისწავლიდნენ, უბრალო ხამსა სჯერდებოდნენ, ეხლა კი ამას ცოტაობენ, თუმცა ერთი ნევსის, ყვითელი ღილის და სარკის საფასურში ქათამს მოგცემენო. ხოლო კაჟისა და ტყვია-წამალი-სთვის ყმად დაგისახლებიანო. მაგრამ სამწუხარო-დაო, ამბობს იაზიკოვი, ეს საჩუქრები ვერ იხსნიან მგზავრს გაჭირვებისაგან. ხშირად დასაჩუქრებული ოსები დაგხვდებიან სადმე ყრუ ალაგას და ისე გაგ-ფცქვნიან, რომ დედი-შობილას გაგიშვებენ. ზარბა-ზნებისა ოსებს საშინლად ეშინიანთო, ამბობს ია-ზიკოვი და ამისათვის ურჩევს მთავრობას, რომ და-რიალის ვიწროებში რამდენსამე ალაგას ააგოს სიმაგრე-ნი, ჩააყენოს მეციხოვნენი და იქონიოს თითო სიმა-გრეში ოროლი ზარბაზანი⁷⁾.

ასეთი იყო მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში საქართველოს სამხედრო გზა, რომლის შემწეობი-თაც შეეძლო მხოლოდ რუსეთს შემოეყვანა ჯარები საქართველოში და გადმოეზიდა სურსათი და სამხედ-რო იარაღი. უკეთესს მდგომარეობაში ვერა ვხედავთ ამ გზას მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს, როდესაც ჩენი ქვეყანა სამუდამოდ შეუერთდა რუსეთსა. წინად თუ დროებით და ათასში ერთხელ მოდიოდა რუსე-თის ლაშქარი, ეხლა, რაკი მეფობა მოისპო და რუსული მართვა-გამგეობა დამკვიდრდა, ცისმარე დღეს ახალ-ახილი ჯარები იგზავნებოდა რუსეთის

---

⁷⁾ ibidem, გვ. 263-265.

შიდა გუბერნიებიდან. საქართველოს შეერთების შემდეგ რუსეთს სურვილი გაეღვიძა დაეპყრო მთელი მხარე კავკასიონის ქედიდან მოყოლებული მდინარე არეზამდე და შავის ზღვის კიდეებიდან კასპიის ზღვის ნაპირამდე. თავადი პავლე დიმიტრის ძის დროს (1802-1806 წ.) რუსეთს სულ სამი-ოთხი პოლკი ჰყავდა, საქართველოს სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეული, და გრაფ გუდოვიჩის მთავარ-მართველობის დროს კი (1806-1808 წ.) უკვე დივიზიობით ითვლებოდა რუსეთის მხედრობა⁸⁾.

დარიალის ხეობაში მცხოვრებთათვის სწორედ აუტანელ ბეგარად გარდაიქცა ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზის კეთება. მარტო ხიდების შეკეთება მდინარე თერგზე, თოვლის გადახვეტა ზამთრობით და ღორღის მოცილება ზაფხულობით ყოველ წიაღვრის შემდეგ იმოძენა შრომასა და ჯაფასა თხოულობდა მთიულთაგან, რომ თავიანთი საზრდოს მოსაპოვებლად დრო და მოცალეობა აღარა რჩებოდათ. მართალია, გასამრჯელო იყო დანიშნული, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ ძალიან მცირე და მეორეც ისა, რომ ან დროზე არ აძლევდნენ წვრილმანი მოხელენი, ან თუ მოინებებდნენ და დაურიგებდნენ რასმეს, იმასაც დაკლებით ურიგებდნენ. ამ ნაირად მიდიოდა დრო 1804 წ. 19 აპრილამდე,

---

⁸⁾ იხ. В. Потто, т. I, выпускъ 3, გვ. 437. Кавказская

война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях.

-16-

როდესაც თ. ციციშვილს აცნობეს პეტერბურგიდან, რომ გზის შესაკეთებლად ხუთის წლობით, გადადებულია 6,000 მ. ყოველ-წლიურად, იმ პირობით კი, რომ როდესაც საქართველოს შემოსავალი იმატებსო, ეს დანახარჯი სახელმწიფოს დაუბრუნდესო).

რა თქმა უნდა, მაშინდელ საქართველოს სამხედრო გზას ექვსი ათასი მანეთი წელიწადში პირსვერ მოსწმენდავდა. ზარბაზნების გადმოსატანად იძულებულნი იყვნენ, ნაწილ-ნაწილ დაეშალათ და ისე ეზიდათ ზურგით, ან ცხენებით ვაკემდე. გზაზე გაჩხირული კლდის წვეტები ნაღმით არ იყო დანგრეული, ქვისა და რკინის ხიდების მაგიერ ხის ხიდები იყო გადებული მდ. თერგზ, რომელიც წყალდიდობას სულ ერთიანად ჰგლეჯდა და არღევდა. ამისათვის გზის შესაკეთებლად გადადებული ფული მუშებს არ ეძლეოდათ და მხოლოდ სხვა-და-სხვა მასალისთვის იხარჯებოდა. რომ მუშებს სასყიდელს არ აძლევდა მაშინდელი მთავრობა, ეს ცხადადა სჩანს თვით მთავარ-მართებლის თ. ციციშვილის განკარგულებიდან. თ. ციციშვილმა, მთაში აღელვების დაწყებების შემდეგ, მთიულებს დაუნიშნა კაცზე დღეში სამი შაური, მაგრამ თან ისიც უბძანა, რომ ეხლა უფასოდ უნდა შეაკეთოთ გზა, რადგან მთელს სა-

---

9) იხ. Материалы П. Гр. Буткова, ч. II, გვ. 503 და ч. III, გვ. 372.

-17-

ქართველოში არავის გაუგონია, რომ გზის გასაკეთებლად გლეხებს ფასს აძლევდნენ¹⁰).

კავკასიის მთაზე უხიფათოდ გადმოსვლას რუსეთის მხედრობისას საქართველოში ხელს უშლიდა აგრედვე ერთი მთის ბატონთაგანი, სოფ. ჩიმის მფლობელი ოსი დუდარუკო ახმეტი. დუდარუკო, თაგაურის თემის ჩამომავალი, ძლიერი კაცი იყო მთაში, მთელი თერგის ხეობა, კავკავიდან დაწყებული სოფ. სტეფან-წმინდამდე, ამ მებატონეს ეკუთვნოდა და, მის დაუკითხავად, ფრინველიც ვერ გადმოფრინდებოდა ამ ვიწრო და უგზო-უკვლო ხეობაზე. საშუალო საუკუნის ფეოდალსავით დუდარუკოს დაემართნა საბაჟონი და გამვლელ-გამომლელისაგან უხვს ბაჟს იღებდა. ციხე-სიმაგრენი ბლომდა ჰქონდა სხვა-და-სხვა ალაგას და მეფურს განცხრომაში ატარებდა დროს ეს შფოთიანი და მოუსვენარი მთის ბატონი. რუსეთის მთავრობის წყალობას არა სჯერდებოდა და ხშირად მოზდოკიდან მომავალ რუსებს არბევდა და სძარცვავდა. ჩიმის მფლობელი ხშირ მიწერ-მოწერაში იყო ახალციხის ფაშა სულეიმანთან, რომელსაც დაწვრილებით აჯიბრებდა ყოველსავე, რასაც კი რუსები განიზრახავდნენ. საიდუმლო ბარათებს რაჭისა და იმერეთის გზით უგზავნიდა ფაშას, რომ როგორმე რუსებს არ ჩაჰვარდნოდათ ხელში¹¹).

---

¹⁰⁾ იხ. Акты, собранные Кав. Археологическою Комиссією. Тифлисъ, 1868 г, т. II, გვ. 319, 334-335.

¹¹⁾ ბუტკოვის აზრით, ესეთივე ერთგული კაცი ჰყოლია ახალციხის ფაშას, სულეიმანს, თვით საქართველოში. ამგვარ კაცად ბუტ-

-18-

დუდარუკოს ძარცვა-გლეჯისაგან მოთმინებიდან გამოსულმა გენერალ-ლეიტენანტმა კნორრინგმა განიმრახა სამაგალითოდ დაესაჯა ეს მოუსვენარი მთიული, რომ შემდეგში მაინც თავისუფლად ევლოთ მგზავრთა და ვაჭართა. მაიორს ბუტკოვს ჩააბარა ერთი როტა ჯარი, ორასი ყაზახი და უბრძანა, ჭკუა ასწავლე დუდარუკოსაო. ბუტკოვმა სინამდვილით შეასრულა უფროსის ბძანება, სოფ. ჩიმი სულ მთლად გადასწვა, ციხესიმაგრენი დაანგრია, დაანგრია აგრედვე ერთად-ერთი მეჩეთი, მტვრად აქცია, მოუკლა 19 კაცი და 6 მძიმედ დასჭრეს ბრძოლაში. ერთის სიტყვით, დუდარუკოს სადგომ სოფელს ჩიმის ნაცარ-ტუტა აადინეს¹²⁾. დუდარუკო მაინც თავისას არ იშლიდა, მაგარამ როცა აკლების მეორე დღეს ს. ჩიმს ზარბაზნები მოადგნენ კავკავიდან, მეტი ჯანი არ იყო, დაწყნარდა და ბედს დაემორჩილა. მოუსვენარი დუდარუკო დიდ ხანს არ დაწყნარებულა თავის სამფლობელოს აკლების შე-

---

კოვს მიაჩნია თ. ზაალ ორბელიანი, თუმცა უეჭველი დასაჯერებელია. მეფე ერეკლეს თ. ზაალი დიდადა ჰყავდა მიჩნეული და კიდევ ენდობოდა. სანდო რომ არ ყოფილიყო ორბელიანი, ერეკლე ელჩად არ გაჰგზავნიდა რუსეთში. ორბელიანი დაესწრო ასპინძის ომს, დიდი

მხნეობა და ვაჟკაცობა გამოიჩინა ამ ომში, როგორც მოწმობს ან. რ. თარხან-მოურავოვი. მეფე ერეკლემ თ. ზაალ ორბელიანის პირით აუწყა დედოფალ ეკატერინე მეორეს ასპინძის გამარჯვება და თან გაატანა ნიშნები ამ გამარჯვებისა: ორი ტყვე ოსმალი, ერთი ლეკი და მრავალი ბაირადი. იხ. А. А. Цагарели, Грамоты, т. I, გვ. 172, 226, 232; Материалы, ч. II, გვ. 192.

¹²⁾ Материалы... Буткова, ч. II, гв. 524-525; ч. III, гв. 365.

-19-

მდეგ. ქვემოდ ვნახავთ, რომ კიდევ გაუმკლავდა რუსებს და მცირე გაჭირვება არ მიაყენა ¹³⁾.

II

რვა მაისს, 1802 წელსა, საქართველოს გამგემ¹⁾ გენერალ-ლეიტენანტმა კარლო თევდორეს ძემ კნორრინგმა დიდის ამბით გამოაცხადა ტფილისში უმაღლესი მანიფესტი, რომლის ძალითაც საქართველო სამუდამოდ უერთდებოდა რუსეთსა. ამავე დროს კნორრინგმა დააარსა უმაღლესი საქართველოს მმართველობა ²⁾. ამ დღესვე გამგებელმა თავისთან მიიწვია საქართველოს წარჩინებულნი თავადისშვილნი და მოქალაქენი, სადგურს სალდათები შემარტყა და უმაღლესი მანიფესტი წაუკითხა სტუმრებს სადილზედ. მანიფესტის მოსმენის შემდეგ კნორრინგმა დააფიცა

---

¹³⁾ დუდარუკოს ამკლები მაიორი ბუტკოვი იყო კნორრინგის კანცელარიის მწერალი და ავტორი კავკასიის ახალის ისტორიის მასალებისა, რომლებიც ჩვენ, სხვათა შორის, ხელთა გვაქვს ამ ამბის საწერად. იხ. უფ. ბროსეს წინასიტყვაობა, გვ. I, დაბეჭდილი Мате-

რიალის პირველ ნაწილში.

1) ასე უწოდებს კნორრინგს პლატონ იოსელიანი. სრული ტიტული კნორრინგისა იყო: Главнокомандующий въ Грузіи, Инспекторъ Кавказской линіи и Астраханскій военный губернаторъ. იხ. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII, გვ. 295 და Закавказье Н. Дубровина, გვ. 33.

2) რუსულად ერქვა: Верховное Грузинское Правительство, რომელიც იყოფებოდა ოთხს ექსპედიციად. შემდეგში ო. ციციშვილმა ოთხის მაგიერ სამი ექსპედიცია დასტოვა. ოთხივე ექსპედიცია ექვემდებარებოდა კოვალენსკის. იხ. Буткова Мат., ч. III, გვ. 351-352; Акты, т. II, გვ. 45-47.

-20-

რუსეთის ტახტის ერთგულობაზე ყველა ქალაქში დამსწრე წარჩინებული თავადიშვილი და მოქალაქე.

კნორრინგისავე ბრძანებით მთელი ქალაქი რვა მაისს გაჩირაღდებული იყო და შუშხუნებს უშვებდნენ. მართალია, ქალაქში დიდი მხიარულება იყო, მაგრამ თვით მთავარ-მართველის სახლში, სადაც შეკრბენ საქართველოს დიდებულნი, მდუმარება და უკმაყოფილება სუფევდა. არავინ მოელოდა მეფობის მოსპობას და კნორრინგის მიერ წაკითხული მანიფესტი ელდასავით ეცა გენერლის სტუმრებს. ამას გარდა მთავარმართველის უნდობლობამაც ბევრს ცეცხლი მოუკიდა. როგორ, გაიძახოდნენ სტუმრები, რუსები ჩვენ მოვიწვიეთ, ვემუდარებოდით ჯარის შემოყვანას საქართველოს დასაცველად, და მთავარმართველი კი მანიფესტს გვიკითხავს, მეფობა მოისპოეო და, თითქო ჩვენ მტრები ვიყვნეთ რუსებისა, სახლს სალდათები შე-

მარტყა გარსა! ალბად ჩვენი დატუსაღება თუ სურსო!
ვინც კნორრინგის საქციელი შეურაცხებად ჩასთვალა,
გამწყრალი და ამრეზილი დაბრუნდა სახლში და ერთ-
გულობის ფიცი არ მიიღო: ამ ურჩობისათვის მრავა-
ლი მათგანი კნორრინგმა მართლა დაატუსაღა.

კნორრინგის უხერხულმა საქციელმა ხალხი მე-
ტისმეტად გააბრაზა და ყველგან განაზნია თესლი
უკმაყოფილებისა. შემდეგშიაც კნორრინგი ისე იქ-
ცეოდა, თითქო განზრახვა აქვს სულ მთლად ააღელ-
ვოს ქართველები და შეაძულოს მისგანვე დადგინე-
ბული ახალი მართვა-გამგეობაო. მანიფესტის გამო-

-21-

ცხადებას შემდეგ გაგზავნა გენერალი ტუჩკოვი ³⁾
მარია დედოფალთან სამეფო რეგალიების ჩამოსართ-
მევად. დედოფალმა ეს დიდად იუკადრისა და დიდად
უსაყვედურა კნორრინგს. დაგეპირდი სამეფოს დაცვას
და ახლა ასე გვღალატობო. მარიამს დედოფალმა
დარეჯანმაც მხარი დაუჭირა და გამგებელს სულს
უმწარებდნენ საყვედურით. კნორრინგმა რომ ვეღარა
მოახერხა-რა, ის გამოუცხადა ორივე დედოფალსა, რომ
მეფობის შესახებ არავითარი ბრძანება არ მიმიღიაო
და შემდეგ გაეშურა ლინიაზედ, სადაც ვითომ უსა-
ჭიროესი საქმენი მოითხოვდნენ იმის იქ ყოფნას ⁴⁾.
სამხედრო საქმეთა გამგეობა ჩააბარა გენერალ-მაიორს
ლაზარევს და სამოქალაქო საქმეთა — კოვალენსკის.
უმადლესის მმართველობის წევრებად დანიშნა თ.
იოანნე ჩოლაყაშვილი და მდივნები ეგნატე და სულ-

ხან თუმანიშვილები ⁵⁾).

---

³⁾ გენერალი ტუჩკოვი იყო საქართველოში 1801-1804 წ.

მისი სახელი ხშირად შეხვდება მკითხველს რუსთა საქართველოს დამკვიდრების ისტორიაში. ტუჩკოვი ფრიად განვითარებული კაცი ყოფილა და ამ გენერლის თხოვნით დაუწერია ბატონიშვილს დავითს, საქართველოს ტახტის მემკვიდრეს, მოკლე ისტორია საქართველოსი.

იხ. Краткая история Царевича Давиды. Тифлисъ , 1893 г. გვ VII-VIII.

⁴⁾ პ. იოსელიანი მოგვითხრობს, რომ კნორინგის მიერ გამოცხადებული მანიფესტი მეფობის მოსპობის შესახებ და მისივე გამოცხადება საქართველოს ერისადმი აღიბეჭდა ქართულად 4,000 ცალი მეფე გიორგი XIII-ს მიერ გამართულ სტამბაში. იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვრ. გვ. 297.

⁵⁾ იხ. Закавк. Н. Дунровина, გვ. 25, 32-33. მოხელე ლოფიცკიმ ცალკე წერილი მიართვა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, სადაც ამ-

-22-

ქართველები განცვიფრებულნი დარჩნენ კნორინგის ასეთი საქციელით. საზოგადოდ, ძნელია იმედის გაცრეუბა და ერთი-ათად უფრო ძნელად ასატანია, თუ გაცრეუბული იმედი შეეხება სამშობლოს ბედ-იღბალსა. ახალი მთავრობისა ქართველებს არა გაეგებოდათ-რა, ვერ მიმხვდარიყენენ, ამ უცნაურ დაწესებულებაში სამართალი სად ეძებნათ. ქართველი კაცი, მიჩვეული მეფის სამართალს, იბნეოდა და ვერ მიმხვდარიყო, ვინაა უფროსი ამოდენა უფროსთა შორისო. კახეთი არ დაემორჩილა ახალ სასამართლოებს და აღელდა. რამდენიმე თავადიშვილი ერევანს გა-

იქცა ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. აპირობდნენ გაქცევას აგრეთვე ბორჩალოს თათრები. ტფილისში ვაჭრებმა დუქნები დაჰკეტეს, აღარც ხარჯს გადვიბდით და აღარც ვაჭრობა გვინდაო. სამოქალაქო საქმეთა გამგებელი კოვალენსკი სამსახურში არ დადიოდა, დანარჩენი უფროსნი მოხელენი, ზოგი ავადმყოფობის გამო და ზოგიც სიყმაწვილით ვერას აკეთებდნენ. ლოჭიჯკის სიტყვით, ქართველები, რაკი სამართალს ეერა ჰპოულობდნენ, შინ დაღვრემილნი და გულ-ჩათუთქულნი ბრუნდებოდნენ. ყველა სწუხდა, რომ ვერ მიაღწია იმ კეთილ-დღეობას, რასაც

ბობს, რომ კოვალენსკიმ სულ თავისი ნათესავები დანიშნაო უმთავრეს ადგილებზედ. მთავრობის სურვილი იყო, უმაღლესს სამმართველოში საყვარელი და ყველასაგან პატივცემული ქართველები ყოფილიყვნენ დანიშნულნი. კოვალენსკიმ კი სინიდისიერნი გაამევა და ისეთნი დანიშნა მოხელეებად, რომელთა ღირსებაზედაც თავაზიანობა ნებას არ გვაძლევს ვილაპარაკოთო! Закавказ. გვ. 49-50.

-23-

ასე გულ-მხურვალედ ელოდა რუსეთის მთავრობისაგან. ერთის სიტყვით, რამდენადაც აქამდისინ ენატრებოდათ რუსეთის მართვა-გამგეობა, იმდენად დღეს უკმაყოფილონი არიანო, ამბობს ლოჭიჯკი ⁶⁾.

უფრო მკაცრისა და სასტიკის სიტყვებით იხსენიებს მაშინდელს გამგეობას სოკოლოვი ⁷⁾. უწესობა და ბოროტმოქმედება აუცილებელი იყო, რადგან უმაღლესად დამტკიცებულ მართვა-გამგეობის წესდებაში მთავარ-მართველს და საქართველოს გა-

მგებელს შეეძლოთ ისეთი ცელილება მოეხდინათ, როგორცა სურდათ და ხმის გამცემი არავინ იყო, რადგან პროკურორი მხოლოდ 19 მკათათვეს 1803 წ. დაინიშნა, როდესაც უკვე გვიანლა იყო. კოვალენსკიმ მთლად გააწყო ქალაქში ვერცხლისა და ოქროს ფული და თავის სახლი ნამდვილ ზარაფხანად გადააქცია. კოვალენსკის ხელს უწყობდა მდიდარი ვაჭარი ივანე ბეგთაბეგიშვილი ⁶⁾). სასმელ-საჭმელი, სანოვაგე და სალეველი საშინლად გაძვირდა ტფილისში. ხალხი დრტვინავდა. კოვალენსკიმკი იმოდენა ფულს მოუყარა თავი, რომ შეისყიდა, რაც საქართველოში მატყლი მოიპოვებოდა, რომ მოგებით სახაზინო მაუდის ქარხნისათვის მიეყიდნა. თვით

---

⁶⁾ იხ. Закавк. Н. Дубровина, გვ. 42-43.

⁷⁾ სოკოლოვი იმერეთს იყო გაგზავნილი ბატონისშვილი კონსტანტინეს გასათავისუფლებლად. იქიდან ქართლზე გამოიარა და რაც უწესობა ნახა, მთავრობას მოახსენა. Закавк. Н. Дур. გვ. 50.

⁸⁾ კოვალენსკიმ ივანე ბეგთაბეგიშვილი საგუბერნიო ხაზინადრად დაჰნიშნა. Ак. II, გვ. 14.

-24-

ქარხანა ვითომ ხაზინის ხარჯით შენდებოდა, მაგრამ ბატონიშვილ დავითის სასახლე დაანგრიეს და ამ მასლით აშენებდნენ. ბატონიშვილმა იჩივლა, რომ საკუთარი სახლი დამინგრიესო, მაგრამ ყურიც არავინ გაიბერტყა ⁹⁾).

კოვალენსკის იმდენად თავს გაუვიდა, რომ გარსევან ჭავჭავაძეც კი არ დაინდო და შეურაცხება

მიყენა. 1802 წ. ოქტომბრის გასულს პეტერბურ-
გიდან დაბრუნდა საქართველოს ელჩად ნამყოფი გარ-
სევან ჭავჭავაძე, დაჯილდოვებული დეისტვიტელნი
სტატსკის სოვეტნიკის ჩინით. ყაზიბეგში ორასამდე
ყაზახ-ბორჩალოს ალაღარები და თათრები მიეგებნენ.
რადგან კოვალენსკისთან სადარბაზოდ არ მივიდნენ,
საშინლად განრისხდა და ყველაზე წარჩინებული ალა-
ღარები და თაყაღიშვილები, რომელნიც გარსევანს
ახლდნენ, ორის დღით დაატუსაღა ¹⁰⁾).

სასამართლოებში მოხელენი სრულიად არ დაია-
რებოდნენ და არაფერს არ აკეთებდნენ. ჩემის მი-
სვლის მეექვსე დღესაო, სწერს თ. ციციშვილი ში-
ნაგან საქმეთა მინისტრს გრ. კოჩუბეის, შვედი სა-
სამართლოში და ვერავინა ვნახე მდივანს გარდა,
რომელმაც ბარათი წარმომიდგინა, ვითომც კოვა-
ლენსკი ამა და ამ დროს გამოცხადდა სამსახურში
და ამა და ამ დროს წავიდაო, ესა და ეს საქმე მო-
ისმინეს და სხვა და თან ისეც დაუმატა, რომ ყოვე-

---

⁹⁾ Закав. Н. Д-на, გვ. 49, 50, 52. Акты, II, გვ. 12.

¹⁰⁾ ibidem, გვ. 52.

ლივე ეს ტყუილია და კოვალენსკის სამსახურში ფე-
ხიც არ შემოუდგამსო ¹¹⁾).

თავადი პოვლუ დიმიტრის ძე ციციშვილი გან-
ცვიფრდა კოვალენსკის საქციელით. ქვეყნის მმარ-
თველი სამსახურში არ დაიარებოდა და თუ აკეთებ-

და რასმეს, მხოლოდ თავისს სახლში. ეს არაფერი.
იმოდენა უფლება მიანიჭა თავისს თავსა და ნათესა-
ვებს, რომ თვით მთავარ-მართებელსაც არა ჰქონდა
ასეთი უფლებანი და ციციშვილის სიტყვით, არც
შეიძლება, რომ მიენიჭოსო ¹²⁾. უფრო სასტიკად იხ-
სენიებს კოვალენსკის სოკოლოვი ¹³⁾. იმის სიტყვით,

---

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 20 ეს მართლის მოყვარე მდივანი ის
ლოჟიციკია, რომელმაც ალექსანდრე პირველს ზემოდ მოხსენებული
ცალკე წერილი მიართვა სხვა-და-სხვა უწყისების შესახებ.

¹²⁾ რა აზრისანი უნდა იყვნენ კოვალენსკის საქციელის მნახველ-
ნი ქართველებიო, ამბობს გულს ცეცხლ-წაკიდებული თ. ციციშვი-
ლი ერთს თავისს მოხსენებაში, რუსულ მართვა-გამგეობაზე და თი-
თქმის ევედრება შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კოჩუბეის, რიგიანი,
პატიოსანი და განვითარებული მოხელენი გამომიგზავნენ საქართველო-
ში, თორემ ახალს მმართველობას სულერთიანად სახელს გაუტეხენ
კოვალენსკისთანა მოღვაწენიო. АКТЫ, II, გვ. 19-20. Зак. გვ. 53.

¹³⁾ იხ. სოკოლოვის საიდუმლო მოხსენება, გაგზავნილი სახელ-
მწიფო კანცლერის გრაფ ა. რ. ვორონცოვის წინაშე, АКТЫ, II, გვ.
5-6. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სოკოლოვი კოვალენსკის მეტისმე-
ტად საძაგელ კაცად იხსენიებს თავისს მოხსენებაში და ჰკვირობს, რო-
გორ უთმობდნენ ქართველები ამდენ უზრდელობას და ბოროტებით
და მოქრთამეობით სავსე საქციელსაო. პ. იოსელიანი კი ამბობს, რომ
მეფე გიორგი კოვალენსკის დიდის პატივისცემით ეპყრობოდაო. ვერ
დააშოშმინა მხოლოდ მეფე გიორგიმ გენერალი ლაზარევი, კაცი მე-
ტისმეტად ფიცხელი და ანჩხლი. დედოფალი თითქმის ყოველდღე მის
ახალგაზდა ცოლს საჩუქრებს უგზავნიდა, მაგრამ ამითიც არა გამო-
ვიდა-რა. იხ. მეფე გიორგის ცხოვრება, გვ. 144. ბუტკოვიც ჰფი-

კოვალენსკი უზღვევდა ეკიდებოდა როგორც მეფეს და იმის სახლობას, აგრედვე ხალხსა თავგასული და გამძვინვარებული მოხელე პატივს არავისა სცემდა, არც დიდებულსა და არც უბირ კაცსა. ყველას ერთგვარად შეუბღალა სახელი და თავ-მოყვარეობა. მეფე გიორგიმ კოვალენსკის დიდის ამბით დაუნიშნა აუდიენცია. დარბაზი სავსებით იყო სავსე დიდებულებით და ბატონიშვილებით. ყველა მოუთმენლად ელოდა რუსეთის იმპერატორის განსაკუთრებულ ელჩსა. კოვალენსკი პირდაპირ სამეფო დარბაზში შევიდა ქურქ-წამოსხმული, ფეხზე თბილი წაღები ეცვა და თავზე საგზაო ქუდი ეხურა. კოვალენსკიმ წინადავე შეუთვალა მეფეს, რომ მისთვის განსაკუთრებული სავარძელი მოემზადებინა და შესვლისათნავე პირდაპირ მომზადებულ სავარძელში ჩაჯდა; სავარძელი ისე ახლო მიაწევინა მეფის საჯდომთან, რომ კოვალენსკის ფეხები მეფე გიორგისას ეხებოდა. მეფე გიორგის დიდად ეწყინა ასეთი უზრდელობა ელჩისა, როდესაც გარსევან ჭავჭავაძემ უამბო, რა დიდის მოწიწებითა და თავაზიანობით იქცევინა ხოლმე უცხო სახელმწიფოთა ელჩნი აუდიენციის დროსაო.

ქრობს, რომ სოკოლოვი მტერი იყო კოვალენსკისა და იმისათვის დააბეზდაო. მაგრამ ეს დასაჯერებელი არ არის. ციციშვილის გამოძიებამ ნათლად დაამტკიცა კოვალენსკის მოქრთამეობა. ამბობენ, დღესაც მის მემკვიდრეებს, პოლტავის გუბერნიაში, სახლი სავსე აქვთ საქართველოდან გაზიდულ ძვირფასის თვალ-მარგალიტით და ოქ-

როსა და ვერცხლის ნივთებიტაო.

-27-

კოვალენსკი იმავე უცნაურის ტანთსაცმელით შევიდა დედოფალ მარიამთან და, შესვლისთანავე საათს დაჰხედა და, რადგან თორმეტი იყო, გამოაცხადა, რომ ეხლა საადმირალო საათია და დროა არაყის დაღვევისაო. დედოფალმა მაშინადვე უბრძანა, მორთვით არაყიო და კოვალენსკიც არ მოერიდა დედოფალს და ამ აუდიენციის დროს არაყი დალია. კოვალენსკის უწესო საქციელი მარტო ამ ამბით არ დასრულებულა. ერთხელ მეფე გიორგიმ სადარბაზო სადილი გაჰმართა და კოვალენსკიც მიიპატიჟა. კოვალენსკიმ უარი შეუთვალა მეფესა, ავადა ვარო და სადილად ვერ გაიხლებიო. თავის მაგიერ მეფეს აწვია თავისი მოსამსახურენი, თვითონ კი მალვით შეიპარა ქალების განყოფილებაში და უცქეროდა სადილად მსხდომ ქალებსა ¹⁴).

ბოროტ-მოქმედება რუსის მოხელეთა უმაღლეს ხარისხამდე ავიდაო, ამბობს ნ. დუბროვინი. უვარგისობა ახალის მთავრობისა დღითი-დღე მატულობდა და ხალხი ძალა-უნებურად ძველს დროს სიამოვნებით და თან სინანულით იგონებდა. სასამართლოებში ქართველებს ლანძღავდნენ, აგინებდნენ და ხშირად მომჩივან-მოპასუხეს კიდევ სცემდნენო. სა-

---

¹⁴) აი თვით დედანში როგორ სწერია: „а самъ (Коваленскій) инкогнито забрался на галерею, гдѣ сидятъ за рѣшотками у Азіатцовъ женщины и во все время, пока столъ про-

должался, министр через рѣшотку глядѣлъ, по окоичаніи же обѣда отправился домой“. Акт. II, გვ. 5-6.

-28-

კმარისი იყო ვისმეზე მცირე ეჭვი შეეტანათ, მაშინვე დაატუსაღებდნენ, ხელეზს ზურგზე თოკით შეუკრავდნენ, კისერზე საბელს წააბამდნენ და ამგვარად ტუსაღს ატარებდნენ ერთის ქალაქიდან მეორემდე. ამასაც არა სჯერდებოდნენო, ამბობს იგივე დუბროვინი. მოხელენი სოფლებიდან ქალებს იტაცებდნენ და აუპატიურებდნენო. ¹⁵⁾

მართვა-გამგეობის საქმის აწეწ-დაწეწას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ საქართველოს ამ დროს რამდენიმე მოხელე განაგებდა. ყველა მათგანს ცალკე ინსტრუქცია ჰქონდა მიბოძებული და ამ ინსტრუქციის ძალით მოქმედობდა. ხალხი კი გონებასა ჰკარგავდა და ევრ მიხვედრილიყო, ვინაა მათ შორის უფროსი და ვის ეკითხება ქვეყნის წვლილი და ავლა-დიდებაო. ერთი რომ მომჩივანს დაუკმაყოფილებელს გაისტუმრებდა და შესტუქსავდა, მეორე უფროსი კიდევ დააკმაყოფილებდა და სანუგეშოსაც ბევრს რასმეს ეტყოდა, ხშირად ყურში იმასაც ჩააწვეთებდა, რომ მე ვარ აქ პირველი და ყველაფერი მე უნდა მეკითხებოდესო. ასეთმა წესმა და რიგმა

---

¹⁵⁾ იხ. უქვეშევრდომილესი მოხსენება თ. ციციშვილისა 9 თებერ. 1803 წ. თარიღით. Зак. გვ. 53. Акт. II, გვ. 17. მაიორმა ვერშინინმა ძალით მოსტაცა ბატონიშვილ ვახტანგის მეუღლეს ქეთევანს ქ. დუშეთში აღსაზრდელად აყვანილი ქალი (воспитан-

нища) და გაიტაცა ქ. მოზდოკს ციციშვილმა მაიორი დაითხოვა სამსახურიდან და მოტაცებული ქალი დაუბრუნა პატრონს. თუ ბატონიშვილებს არ ინდობდნენ ვერშინინები, ცხადია, სხვას უფრო თავისუფლად მოექცეოდნენ.

-29-

სრულიად გააწბილა და გაათახსირა მართეა-გამგეობის საქმე. ¹⁶⁾

თ. ციციშვილის მთავარ-მართველად დანიშვნამდე საქართველოში ოთხი უფროსი მოხელე იყო: კოვალენსკი, სოკოლოვი, გენერალი ლაზარევი და მუსინ-ჰუშკინი, რომელნიც განკერძოებით მოქმედობდნენ. სხვათა შორის, ეს იყო მიზეზი, რომ ხალხში გავრცელდა ხმა, რომ რუსები აქ დროებით არიან და საქართველოდან მალე წავლენო. ¹⁷⁾

თ. პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი მალე მიხვდა, რომ საჭიროა დავაწყნარო და დავამშვიდო აოხრებული და დაწიოკებული ქვეყანაო; მალე უნდა მოეღოს ბოლო, მოხელეთა გარყვნილ და უზნეო საქციელს, თორემ შესაძლოა, ხალხმა მეტი ველარ მოითმინოს, აჯანყდეს და რუსეთის მცირე მხედრობა დიდ გაჭირვებაში ჩააგდოსო. ადვილად შეიძლება ბოდა, რომ 1802 წ. კახეთის აჯანყებას ერთიანი

---

¹⁶⁾ იხ. Акт. II, გვ. 17.

¹⁷⁾ დარიალის ხეობაში თ. ციციშვილმა თავაურელებს პირდაპირ გამოუცხადა, ნუ ოცნებობთ ტყუილად, ვითომ რუსები საქართველოში დროებით არიან და მალე წავლენო. რუსები, რაკი რომელსამე ქვეყანას თავისს გუბერნიად დაჰსახავენ, ფეხს თავისს დღე-

ში აღარ მოიცვლიან იქიდანაო. ამასვე ხშირად იმეორებდა ციცი-
შვილი შემდეგში ამიერ-კავკასიის ხანებთან მიწერ-მოწერის დროს.
ხელმწიფე იმპერატორმა თ. ციციშვილს დიდი უფლებანი უბოძა.
სრულიად მოსპო განაწილება უფლებათა და მხოლოდ მთავარ-მართე-
ბელს ეკითხებოდა ყველაფერი. იხ. რესკრიპტი თ. ციციშვილის სა-
ხელობაზე ბოძებული 1803 წ. 30 იანვარის თარიღით. Act. II, გვ.
15, 16-17.

-30-

ამბოხება მოჰყოლოდა და მაშინ ვინ იქმნებოდა თავ-
მდები, რომ რუსეთის მცირე რაზმი შესძლებდა
თვისს გადარჩენასა და ქვეყნის დაწყნარებას. ამისა-
თვის თ. ციციშვილი მოსვლისათანავე ტფილისში
დაუხანებლივ შეუდგა გამომძიებას, თუ რა იყო მი-
ზეზი ქართველების გაბოროტებისა და უკმაყოფილე-
ბისა. აღმოჩნდა, რომ ყველაფრის თავი მიზეზი იყო
საქართველოს გამგებელი კოვალენსკი¹⁸⁾.

ათისთვის განმავლობაში კოვალენსკიმ ჭირსა-
ვით შეაძულა ქართველებს რუსები და მათ-მიერ გან-
წესებული მართეა-გამგეობა. მისმა ბოროტ-მოქმე-
დებამ, ამბობს თ. ციციშვილი, მოთმინება დააკარ-
გვინა ქართველებს და აღუძრა სურვილი, რითაც კი
შეიძლებოდა, ევნოთ რამე რუსეთისთვის, და წინა-
აღმდეგობა გაეწიათ. მთავარმართებელი ბოდიშს
იხდის გრაფ კოჩუბეის წინაშე, რომ შეგაწუხე კო-
ვალენსკის საზიზღარი საქციელის აღწერით, რომ-
ლის სახლი შეიქმნა უმთავრეს ბუდედ, საიდანაც
იგზავნებოდა დატუსაღებისა, გამომძიებისა და საცხო-
ვრების ჩამორთმევის უქაზებიო¹⁹⁾.

მთავარმართებელი ციციშვილი იძულებული

---

¹⁸⁾ კოვალენსკის ბოროტ-მოქმედებაზე ხმამ თვით ხელმწიფემდინ მიაღწია. Зак. გვ. 54; Акт. II, 22; რუსის მოხელეთა უკანონო საქციელი აქვს აწერილი აგრედვე ა. პ. ბერჟეს. იხ. Русская Старина, 1880 წ. т. 28, გვ. 1-32.

¹⁹⁾ თუ ციციშვილი შემოვიდა ტფილისში 1803 წლის პირველ თებერვალს. კნორინგი და კოვალენსკი 1802 წ. 9 აპრილს. იხ. Акты, II, გვ. 17, 23-25; Закавказ. გვ. 31.

-31-

გახდა აღელვებულ და აღშფოთებულ საქართველოს დასამშვიდებლად მაშინაღვე დაეთხოვნა სამსახურიდან კოვალენსკი. ამის უფლება პეტერბურგშივე მიიღო ციციშვილმა იმპერატორ ალექსანდრესაგან. ციციშვილი საშინელი მკაცრის ხასიათის ადამიანი იყო. გულ-ჩვილობა და თავაზიანად ლაპარაკი თითქმის არავისთან ეხერხებოდა. ენა-მახვილი, გესლიანი, მხნე და ბრძანებლობით აღსავსე კილო მისი საშიშარი იყო, არამც თუ ხელ-ქვეითისთვის, არამედ ამხანაგთათვისაც. კოვალენსკიმ მალე იგემა ამ სასტიკის კაცის სიმკაცრე. ციციშვილმა დაიბარა თავისთან, სადაც შეკრებილი ჰყავდა მრავალი თავადიშვილობა და ამოდენა ხალხის წინაშე უბრძანა, საქმეები ჩააბარე შენს ძმას, როგორც უფროსს მოხელეს და თვითონ შინ წაბრძანდი ქ. გეორგიევსკს, სადაც უნდა იცადო, ვიდრე შენი ბედი ასე თუ ისე გადასწყდებოდ. შემდეგ კოვალენსკი მისცეს სამართალში და რითი გათავდა მისი საქმე უუმართებულეს სენატში, აქტებიდან

არა სჩანს ²⁰⁾).

---

²⁰⁾ ალბად ეს წამი აქვს პ. იოსელიანს სახეში, ოდეს ამბობს:
„კოვალენსკი 1803 წ. კნიაზმა ციციანოვმან დიდის შეურაცხებით
განდევნა ტფილისიდან რუსეთად“. იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვ. გვ.
138. უადგილოდ არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ, მაშინდელი დროის და
მოღვაწეთა დასასურათებლად შემდეგი: კოვალენსკი თავის დათხოვ-
ნის რაპორტში, ავადმყოფობას გარდა, იმასაც ასახელებს, რომ შე-
ურაცხება მომაცენეთო. „и по поводу поражения чувствительно-
сти неожиданнымъ п незаслуживаемымъ приѣмомъ, какой угод-
но было ему, Цицианову, при отверзтыхъ нарочно дверяхъ
въ посрамление его, при множествѣ князей, сдѣдать“. ამაზე

-32-

არც საჭიროა ვიცოდეთ, რა განუჩინა სენატმა
კოვალენსკის. ჩვენთვის ისიც საკმარისია ვიცოდეთ,
რა კაცის ხელში ჩააგდო ბედმა მაშინდელი საქარ-
თველო და რომ ამ კაცის დასჯა საჭიროდ დაინახა
უმაღლესმა მთავრობამ. კოვალენსკი ორჯელ იყო
საქართველოში: პირველად, როგორც უფლება-მოსი-
ლი მინისტრი და ელჩი მეფე გიორგი XIII-ს კარის
წინაშე და მეორედ, როგორც გამგებელი სამოქალაქო
საქმეთა. გენერალ-ლეიტენანტი კნორრინგი დიდად
ენდობოდა კოვალენსკის და სამოქალაქო საქმეთა
გარდა სამხედრო საქმეც კისერზედ მოახვია, თვითონ
კი კავკასიის ლინიანზედ წავიდა. სულ ორი-სამი თვე
დაჰყო ტფილისში კნორრინგმა და თავი ისახელა
მხოლოდ მანიფესტის გამოცხადებით შესახებ მეფო-
ბის მოსპობისა და იმითი, რომ ქართველებს საქვე-

ციციშვილმა უპასუხა, რომ რაპორტი საჭირო არ არის, რადგან მსახურიდან გადაყენებული ხარო და შემდეგ დაცინვის კილოთი სწერს:

„нѣжной чувствительности вашей поражение, буде было не-
притворное, то по крайней мѣрѣ было слѣдствиемъ той не-
чувствительности, которую вы полагали въ здѣшнихъ кня-
зьяхъ, когда оскорбляли ихъ своимъ поведениемъ и тѣмъ за-
ставили возненавидѣть правление до такой степени, что я па-
шелъ страшное колебаніе умовъ противъ Россійскаго Прав-
ления. Двери же отворять я приказываю по собранію князей
ко мнѣ ежедневно и при нихъ работаю для того, чтобы они
на меня также не жаловались, какъ на ваше превосходитель-
ство, что по 5 дней васъ не видали и что не рѣдко дожидав-
шимся вашего лицезрѣнія царевичамъ отказывали подѣ
тѣмъ предлогомъ, что у васъ времени нѣтъ ихъ принять.“

Акт. II, стр. 20.

-33-

ყნოდ აღუთქვა და დაჰპირდა მშვიდობას, მყუდრო-
ებას და ქონებრივს ხელ-შეუხლებლობას მრავალ სხვა
წყალობასთან ერთად. დანაპირების სისრულეში მო-
საყვანად კი არამც თუ არაფერი იზრუნა, ყურსაც
არ უგდებდა თვისის ხელქვეითის მოქმედებას. კნორ-
რინგის წასვლის შემდეგ ლინიაზედ, კოვალენსკი
სრული გამგებელი გახდა საქართველოსი; მეფურად,
მედიდურად ეჭირა თავი, გენერალ ლაზარევს ცისამა-
რა დღეს ეჩხუბებოდა, უცხო ქვეყნიდან მოსული მე-
უნდა მივიღო ხოლმე და არა შენაო, ერეოდა სამ-
ხედრო საქმეებში, ბრძანებას აძლევდა მეციხოვნეთა

უფროსთ და სხვა. ერთის სიტყვით, კოვალენსკი ისე ურევდა საქმეს, რომ შეუძლებელი იყო მცირე ხნის განმავლობაში რაიმე შფოთი და არეულობა არა მომხდარიყო-რა ქვეყანაში. ამასობაში თავგასული წვრილ-ფეხი მოხელენი მაზრებში ხალხს აწიოკებდნენ და ისე იქცეოდნენ, როგორც სურდათ, მით უმეტეს, რომ მაგალითის აღება შეეძლოთ თავიანთისავე უფროსისაგან.

ამგვარად კოვალენსკიმ მცირე დროს ისე გააბოროტა ქართველები, რომ თითქმის ყველა, დიდი და პატარა, ნატრობდა, როგორმე მოეშორებინათ თავიდან თვისის ნებითვე გამოწვეული მფარველობა მართლმადიდებელ სახელმწიფოსი. თ. ციციშვილის მოსვლის შემდეგაც უკმაყოფილება ერისა ძლიერდებოდა და ბოლოს შეგუბებულმა და გულში ჩამარხულმა უკმაყოფილებამ თავი ბევრს ალაგას იჩინა, რაცა

-34-

ქვემოდ იქნება ნაამბობი, მაგრამ მხნე და საკვირველის ენერჯისა და ნიჭის პატრონმა მხედართ-მთავარმა ყველა დაბრკოლება დასთრგუნა და საქართველო რუსეთის სკიპტრას შეარჩინა.

III

კოვალენსკის მოშორების შემდეგ, რომელმაც ასე უღმობელად შეჰბღალა რუსეთის ახლად-დამკვიდრებულ მთავრობის სახელი, მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელად და საქართველოს უმაღლესის მთავრობის უფროსად და-

ჰნიშნა განდევნილ კოვალენსკის ღვიძლი ძმა. სამწუხაროდ, ვერც ახალი გამგებელი გამოდგა შესაფერი მოღვაწე, პატიოსანი და რიგიანი მოხელე. ძმის წახედვით ამანაც მოქრთამეობას მიჰყო ხელი და ძმის მაგალითმა სრულიად არ დააშლევინა უკანონო მოქმედება. თ. ციციშვილმა ამის გამო ეს ახალი გამგებელიც მალე დაითხოვა სამსახურიდან.

მაშინდელ მოუსვენარ და შფოთიან დროს, როცა რუსთა მთავრობა ჯერ საფუძვლიანად არ იყო დამკვიდრებული, ხალხი ზღვასავით ჰღელავდა და ეერ გადაეწყვიტა, შევურგდე ახალს წესსა და რიგსა, თუ თავი გამოვიდო ობისთვისაო; იმ შფოთიანსა და აღელვებულს დროს, როდესაც მრავალი შინაური და გარეული მტერი ემუქრებოდა რუსთა მთავრობას, სამოქალაქო საქმეთა გამგებელს დიდი მნი-

-35-

შენელობა ჰქონდა. მთავარ-მართებელი ვერ იცლიდა სამოქალაქო საქმეთათვის, მუდამდღე იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორ მოვიშორო სამზღვარზე მომდგარი მტერი და როგორ განვდევნო ქართლკახეთიდან ლეკებიო. დაღესტნიდან შემოსეულ მძარცველების ალაგმვა დიდ მხნეობასა, სიფრთხილესა და გამჭრიახობასა თხოულობდა. საქართველო ისე ძლიერ იყო შერყეული პოლიტიკურად, რომ წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდა ლეკობას. ერი დაიქსაქსა, გაბოცდა და, ვიდრე გონებას მოვიდოდა, ლეკები თავისუფლად დაჰწავარდობდნენ და არბევდნენ ცხვრე-

ბივით გზა-დაბნეულ ქართველებს. თავისუფლად და უშიშრად დათარეშობდნენ თავზე ხელ-აღებული ლეკები საგურამოს ჭალებში, წალკაზე და ახალციხეში ხომ მკვიდრი ბინა გაიმართეს, რადგან აქ ახალციხის ფაშები შემწეობასა და მფარველობას უწევდნენ და დახმარებას არ აკლებდნენ, როგორც ტყვია-წამლით, აგრეთვე სურსათითა და ნუზლ-სანოვავით. ლეკების ბრბო მოულოდნელად შემოერეოდა ქართლს, მოედებოდა საჯავახოდან დაწყებული საციციანომდე, გზა-გზა იკლებდა ხოვლეს, ქარელს, აწიოკებდა სხვა უფრო პატარა სოფლებს, იტაცებდა ტყვეთა და, ასე გასინჯეთ, უბრალო ქვაბების წაღებასაც კი არ უკადრისობდნენ. ვიდრე შიშისაგან თავზარ-დაცემული ქვეყანა მდევარს თავს მოუყრიდა, ლეკების გუნდი უკვე ბორჯომის ხეობაში ამოჰყოფდა თავს და იქიდან აწყურის გზით ახალციხეს მიაშურებდა, სადაც

-36-

სიხარულითა და დიდის მასპინძლობით ეგებებოდნენ ახალციხის ფაშები. მთავარ-მართველსაც მეტი რაჯანი ჰქონდა, საშიშ ადგილებში ჯარები უნდა ჩაეყენებინა ლეკების გაბედულ თარეშობის ასალაგმავად. ცხინვალსა, გორსა, სურამსა, მუხრანსა და წალკას თითო ბატალიონი იყო დაბანაკებული, აგრედვე სოფლებად — ზოგან როტა, ზოგან ასი კაცი ყაზახთა მხედრობისა იდგა და დავალებული ჰქონდათ, თვალყური ადევნეთ ლეკებსაო. როგორც ჯარებს, აგრედვე მკვიდრ ხალხს ილაჯი ჰქონდათ გაწყვეტილი ამ

რიცხე-მცირე, მაგრამ მეტად-მოუსვენარ, გალალეზულ მტრისაგან.

რა გაბედულებასაც იჩენდნენ ლეკები, ამას ცხადად ჰმოწმობს შემდეგი შემთხვევა. ეს მცირე ეპიზოდი ნათლად ასურათებს მაშინდელ აწეწ-დაწეწვას და შინაურ საპოლიტიკო მოუძღვრებას. თ. ციციშვილმა რომ განჯისაკენ გაილაშქრა, კაპიტან-ისპრავნიკს ენოხინს უბრძანა, გზა გააკეთე წალკიდან გორამდეო. ენოხინმა წაასხა 108 ქართველი მუშა და თან გაიყოლია 9 ყაზახი რუსი და თერთმეტი ეგერი. გზის კეთება მშვიდობით დაასრულეს და შინისკენ არხინად დაბრუნდნენ. ოცი ვერსი რომ გამოიარეს წალკიდან, თავს დაესხა ლეკების ბრბო, არა ნაკლებ 600-800 კაცისა. რა თქმა უნდა, ნიჩაბბარებით შეიარაღებული ქართველობა წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა ლეკებს, რომელთაც ზოგი გასწყვიტეს დი ზოგიც დაატყვევეს.

-37-

სიკვდილს გადარჩა მხოლოდ თვით ენოხინი და ექვსი ყაზახი, რადგანაც მარდი ცხენები ჰყავდათ და თავს უშველეს. გულგახეთქილი ენოხინი ჩამოიჭრა გორში და ყოველივე უამბო პოლიციის უმფროსს ცეხანოვსკის. ენოხინმა და მისმა მხლებლებმა ცხენები კინადამ დაჰხოცეს ჭენებითა. სამს საათს გაელოთ სამოც და ათი ვერსი. ცეხანოვსკიმ უმალ მდევარი დაადევნა ლეკების ბრბოს, მაგრამ ვიდრე მდევარი ლეკებს იპოვნოდა, იმათ კიდევ აიკლეს

ხოვლე და ქარელისკენ გასწიეს. ქარელს იყო დაბანაკებული კაპიტანი სევერონი 44 ჯარისკაცით. სევერონი მაინც არ შეუშინდა ლეკებს და 44 კაცით მხნედ შეუტია მოსულ ბრბოს. იმ წამსვე ლეკები გარს შემოერთყნენ გულად მეომრებს და სევერონი ლუკმა-ლუკმა აჰკუწეს. სევერონიმა მხოლოდ ამ ანდერძის დატოვება-ლა მოასწრო. პორუჩიკ როგულსკის დაუმახა: გახსოვდეს, რომ რუსნი თავის დღეში ცოცხალნი მტერს არ ჩაუვარდებიან ხელში". ახალგაზდა როგულსკი, გამხნევებული თავისის უფროსის მაგალითით, იერიშით მივიდა მტერზე, მაგრამ ესეც მალე გამოასალმეს ლეკებმა წუთი-სოფელსა. მხოლოდ თავის უნცროს ძმას დაუმახა: „სევერონის სიტყვები არ დაივიწყოვ". ტყვიამ ეს ახალგაზდა აფიცერიც მალე გაჰგმირა; უაფიცროდ დარჩენილი ჯარისკაცი იბრძოდნენ კიდევ, მაგრამ მალე ყველანი ამოსწყვიტეს ლეკებმა. გორიდან წამოსულმა მდევარმა ლეკები განდევნა და ბრძოლის

-38-

ველზედ მხოლოდ ოთხი მძიმედ დაკოდილი და ცოცხალ-მკვდარი მეომარიღა ჰნახა, რომელთაც ეს სიკვირველი ამბავი უამბეს. სევერონის რაზმის უწყალოდ ამოჟლეტა მოხდა 12 თიბათვეს 1803 წელსა. ლეკები, დატვირთული ნადავლით და ტყვეებითა, ახალციხისკენ წავიდნენ. უკან დაედევნა ქართლში დაბანაკებული ჯარებით უფროსი გენერალი თ. ორბელიანი და იძულებულ-ჰყო ახალციხის ფაშა მო-

ეცა 600 ლეკი. ამათ იარაღი აჰყარეს, გარს ხიშ-
ტიანი ჯარისკაცნი შემოარტყეს და ისე სამარცხვი-
ნოდ ჩამოატარეს ქართლზე, გადაიყვანეს ალაზანს
იქით და დაღესტნისკენ უყვეს პირი ¹⁾).

ლეკს ასე თუ ისე პასუხს მისცემდა რუსეთის
მხედრობა, რომ ამავე დროს საქართველოს სამზღვ-
რებზე სპარსეთი არ აზვავებულყო. სპარსეთს მხარს
აძლევდნენ ეხლანდელ ბაქოსა, ერევნისა და გან-
ჯის გუბერნიებში გაბატონებული ყეენები. განსა-
კუთრებით ჰმფოთავდა სპარსეთი. ამ ქვეყნის მფლო-
ბელს ლახვარიეთა ჰხვდებოდა რუსის მხედრობის
დამკვიდრება საქართველოში. შაჰი კარგადა ჰხედავ-
და და ჰგრძნობდა, რომ რუსეთი ჯერ საქართველოს
მოიდნობს და მერე რიგი თვით სპარსეთზედ მო-
დგებაო. ამისათვის ირანის მფლობელი არავითარ
ლონესა და ხერხს არა ჰზოგავდა, ოღონდ კი გაემე-
ვებინა როგორმე საქართველოდან გიაური-რუსები,

---

¹⁾ იხ. Потто — Кавк. война, т. I, вып. 3, стр. 345-347.

გადაერეკა კავკასიის ქედს იქით და მათი სინსილა
გაეწყვიტა ამიერკავკასიასა და საქართველოში.

გულ-ხელდაკრეფილნი არც საქართველოს ტა-
ხტის მამიებელნი ბატონიშვილნი ისხდნენ. მუქარა
მუქარაზე მოდიოდა იმერეთს, დაღესტანსა და სპარ-
სეთს გადახვეწილ ბატონიშვილებისაგან, ხშირად ჯა-
რებსაც ჰმხედარ-მთავრობდნენ და ისე მოდიოდნენ

საქართველოსაკენ. თ. ციციშვილის მოუსვენარ ყოფას სხვა გარემოებაც აძლიერებდა. ბატონიშვილების ერთგულნი ყმანი, თავადნი და აზნაურნი, არ ისვენებდნენ თვით საქართველოში, იგებდნენ აქაურ ამბებს და მალვით ატყობინებდნენ ყველაფერს თავიანთ ბატონებს. სპარსეთიდან კიდევ მოჰქონდათ ბაბა-ხანის ფირმანები, რომ საქართველოს გასათავისუფლებლად ამხედრდა დიდებული შაჰი და მცირე ხანს შემდეგ გაჰრეკავს რუსებსაო და სხვა; ავრცელებდნენ ხალხში ამ ხმებსა და შფოთსა და მღელვარებას აძლიერებდნენ. ამ საშინელ დროს დარწმუნებით ვერავინ იტყოდა, ხვალინდელი დღე რას მოიტანდა, სპარსეთი გაბატონდებოდა, თუ რუსეთი, ლეკები გალენდნენ საქართველოს, თუ ახალციხის ფაშა გაიმარჯვებდა. ვისაც კი იარაღის ტარება შეეძლო, ყველა თოფსა და იარაღში ჯდებოდა, ჰმფოთავდა, ჰბორგავდა; ზოგი რუსეთს ემხრობოდა, ზოგი სპარსეთს ნატრულობდა და ზოგიც კიდევ საქართველოს განთავისუფლებას შესთხოვდა ღმერთს ორთავესაგან და გაჰრბოდა ბატონიშვილებთან, რომელ-

-40-

თაც ასე ცხადად, აშკარად, განსაკუთრებით ალექსანდრემ, აღმართეს დროშა თავისუფლებისა. ძნელი გამოსაცნობი აღარ არის, რომ ამისთანა დრო და ჟამს წესიერების მაგიერ ჰმეფობდა უწყესობა, უსამართლობა და უკანონობა.

მთავარ-მართებელს არც პეტერბურგიდან ა-

ლევდნენ მოსვენებას. გამხნეების მაგიერ, მაშინდელი მინისტრები, და თვით ხელმწიფე იმპერატორიც, განუწყვეტლივ სწერდნენ თ. ციციშვილს, ეცადე და როგორმე მოახერხე, რომ საქართველოს შემოსავალმა იმატოს, რომ მანდაურივე შემოსავალი უძღვე-ბოდეს მართვა-გამგეობისა და ჯარისთვის საჭირო ხარჯსაო. მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს რუსეთის ხაზინის მდგომარეობა მეტის-მეტად სამწუხარო იყო და, რასაკვირველია, უხვად ვერ გაიმეტებდნენ ფულსა ახლად-შემენილ ქვეყნის მოსავლელად და საპატრონოდ. წესსა და რიგში აგრე მალე ვერც საქართველოს შემოსავალი ჩავარდებოდა, მით უმეტეს, რომ ყველა მოხელე, დიდი და პატარა, თავის საკუთარ ჯიბის გასქელებისათვის უფრო ჰზრუნავდა, ვიდრე სახელმწიფოსათვის. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ აქედან მუდმივ თხოვნა იგზავნებოდა პეტერბურგს, ფული მოგვაშველეთო. იქიდან კიდევ მოწერილობა და ბძანება მოდიოდა, ხაზინაში ფული არ არის და იოლად წადით მანდაურის შემოსავლითაო.

ამდენი სავალალო და სადავიდარაბო საქმე დაატყდა თავს მთავარ-მართველს და სადღა მოიცლი-

-41-

და, რომ სამოქალაქო საქმეთათვის გული დაედო, ყური ეგდო, რიგზე და წესზე მოეყვანა და ბოროტმოქმედება მოხელეთა იქვე დასაწყისში აღმოეფხვრა. სამოქალაქო საქმეთა სრული გამგებელი გახდა სხვა-და-სხვა გაიმვერა, უნიჭო და უსვინიდილო

მოხელე, რომელნიც ისე ატრიალებდნენ საქმეს, როგორც მათი საკუთარი ინტერესი მოითხოვდა. სამიოთხის წლის განმავლობაში ხუთი გამგებელი გამოცვალა საქართველომ და არც ერთი არ გამოდგა პატიოსანი. ძმათა კოვალენსკებმა, თ. ვოლკონსკიმ, ტარასოვმა და ლიტვინოვმა წარუხოცველი სახელი დასტოვეს საქართველოში. თ. ციციშვილმა ზოგი მათგანი სამართალში მისცა და ზოგიც გაჰრეკა სამსახურიდან, როგორც უნიჭონი და რუსეთის სახელის გამტეხელნი.

ერთის მაგალითის მოყვანა სრულიად საკმარისია, რომ სავსებით გავითვალისწინოთ, თუ რანაირად იქცეოდნენ მართვა-გამგეობის უმაღლესნი წარმომადგენელნი. მთავრობამ ბატონიშვილებს ჩამართვა მამულები, სოფლები, ქარვასლები, ქარხნები, სამღებროები და ვენახ-ბალები. ყოველივე ესე იჯარით გაიცემოდა ხოლმე წესისამებრ, რომ შემოსავალი უფრო მეტი ჰქონოდა ხაზინას. რაც ქალაქში საუკეთესო ბალები იყო, იმ წესით შეძენილი, ტარასოვმა სულ თვითონ აიღო იჯარით, ზოგი ცოლის სახელობაზე და ზოგიც თავის წვრილმან მოხელეებს დაურიგა, იმ იმედით, რასაკვირველია,

-42-

რომ შემდეგში მევე ეისარგებლებ, ხოლო ხაზინას სულ მცირე შემოსავალს მივსცემო: რა გეექმნა, იჯარით გაცემის დროს, ამა და ამაზედ მეტი არავინ შემოგვადლიაო. ასე რომ, ფორმალურად, საქმე გა-

ჩარხული იყო. თ. ციციშვილმა სულ ცეცხლი აფრქვია, როცა შეიტყო ტარასოვის ასეთი სამაგელი საქციელი და პირდაპირ ხელმწიფეს მისწერა, რომ ამგვარი მოქმედება მაღალ-ხარისხოვან მოხელესი ხალხს გაჰრყვნის, გულს აუცრუებს მართლ-მსაჯულებაზე და ხაზინას ხომ აუარებელს ზარალს მისცემს, რადგან ვერც ერთი მოქალაქე ვაჭრობას ვერ გაჰბედავს, რაკი შეიტყობს, რომ ვაჭრობაში ჩავარდნილი ბაღის აღება თვით უფროსის ცოლსა სურსო²⁾.

ასეთები იყვნენ თ. პავლე დიმიტრის ძის თანაშემწენი! დახმარების მაგიერ, ხელს უცარავდნენ მართვა-გამგეობაში და, რაც კი თავისუფალ დროს შოულობდა მთავარ-მართველი, თავისის თანაშემწეების წახდენილ საქმის გასწორებას ანდომებდა. საკვირველიც იმიტომაც თავად ციციშვილის მოღვაწეობა, რომ ერთსა და იმავე დროს რისხვითა და მუქარით სავსე ბარათებსა სწერდა საქართველოს მოსამზღვრე ყეენებსა და შინაურ საქმეებსაც ასე თუ ისე უძღვებოდა და ხშირად დაწვრილებით აძლევდა დარიგებას ადგილობრივ მოხელეებს. ტფილისის კამენდანტი, პოდპოლკოვნიკი ჩერნოვი მთავარ-მართე-

---

²⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 57-58.

ბელმა სამართალში მისცა, რადგან მეტის-მეტად ურიგოდ იქცეოდა და უზომო ქრთამებს იღებდა³⁾. რომ მის მოადგილეს, მაიორს თ. სააკაძესაც, ჩერნო-

ვის ბედი არ დაჰმართებოდა, თ. ციციშვილი ინ-
სტრუქციას უწერს და აფრთხილებს, როგორ უნდა
მოეპყრას ხალხსა. უპირველეს ყოელისა, არიგებს
მთავარ-მართებელი მაიორს სააკაძეს, უნდა დაიცვა
და დაიფარო მკვიდრნი ჯარის-კაცთა და ქალაქში
მყოფ რუსთა შეწუხებისაგანაო. სწორედ საჭიროც
იყო ასეთი დარიგება ტფილისის კამენდანტისათვის.
ვინ მოსთვლის და ვინ აღნუსხავს, რამდენს უკანო-
ნობას და ბოროტებას ჩაიდენდნენ მაშინდელ შფო-
თითა და მღელვარებით სავსე დროს ჯარის-კაცნი,
მხოლოდ თითო კვირაობითა და თვეობით დაბანა-
კებულნი ტფილისში დასასვენებლად?! მუდმივმა ველ-
მინდვრად ყოფნამ, მუდმივმა განუწყვეტელმა ლა-
შკრობამ და ომმა მტრებთან და მერე როგორ მტრებ-
თან, სულ თათარ-ლეკებთან, რომელთაც რუსის ჯა-
რის-კაცმა საკუთარი სახელი მოუძებნა, სახელი ბა-
სურმანისა, გააბოროტა და გააგოროზა, როგორც
აფიცრები, აგრედვე მდაბიო ჯარის-კაცნი. ასე გა-
ბოროტებულნი ხშირად ჯავრსა ჰყრილობდნენ მშვი-
დობიან მკვიდრზედ. იმდროინდელი მხედრობა მაინცა
და მაინც დიდ განსხვავებას ვერა ჰხედავდა ამ მკვიდრსა
და შემოსულ მტერს შორის; იმისათვის ერთიცა და

---

³⁾ ibidem, გვ. 87.

მეორეც „ბასურმანი" იყო. ეს კარგად იცოდა მთა-
ვარ-მართებელმა და სწორედ ამისათვის უბრძანებს

თ. სააკაძეს, აქაური მკვიდრი და მშვიდობიანი ბინადარი დაიფარე ჯარის-კაცისაგანაო. ნაკლებად საყურადღებო არც მეორე მუხლია დარიგებისა. მთავარ-მართებელი უბრძანებს კამენდანტს: დაყვავებით, თავაზიანობითა და სიტკბოებით მოისმინე მკვიდრის ყოველი საჩივარი, ნუ დასტუქსავ მომჩივანსა, სამართლიანად გაარჩიე საქმე და მხოლოდ მაშინ დასდე მსჯავრო. ასეთი დარიგება, ანუ ბრძანება ეხლანდელ დროშიც არ არის მეტი, ხოლო მაშინდელისათვის აუცილებელი საჭიროება იყო. შემდეგ თ. ციციშვილი განაგრძობს: თვალ-ყური ადევნე ქალაქის სისუფთავეს, ქუჩები ნაგვითაა სავსე, სასტიკად დასაჯე, ვინც კი ქუჩაში სარეცხის წყალს გადმოღვრისო; ნებას ნუ მისცემ, რომ საკლავი თვით ქალაქში იხოცებოდეს, რადგან ჰაერი იწამლება სისხლითა და განავალით. უსათუოდ საჭიროა, საკლავი იკვლებოდეს ქალაქ გარედ და ხორცი, სუფთა ტილოთი გადაფარებული, შემოჰქონდეთ ყასბებსაო. აგრედვე უბრძანე, რომ სადაბლო ქარხნები გადიტანონ სადმე ქალაქის განაპირას, რადგან ადამიანს იმათ ახლო ვერ გაუვლია, ისეთი საშინელი სუნი სდგას გარშემოვო. მთვრალი ჯარის-კაცები ათას უწესობას ჰკადრულობდნენ აბანოებში; ამიტომ თ. ციციშვილი სასტიკად უბრძანებს თ. სააკაძეს, ნებას ნუ მისცემ უდრო-უდროოდ იხეტიალონ აბანოებში,

დაუნიშნე კვირაში ერთი დღე და, როცა საბანებ-

ლად გაისტუმრებ ჯარის-კაცებს, უსათუოდ ერთი საიმედო უნტერ-აფიცერი გააყოლე ხოლმეო. დასასრულ, მთავარ-მართებელი უბრძანებს კამენდანტს, ურჩიე მოქალაქეთ, მალე ააშენონ ჯარის-კაცთათვის ყაზარმები, რადგან ჯერ ერთი, უამისობა ხომ არ იქნება, და მეორეც, ჯარების სახლებში დაყენებით მრავალი უწესოება იბადება და ეს მკვიდრისათვის აუტანელი ბეგარა, რაც შეიძლება, მალე უნდა მოისპოსო ⁴⁾.

მოხელეთა სიაკვაცე რამდენადმე შეკავებულ-ალაგმულ იქმნა სასტიკ მთავარ-მართებელის შიშით. მომჩივანს და დაზარალებულს შეემლო პირდაპირ მთავარ-მართებელთან მისულიყო, ეჩივლა და სამართალი მიეღო. სულ სხვა ყოფაში იყო ამ მხრივ მაშინდელი სოფელი. როგორც მუდამ, სოფელი მაშინაც უნუგემოდ იყო დატოვებულთ. იქ თავისუფლად ჰდანავარდობდნენ და ჰპარპაშობდნენ წვრილფეხი მოხელენი. სამართალი და ადმინისტრაცია ნეტარხსენებულ კაპიტან-ისპრავნიკების და მდივან-ბეგების ხელში იყო. სწორედ მნელად დასაჯერებელ ამბებს ამოიკითხავს ადამიანი საარხეოგრაფიო აქტებში. კაპიტან-ისპრავნიკების უკანონო საქციელთა აღნუსხვით აჭრელებულია პირველი ტომები ამ ძვირფასის წიგნისა. ამ მხრივ ნამდვილ დაუშრეტელ წყა-

---

⁴⁾ ibidem, გვ. 25-26.

როდ უნდა ჩაითვალოს ეს წიგნი საქართველოს ისტორიისათვის. აი, მაგალითად, რას მოგვითხრობს აქტების მეორე ტომი შესახებ ერთის კაპიტანის პრავნიკის მოქმედებისა: 1804 წელს, 27 მარტს ოსებმა მიართვეს საჩივარი თ. სოლომონ ერისთავს, რომ ს. ჟამურს ამოვიდა ანანურის მაზრის კაპიტან-ისპრავნიკი, გაბაწრა ოსები და აჭამა ძაღლებისათვის გაჩორკნილ გობში სალაფავიო. სალაფავი ამ ნაირად მოამზადა კაპიტან-ისპრავნიკმა: შიგ ჩაასხა შრავი, მერმე ჩაჰყარა დაკუწული კატები *) და ყოველივე ესე ადამიანის ფეინით შეაზავაო. ამას არ დაგვაჯერაო, სჩვიან ოსები, რვა სახლი გადაგვიწვა, სადაც დაგველუპა 300 კოდი ქერიო. თუ ჩვენი საჩივარი არა გჯერა, ემუდარებიან ჟამურელები თ. სოლომონ ერისთავს, გამოჰგზავნენ ერთი კეთილ-საიმედო და სანდო კაცი და დაავალე, გამოიძიოს ყოველივე დაწვრილებით და სიმართლე მოგახსენოსო. ⁵⁾

კაპიტან-ისპრავნიკებზე ნაკლებად სახელი არ გაითქვეს ბოროტ-მოქმედებითა და მოქრთამეობით წვრილმანმა მოხელეებმა. ჭირი და ჟამი ისე ეერ და-

---

*) ნუ დაივიწყებთ, რომ ოსებს კატა წმინდა ცხოველი ჰგონიათ, და, ალბად, მოხერხებულმა ადმინისტრატორმა, რათა უმწვერვალესად შეელახა ოსების ადამიანობა და კაცობა, სალაფავში კატები ჩაჰყარა და არა სხვა ოთხ-ფეხი.

⁵⁾ იხ. აქტ. II. გვ. 305. აქვეა აღნუსხული, რამდენი პური, ქერი, თივა, ღვინო, ქათამი, ერბო და ფული წაართვეს უფასოდ, რასაკვირველია, კაპიტანის მიერ გაგზავნილმა მდივანბეგმა და ყაზახებმა

და რამდენი მუშა და ურემი გაიყვანეს სამუშაოდ.

-47-

აზარალებდა ერს, როგორც ეს უზნეო, გაუწურთვ-
ნელ-განუვითარებელნი და ლოთნი გადამწერელნი
აზარალებდნენ და სჩაგრავდნენ ხალხსა. მომჩივანს
მოხელეთა ენა არ ესმოდა და ამისათვის ყურ-მო-
ჭრილ ყმად უნდა გადაქცეულიყო, რაკი მათს ხელ-
ში ჩავარდებოდა. სამწუხარო უფრო ის იყო, რომ
წვრილმანი მოხელენი მეტისმეტად უზნეო და ხა-
სიათ გაფუჭებულნი იყვნენ, განათლებას მოკლებულ-
ნი და უვიცნი სამსახურისა. რიგიანი მოხელე არ
ეტანებოდა მაშინდელ საქართველოს. ან კი რომე-
ლი პატიოსანი და მცოდნე მოხელე დასტოვებდა
სამშობლოს, ნათესავთა და სამსახურის საძებნელად
გადმოიხვეწებოდა შორეულს საქართველოში, საი-
დანაც შეიძლებოდა ცოცხალი ვეღარც კი დაბრუ-
ნებულიყო. მხოლოდ უვარგისი და გამოუსადეგარი
სამშობლოში, ლოთი და წყალ-წადებული ჰკისრუ-
ლობდა საქართველოში სამსახურსა, გატაცებული
მარტო ერთის აზრით, რომ გზის ფულს ბლომად
მივიღებ და შემდეგ თუნდა ქვა-ქვაზედაც ნუ დარ-
ჩებაო. ⁶⁾

---

⁶⁾ 1803 წელს შემოდგომაზე მასწავლებლად ახლად დაარსე-
ბულ სკოლაში დაინიშნა სტეფანე გულიაევი. ერთი წელიწადიც ვერ
დაჰყო სასწავლებელში ბ-მა გულიაევმა, ისე უვარგისი აღმოჩნდა, და
თ. ციციშვილი იძულებული იყო დაეთხოვა. აი რა სიტყვებით იხსე-
ნიებს მთავარ-მართებელი სტეფანე გულიაევს: „съ прискорбиемъ

доженъ донестъ В. С. (графу Завадовскому, министру народ,
пр.), что изъ числа присланныхъ учителей вышняго класса
Гуляевъ не общаесть успѣховъ, не имѣя дара заставить уче-

-48-

ზემოდაც მოვიხსენიეთ და ეხლაც გავიმეორებთ,
რომ მისვლა-მოსვლა მაშინდელის საქართველოს სა-
მხედრო გზით მეტისმეტად იყო გამძლეებული.
ადამიანი წერილს რომ გაჰგზავნიდა საქართველო-
დან პეტერბურგს, დარწმუნებული არ იყო, მი-
აღწევს წერილი დანიშნულს ალაგას, ან მომივა პა-
სუხი, თუ არაო. აი როგორ გადაჰქონდათ თ. ცი-
ციშვილის დროს, და შემდეგაც კარგა ხანს, წერი-
ლები და ფოსტა. ქალაქ მოზდოკიდან კვირაში ერ-
თხელ მოდიოდა ფოსტა ტფილისისკენ. ფოსტას თან
მოსდევდა ხან ერთი როტა ჯარისა და ხან მთელი
ბატალიონი ზარბაზნით. ასეთს მგზავრობას „ოკა-
ზიას“ ეძახდნენ მაშინ და მოზდოკში კვირაობით
მომწვედელი მგზავრები ოკაზიას გამოჰყვებოდნენ
ხოლმე, რადგან უამისოდ ცოცხალნი ვერ მოახწევ-
დნენ საქართველოში; გზაში ან გამარცვავდნენ, ან
ტყვედ წაიყვანდნენ სხვადასხვა მთის ხალხნი, ან
შესაძლო იყო წუთი-სოფლისათვისაც გამოესალმე-
ბინათ. ჯარის მფარველობითვე მიდიოდნენ მგზავრნი
ტფილისიდან რუსეთს. რადგან მუდმივი წოწიალი
ჯარის-კაცთა და თრევა ზარბაზნებისა გაფუჭებულის
გზით საშინლად ჰღალაედა და ჰქანცამდა ჯარის-კა-
ცებსა, მთავრობა ზოგჯერ ფოსტას ორსამს კვირას

никовъ уважать себя. Къ тому же рѣчь имъ говоренная можетъ свѣдѣтельствовать предъ в. с. о новости, вводимой имъ въ краснорѣчіе пословицами и обидными нарѣченіями для но-
Вопріобрѣтенной земли“. Акты, II, стр. 199.

-49-

არა ჰგზავნიდა, მაშასადამე, მგზავრებიც იძულებულ-
ნი იყვნენ მთელი თვე ეცადნათ ოკაზიისათვის. ასე
რომ პეტერბურგიდან წამოსული ბარათი, ან ოფი-
ციალური ქაღალდი თვე-ნახევარსაც და ორ თვესაც
უნდებოდა ტფილისამდე მოღწევას. ამდენივე თვე აქე-
დან პეტერბურგამდე და ამ სახით სამი-ოთხი თვე
გაივლიდა, ვიდრე ადამიანი პასუხს მიიღებდა სატახ-
ტო ქალაქიდან, ან ადგილობრივი მთავრობა გან-
კარგულებას მიიღებდა იმის შესახებ, თუ სხვადასხვა
დროსა და შემთხვევაში როგორ მოქცეულიყო. ზა-
მთრობით ხომ გზა ხშირად იკვრებოდა და მგზავრი
მრავალჯერ ავაზაკებისა და თულის ოსების წყალობით
სიცოცხლესაც ესალმებოდა⁷). ასეთი საშიში და საძნე-
ლო იყო მგზავრობა მაშინდელ დროს და, აბა, რომელი
რიგანი მოხელე დაანებებდა თავს თავისს სამშობ-
ლოს, რომელი პატიოსანი მოღვაწე მოსწყდებოდა
თავისს ქვეყანას, აიღებდა თავსა და გამოსწევდა სა-
ქართველოსაკენ, სადაც მრავალი განსაცდელი მოე-
ლოდა, ხშირად სიკვდილიც! ეხლანდელი ჩვენი სამ-
შობლო რუსებს სამოთხედ მიაჩნიათ და მაშინ კი
სულ სხვა აზრისანი იყვნენ. თვით ევროპულად გა-
ნათლებული ლიტვინოვი, თავმჯდომარე იმ კომისი-

ისა, რომელმაც განასამართლა მთიელნი მეამბოხენი, წყევლითა და კრულვით იხსენიებს სამეგრელოსა და საქართველოს და ემუდარება თ. ციციშვილს, ბოლო

---

7) იხ. Акт. II, გვ. 61.

-50

მოუღე ჩემს აქ ყოფნას და ნება მიბოძე სამშობლოში დავბრუნდეთ. ლიტვინოვს მარტო გზის ფულად 3,000 მანეთი ებოძა, 100 მ. თვეში საჭმელ-სასმელისა და წინანდელი სამსახურის ჯამაგირი და მაინც უკმაყოფილო იყო ბედისა⁸) და მაშ რა გაჭირვებასა და შეწუხებაში ჩავარდებოდნენ წვრილმანი მოხელენი, ადვილი წარმოსადგენია. ამისათვის მაშინდელ საქართველოს რიგიანი მოხელე არ მოეტანებოდა, თუ არ წყალწაღებული, რომელთათვის სულ ერთი იყო, სადაც უნდა გაეგზავნათ, ოღონდ კუჭის მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინათ და, თუ გარემოება ხელს შეუწყობდა, ჯიბეც გაესქელებინათ.

თავადი პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი კარგად ჰხედავდა, რა დიდი ზარალი მოჰქონდათ ამგვარ მოხელეთა, რა საშინელის სისწრაფით უტეხავდნენ სახელსა და ეხტიბარს რუსეთის მთავრობას. მათმა ენით გამოუთქმელმა უვარგისობამ ხალხს შეაძულა რუსობა და აქაურნი მტრად გადაჰკიდა რუსეთსაო, ამბობდა ხშირად მთავარმართებელი. მართ-

---

⁸) ibidem, 35, 37. აქ მოვიყვანთ ლიტვინოვის წერილის ერთს

ალაგს, სადაც დამწერი თავს აბრალებს თ. ციციშვილს და ეხვეწება, სამშობლოში დამითხოვეო. „Cependant j'espère que la triste Vie que l'on y mène et tous les désagréments inseparables du séjour et des affaires que l'on traite ici, vous inspireront assez de pitié pour moi, pour mettre un terme à un séjour ici et en Géorgie; l'ose vous demander, mon prince, de le fixer au septembre prochain et obtenir par vos bontés la permission de retourner par la Crimée que je n'ai pas encore vue”. ibid გვ. 485.

-51-

ლაც, ქართველები ასე ფიქრობდნენ: ალბად მთელი რუსობა ისეთივეა, როგორც არიან აქ გამოგზავნილნიო და, აბა, ამათგან რა სიკეთეს უნდა მოელოდეს ჩვენი ქვეყანაო. მეორე ტომი აქტებისა საგსეა თ. ციციშვილის ჩივილითა და წუწუნით, რომ მოხელენი არ მიავრგანო. მინისტრებს ემუდარებოდა, რიგიანი მოხელენი გამომიგზავნეთ, თორემ ყოველი ჩემი განკარგულება აუსრულებელი რჩება, ან ისე ასრულებენ, რომ აუსრულებლობა ემჯობინებოდაო. ხალხი კი ჰფიქრობს, რომ რუსებს სამართლიანად განსჯა და განხილვა საქმისა არ შეუძლიანთო. ⁹⁾ თვით ხელმწიფე იმპერატორსა სწერს თ. ციციშვილი ერთს თავისს უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში, რომ „პატიოსანი და მუყაითი მშრომელი მოხელენი სანთლით საქმენელნი არიანო”.¹⁰⁾ შინაგან საქმეთა მინისტრს, გრაფს კოჩუბეის, თითქმის, საყვედურით ახრჩობს, თუ კი ირკუტსკში განწესებულ მოხელეთ წინდაწინვე

---

9) რაკი თვით რუსეთის ძლიერმა და ერთგულმა მხედართ-მთავარმა ასე სასტიკად მოიხსენია მაშინდელი მოხელეობა, ვიღას უნდა გაუკვირდეს პლატონ იოსელიანის მამის, ეგნატე მოძღვარის სიტყვები: „ბატონის ასულო, მოახსენებს მამა ეგნატე ბატონიშვილს თეკლეს, მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებითსაცა ჩემსა სიტყვასა: „არვინ ველოდით რუსისაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლაცხედავთ, რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა; უცნობნი კაცთა, არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი, ცივად მგრძნობელნი, აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცინიან რუსნი. განიხილონ“, იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-სა. გვ. 240-250.

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 25, 27, 29, 31, 36, 37, 44, 47, 54, 57 და სხვა.

-52-

ორს ჩინს აძლევთ, საქართველოში განწყობულთათვის უფრო უპრიანია მაგვარი დაჯილდოვება და წათამამებაო. მართალია, საქართველო ისე შორს არ არის, როგორც ირკუტსკის გუბერნია, მაგრამ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ რუსის მოხელენი აქაურ ჰავას ძნელად იტანენ, სასმელ-საჭმელს ჯერ ვერ შესწევნიან და ძვირობაც არის აქ, ასე რომ ძალიან შორი-შორს არის შედარება საქართველოსა და ირკუტსკს შორისო. მთავრობამ შეისმინა თ. ციციშვილის ვედრება და უბრძანა მცირე რუსეთის გენერალ-გუბერნატორს და სლაბოდო-უკრაინის გუბერნატორს, გაუზავნეთ საქართველოს მთავარ-მართებელს საკანცელიარიო წესის რიგიანი მცოდნე მოხელენიო. ამ საკანცელიარიო წესების რიგიან მცოდნე

მოხელეთ წინდაწინვე მიეცით ჯამაგირის ერთი მესამედი, გზის ფული და აგრედვე ერთი ჩინიცაო. მეორესაც მაშინვე მიიღებენ, თუ საქართველოში ოთხს წელიწადს დაჰყოფენ, იმას გარდა, რაც კანონით ჯილდო ერგებათო. ¹¹⁾

მინისტრთა საბჭომ საჭიროდ არ დაინახა საქა-

---

¹¹⁾ იხ. Акты, II, გვ. 47.

საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიხსენიოთ, რომ ეხლა ჩინს ის მნიშვნელობა აღარა აქვს, რაც ძველად. ბატონყმობის დროს, პირველი ჩინი, ეხლა სასაცილოდ გამხდარი კოლლეჟსკი რეგისტრატორობა, კაცს პირადად ააზნაურშვილებდა და ანთავისუფლებდა, როგორც გარდასახადისაგან, ისე გაროზგვისაგანაც. ეს იყო მიზეზი, რომ კოლლეჟსკი რეგისტრატორობისთვის თავპირს იმტერევედა წვრილფეხი მოხელეობა.

-53-

რთველოში გამოეგზავნა უნივერსიტეტში კურს-დამთავრებულნი მოხელენი. პირველ ხანში უნივერსიტეტ-დასრულებულნი სარგებლობას ვერ მოიტანენ და იმათ კანცელიარისტები აჯობებენო. მინისტრების აზრით, რადგან საქართველოში საქმის წარმოება რუსულად იყო, ამისათვის წვრილმანი, გაუნათლებელნი, მაგრამ ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში გავარჯიშებულნი უფრო საჭირონი არიან, რომ ახალი საქმე მართვა-გამგეობისა წესსა და რიგში ჩააყენონო. ამის გამო საქართველოს მრავლად მოაწყდა წვრილმანი მოხელეობა. თ. ციციშვილი განვითარებულს მოხელეებს თხოულობდა, რომ მისი განკარგულება აღესრუ-

ლებინათ მაინც, თუ თვითონ ახალს ვერას მოიგონებდნენ, და ამის მაგიერ გადამწერლებს უგზავნიდნენ. მთავარ-მართებელი, გულმოსული მათის უნიჭობით და უგვანო საქციელით, მოქრთამეობითა და გარყვნილის ცხოვრებით, განსაკუთრებით პროვინციაში, ზიზღით იხსენიებს ოფიციალურ ქაღალდებში ამგვარს ცივილიზატორებს ¹²⁾.

---

¹²⁾ „Чиновники изъ приказныхъ“, ასე ეძახდა მათ მთავარ-მართებელი. ალბად ზემოდ მოხსენებულმა განკარგულებამ ათქმევინა მთავარ-მართებელს შემდეგი მწარე სიტყვები: „Не могу безъ стѣсненій сердца донести В. С. (графу Кочубею), что генераль-Ный недостатокъ въ чиновникахъ и даже по штату положен-Ныхъ лишаетъ меня способоу отправлять служеніе мое по Долгу званія моего, ибо, невозможно равнодушно смотрѣть на То, что прожекты Высочайше апробованные и въ исполненіе Коихъ настoitъ необходимостъ, остаются по два года безъ Исполненія.“ Акты, II, გვ. 57.

- 54-

უმთავრესი და უძლიერესი მიზეზი ქართველების უკმაყოფილებისა ის იყო, რომ ხალხი სამართალს ვერა ჰპოულობდა. ახალის წესისა და რიგისა არავინ არა იცოდა-რა და ამის გამო დიდი თუ პატარა, ბრალიანი და უბრალო, განურჩევლად წოდებისა, დრტვინავდა და სწუხდა. მეფობის დროს სამართლის პოვნა ძალიან ადვილი იყო და თან ამასთან მეტის-მეტად მცირე დრო უნდებოდა დავისა და დარაბის გათავებას. დაჩაგრული თავისს სა-

ჩივარს მოახსენებდა სიტყვიერად მდივანს, მდივან-
ბეგს, ან თვით მეფეს და უმაღლეს გაირჩეოდა საქმე,
გადასწყდებოდა და უბრალო ქალაქდზე დაიწერე-
ბოდა ყოველივე საქმის ვითარება, მოწმეთა ჩვენე-
ბა, განაჩენი და ბრძანება, რომ ამა და ამ მოხელემ
ადასრულოს ესა და ეს გადაწყვეტილებაო. მიჩვეულ-
ნი ასეთ ჩქარს, მარტივს და სამშობლო ენაზე წარ-
მოებულ სამართალს, ქართველები პირველს ხანში
განცვიფრდნენ, როცა დაინახეს დაუსრულებელი სა-
მართალი რუსისა. უბრალო საქმე, თუნდ მამლის
მოპარვისა, თვეობით არა თავდებოდა; დაბარება,
ჩვენების ჩამორთმევა, მოწმეთა კითხვა, ერთის სი-
ტყვიით, ათასი თრევა და ვაი-ვაგლახი უნდა აეტანა
მცირედის საჩივრის დამწყებსა. უცხო ენაზე წარმო-
ება სამართლისა ხომ სულ ერთიანად ჰრევდა და
სწეწავდა საქმეს. ამ უცნაურად საქმის წარმოებაში
მომჩივანიც და მოპასუხეც იბნეოდნენ, ხშირად ვე-
ლარც კი არჩევდნენ ხოლმე, ვინ დაიწყოს საქმე, მო-

- 55 -

მჩივანი ვინაა და მოპასუხე ვინაო. ეს სრულიად სა-
კვირველი არ არის. მოსამართლემ ქართული არ
იცოდა, ქართული გვარები ეხამუშებოდა, ჯერ ყუ-
რი არა ჰქონდა შეჩვეული და ისე უცნაურად და
გადამახინჯებით ჩასწერდა მოხელე, „პრიკაზებში“ გან-
სწავლული, რომ ადვილი მისახვედრი არ იყო, მარ-
თლა ორი სამი წლის წარმოების შემდეგ, გაგეგო,
ვინ მომჩივანია, და ვინ მოპასუხე. აი ამის გამო

სწერდა თავადი ციციშვილი პეტერბურგსა: „მოსამართლეს მომჩივანისა არა გაეგება-რა და მომჩივანს კიდევ მოსამართლისა და ორთავენი კი უკმაყოფილონი არიანო,"¹³⁾

მოთმინებიდან გამოსულმა ქართველობამ საყვედურით დაარჩო მთავარ-მართველი, არავითარს საქმეს ბოლო არ ეღება, რისთვის აჭიანურებენ საქმეს მოსამართლენი, არ გვესმისო და თუ არაფრის თავი არა აქვთ, შენ თვითონ გაგვასამართლეო. სწორედ დიდ გაჭირვებაში იყო ხოლმე მთავარ-მართველი ამ აუარებელ საჩივრებისაგან, როცა კი ლაშქრობიდან დაბრუნდებოდა ტფილისში.¹⁴⁾

---

¹³⁾ იხ. Акт. II, გვ. 46.

¹⁴⁾ ერთს თავის მოხსენებაში სწერს მთავარ-მართველი, რომ მოსალოდნელი იყო ქართველებს გაეხარდებოდათ და ესიამოვნებოდათ წესითა და რიგით წარმოებული სამართალი, მაგრამ ეს არ მოხერხდაო. შემდეგ ამ საყურადღებო აზრს წარმოსთქვამს: სასურველია, რომ ქართველები მალე შევაჩვიოთ რუსის კანონებსაო; ხოლო თუ გვინდა ადვილად მოვახერხოთ ესა, საჭიროა, თვით კანონი მოიხაროს და მოიგრიხოს ზნე-ჩვეულების მიხედვითაო. (Законы должны стнуть Изгибаться по нравамъ). Акт. II, გვ. 46.

ყველაზე საოცარი და უცნაური ახალს რუსის სამართალში ესრედ-წოდებული ფორმალური სამართალი იყო, ანუ როგორც მაშინ ეძახდნენ „судъ по формѣ". ფორმალური სამართალი თ. ციციშვილის მოსვლამდე კოვალენსკიმ შემოიღო და ასე სწარმო-

ებდა: მომჩივანი, ანუ მისი ვეჯილი, მოვალე იყო მოსამართლეს წინაშე მთელი არზა ზეპირად წაეკითხა რუსულად. თუ ერთი ასოც არის შეეშლებოდა და წაიბორძიკებდა, მომჩივანი დაჰკარგავდა უფლებას ეწარმოებინა სამართალში საქმე. მაშინდელმა ქართველობამ რუსული არ იცოდა და კიდევ რომ სცოდნოდათ თითო ოროლას, ასეთის სუსტის ცოდნით ფონს ვერ გავიდოდნენ, რადგან არზის ზეპირად წაკითხვა უნაკლულოდ და შეუშლელად მოუხერხებელი იქმნებოდა და ამგვარად ამ დაუჯერებელ სამართლის მეფობის დროს ვერც ერთი ქართველი, ცამდის მართალიც რომ ყოფილიყო, საქმეს ვერ მოიგებდა.

თ. ციციშვილმა მალე მიაქცია ჯეროვანი ყურადღება ამ უწესობას და ხელმწიფე იმპერატორსა სთხოვა სრულიად მოსპობა ამ უვარგისისა და დროსა და ვითარების შეუფერებელ სამართლის წარმოების წესებისა. ფორმალური სამართალი თვით რუსეთშიაც უვარგისი და ხალხის დამლუპველიაო, სწერდა მთავარ-მართებელი და ადვილად წარმოსადგენია, რამდენად მავნებელი და საზარალო უნდა იყოს ქართველებისათვის. აქ რუსული არავინ იცის და მხო-

-57-

ლოდ იმისთვის უნდა წააგოს ხშირად საქმე ქართველმა, რომ რუსული ენა არ იცის და ფორმალურის წესებისა არა გაეგება-რაო. მერე ფორმით არზის დაწერას თვითონ ხომ ვერ მოახერხებს, რუსის ადვო-

კატმა უნდა შეუდგინოს ამგვარი არზა და ვინ ჩამოსთვლის ამის გამო რამდენი ბოროტება მოხდება. ამისათვის თ. ციციშვილი სთხოვდა ხელმწიფეს, კეთილ ინებეთ და მოსპეთ სრულიად საქართველოში კოვალენსკის მიერ შემოღებული ფორმალური სამართალი, მიეცით ნება ქართველებს მიაართვან მოსამართლეს არზა მიუხედავად ფორმისა, ქართულადაო. ამასთანავე მოსპობილ უნდა იქმნას გერბის გადასახადიცა, რადგან შემოსავალი მაგდენი არა არისრა და ხალხს კი დიდად ავიწროებსო. ხელმწიფემ შეიწყნარა მთავარ-მართებელის თხოვნა და ნება დაკრთო ქართველებს, მიუხედავად ფორმისა, მიერთმიათ არზები მოსამართლეებისათვის ქართულად. ამ საგნის შესახებ სენატის ბრძანება აღნიშნულია 1805 წლის 13 მაისის თარიღით ¹⁵⁾.

ამ სახით, გონიერმა განკარგულებამ საშინლად დაიგვიანა და სწორედ მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა ამბოხება მთაში, ქსნისა, არაგვისა და ლიახვის ხეობაში უკვე ჩაქრობილ-ჩანელებული იყო.

ზემოდ მოხსენებულმა მიზეზებმა მწარე ნაყოფი მოიტანა. ერთგულება ქართველებისა რუსეთისადმი

---

¹⁵⁾ იხ. Акт. II, გვ. 45-47; 52-53.

შესამჩნევად შეირყა და საერთო უკმაყოფილება ნელნელა ვრცელდებოდა. მაშინდელ შფოთიან დროს მცირე შემთხვევა იყო საკმარისი, რომ აღელვება და-

ბადებულეო და ამდენ ვაი-ვაგლახს, უეჭველია, დი-
დი განხეთქილება უნდა გამოეწვია და კიდევ გამო-
იწვია. რამდენადაც წინად ქართველებს სურდათ რუ-
სების დამკვიდრება საქართველოში, იმდენად ეხლა
ხმამაღლა გაიძახოდნენ: როგორც მოსულან, ისევ
ისე წაბრძანდნენო. ახალის მთავრობის შეცდომა
მრავალი და დაუსრულებელი იყო და საიმედო ნიშ-
ნებსაც კი ეერა ჰხედავდნენ; იმედიც კი აღარა ჰქონ-
დათ, რომ როდისმე მოედებოდა ყოველსავე ამას
ბოლო. პირველმა გამგებლებმა ისეთივე მართვა-გა-
მგეობა დაამყარეს საქართველოში, როგორც თვით
რუსეთის შიდა გუბერნიებში ჰმოქმედობდა. კნორ-
რინგი და კოვალენსკი იმდენად უნიჭონი აღმოჩნდნენ,
რომ მცირეოდნად ვერ შესცვალეს და ეერ შეუფე-
რეს წესნი მართვა-გამგეობისა ქართველთა ზნესა,
ჩეულებასა, ხასიათსა და ისტორიულ ტრადიციებს.
ქართველი, მიჩვეული, ავი იყო თუ კარგი, მსწრაფლ
სამართალს, საპრიკაზო ფორმების მსხვერპლად გა-
ჰხადეს, გააბეს საშინელს ქსელში და სრულიად გო-
ნება დაუბნიეს. ასე გასინჯეთ, ისიც კი ვერ მოი-
საზრეს კნორრინგმა და კოვალენსკიმ, რომ ახლად
დამორჩილებულმა ერმა რუსული არ იცის, ორსა
და სამს თვეს ამ ენას ვერ შეისწავლის და, მაშასა-
დამე, საჭირო იყო სასამართლო წარმოების ენა მაინც

-59-

შეეცვალათ. გაბატონებული საქართველოში უსულო
და უგულო ძველი საპრიკაზო „судъ по формѣ“,

მასხარად აგდებული და დაწუნებული თვით სამშობ-
ლოში, სადაც იგი აღმოცენდა ბიზანტიურის ფორ-
მალიზმის წყალობით, გულს უმღვრევდა ცოცხალი
ხასიათის ერსა. ქვეყანას გული აუცრუვდა და ნდობა
და მოწიწება დაჰკარგა საზოგადოდ სამართლის წი-
ნაშე. ასეთი დამღუპველი გავლენა ჰქონდა ამ ნეტარ-
ხსენებულს ფორმალურს სამართალს ¹⁶⁾.

¹⁶⁾ პირველად საქართველოში დაარსებულს უმაღლეს მართვა-
გამგეობას დაერქვა „Верхоаное Грузинское Правительсиво“, რო-
მელიც შესდგებოდა ოთხის ექსპედიციისაგან. თ. ციციშვილის დროს
ორი ექსპედიცია, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა, ერ-
თად შეერთდა და სახელად დაერქვა „Экспедиция суда и распра-
вы“. საინტერესოდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ მაშინდელი შტატები მო-
ხელეთა და რაოდენობა იმისი, თუ ვინ რა ჯამაგირს იღებდა. ექსპე-
დიციის გამგებელს, ანუ უფროსს, წელიწადში ეძლეოდა 1,350 მან.;
ოთხი თანაშემწე, ანუ სოვეტნიკი, ორი რუსი და ორი ქართველი,
თითოს ჯამაგირი 750 მ., ორი მდივანი, თითოს 450 მან., ორი თარ-
ჯიმანი — თითოს 250 მან. საყურადღებოა აგრედვე წვრილმან მოხელე-
თა თანამდებობის სახელწოდებანი.

	ჯამაგირი თითოს
პროტოკოლისტი	1 — 200 მ.
თანაშემწე	1 — 120 „
არხივარიუსი	1 — 150 „
პოვიტჩიკი (უდრის ეხლანდელ სასამართ.	
ბოქაულს)	3 — 180 „
თანაშემწე	3 — 120 „
პოდკანცელიარისტი	5 — 90 „
კოპიისტი	5 — 70 „

ქართველი თავადი ან აზნაური .	2 — 150 „
ვახმისტრი	1 — 60 „
მოსამსახურე	1 — 50 „

თითო ექსპედიციას: Экспедиция суда и расправы, Казен-

-60-

მძიმე ტვირთად დააწვა საკმარისად გაბეგრილს ხალხს სამხედრო გარდასახადი, ესრედ-წოდებული „Военный постой“. ადგილობრივი მკვიდრი მოვალე იყო რამდენიმე ჯარის-კაცი მიეღო დასაბინავებლად თავისს სახლში, როცა რომელსამე ქალაქში, ან სოფლად დაბანაკდებოდა სალაშქროდ წასასვლელი რაზმი. მისვლა-მოსვლა ჯარებისა, მათი მოძრაობა მუდმივ და განუწყვეტელ ომიანობის დროს ხშირი იყო. ადვილად მისახვედრია, რა აუტანელი და გამაბეზრებელ-გამაბოროტებელი იქნებოდა ეს არასასიამოვნო ბეგარა. ქონების გატაცებას, დარბევას, ძარცვა-გლეჯას ვინღა სჩიოდა, ყველა ამას მკვიდრი ჩირის ფასად არ ჩააგდებდა იმ შეურაცხებასთანა და თავის მოჭრასთან, რაც იმას თავს ატყდებოდა მისის ცოლ-შვილის გაბიაბრუებითა, არამც თუ უბრალო ჯარისკაცებისაგან, არამედ თვით აფიცრებისაგანაც კი. შეზარხოშებული მეომარნი კალიასავით მოედებოდნენ სოფლის დედაკაცებს და ძნელად თუ ვინმე გადურჩებოდათ ნამუს-აუხდელი ვნება-აშლილ გმირებს. დიდი განსხვავებაა ეხლანდელს და მაშინდელს ჯარისკაცთა შორის. მაშინ ჯარის-კაცი მსახურებდა ოციდან ოც და ათ წლამდე და ხშირად მთელს თავისს სიცოცხლეს ჯარის-კაცობაში ატარებდა, ვიდრე ჯა-

---

ная и Исполнительная, მაგდენი მოხელეები ჰყავდა. ვერ მივხვდით, ქართველი თავადი ან აზნაური რა მოხელეობა იყო, ალბად ეხლანდელ „Присяжный свидетель“-ს თუ უდრიან, ნატარიუსებთან რომ არიან. Акты, II, გვ. 47-48. Бутковъ II, გვ. 495-499.

-61-

ნი შესწევდა. ასეთი მეომარი, მოკლებული ოჯახის ალერსს, დანატრულებული ცოლ-შვილიანობას, მწელად იგრძნობდა, რა პატივის ცემა ეკადრება დედაკაცს, მწელად თუ დაინდობდა ქალის ნამუსს, როცა კი დრო და გარემოება ხელს შეუწყობდა. ამას გარდა ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ რუსეთში ურთიერთობა ქალისა და კაცისა, განსაკუთრებით მდაბიო წოდებაში, მეტად მარტივია და გარშიყება სხვისის ცოლისა სრულიადაც არ მიაჩნიათ მომაკვდინებელ ცოდვად. სულ სხვა თვალთ უყურებს ამ საგანს ქართველი კაცი და მის ცოლშვილთან სუმბუქი, თავ-დაუჭერელი ლაპარაკი და არიშიყობა, რასაც სტუმარნი მეომარნი გათამაშებას ეძახდნენ და ხუმრობად მიაჩნდათ, მასპინძელს ბოღმასა ჰგვრიდა. ბევრჯელ სისხლი დაღვრილა ჯარისკაცის მიერ ჩადენილ უზრდელობისა და უწესოების გამო და ერთი უბედურება და ალიაქოთი გამოუწვევია როგორც სამხედრო ბანაკში, აგრედვე ახლომახლო სოფლებში, სადაც გულ-მოსულნი მკვიდრნი შეიარაღებულან თავიანთ მეზობლის ოჯახის ნამუსის დასაცველად.

ერთს ტაფაში იწვოდა, როგორც ბარი, ისე მთაც, მაგრამ იქ, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ,

საქმე უფრო იმიტომ გამწვავდა, რომ მთიელებს ვა-
ლად დაედოთ სამხედრო გზის გაწმენდა-გასუფთავე-
ბა თოვლისაგან და აგრედვე შეკეთება ამ გზისა. ეს
მოვალეობა მით იყო უფრო შემაწუხებელი, რომ
მთიელნი მეტისმეტად ღარიბნი იყვნენ და საშინ-
ლად უძნელდებოდათ ამ მოვალეობის შესრულება.

-62-

საქართველოს ადმინისტრაციის უწყისობა და
მოხელეთა ბოროტმოქმედება ისე თვალსაჩინო შე-
იქმნა, რომ აქაურ უკანონობის ხმამ თვით პეტერ-
ბურგამდე მიაღწია. ალექსანდრე პირველმა საჭიროდ
დაინახა ჯერ თავის საიდუმლო კომიტეტში განეხი-
ლა საქმე და მხოლოდ შემდეგ გადაეცა სახელმწიფო
საბჭოსათვის. ¹⁷⁾ იმპერატორს პირველად არა ჰსურ-
და საქართველოს შეერთება რუსეთთან, ვერ მოვუ-
ვლით ამ სიშორედან საქართველოსაო. ასეთისავე
აზრისა იყო მისი საიდუმლო კომიტეტი: აუტკივარი
თავი რაზედ ავიტკიოთო; იმდროს რუსეთს დიდი
საქმე უჩნდებოდა ევროპაში და ახალის მოვალეო-
ბის ტვირთად აღება სახელმწიფო ინტერესების წი-
ნააღმდეგი იქნებო. ნამდვილს მფარველობას ქარ-
თველებს ეერ გავუწევთ და შეიძლება უფრო დიდს
განსაცდელში ჩავაგდოთო. დიად, ასე ჰფიქრობდა
პირველად იმპერატორი ალექსანდრე პირველი და მი-
სი მეგობრები: გრაფი სტროგანოვი, ნოვოსილცევი,
ჩარტორისკი და კოჩუბეი, მაგრამ შეიძლება აზრი
შეიცვალეს, რაკი საქართველოს შეერთების საქმე

განსახილველად სახელმწიფო საბჭოს გადაეცა. სა-
ბჭომ ის აზრი წარმოსთქვა, რომ აქამდის ცოტ-ცო-
თათი ვეხმარებოდით საქართველოს მეფეებს. ნამდვი-

---

¹⁷⁾ იხ. Богдановичъ — Исторія царствованія Императора
Александра I, т. I, 1819 г., С. П. Б. Извлеченія изъ „засѣданій
Неофіціального комитета“. Замѣтки пр. П. А. Строганова.
გვ. 63.

-63-

ლი დახმარება ვერ გავუწიეთ, მტერი გავაბრაზეთ
ჩვენის მფარველობით და ლამის დავლუპოთ უდანა-
შაულო ქვეყანა, რომელიც სამართლიანად მოელო-
და დახმარებას, რაკი საქვეყნოდ ვპირდებოდით ასეთს
დახმარებასა და ეხლა კი სრულიად ხელს ვიღებთ
საცოდავ ქვეყნის მფარველობაზე და სპარს-ოსმალთ
უნდა ჩავუგდოთ ჩვენი ერთ-მორწმუნე ერიო. სა-
ხელმწიფო საბჭოს ამ მოსაზრებამ დასძლია ალექ-
სანდრე პირველი და მისი მეგობრები და სამუდამოდ
გადასწყდა საქართველოს ბედი. ამისათვის, რაკი იმ-
პერატორმა შეიერთა საქართველო და დიდს წყა-
ლობას დაჰპირდა ქვეყანას 1801 წლის 12 სექტემბ-
რის მანიფესტით,¹⁸⁾ მეტი ღონე აღარ იყო, ნა-
მდვილი მფარველობა უნდა გაეწია საქართველოს-
თვის და როგორმე აღმოეფხვრა ის საშინელი ბო-
როტ-მოქმედებანი, რომელთაც აქ ფეხი მოიკიდეს
კნორრინგისა და კოვალენსკის წყალობით. თ. ცი-
ციშვილის დანიშვნით საქართველოს მთავარ-მართვე-

¹⁸⁾ ეს საყურადღებო მანიფესტი დაბეჭდილია ბევრგან: Полн. Собр. Св. Зак., т. XXVI, გვ. 782, N 20007, აქ მოხსენებულია სრული ტიტული რუსეთის მეფეთა: Акты, т. I, გვ. 432-433; აქვეა დაბეჭდილი რესკრიპტი გენერელ-ლეიტენანტის კნორინგის სახელობაზე: Закавк. Д-на, გვ. 23-30; ცხოვრება მეფე გიორგი XIII, პ. იოსელიანისა, გვ. 287-294. ქართული თარგმანიც არის აქ მოყვანილი, მაგრამ მეტისმეტად ძნელი გასაგებია: Матеріалы II. Гр. Буткова, ч. II, გვ. 485-488. ბუტკოვი ჰმოწმობს, რომ ეს მანიფესტი დაუწერია თავადს პლატონ ალექსანდრეს ძეს ზებოვს და По-Становленіе анутренняго въ Грузіи управління тзовит бუტკოვს. იხ. Матеріалы, III, გვ. 442-443.

-64-

ლად ბევრი უკანონობა მოისპო, მაგრამ სრულიად აღმოფხვრა ფესვებ-გამდგარ უკანონობისა საშინლად გამძნელდა და ამისათვის ალექსანდრე პირველმა განიზრახა აღედგინა საქართველოში მეფობა, ამოერჩია რომელიმე ბატონიშვილი ბაგრატიონთა გვარისა და იმისთვის მიენდო მართვა-გამგეობა. წინად სწორედ ასრე იყო განზრახული: საქართველოში მეფე უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშე. ასეთივე აზრი წარუდგინა ხელმწიფეს თავადმა ციციშვილმა შესახებ იმერეთისა და სამეგრელოსი. ამ აზრმა ისე მკვიდრად მოიკიდა ფეხი პეტერბურგის უმაღლეს უწყებათა შორის, რომ შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ საიდუმლოდ მოსწერა თ. ციციშვილს, 8 მკათათვეს 1804 წელსა: „იმპერატორსა სურს შეიტყოს თქვენი აზრი, არ შეიძლება ქართლშიაც ისეთი მართვა-გამგეობა

შემოვიღოთ, როგორც განზრახულია იმერეთსა და სამეგრელოში, ესე იგი, სამეფო არსებობდეს, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშ იყვნენ სამეფონიო. და თუ ამ აზრის განხორციელება შესაძლებელიაო, ამბობს კოჩუბეი, მაშინ დაასახელებთ ერთ-ერთი ბაგრატიონი, რომელსაც ღირსეულად იცნობთ საქართველოს მეფობისაო.¹⁹⁾ სამწუხაროდ, აქტებიდან არა სჩანს, რა პასუხი მისცა მთავარ-მართველმა კოჩუბეის, ან მისცა რამ პასუხი თუ არა. შეი-

---

¹⁹⁾ იხ. აკ. II. გვ. 51 და წინასიტყვაობა პირველის ტომისა.

-65-

ძლება, შეუთვალა ესა თუ ის პასუხი, მაგრამ საჭიროდ არ დაინახეს დაებეჭდათ აქტებში. რედაქტორი აქტებისა ბ-ნი ბერჟე წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ მრავალი საყურადღებო დოკუმენტები პეტერბურგს გაიგზავნა და აქ ვერ იბეჭდებოდა. იქნება სხვა საყურადღებო დოკუმენტებ შორის თ. ციციშვილის პასუხიც მოჰყვა. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ მთავარ-მართველი მინისტრის დავალებას ამ საყურადღებო საგნის შესახებ აუსრულებლად ვერ დასტოვებდა და აუცილებლად პასუხს რასმე მისწერდა.

IV

რაც ხანი გადიოდა, საქმე უფრო მეტად იწეწებოდა და იხლართებოდა. ახალმა მთავრობამ გული ვერ მოიგო ქართველებისა და ვერც მოიგებდა, რა-

დგან მართვა-გამგეობის წესი უფროსმა მოხელეებმა ვერ შეუხამეს და ვერ შეუფერეს ქართველების ზნესა, ჩვეულებასა და ტრადიციასა. დიდი სიფრთხილე და გამჭრიახობა იყო საჭირო პირველ ხანში მაინც, მაგრამ ამის მაგიერ მოხელობა კალიასაებრ დაესია ქვეყანას, დიდი და პატარა, ყველა ცდილობდა მალე გამდიდრებულიყო, რადგან არავის ეგონა, რომ დიდ ხანს დარჩებოდა ამ უცხო ქვეყანაში. ერთის სიტყვით, კეთილგონიერების მაგიერ, მოხელეობამ სახელი გაითქვა ანგაარებით, ხალხის სიძულვილით და ვერცხ-

-66-

ლის მოყვარეობით. ან კი რა უნდა მოეთხოვნა ადამიანს იმდროინდელ მოხელეებისაგან, რომელთაც არც ნიჭისა, არც პატიოსნებისა და არც განათლების ნიშან-წყალიც არ ეტყობოდათ.

რუსის მხედრობის შემოსვლისათანავე დაიწყო მღელვარება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მღელვარებით დაიწყო თვით ერთგულების ფიცის მიღება. შემდეგ, 1802 წელს, მოჰხდა ამბოხება კახეთში. მართალია, მალე ჩააქრეს ეს მღელვარება კახეთის თავად-აზნაურებისა, მაგრამ უკმაყოფილება მთელს საქართველოს მოედო და, დატყვევებას ვინც გადარჩა, განიფანტნენ და მთელს ქვეყანაში განთესეს უკმაყოფილების თესლი.

არც ერთი კუთხე საქართველოსი ისე არ იყო შეწუხებული იმ დროს, როგორც საქართველოს ჩრდილოეთის სამზღვარი. ძალა-უნებურად მთიულნი და-

რიალის ხეობის დარაჯებად გადიქნენ და ჯარის მი-
მყვან-მომყვანად გაჰხდნენ. ხუმრობა საქმე არ იყო, ლა-
ლაობა ამ საშინელის გზისა. მუშაობით წელში სწყდე-
ბოდნენ ისედაც ღარიბნი მთიულნი. პოლიტიკურად
მოხევე-მთიული თითქმის სრული თავისუფალი იყო და
რუსეთის მხედრობის შემოსვლის შემდეგ უფრო მომე-
ტებულს სილაღეს მოელოდა. ამის მაგივრად მთი-
ულმა იგემა კაპიტან-ისპრავნიკების მწარე მათრახები
და მათი ენით გამოუთქმელი უჯიათობა. საშინელია
სოფლელისთვის ეხლანდელი ჩაფრის მკლავი და რა-
მდენად მძიმე და საშინელი იქნებოდა მაშინდელი

-67-

ჩაფარ-ყაზახის მათრახი, მერე როცა მათ ჰბრძანებ-
ლობდა ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკისთანა უფროსი,
ადვილად მისახვედრია. მთიულებს შესძულდათ გუ-
შინდელი მეგობრები, და, რადგანაც მთა სილაღეს
იყო მიჩვეული და პოლიტიკურად თვით საქართვე-
ლოს მეფესაც არ ემორჩილებოდა, თუ არა თვისის
სურვილით, იმიტომაც ყველაზე უწინარეს აქ იფეთქა
ამბოხებამ 1804 წელსა. მთაში აგიზგიზებულ ცეც-
ხლის ნაპერწკლები თითქმის ნახევარ ქართლს მ-
ედო და ვინ იცის, რითი გათავდებოდა ეს საქმე,
რუსეთს საქართველოში მხნე და ნიჭიერი მთავარ-
სარდალი თ. ციციშვილი რომ არა ჰყოლოდა.

გაბრაზებული და გამწარებული მთა მხოლოდ
შემთხვევას და მოხერხებულ დროს ელოდა, რომ
გულში ჩაგუბებული ბალღამი ნაკადულსავით გადმო-

ექუხებიანა. ასეთი დროც მალე დადგა. 1804 წელსა, გაზაფხულზე, მთავარ-მართებელი ციციშვილი შეუდგა ერევნისაკენ გალაშქრების სამზადისსა. მიზეზი ომის დაწყებისათვის მრავლისაგან მრავალი აღმოჩნდა. რაკი რუსეთმა გადმოლახა კავკასიონის ქედი და და-მკვიდრდა საქართველოში, აუცილებლად უნდა ეზრუნა, რომ ახალ შეძენილ სამფლობელოს უშიშარი სამზღვრები ჰქონოდა. განჯის დაპყრობის შემდეგ რიგი ერევნის სახანოზე მიდგა. საქართველოს სა-მზღვარი სამხრეთით ღია იყო, არავითარი ბუნებრივი ზღუდე არა ჰქონდა შემორტყმული ამ მხრით საქარ-თველოს და მტერსაც თავისუფლად და დაუბრკო-

-68-

ლებლივ შეეძლო შემოსეოდა ქვეყანას. ჩვენი ძველი ისტორია უტყუარი მოწამეა, რომ სწორედ აქედან ხშირად დასხმიან თავსა ჩვენს ქვეყანას მტრის ურდო-ბრბონი. ეს კარგად ესმოდა თ. ციციშვილს და ამი-სათვის, რაც უნდა საძნელო ყოფილიყო, უსათუოდ უნდა ეზრუნა, რომ საქართველოს სამზღვრები არე-ზის მდინარემდე მიეტანა და აქ გამაგრებულიყო ¹⁾. თ. ციციშვილის საპოლიტიკო იდეალი ის იყო, რომ აღედგინა საქართველოს უძველესი საზღვარნი კას-პის ზღვიდან შავ-ზღვამდე და კავკასიონის ქედიდან არეზამდე. ამ იდეალის მისაღწევად თ. ციციშვილი არაფერს არა ჰზოგავდა, ასე რომ საჭირო არც კი იყო იმისთვის რაიმე მიზეზი ერევნის ხანის შინაურ საქმეებში ჩასარევად. იმპერატრიცა ეკატერინა მე-

ორე და მისი ძლიერი მინისტრი თავადი პოტემკინი
ოცნებობდნენ ჯერ ისევ მეთვრამეტე საუკუნეში ერ-
თი ძლიერი საქრისტიანო სახელმწიფო დაეარსები-
ნათ ამიერ-კავკასიაში, და როგორც ამბობენ, მეფო-
ბა ამ სამეფოში თვით პოტემკინს უნდოდაო²⁾. თ.

---

¹⁾ იხ. Закав. Д-на, გვ. 293.

²⁾ თ. გარსევან ჭავჭავაძე მეგობარი იყო თ. პოტემკინის. გარ-
სევანი ურჩევდა მეფე ერეკლეს, პოტემკინი ვასსალად გაიხადე და უბოძე
ბატონობა დარეილის ხეობისა, ხევისა და მთისაო. რაკი ასეთი ძლიე-
რი კაცი დაუმეზობლდება საქართველოსა, ევროპული განათლება
შეუმჩნევლად დამკვიდრდება საქართველოშიაცაო. ამასთანავე გარსე-
ვანი ურჩევდა მეფეს, როგორმე მოახერხეთ, შეამულეთ თქვენს
ქალს, 18 წლის ანასტასიას, თ. რევაზ ერისთავი და პოტემკინს შე-
ვრთოთო. გარსევანს ყური მოეკრა, რომ ვითომ თვითონ პოტემკინ-

-69-

ციციშვილიც მეზობელ ხანებს მუდამ ჟამს იმას აგო-
ნებდა, რომ უკანონოდ გიჭირამთ ესა და ეს საქარ-
თველოს ნაწილი და ნება-ყოფლობით უნდა დამით-
მთ თქვენი სახანოები და თქვენ თვითონ რუსეთს
უნდა გადასახლდეთო. ომს რომ გამოუცხადებდა,
პირდაპირ უთვლიდა ხოლმე, თქვენი სამფლობელო
საქართველოს მეფეებს ეკუთვნოდა, და რადგან მე
საქართველოს დამცველი ვარ, მოვალეობად მიმაჩნია
ამ ქვეყნის ძველი სამზღვრები აღვადგინოვო. ასე
რომ მთავარ-მართებელს პირდაპირი მიზეზი სრულია-
დაც არ ესაჭიროებოდა ერევნისკენ გასალაშქრებ-
ლად; მისთვის მხოლოდ დრო და ჟამი იყო საჭირო,

სხვა არაფერი. საბუთი ყოველთვის მზადაა ჰქონდა.

მაგრამ ვიდრე განვაგრძობთ ჩვენს მოთხრობას, საჭიროდ მიგვაჩნია, მცირედნადაც არის ვუამბოთ მკითხველს თ. პავლე დიმიტრის ძის ციციშვილის ბიოგრაფია, რადგან უამისოდ მრავალის მკითხველი-სათვის გაუგებარი იქნება ზნე-ხასიათი ამ კაცისა და შეიძლება ბევრს ეგონოს კიდევ, რომ თ. პავლე ჩვენებური თავადიშვილი იყო და არა რუსის გენერალი.

ღვიძლი პაპა მთავარ-მართველისა პაატა (რუსებმა ეგ სახელი პავლედ გადააკეთეს) გადაჰყვა რუსეთში მეფე ვახტანგ VI კანონმდებელს პეტრე დი-

---

საც სურდა ჩვენს მეფეს დამოყვრებოდა. ეს განზრახვა გარსევანისა არ ასრულდა და ანასტასია თ. რევაზ ერისთავს მისთხოვდა. იხ. Бутковъ, ტ. II. გვ. 188-189.

-70-

დის მეფობის უკანასკნელ ჟამსა. პაატა ჩაირიცხა იმ დროს დაარსებულ ქართველებისთვის გუსართა პოლკში და მალე მიიღო ჩინი კაპიტნობისა. პაატა მოკლულ იქმნა ბრძოლის ველზე პრუსიაში, ქ. ვილმანსტრანდთან. პაატას შვილი დიმიტრი აღიზარდა კადეტთა კორპუსში სახელოვან რუმინცევ-ზადუნაისკისთან ერთად. აგრედვე მრავალი სახელოვანი რუსეთის მოღვაწე სწავლობდა დიმიტრის დროსვე. დიმიტრი მსახურებდა მერე საქალაქო უწყებაში, მიიღო სტატსკი სოვეტნიკის ჩინი და ბოლოს ითვლებოდა

თარჯიმანად მოსკოვში, საცა არსებობდა ესრედ-წოდებული იუსტიც-კოლლეგია³⁾. დიმიტრი გარდაიცვალა 1777 წელსა, ექვს შვილში პავლე დაიბადა 8 სექტემბერს 1754 წელსა მოსკოვში. პავლე დიმიტრის ძემ მშვენიერი განათლება მიიღო. ზედმიწევნით იცოდა ფრანგული, მრავალი თხზულება სთარგმნა ამ ენიდან რუსულად, ზოგი მარტოდ და ზოგიც თვისის უფროსის ძმის იაგორის დახმარებით. პავლე სწერდა აგრედვე ლექსებს, მაშინდელი დროის ჩვეულებისამებრ პავლე ზავშვობაშივე ჩარიცხეს

---

³⁾ ირაკლის ელჩმა ნამაიშვილმა (ნათიშვილმა) გამოუცხადა მთავრობას, რომ მეფე ვერ ენდობა თარჯიმანს პოდპოლკოვნიკ აბაზაძეს, რადგან მეფემ ბევრი ქართლის დიდებულნი დასაჯა ამბოხების გამო და შეიძლება აბაზაძემ, როგორც ქართლელმა, მეფეს უმტროს და განზრახ სხვანაირად გადასთარგმნოს წერილებიო. ამიტომ დაასახელა ორი თარჯიმანი, ერთი იერომონახი და მეორე თ, ციციშვილი. ელჩმა სთქვა, პირველი, როგორც კახელი და მეორე, როგორც ნათესავი მეფისა, მტრობას არ მოინდომებენ მეფისთვისაო. იხ. Грамоты... Цагарели, გვ. 151-152.

-71-

ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკში და 1777 წლის პირველ იანვარს უკვე კაპიტან-პორუჩიკობის ჩინი ებოძა.

პავლე დიმიტრის ძემ დიდი სახელი გაითქვა გმირობისა და ვაჟკაცობისა 1787 წ. ოსმალეთთან ომში, ასე რომ ეკატერინე დიდმა თ. ციციშვილს „თავისი გენერალი“ უწოდა. 1794 წელს პოლო-

ნელთა აჯანყების დროს თ. ციციშვილი გრენადერ-
თა პოლკით ვილნოსთან იდგა. ვილნოს დაქცევას
უპირობდა, რომ მოქალაქენი არ დამორჩილებოდნენ
და 100,000 მ. კონტრიბუცია არ მიეცათ სასტიკის
გენერალისათვის. ამას შემდეგ თ. ციციშვილმა
დაამარცხა პოლონელთა გენერალი საპეგა. ამ გა-
მარჯვებისთვის ებოძა წმ. გიორგის ჯვარი მესამე
ხარისხისა. კიდევ მრავალჯერ გამოიჩინა თავი თ.
ციციშვილმა და განსაკუთრებით გაითქვა სახელი
პოლონელ რევოლიუციონერების დამარცხებით, რო-
მელთაც წინამძღვანელობდა პოლკოვნიკი გრაბოვსკი.
პოლონეთის დამშვიდების შემდეგ ციციშვილს ებოძა
1,500 სული გლეხი, სხვა დანარჩენ გენერლებს კი
მხოლოდ ხუთას-ხუთასი სული. ამბობენ, როცა ეკა-
ტერინე მეორეს წარუდგინეს სია გენერლებისა და-
საჯილდოვებლად. დედოფალმა თ. ციციშვილის გვა-
რის წინ დაწერილ ციფირს 500-ს მიუმატა 1 და თან
წარმოსთქვა, მართალია, ციციშვილი გენერალ-მაიო-
რია, მაგრამ გენერალ-პორუჩიკებზე უკეთესად მოქმე-
დობდაო.

-72-

ოსმალებთან ბრძოლაში და პოლონეთის ამბო-
ხების დამშვიდების დროს თ. ციციშვილმა ისეთი
გმირობის სახელი მოიხვეჭა, რომ გამოჩენილმა მხე-
დართ-მთავარმა სუვოროვმა ყველასთვის სამაგალი-
თოდ დაჰსახა. ვარშავის ასაღებად რომ გაემზადა სუ-
ვოროვი, ასეთი ბრძანება დაურიგა ჯარებს: იბრძო-

ლეთ ისე მხნედ, როგორც იბრძვის მამაცი გენერალი თ. ციციშვილი. 1706 წლის უკანასკნელ თვეებში და 1797 წ. დამდეგს თ. ციციშვილი ბაქოს კომენდანტად იყო დანიშნული. ბაქოში პავლე დიმიტრის ძემ გაიცნო ბაქოს ხანი ჰუსეინ-ყული-ხანი და დაუმეგობრდა. შემდეგ, 8 თებერვალს 1806 წელსა, როდესაც ციციშვილი ბაქოს შემოერთება და აღებას უპირობდა, ჰუსეინ-ყული-ხანმა შეუთვალა, ჩემის ხელით ჩაგაბარებ ციხის გასაღებსაო და ბრძოლა შეწყვიტოთო. თ. ციციშვილი, სადარბაზოდ გამოწყობილი, მარტო თარჯიმანის პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავისა და ერთის ყაზახის ამარად, წავიდა ციხისაკენ, სადაც ამალით გამოეგება ჰუსეინ-ყული-ხანი. მოუახლოვდნენ თუ არა მთავარ-მართველს, ხანმა ანიშნა ამაღას და იბრაჰიმ-ბეგმა დამბაჩა დასცა თ. ციციშვილს; სეიდ-ბეგმა და ამიდ-ჰამირზამ დამბაჩები დასცეს თ. ერისთავს. გადარჩა მხოლოდ სიკვდილს ყაზახი. მთავარ-მართველს მოჰკვეთეს თავი და ძღვნად გაუგზავნეს სპარსეთის შაჰსა. თ. ციციშვილი საქართველოს მთავარ-მართველად დაინიშნა 1-ს სექტემბერს 1802 წელსა, ასე რომ ოთხი წელიწადიც არ

-73-

გასულა ამ საკვირველ კაცის ყოფნისა ჩვენს ქვეყანაში. გარდაიცვალა 51 წლისა უცოლშვილოდ. მისი გვამი მარკიზ პაულუჩიმ გადმოასვენა 1811 წელსა ტფილისს და დაასაფლავა სიონის ტაძარში. საფლავის ძეგლს რუსულ-ქართულად აქვს წარწერა⁴).

ადვილად მისახვედრია, რა ძრვილ გვინდოდა
გაგვეგო, იცოდა თუ არა თ. ჰავლე დიმიტრის ძემ
ქართული, მაგრამ ეს კანონიერი ცნობის-მოყვარეო-
ბა ჩვენი ვერას გზით ვერ დავაკმაყოფილეთ. ვერსად
ვერ ამოვიკითხეთ ვერაფერი ამ საგნის შესახებ. სა-
ფიქრებელი კია, რომ თ. ციციშვილმა ქართული
იცოდა, რადგან მამა მისი დიმიტრი მშვენიერი
მცოდნე იყო ქართულისა, უამისოდ თარჯიმანო-
ბასაც ხომ ვერ გასწევდა. მაშინ მოსკოვში მრავლად
სცხოვრობდნენ ქართველები, ხშირი მისვლა-მოსვლა
ჰქონდა რუსეთს საქართველოსთან, წარჩინებულ
გვამთ და სასულიერო წოდებას მრავლად მისდე-
დნენ აქედან მხლებელნი და ძნელი საფიქრებელია,
რომ თ. დიმიტრის ოჯახს კავშირი არა ჰქონოდა სა-
ქართველოდან მისულ ქართველებთან. სამსახურის
მოვალეობაც ისეთი ჰქონდა, რომ კავშირს ვერ გა-
სწყვეტავდა ქართველებთან და, მაშ, რა ნაირად გა-
დარუსდებოდა ამ კაცის ოჯახი მცირეს ხანს? ამი-
ტომ, ჩვენა გვგონია, რომ საქართველოს მთავარ-
მართებელს უსათუოდ უნდა სცოდნოდა ქართული,

---

4) იხ. А. В. Висковатый — Біографія кн. Циціанова, Кав-
казскій Календарь. 1848 годъ.

კარგად თუ არა, მცირედ მაინცა, რადგან წმინდა
ქართულ ოჯახში ძნელად თუ ასცდებოდა თავისის
დედა-ენის შესწავლა. მართალია, სასწავლებელში

ბავშვი მიაბარეს, მაგრამ მამის სიკვდილის ჟამს პავლე
23 წლისა იყო და ნუ თუ სწავლის გამო სრულიად
იქნებოდა ოჯახს მოწყვეტილი?!

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ, რომ თ. ციციშვილი
უცნაურის თვალთ უცქეროდა საქართველოს, ისე
არა, როგორც მოხელეს შეჰფერის. განუსაზღვრელი
ერთგული რუსეთის ტახტისა, მუდამ იმის ზრუნვაში
იყო, რომ აღედგინა ძველი ტერიტორია საქარ-
თველოსი, დაემშვიდებინა, დაეწყნარებინა და განა-
თლება გაევრცელებინა ამ ქვეყანაში. საქართველოს
„თავის სამშობლოს" ეძახის და განგებას მადლობა-
სა სწირავს, რომ წილად არგუნა ამ ქვეყნის მოვლა-
პატრონობა. თ. ციციშვილი მეტის-მეტი სასტიკი
იყო, განსაკუთრებით სასტიკად ეპყრობოდა სამეფო-
საგვარეულოს. ისეთის სიჩქარით და ასწრაფებით
ჰგზავნიდა ბატონიშვილებს რუსეთში, თითქოს მო-
ხუც დედაბერის აქ ყოფნა კერძოდ თ. ციციშვილის
ბედნიერებას ხელს უშლისო. სძულდა აგრედვე თა-
ვისი თანამეგვარენი და ამიტომ ცუდად ეპყრობოდა.
ძნელია მიხვდეს ეხლა ადამიანი, რას ეტანებოდა, რას
შესტრფოდა, რა სწადდა თ. პავლე დიმიტრის ძეს
და რა აზრითა ჰხელმძღვანელობდა თავის მოღვა-
წეობაში, საით მისწრაფებოდა მისის სულის კვეთე-
ბა, რადგან წერილობითი საბუთი არა დარჩა-რა.

-75-

უბრალო მოხელე იყო, სხვასავით ერთგული აღმა-
სრულებელი თვისის მოვალეობისა, თუ ჰფიქრობდა

განეხორციელებინა თ. პოტემკინის ოცნება — დავა-
არსებ ერთს საქრისტეანო სახელმწიფოს ამიერ-კავ-
კასიაში და სამეფო გვირგვინით შევიმკობ თავსაო.

ებლანდელ დროში ძნელად თუ რომელსამე
განდიდებულს მოხელეს მოუვა ასეთი საოცნებო აზ-
რი ფიქრად, მაგრამ მეთვრამეტე საუკუნეში და მე-
ცხრამეტე საუკუნის დამდეგს ამისთანა ამბავი არა-
ვისაც არ გააკვირვებდა. გავიხსენოთ თუნდ ნაპოლეონ
პირველი, რომელიც თავის გენერლებს ამეფებდა და
ნამდვილს მეფეებს ამხობდა. მაინცა და მაინც ჩვენ ამ
აზრს მტკიცედ არ ვადგივართ და წარმოვსთქვით
მხოლოდ, როგორც საეგებიო მოსაზრება, ანუ ჰიპო-
ტეზა.

დავუბრუნდეთ შეწყვეტილ მოთხრობას. ზემოდ
აღნიშნულ საზოგადო მიზეზებს გარდა, თ. ციციშვილს
პირდაპირი მიზეზიცა ჰქონდა ჩარეულიყო ერევნის
ხანის მაჰომედის შინაურ საქმეში, რადგან მაჰომედი
არ ასრულდება რუსეთის იმპერატორის სურვილსა.

30 ოქტომბერს 1800 წელსა იმპერატორმა პავ-
ლემ დაამტკიცა სომხეთის კათალიკოსად იოსები,
გვარად არლუთაშვილი-მხარგძელი, კაცი ცნობილი
თავისის გვარიშვილობით საქართველოში. დამტკი-
ცების შემდეგ იოსებ წამოვიდა ტფილისს პეტერბუ-
რგიდგან. აქ, 1801 წელს, მარტში იოსები გარდაი-
ცვალა და ექმიადინს წასვლა, იქ მირონ-ცხება და

საკათალიკო კათედრის გამგემ, მთავარ-ეპისკოპოსმა დავითმა, მოისყიდა ერევნის ხანი მაჰომედი და იმის დახმარებით ეკურთხა პატრიარქად 1801 წელსა. დავითმა მოახსენა უმაღლესს მთავრობას, განსვენებული კათალიკოსმა იოსებმა ანდერძად დასტოვა, რომ მის შემდეგ კათალიკოსად იყოს დაეითიო და ამის გამო სთხოვდა, დამამტკიცეთ კათალიკოსადაო. მთავრობამაც აღარ გამოიძია საქმე დაწვრილებით და დაამტკიცა დავით. შემდეგში აღმოჩნდა თვალთმაქცობა დავითისა და ყოველივე გამოაშკარავდა. განსენებულ იოსებ არღუთაშვილს არავითარი ანდერძი არ დაეტოვებინა. რუსეთის უმაღლესი მთავრობა, მოტყუებული დავითის მიერ, ცდილობდა როგორმე გაესწორებინა თავის შეცდომა და ამისათვის სადიპლომატიო მიწერ-მოწერა გაჰმართა ერევნის ხანთან. რუსეთი ცდილობდა დაერწმუნებინა მაჰომედი, რომ დავითმა უკანონოდ დაიჭირა საკათალიკოსო კათედრა და სთხოვა, გადააყენე დავით და დაამკვიდ-

---

⁵⁾ ბუტკოვი მოგვითხრობს, რომ მთავარეპისკოპოსი იოსებ არღუთაშვილი დიდი პატივის მოყვარე კაცი იყო, სურდა ადვოკატად სომხეთის სამეფო და მეფედ თავისი ძმისწული დაესვაო. სახელს კი არ მოიხსენიებს ამ სამეფო არღუთაშვილისას; ჩვენის აზრით, ეს უნდა იყოს სოლომონ არღუთაშვილი, მომხრე პატრიარქის დავითისა, რომელთაც ერთად გამარცხვეს ეჩმიაძინის მონასტერი, რათა დაექრთათ ერევნის ხანი მაჰომედი. სომხეთის მომავალ მეფისათვის კათალიკოსს იოსებს პეტერბურგშივე გაეკეთებინებინა სამეფო გვირგვინი. იხ. Материалы, II, გვ.456 და სხოლიო: Закав. Д-на, გვ. 117-123.

რე არქივისკოპოსი დანიელ, შეწყნარებული, როგორც რუსეთის იმპერატორის მიერ, აგრედვე ბრწყინვალე პორტისაგან სომხეთის სურვილისამებრო.

რადგან მიწერ-მოწერამ არავითარი ნაყოფი არ მოიტანა, თებერვალში 1803 წ. მთავარ-მართველმა ციციშვილმა გაკგზავნა ერევანს ელჩები: ახალგაზდა გრაფი ვორონცოვი,⁶⁾ კაპიტანი ჩუიკო,⁷⁾ და თავადი თამაზ ორბელიანი. ელჩების პირით თ. ციციშვილმა შეუთვალა ერევნის ხანსა, უსათუოდ განდევნე ცრუ პატრიაქი დავით და დაამკვიდრე ნამდვილი კათალიკოსი დანიელი, რომელიც უკვე შეწყნარებულია ორის ძლიერის ხელმწიფისაგან, თორემ საშინელი წყრომა მოგელის ჩრთილოეთიდან და დასავლეთიდანაო. მაგრამ მაჰომედი არ შეუშინდა საქართველოს მთავარ-მართველის მუქარას და ელჩებს უარი უთხრა, თქვენს თხოვნას ვერ ავასრულებო. ამგვარად ელჩები ხელცარიელები დაბრუნდნენ ტფილისში.

მთავარ-მართველი ცეცხლს აფრქვევდა სიბრახისაგან: ძლიერმა რუსეთმა უბრალო რამ სთხოვა ერევნის ხანსა და როგორ გაბედა ასეთი ურჩობაო. იმ წამსვე იმპერატორს მისწერა მთავარ-მართველმა წერილი, რომ ერევნის ხანი მაჰომედი ასეთის ურჩო-

---

⁶⁾ შემდეგში მთავარ-მართველი კავკასიისა, თავადი მ. ს. ვორონცოვი.

7) საკამერალიო აღწერა საქართველოს პირველად ამ კაპიტანმა შეასრულა. ჩუიკო ირიცხებოდა კვარტირმეისტერის უწყების აფიცრად, რაცა ეხლა უდრის საგენერალი შტაბის აფიცერს.

-78-

ბისტვის სასტიკად უნდა დაისაჯოსო,⁸⁾ თორემ სახელი გაგვიტყდება საქართველოს მეზობელთა შორისაო. აზიაში კი, თ. ციციშვილის აზრით, მხოლოდ შიში შეიქმს მორჩილებასა და მარტო ძალასა სცემენ პატივსაო⁹⁾.

რაც არც თხოვნამა და არც მუქარამ არ იმოქმედა ერევნის ხანზე, მთავარ-მართველი შეუდგა სალაშქროდ მზადებასა. ამ დროს საქართველოში იყო დაბანაკებული შემდეგი პოლკები: კავკასიის გრენადერთა, 9, 15 და 17 ეგერთა ბოლკები, ტფილისისა, ყაბარდოსი, სარატოვისა და სევასტოპოლის მუშკეტერთა პოლკები თავ-თავიანთის არტილერიით. ზარბაზნების რიცხვი არ აღემატებოდა 24-ს. კავალერიას შეადგენდა ნარვის დრაგუნთა პოლკი და ერთი დონელ ყაზახთა პოლკი. არც ერთი აქ დასახელებული პოლკი სრული არ იყო ჯარის კაცებით: ზოგს მათგანს ნახევარი ა კლდა. ამას გარდა ჯარები გაბნეული იყო საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს. აი რა და რა ადგილები ეჭირა რუსეთის მხედრობას 1804 წლის გაზაფხულზე: ორი როტა ერთის ზარბაზნით იდგა ცხინვალში ოსების ავკაცობისა და ქურდობის ასალაგმავად; ერთი ბატალიონი ორის ზარბაზნით სურამში. ამ დაბას თ. ციციშვილის დროს დიდი მნი-

---

⁸⁾ თუმცა ერევნის ხანი სრულიად დამოუკიდებელი იყო რუსეთისაგან, თავ. ციციშვილი ხანის უარს მაინც ურჩობას ეძახის (რუსულად *ослушание*).

⁹⁾ იხ. Закавк. Д-на, გვ. 121-122; 292.

-79-

შენელობა ჰქონდა, როგორც მოსამზღვრე ადგილს. იმერეთი ჯერ ისევ თავისუფალი იყო და რუსთ-იმერეთის ელჩები აქ იკრიბებოდნენ მოსალაპარაკებლად. ერთი როტა ქარელში, ერთი-ხოვლეში ზარბაზნით და ორიც გორში. ბატალიონი ტფილისის პოლკისა ორი ზარბაზნით წალკაზე იყო დაბანაკებული, ერთი ბატალიონი ბამბაკში თათრების დასაწყენარებლად, სამი როტა ერთის ზარბაზნით ბორჩალოს იდგა მთა-მადნის წარმოების დასაცველად; ერთიც ს. დმანისში. მეჩვიდმეტე ეგერთა პოლკი სამის ზარბაზნით იდგა მეციხოვნედ განჯას და ამ ახლად დაპყრობილ ქვეყნის მოვლა ჰქონდა დავალებული. ერთი ბატალიონი და ორი როტა იდგა ტფილისში, ღართის კარსა და სოღალულსა; ორი როტა ერთის ზარბაზნით ანანურში იდგა, საიდანაც თვალ-ყურს ადევნებდა თუმ-ფშავ-ხევსურებს. ალაზნის პირად იდგა მეთხუთმეტე ეგერთა პოლკი და ორი ბატალიონი ყაზარდოს პოლკისა, ზარბაზნებით, რომელიც იცავდა კახეთს ლეკების ცარცვა-რბევისაგან; ბატალიონს ყაზარდოს პოლკისას ერთის ზარბაზნით ბინა ჰქონდა ყვარელში, გავაზში, ფშაველში და მატანში ¹⁰⁾. ძნელი იყო ამ ჯარების ხელის ხლება,

რადგან მეტის-მეტად საჭირო ალაგნი ეჭირათ, მაგრამ რადგან მთავარ-მართველს სხვა ახალი ჯარები არ მოუვიდოდა რუსეთიდან, მეტი ჯანი არ იყო, —

---

¹⁰⁾ იხ. Закавказ. Д-на. გვ. 293-294.

-80-

ისევ ცოტ-ცოტა ყველა ჯგუფისათვის უნდა მოეკლო და ამგვარად შეედგინა საომარი ლაშქარი. მთავარ-მართველი სწორედ ასეც მოიქცა და რის ვაი-ვა-გლახით გაამზადა სალაშქრო ჯარი, სულ 3,421 ქვეითი ჯარისკაცი, კავალერიად იყო ოთხი ესკადრონი ნარვის დრაგუნთა პოლკისა, სულ 400 კაცი და 440 დონელი ყაზახები. რუსის მხედრობას 300 კაცამდე ქართველი თავად-აზნაურობაც გაჰყვა, სულ, მამასადამე, მთავარ-მართველს ჰყავდა 4,461 კაცი ცხენოსანი და ქვეითი.

რაკი შეიტყო თ. ციციშვილის მზადება, ერევნის ხანმა საჩქაროდ შიკრიკები აფრინა სპარსეთის მფლობელ ბაბა-ხანთან და შეუთვალა, მალე მომეშველე, რუსები ამხედრდნენ საომრად. ბაბა-ხანს მაჰომედის თხოვნა არც კი უნდოდა, უიმისოდაც მზად იყო ყველას გამოსარჩლებოდა, ვინც კი ხმალ-ამოღებული შეებრძოლებოდა რუსებს. მთავარ-მართველს ამბავი მოუვიდა, რომ სპარსეთის დიდძალი ჯარი იკრიბება არეზის ნაპირებად და დღე-დღეზე აპირობს ერევნის სახანოში შემოსვლას. ზოგი ამბობდა, ორმოცი ათასი და ზოგი კი — სამოცი

ათასიო. გაქცეულ ბატონიშვილების, ალექსანდრესი და თეიმურაზის წერილებიცა ჰმოწმობდა, რომ სპარსეთს დიდძალი მხედრობა შეეგროვებინა.

მხნემა და დაულალავმა ბატონიშვილმა ალექსანდრემ, რუსეთის დიდმა მოძულემ, რომელმაც თვისნი დღენი ამ ძლიერ სახელმწიფოსთან ბრძოლაში

-81-

დალია, შიკრიკები აფრინა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს და იწვევდა ხალხს, დასტოვებულ კარი და მოდით შაჰის კარზეო. აქედან ურიცხვი ჯარი მოდის საქართველოს განსათავისუფლებლად და რუსების განსადევნელადო. შაჰმა ქალაქის მოქალაქეთაც ფირმანი გამოუგზავნა და იწვევდა საბრძოლველად რუსეთის წინაღმდეგ. ალექსანდრემ ორი კარდანახელი გლეხი იმერეთს გაჰგზავნა, რათა იქიდან უფრო ადვილად გაეგრცელებინათ მისი ბარათები, საქართველოს თავადიშვილებთან მოწერილი, რადგან თ. ციციშვილის ჯაშუშები თვალ-ყურს ადევნებდნენ ბატონიშვილის შიკრიკებს, ქართლში შემოსულებს¹¹).

მართალია, დიდი განსაცდელი მოელოდათ ბატონიშვილ ალექსანდრეს შიკრიკებს საქართველოში, მაგრამ ერთგულ ყმებს ვერა განსაცდელი და თვით სიკვდილიც ვერ აშინებდა. თავგადადებული ზაქარია ჯორაშვილი უვნებლივ უსხლტებოდა ხელიდან მთავარ-მართებლის მიერ სამზღვრებზე ჩაყენებულ სამხედრო პიკეტებს და მიწის მგელივით ხან სად გაჩნდებოდა, ხან სად. ოც და თხუთმეტამდე ბარათი

დაარიგა ალექსანდრემ და სთხოვდა ქართველობას, თავადსა და გლეხსა, ამხედრებულიყვნენ სამშობლოს განსათავისუფლებლად. ზოგს ანუგეშებდა, ზოგს მრავალს წყალობას ჰპირდებოდა, ზოგს ამხნევებდა, რომ შაჰი, როგორც ძველად, ჩვენი მწყალობელია და 50,00

---

¹¹⁾ იხ. აკ. II, გვ. 165; Закавказ. Д-на, გვ. 300-301.

-82-

ჯარის-კაცით ჰგზავნის თვისს მემკვიდრე აბას-მირზას რუსების გასარეკადაო, ზოგს კიდევ მასხარად იგდებდა და არცხვენდა ქალაჩუნობით. დედოფალს დარიას, თავის დედას, უთვლიდა, თუ ცოცხალი ვარ, საქართველოს ტახტს დავიბრუნებ და თუ მომკლეს, დაივიწყე, რომ შენ და ბატონს ერეკლეს ოდესმე გყავდათ შვილი ალექსანდრეო ¹²⁾. ბატონიშვილი ალექსანდრე დიდადა ჰყავდა მიჩნეული ბაბა-ხანსა, უბოძა გუბერნატორობა არეზის ახლო მდებარე პროვინციებისა, და მიანდო ციხეთა აშენება, დაუნიშნა პენსია და აჩუქა მრავალი სოფელი. ქართველებმა კარგად იცოდნენ, რომ ბატონიშვილი დიდად იყო მიჩნეული სპარსეთის მფლობელისაგან და ამისათვის მის ბარათებს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველებზე. მომეტებულ ნაწილს ქართველობისას კარგად ახსოვდა საშინელი დარბევა და აოხრება ტფილისისა აღა-მამად-ხანის მიერ და ჰფიქრობდა, სპარსეთის ძლიერებას ოთხი ათასი რუსის მეომარი როგორ გაუძლებსო. ამ ნაირად ბატონიშვილის ბარათებმა მაშინდელი

ქართველობა გამოურკვეველ მდგომარეობაში ჩააგდო, კიდევ უნდოდათ დაჰხმარებოდნენ მხნე და გამბედაობით აღსავსე ბატონიშვილსა, თან კიდევ ემიუნოდათ სასტიკის მთავარ-მართველისა, რომელიც დაუყოვნებლივ ციხეში უკრავდა ხოლმე მოღალატეებს თავსა და შემდეგ რუსეთში ისტუმრებდა. თ. ციცი-

---

¹²⁾ იხ. АК. II, გვ. 151.

შვილის დროს რუსეთში გაგზავნა საშინელ და უსასტიკესს სასჯელად ითვლებოდა და ხშირად დამნაშავეს ამის გაგონება და დამუქრება, რუსეთს გადაგასახლებთო, შიშის ზარსა სცემდა. რაკი ასეთი ზედმოქმედება იქონია ბატონიშვილის ბარათებმა ქართველობაზე, უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია ორიოდე ბარათის შინაარსი მოვიყვანოთ აქა. ბატონიშვილი ალექსანდრე სწერს ფშავ-ხევსურთ: ათას სამასი წელიწადია, რაც თქვენის ღვაწლით იმოსებოდა ჩვენი სახლი. თქვენ იყავით ძვირფასი ქვეშევრდომი ჩვენის სახლისა და ნუ თუ დღეს დაიზარებთ, არ გაიხსენებთ წარსულს და კვლავინდებურად თავს არ გამოიდებთ ჩვენი სამსახურისათვისაო¹³⁾. მუხრან-ბატონიანთ ¹⁴⁾ პირდაპირ უთვლის, ან ჩემთან მოდიოთ, ან თუ აქ ვერ წამოხვიდეთ, შემოსდგამს თუ არა სპარსეთის ჯარი ფეხს საქართველოში, დაუყოვნებლივ უღალატეთ რუსებსაო¹⁵⁾. ალექსანდრემ არც ტფილისის სომხობა დაივიწყა, ამათაც ცალკე ბარათ-

თი მოსწერა და ურჩევდა ძველებურს ერთგულებას¹⁶⁾.

---

¹³⁾ იხ. Ак. II, გვ. 167.

¹⁴⁾ დუბროვინის სიტყვით, ეს წერილი მიწერილია თ. ანდრო-ნიკაშვილთან. იხ. Закавк. გვ. 365-366.

¹⁵⁾ იხ. Акты, II, გვ. 159-160.

¹⁶⁾ ibid. წერილი ასე იწყება: „ბატონიშვილი ალექსანდრე სი-ყვარულით მოიკითხამს: მელიქს დარჩოს, (კოჭლი დარჩო ბებუთა-ვიშლი ქალაქის მელიქად იყო) ფითუაშვილს ადას, თაქუაშვილს ისაიას, ბასტამაშვილს სტეფანეს, ნაზარბეგიშვილს გიორგის, გურგინ-ბეგიშვილს სტეფანეს, ნურ-ქეთხუდაშვილს ოსეფას, ყუზანაშვილს გეურ-ქას, ფულიაშვილის სააკას და სხვა წარჩინებულ მოქალაქეთ“.

-84 -

გულხელ-დაკრეფილი არც ბატონიშვილი თეი-მურაზი იყო. ესეც სწერდა ბარათებს უცხოეთიდან და იწვევდა ქართველებს საბრძოლველად და საწინააღ-მდეგოდ. „რას უზიხარ შინა, სწერს თეიმურაზი ასლან ორბელიანს, თუ შვილებს უფროთხილდები, ისინიც ხომ წაგგლიჯეს და რუსეთში გაჰგზავნეს. ტფილისში რას აკეთებ და რას მოელი? ჰო, მართლა, ცოლი ლამაზი გყავს, გირჩევ, ნუ მოშორდები“¹⁷⁾.

მაისის უკანასკნელ რიცხვებში ჯარი ერევნისა-კენ გასალაშქრებლად კიდევ შეიკრიბა. თვით მთავარ-მართებელი დღე-დღეზე აპირობდა წასვლას ტფილი-სიდან. ბატონიშვილის ალექსანდრეს მიწერ-მოწერამ ძალიან დააფიქრიანა თ. ციციშვილი, თუმცა ჩვეუ-ლებრივს მხნეობას არა ჰკარგავდა და გულს არ იტებდა. დასაფიქრებელიც იყო მაშინდელი მდგომა-

რეობა. მთავარ-მართებელი საომრად სხვაგან მიდიო-
და და შინ არეულობა იჩენდა თავსა. ბატონიშვილე-
ბის მოწოდებას ბევრი თავადიშვილი აჰყვა, განსა-
კუთრებით კახელობა და გაიქცნენ ალექსანდრეს-
თან¹⁶). დარდმა და მწუხარებამ მოიცვა მხნე მთა-

---

¹⁷) იხ. АКТЫ, II, გვ. 184. Закавк. Д-на, გვ. 366.

¹⁸) აი აქტებში ვისი სახელი და გვარია აღნიშნული: თ. ადამ
ანდრონიკაშვილი, რომელმაც გააპარა ბატონიშვილი თეიმურაზ
გიორგის ძე; თ. გიორგი ანდრონიკაშვილი; თ. ნიკოლოზ. ბებური-
შვილი (ვაჩნაძე), ასლან ბებურიშვილი, დავით ანდრონიკიშვილი და
დიმიტრი აგათისშვილი. ქიზიყელები: ბესარიონ კურბანალიშვილი,
სოლომონ სერგეევი, ნიკოლოზ თარაევი, იაგორ ბოსტაშვილი, ივანე
მორჩილოვი, აბრამ მანაევი, სოლომონ ასისთავი, დავით ჩიხიტოვი,

-85-

ვარ-მართებლის გული მოსალოდნელ შინაურ არეუ-
ლობის გამო. ასე გასინჯეთ, ბატონიშვილს ალექ-
სანდრეს ბარათიც კი მისწერა, ოღონდ დაბრუნდი
საქართველოში, იახელ ხელმწიფე იმპერატორსა და
გამღვევ პატიოსანს სიტყვას, რომელიც ჯერ არ გა-
მიტეხიაო, რომ მრავალს წყალობას და შეცოდება-
თა პატივებას მიიღებო. არეულობას გარდა თ. ცი-
ციშვილს ის აწუხებდა და გულს ის უკლავდა, ვაი
თუ გულჩვილმა და ანგელოზის მსგავსმა იმპერატორმა
შეიტყოს ეს ამბები და შესწუხდესო¹⁹). ამისათვის
გაუგზავნა იმპერატორს უქვეშევრდომილესი მოხსე-
ნება და თამამად და იმედიანად აუწყებდა, რომ გარ-
დახვეწილ ბატონიშვილების ბარათები კიდევ რომ

ვერ ჩავიგდო ხელში, დიდი ზარალი არა მოგვეცე-
მა-რა, რადგან ძლიერი და გავლენიანი თავადიშვი-
ლობა შეურყეველის ერთგულობითაა გამსჭვალული
თქვენის უდიდებულებობისა და რუსეთის მართვა-
გამგეობისადმიო²⁰).

მთავარ-მართველი გულდამშვიდებით ატყობი-
ნებდა ხელმწიფეს არეულ-დარეულს საქმეების ამბავს
და ამავე დროს ფიცხელს განკარგულებას აძლევდა

იოსებ ჟანიევი და იოსებ გოზალოვი. იხ. Акты, II, გვ. 166. გვარები
ასეა მოყვანილი აქტებში და ვერ გავხედეთ გადაქართულება, რადგან
შეგვეშინდა, ისეც დამახინჯებული, უფრო არ დაგვემახინჯებინა.

¹⁹) თ. ციციშვილი დიდის მოწიწებით იხსენიებდა ყოველთვის
იმპერატორ ალექსანდრეს და ხშირად ანგელოზს ადარებდა (ангело-
подобный).

10) იხ. Ак. II, გვ. 164-165; Закавк. გვ. 300-301.

-86-

მაზრის მოხელეებს, თვალთ ნუ დამენახვებით, ვიდ-
რე ბატონიშვილ ალექსანდრეს მომხრეებს სუყველას
არ დაბაწრავთ და ტფილისში არ წარმომიდგენთო.

კახეთში დაბანაკებულ ჯარების უფროსს გენერალ-
მაიორს თ. ორბელიანს სწერს,²¹) მიიღე ყოველივე
ღონისძიება და შეიპყარ თ. ანჩიკო ბებურიშვილი
და ქიზიყის ნაცვლის შვილი თ. თარიმანი. გორის
კომენდანტს მაიორს რეიხს დაავალა, მაგრად შეჰკა-
რი ატენის ხეობა და მალულად უთვალთვალე ქა-
რელს ახლოს ქართლის გაქცეულ თავადიშვილებს.
მთავარ-მართველის აზრით, ატენის ხეობით უნდა

დაბრუნებულიყვნენ წალკიდან ს. ხელთუბნიდან გა-
პარული თავადნი სოლომონ დავითიშვილი და ზაალ

---

21) თავადი ტიმიტრი ზაქარიას ძე ორბელიანა, ბოლოს გენე-
რალ-ლეიტენანტი, ერთი საუკეთესო გენერალთაგანი იყო მთავარ-
მართებლისა. ორბელიანმა ბევრჯელ ისახელა თავი ვაჟკაცობით ომ-
ში და არა ნაკლები საადმინისტრაციო ნიჭი გამოიჩინა. თ. ორბე-
ლიანი მეხვიით დაეცემოდა ხოლმე ლეკებს და შიშით გონებას უფან-
ტავდა. ეს ის ორბელიანია, რომელიც ახალციხემდინ ჩაჰყვა ლეკებს
ქარელისა და ხოვლეს აკლების შემდეგ. ქარელზე ჩამოატარა უიარა-
ლოდ და შემდეგ დაღესტანში გადარეკა შერცხვენილნი და თავზე
ლაფ-დასხმულნი. თ. დიმიტრიმ მშვენივრად იცოდა რუსული ენა და
სამსახური რუსეთში დაიწყო, მიიღო მონაწილეობა ოჩაკოვისა და
ბენდერის აღებაში. რუსებმა ანაპა რომ აიღეს, თ. ორბელიანი გაგზავ-
ნეს პეტერბურგს შიკრიკად (კურიერად) ეკატერინე დიდის წინაშე
მოსახსენებლად ამ სასიამოვნო, ამბისა. ანაპა ძალიან გამაგრებული
ციხე იყო, რადგან მის გასამაგრებლად მუშაობდნენ ინგლისისა და
საფრანგეთის ინჟინერები. 1809 წელს ორბელიანმა ოსმალებს ფოთი
წაართვა. ფიცხი გულის პატრონი მთავარ-მართებელი ამ საუკეთესო
გენერალსაც კი ხან-და-ხან საყვედურით არჩობდა, წესიერად და ფი-
ცხად ვერა ჰმოქმედობო.

-87-

თუმანიშვილი თავიანთის მხლებლებით. ამ ბრძანე-
ბის ასრულება მიანდეთ, — სწერდა მთავარ-მართებე-
ლი რეიხს, — გორის პოლიც-მეისტერს იოსებ კა-
ლატოზიშვილს და თან საკმარისი რიცხვი ყაზახთა
გააყოლეო²²).

ასეთი იყო საქართველოს მდგომარეობა ერევ-

ნის გალაშქრების წინადა. მთავარ-მართებელმა შინაურთა საქმეთა გამგეობა გადასცა თავისს თანაშემწეს, გენერალს თავადს ვოლკონსკის და თვითონ სოღანლულს მიჰმართა, სადაც უკვე შეკრებილი იყო რუსეთის მხედრობა. ერევნის ხანი ახლა კი შეფიქრიანდა; ხანს იმის იმედი ჰქონდა, რომ მთავარ-მართებელი მცირედის მხედრობით ვერ გაჰბედავს სპარსეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებასაო. ხანს მოლო-

---

²²⁾ იხ. Акты, II. გვ. 163-165. აქვე სანიმუშოდ მოვიყვანთ თ. ციციშვილის ბრძანების ნაწყვეტს, რათა მკითხველმა ცხადად დაინახოს, რა კილოთი სწერდა ხოლმე მთავარ-მართებელი ბრძანებას. სამოქალაქო უწყების გამგებელმა და პირველმა თავმჯდომარემ იმ კომისიისა, რომელსაც შემდეგში დავალებული ჰქონდა გამოერკვია, ვის რა დანაშაული მიუძღვოდა 1804 წ. ამბოხებაში, მოახსენა მთავარ-მართებელს, რამდენიმე თავადი გაგვექცა და ვერ მოვასწართ ჩვენების ჩამორთმევაო. განრისხებული ციციშვილი სწერს: на одной рапортъ в.в.с.б. доношу, что негодной сей исправникъ, (თელავის კაპიტან-ისპრავნიკი სოლომკა) руководимый мудрыми наставленіями вашими, упустилъ время къ надовленію ихъ и что всѣ главнѣйшіе начинщики бунта, яко-то: Симонъ Кобуловъ и Джимитскій Моуравъ находятся уже у царевича Александра, коихъ видѣли мои лазутчики, когда они явились къ нему. Имѣніе ихъ, яко измѣнниковъ, предписываю взять въ казенное вѣдомство. Акты, II, стр. 169.

-88-

დინი არ გაუმართლდა და, მეტი ჯანი არ იყოს, ისევ დიპლომატიური მოლაპარაკება უნდა დაეწყო, ეგებ

როგორმე თავიდან ავიცილო ომიო. ასეც მოიქცა ხანი და კაცები გამოჰგზავნა ტფილისში, მორიგებით გადავსწყვიტოთ სადავო საქმეო. მთავარ-მართებელმა უარი შეუთვალა, არავითარი მოლაპარაკება არა მსურს შენთანა, ეიდრე ჩემს მოთხოვნილებას სრულად და სავსებით არ შეასრულებო. პირობანი წინადვე შეგატყობინე, ე. ი. დაუყოვნებლივ გადააყენე ცრუ-პატრიაქი დავითი, დაამკვიდრე საკათალიკოსო კათედრაზე არქიეპისკოპოსი დანიელი, ერევნის ციხეში ჩააყენე რუსის მეციხოვნენი, აღიარე მეფედ ხელმწიფე იმპერატორი რუსეთისა და წელიწადში იხადე 80,000 მ. ხარკად, როგორც წინადაც გიხლია საქართველოს მეფეების სასარგებლოდაო. სხვა პირობის მიღება არ შემოიძლიან, ეს არის ჩემი უკანასკნელი სიტყვაო. ამასთანვე თ. ციციშვილი რჩევას აძლევდა ერევნის ხანსა: მე გიჩვენებთ საკეთილო გზასა და, თუ ამ გზაზე არ გაივლით, დაილუპებით და ჩემი ბრალი აღარ იქნებაო. ეს წერილი რომ გაუგზავნა მაჰომედ-ხანსა, ჯარებს უბრძანა მაშინადვე შესულიყვნენ ბამბაკის სამზღვრებში და ამ ნაირად ომი დაიწყო რუსეთსა და ერევნის ხანისა და მის მომხრე სპარსეთს შორის. მაგრამ ვიდრე ომი გამლიერდებოდა, სპარსეთმაც სცადა სადიპლომატიო მიწერ-მოწერით სადავო საქმე გადაეწყვიტა და სისხლის ღვრა აცილებინა თავიდან. ამისათვის მირზა-შეფიგმა, ბაბა-ხანის

პირველმა მინისტრმა, ვრცელი წერილი გამოუგზავნა

თ. ციციშვილსა' მირზა სწერდა: წესადაა მიღებული, რომ როდესაც ორი ხელმწიფე ომს განიზრახავს, ყოველთა უწინარეს სანდო კაცებს აირჩევენ და ამათის შემწეობით ცდილობენ სადავო საქმე მშვიდობით გაათავონო. ამისათვის მირზა-შეფიგი ურჩევდა თ. ციციშვილს, თავი შეიკავეთ, ნუ გულჰფიცხობთ და კეთილგონიერების სამზღვარს ნუ გადაჰლახავთო. რა ჭკუაში მოსასვლელია, სწერდა დარბაისელი მირზა, რომ მზის სადარმა ირანის ბატონმა საქართველო ასე ადვილად დაუთმოს სხვასა, მარტო იმისათვის, ერთმა უგუნურმა (ალბად აქ გიორგი XIII იგულისხმება) ასე მოიწადინაო. თუ გინდათ, ქრისტეანთა და მუსულმანთა სისხლით არ შეიღებოს ქვეყანა, ეცადეთ მშვიდობა ჩამოვარდეს სპარსეთსა და რუსეთს შორის, ნულარ დაახანებთ და მალე გამოჰგზავნეთ სანდო კაცები შაჰის მემკვიდრესთან, რომელთანაც იმყოფება ბატონიშვილი²³). როგორცა ჰხედავს მკითხველი, მირზას წერილი, ომს გარდა, დიდ საყურადღებო საგანს ეხება. სპარსეთი თვისსა უმაღლესსა უფლებას აცხადებს საქართველოზე, უკანასკნელ საქართველოს მეფეს უგუნურს უწოდებს და საქარ-

---

²³) ეს საყურადღებო წერილი მირზა-შეფიგისა დაბეჭდილია აქტებშიადა და დუბროვინის თხზულებაშიც. თარგმანები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან. დედანიც არის დაბეჭდილი სპარსულად აქტებში. იხ. Акты, II, გვ. 807-808; Закавк. Д-на, გვ. 305-306.

თველოს მთავარ-მართველს პირდაპირ სწერს, მეფეს ნება არა ჰქონდა რუსეთისათვის საჩუქრად მიერთმია საქართველოვო. კანონიერი მემკვიდრენი საქართველოს სამეფო ტახტისა დიდებულ შაჰს ახლავან; წესი, რიგი და სამართლიანობა მოითხოვს, ელჩები გამოჰგზავნოთ და სადიპლომატიო მოლაპარაკება გაჰმართოთ ბატონიშვილ ალექსანდრესთან, სპარსეთის ტახტის მემკვიდრის აბას-მირზას თანადასწრებითაო. ამგვარ უზურპაციას, საქართველოს ტახტის გაუქმებას ძალ-მომრეობით, სპარსეთი ვერ მოითმენს და ეცდება ხმლით დაიცვას თვისნი უფლებანიო. სწორედ ეს იყო ნამდვილი მიზეზი, რომ სპარსეთი ჩაერია ერევნის ხანსა და რუსეთს შორის ატეხილ ომში და არა მხოლოდ ისა, რომ მაჰომედს გამო-სარჩლებოდა.

მირზა-შეფიგის ბარათის მომტანი იაკუბ-ხანი გულ-ცივად მიიღო მთავარ-მართველმა, განრისხდა და იმდენიც ველარ მოითმინა სიბრაზისაგან, რომ პასუხი მოხელეებს მოემზადებინათ, ადგა და საკუთარის ხელით მისწერა წერილი მირზა შეფიგს: გოგჩის ტბაზედა და მტკვარზედ ყუმბარებითა და ხიშტებით დაგიხვდები, აი ეს იქნება ჩემი პასუხი. მშვიდობა მაშინ ჩამოვარდება ჩვენსა და თქვენს შორის, როდესაც შეამბოხე ბატონიშვილებს ალექსანდრეს დათეიმურაზს აქ გამომიგზავნი. ეგენი არღვევენ მყუდროებას და ჰლუპავენ თავიანთ სამშობლოს შინაურის ამბოხებით და გარედან მტრის შემოყვანით.

მხოლოდ მაშინ არ მოირწყვის მინდორ-ველნი სპარსელთა სისხლით, როდესაც ბატონიშვილებს ბინას აღარ მისცემთ და აქ დააბრუნებთ, როგორც ტყვეებსა. ვის გაუგონია, გაკვირვებით ამბობს თ. ციციშვილი, რომ შიში ჰქონდეთ იმათ, ვინც მიჩვეულია გამარჯვებას მთელს დუნაიზე! ვის შეაშინებს მუქარა, ან სიმრავლე სპარსთა ლაშქრისა, თუნდა ზღვის ქვიშის ოდენისაცა, როდესაც იგი ლაშქარი ომობს ბუმბულითა და არა მახვილითაო! ²⁴).

თ. ციციშვილის ხასიათის დასასურთებლად არ შეგვიძლიან აქვე არ მოვიყვანოთ ნიმუშები იმის წერილებისა სხვა-და-სხვა ხანებთან მიწერილებისა. აი რა კილოთი სწერს მთავარ-მართველი ლეკების ბატონს ალისკანტეს:

„სხვა გზა არა გაქვს შენდობისათვის, იმის მეტი, რომ მოხვიდე ჩემთან და ფეხ-ქვეშ ჩამივარდე. არც მე და არც ძმა შენი საჭირონი არ არიან. რაში მერპიანება შენი წერილები იმის შესახებ, რომ ვითომ ერთგული ხარ და ან რა ხელ-წერილით უნდა შევეკრა ჩემის დიდის ხელმწიფის მოღალატესა და მოხარკესა? ნურავითარს მოწყალებას ნუ ელი, — შენი საქმენი და შენ თვითონ იმადაც არა ჰღირხართ, რომ ერთი გადამღვრძალი ძალღი გამოგიგზავნოს კაცმა საჩუქრად. მოვა დრო, რომ მიწას გალოკინებ და მაშინ გაჩვენებ, რაც შემოდლიან მე აქ, რა ძალი

---

²⁴⁾ იხ. აკ. II, გვ. 808-809. თარიღი ამ წერალისა 27 მაისი 1804 წ.

-92-

და ხელმწიფება მაქვს მონიჭებული. ვისაც მორჩილება უნდა, ის პირობის წერილებისა და ხელ-შეკრულობის დადებას კი არა თხოულობს, წყალობას და შენდობას ეძებს ქედ-მოხრილი, ზვიადობა-შემუსვრილი. ვისაც ქუხილი ხელთ უპყრია, ბრძანებაც იმას შეჰფერის, ხოლო სუსტის საქმე მორჩილებაა: ლერწმის წესია იზნიქებოდეს, ხოლო ასის წლის მუხა ჰხედავს, რომ ერთი ფოთოლიც არ მოაკლდება, რაც უნდა ქარტხილი ეკვეთებოდეს".^{*)})

შემდეგი წერილი უფრო საშინელის კილოთია დაწერილი.

„ყველამ იცის რა ფიქრ-აზრის კაცაცა ეარ, მე რბილი ლოგინი მიყვარს, თუ ველი ბრძოლისა, საცა სისხლი მდინარესავით მჩქეფარებს და თავნი კაცთანი ისე სცვივა, თითქო ვაშლებიაო. მაშასადამე, არა ისეთი სუსტი ბუზი, როგორც არის ხანი ავარიისა, უნდა ზვაობდეს რუსეთის საჭურველის წინაშე და

---

*) „Иной дороги тебѣ къ прощению нѣтъ, какъ пріѣхать ко мнѣ п пасть къ моимъ ногамъ. Ни сына, ни брата тногого не надобно. Какія мнѣ увѣрительныя письма и трактаты дѣлать съ измѣнникомъ и данникомъ моего великаго государя? Мнлости не ждп никакой, — твои дѣла и ты не стоишь и мертвой собаки въ подарокъ. Будеть время, что тебя заставлю укусить землю п тогда тебѣ покажу, что могу я

здѣсь, какую власть и силу имѣю; покорность означается не условіями и трактатами, а исканіемъ милости п прощенія со смиреніемъ. У кого громъ въ рукахъ, тому повелѣвать до- влѣетъ, а слабому повиноваться: трости свойственно гнуться до земли, столѣтнему дубу свойственно видѣть то, что листь его не пошевелится гри ужаснѣйшѣй бурѣ“. об. Ак. т. II, стр. 441.

-93-

ჰგონებდეს შემამინობს მე, თოფ-ქვეშ დგომაში გა- ჭადარავებული. ჯევათ-ხანმა ქედმაღლობით მოწერილ წერილებისათვის თავისს სისხლში იბანავა და იმისი წერილებიც მისვე სისხლში გავაელე“*).

ელისუის სულთანმა თავის დრო,ე არ გამო- ჰგზავნა აბრეშუმის ხარჯი და მთავარ-მართველი ასეთს წერილსა სწერს:

„უსირცხვილო ყიზილბაშურის გულის სულ- თანო, შენ კიდევ ჰბედავ ჩემდა წერილის მოწერას. მოვიცილი შენთვისაც და გეწვევი სტუმრად იმიტომ, რომ ხარკს არ იძლევი... შენ ძაღლის სული და ვი- რის ჭკუა გაქვს და შეგიძლიან, მამ, გაწა შენის ცბიერებითა და მიზეზ-მიზეზებით მომატყუო? შენ ეს იცოდე, რომ თუ შენი კაცი კიდევ უაბრეშუმოდ მოვიდა ჩემთან, ციმბირის გზა აქეთ დარჩება. ხოლო მე, ვიდრე ერთგული მოხარკე შეიქმნებოდე ჩემის დიდის ხელმწიფეთა-ხელმწიფის იმპერატორისა, წყურ- ვილ ეიქნები, შენის სისხლით გავრეცხო ჩემი ჩექ- მები“.**)

---

*) „Вамъ (მუსა-ჰაჯი) извѣстенъ мой образъ мыслей,

постелю-ли я люблю, или поле боевое, гдѣ кровь льется рѣ-
ками и головы валятся, какъ яблоки. Слѣдовательно, не сла-
бой мухѣ, каковъ Аварскій ханъ, противъ россійскаго ору-
дия брать гордый голосъ и думать утратить меня, посѣдѣв-
шаго подѣ ружьемъ. Джавать-ханъ за гордыя письма выку-
пался въ своей крови и я оныя письма вымылъ въ ней“. (Ак.
II; стр. 772).

**) Безстыдный и съ персидскаго душою султанъ и ты
еще смѣешь ко мнѣ писать. Дождешься ты меня къ себѣ въ

-94-

სურხაი ხანის შვილს ხელიდ-აღასა სწერს: თუ-
შური ცხერებისაგან ლულა-ქაბაბის მირთმევა გსურ-
დათ და იმისთვის ასტეხეთ ომი, მერე რა მოიგეთ?
მრავალი მოკლული და დასახიჩრებულ. აი ასე იციან
რუსებმა დაუპატიჟებელ სტუმრების დახვედრა. თუ
არა გსურსთ, რომ თქვენც მწვადივით შეგხრაკონ
ხიშტებზე, დამორჩილდით მამა თქვენსა, რომელსაც
მე პატივსა ვსცემო ²⁵). წერილებში მთავარ-მართე-
ბელი ირონიასაც არ ერიდებოდა. ავარელ ახმედ-
ხანსა სწერდა სხვათა-შორის, ქართველი მეფეების
დროს წელიწადში თუშებს შვიდ ჯორს ართმევდით
ხარკად და, რადგან დროი მეფობენ, არ მოისურ-
ვებთ (во взаимность того) ეხლა ჩვენ გვიგზაენოთ
შვიდის მაგიერ თორმეტი ჯორიო? ²⁶)

ასე ელაპარაკებოდა თ. ციციშვილი საქართვე-
ლოს მეზობელ ხანებს, თვით სპარსეთის შაჰს და
შემდეგ თითქმის იმერეთის მეფესაც და დამოუკიდე-
ბელ მთავრებს.

მიწერ-მოწერა ერევნის ხანთან, როგორც ზე-

гости за то, что дани не платишь... Въ тебѣ собачья душа и
ослиный умъ, такъ можешь-ли ты своими коварными отговор-
ками меня обмануть? Было-бы тебѣ вѣдомо, что если еще
твой человекъ придетъ ко мнѣ безъ шелку, то быть ему въ
Сибири, а я, доколѣ ты не будешь вѣрнымъ даиникомъ вели-
каго моего Государя государей Императора, дотолѣ буду же-
лать кровью твоею моп сапоги вымыть“. (ibid. გვ. 695; Закавკ.
Д—на, გვ. 357).

²⁵⁾ იბ. აკ. II. გვ. 774

²⁶⁾ იბ. აკ. II. გვ. 773.

-95-

მოდ მოვიხსენეთ, უნაყოფოდ გათავდა. თიბათვის
დამდეგს გენერალ ტუჩკოვის მხედართ-მთავრობით
ჯარი შეესია ძველის სომხეთის სამზღვრებს. სამის
დღის შემდეგ თვით მთავარ-მართველი დანარჩენის
რუსთა ჯარით და ქართველთ მხედრობით გაეშურა
ერევნისკენ ²⁷⁾.

V

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ცეცხლსა და
ნავთში ჩავარდა მაშინდელი ქართველობა კაპიტან-
ისპრავნიკების წყალობით. მათს უკანონო და ბო-
როტს მოქმედებას მეტისმეტად ხელს უწყობდა იმ-
დროინდელი გარემოება და ვითარება. კნორრინგისა
და კავალენსკის მიერ შემოღებულმა უცნაურმა ფორ-
მალურმა სასამართლოს წესმა და რიგმა ისეთი სა-
შინელი იარაღი მისცა ხელში კაპიტან-ისპრავნიკებს

ხალხის დასაჩაგრავად და თავიანთი ჯიბის გასავსებლად, რომ ამაზე უარესს ვერც ერთი აზრის დესპოტი ველარას მოიგონებდა. მართალია, მაზრებში სამართალი სამაზრო მოსამართლეთა ჰქონდათ მიჩენილი, მაგრამ ეს მხოლოდ კანონით იყო ასე¹⁾. ნამდვილად კი

---

²⁷⁾ ტუჩკოვის სიტყვით. თ. ციციშვილს ერევანს ახლდა 3,000 ქართველი, დუბროვინი კი ამბობს რომ 300, იხ. Закавк. Д-на გვ. 295, 309.

¹⁾ რომ არავინ გვისაყვედუროს, ვითომც განზრახ ვაზვიადებთ მაშინდელ მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებას, მოვიყვანო აქ გ. ჯანშიევის წერილის ერთს ნაწყვეტს, რომელიც შეეხება მოსახლეობის მოქმედო-

-96-

მოსამართლეობდნენ პოლიციის გამგე კაპიტან-ისპრავნიკები. მომჩივან-მოპასუხე ამ მოხელეებს გზას ვერ აუქცევდა, რადგან მსაჯულის განაჩენი მხოლოდ ამათ მოჰყვანდათ აღსრულებაში და აი სწორედ აქ იწყებოდა მათის ბოროტ-მოქმედების და მოქრთამეობის ფართო

ბას 60 წლებში, „კავკასია დამღუპველ ქვეყნად ითვლებოდა მარტო იმათთვის კი არა, ვინც ნამდვილად ეთხოვებოდა სიცოცხლესა მთიულეთთან ბრძოლაში, არამედ იმ ახალგაზდა მოღვაწეთათვისაც, რომელნიც ჯერ ზნეობრივ არ იყვნენ გამაგრებულნი და რომელთაც ნელ-ნელა ჩაიხვევდა ხოლმე და ჰხრწნიდა ნამუსის გამყიდველი მოხელეობა. გარნა თუ სტარიცკისათვის აგრე რიგად ძნელი არ იყო ამ ბინძურ გარემოებათა შორის დაეცვა სისპეტაკე. სამაგიეროდ მისთვის ძალიან ძნელი იყო, ვითარცა მსაჯულისათვის, დაცვა სიმართლისა და კანონის ინტერესებისა. თუ რე-

ფორმათა უწინარეს თვით შუაგულ რუსეთში ადმინისტრაცია უცერემონიოდ ხელს ურევდა სასამართლო საქმეებში, თუ იქაც ფულსა და ნათესავობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ადვილი წარმოსადგენია, რა ყოფაში უნდა ყოფილიყო მართლ-მსაჯულების საქმე კავკასიაში, სადაც ყოველ მოხელეს, ვითარცა ვითომ „განმანათლებელს“ თავი ისე მოჰქონდა, რომ თვით მე ვარ ერთად-ერთი განხორციელება კანონისა და სამართალისა, მსჯავრისა და მოწყალებისა გაუნათლებელ აზიელთათვისაო. მოქმედება ამ გარემოებათა შორის იმისთანა კაცისა, როგორც იყო სტარიცკი, კაცი უანგარო, განათლებული, კაცთ-მოყვარე, ცოტათი მაინც აკვეცავდა ფრთას „რუსულის სამართალის“ გაჭიანურებულ დავი-დარაბის სისასტიკეს, იმ სამართალისა, რომელსაც ერთნაირად უფრთხოდა და ისე ერიდებოდა, როგორც ცეცხლს, ბრალიანიცა და უბრალოც“.

იხ. Рyc. Вѣд. 1895 წ. N 140. ეგორ პავლეს მე სტარიცკი კარგა ხანს მსახურებდა კავკასიაში, მხურვალე მონაწილეობა მიიღო გლეხების განთავისუფლებაში და სასამართლო რეფორმის შემოღებაში ჩვენში 1868 წელსა. სტარიცკი პირველი თავმჯდომარე იყო ტფილისის სამართლო პალატისა.

-97-

ასპარეზი, ამას გარდა სოფლის უბირს კაცს ეხლაც ვერ გაურჩევია, რა არის პოლიცია და მართლ-მსაჯულება, სად იწყება პოლიციის გამგეობა და სად თავდება მისი უფლება, რა საქმე ექვემდებარება მსაჯულს და რა არა. მაშინ, იმ აწეწილ, გაურკვეველ და შფოთიან დროს ყველა ამის გარკვევა და განსაზღვრა საძნელოც იყო და თითქმის მოუხერხებელიც. ამისათვის მომჩივან-მოპასუხე კაპიტან-ისპრავნიკს უფრო ეტანებოდა, ვიდრე მოსამართლეს

და ისინიც უარს არ ამბობდნენ და საჩივრის განხილვას სიამოვნებით კისრულობდნენ.

როცა კი გაჭირვებული მომჩივანი რის ვაი-ვა-გლახით სამართლის კარს მიაღებოდა, არც მაშინ იყო ბედის მადლიერი. კანონის და ფორმალურის წეს-რიგის მცოდნე ვეჯილს ვერ იშოვიდა; ვერ იშოვიდა აგრეთვე რუსულის მცოდნე თარჯიმანსა. რიგანი და მცოდნე ვეჯილის და თარჯიმანის მაგიერ ჭიანჭველასავით ფუსფუსებდნენ სასამართლოს წინაშე სამსახურიდან დათხოვნილნი ლოთობისა და უზნეო ქცევისათვის მოხელენი. ამ ვაჟბატონებს უვარდებოდათ ხელში გულ-უბრყვილო მომჩივანი და, რა თქმა უნდა, ხარჯი ბევრი მიდიოდა მათ დასაკმაყოფილებლად, დრო ბევრი იკარგებოდა, საქმე უარესად იწეწებოდა, დავიდარაბას ბოლო არ ეღებოდა და საქმეკი არა თავდებოდა. რადგან ასეთი სამართალი უსამართლობას უფრო ჰგავდა, ვიდრე სამართლიანობას, ამისათვის მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი დიდა-

-98-

თა ცდილობდა, მალე მოჰღებოდა ბოლო ასეთს უკანონობას და მის მიერ გამოწვეულ ხალხის დრტვინვასა და გოდებასა. უთარჯიმანობა, რასაკვირველია, არც შემდეგ მოხერხდებოდა, რადგან მსაჯულებად თითქმის სულ რუსნი იყენენ, რომელნიც სრულებით არა ცდილობდნენ შეეთვისებინათ ქართული ენა. ფორმალურ სამართლის მოსპობის შემდეგ მსაჯული მოვალე იყო მიეღო ქართულად დაწერილი

არზა. რას აქნევდა უცხო ენაზე დაწერილს თხოვნას მოსამართლე, ვიდრე თარჯიმანი არ გადათარგმნიდა რუსულად. ამის გამო სამართლის ბედი სრულიად თარჯიმანის ხელში ჩავარდა და ვინც მეტს ქრთამს გაიღებდა, საქმესაც ის მოიგებდა. თ. პავლე დიმიტრის ძემ კარგად იცოდა, რაოდენ საზარალო და მავნებელი იყო ხალხისათვის და რა ღვარძლი დაითესებოდა უვარგისთა თარჯიმანთა წყალობით, მაგრამ საქმეს ვერაფრით ვერა ჰშველოდა, რადგან რუსულ ენის მცოდნენი ძალიან ცოტანი მოიპოვებოდნენ მაშინდელ დროს. კიდევ რომ გამოჩენილიყო რუსულის ხეირიანად მცოდნე, ძნელად თუ ვინმე იკისრებდა ამ თანამდებობას, ისე მცირე სასყიდელი იყო დანიშნული თვიურად ამ მოხელეთათვის. ამის გამო მთავარ-მართებელი ერთს თავის უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში ამბობს დიდის მწუხარებით, რომ რიგიან თარჯიმანების სიმცირემ მართლ-მსაჯულების საქმე სრულიად აწეწ-დაწეწა, რადგან მოსამართლე-

-99-

სა და მომჩივანს ერთმანეთისათვის ვერა შეუსმენიათ-რაო²⁾.

ზემოდაცა ვსთქვით და ეხლაც გავიმეორებთ, რომ რუსების მოსვლამდე საქართველოში სამართლის წესი და რიგი მეტისმეტად უბრალო და მარტივი იყო. სამართლის წარმოებას არც აგრე რიგად დიდი ხარჯი და ბორჯი უნდებოდა და არც ბევრი დრო. მომჩივანი საჩივრით პირდაპირ მიჰმართავდა

მეფისგან განწესებულს ადგილობრივს მსაჯულს, პირად მოახსენებდა თავისს გაჭირვებას და სამართალს მოსთხოვდა. არც არზის წერა იყო საჭირო, არც ვეკილი და თარჯიმანი და არც მაინც-და-მაინც კანონების ცოდნა, რადგან მსაჯული უფრო ჩვეულებით და ადათით ხელმძღვანელობდა, ვიდრე ვახტანგ მეფის კანონებითა. მსაჯული გზირის შემწეობით დაიბარებდა მოპასუხეს, პირისპირ ალაპარაკებდა ერთავს, თუ საჭირო იყო, გამოჰკითხავდა საქმის ვითარებას მოწმეთა, ან ადგილობრივ თვითონვე დაათვალიერებდა სადავო მამულს, თუ დავა მამულს შეეხებოდა და მორჩა და გათავდა. ამგვარად საჩივარი ხშირად ერთს დღესა თავდებოდა და იმ წამსვე დაიწერებოდა მცირე ბარათი, რომელშიაც მოკლედ მოიხსენიებდნენ საჩივრის გარემოებას, იქვე იწერებოდა მოპასუხის პასუხი, ჩვენება მოწმეთა და მსჯავრი თვით მსაჯულისა. უკეთუ ერთ-ერთი კმაყოფი-

---

2) იხ. Акты, т. II, გვ.46-47, 53.

ლი არ დარჩებოდა მსაჯულის განაჩენით, შეეძლო თვით მეფისათვის მიემართნა. სიმართლის საბუთად წარადგენდა ბარათს და სთხოვდა მეფეს დაკმაყოფილებას. ხშირად მეფე თავისს მსჯავრს იმ მცირე ბარათზევე მოაქცევდა, ან არა-და ბძანებას მისცემდა მოურავს, საქმე გამოიძიე და მომჩივანი დააკმაყოფილე³⁾). სასყიდელი მსაჯულისა მცირე იყო და

ბევრჯელ მომჩივანი ძღვენითაც იოლად წავიდოდა.

ასეთი უბრალო და მარტივი იყო საქართველოში მართლ-მსაჯულების წესი და რიგი. ხალხს ეყურებოდა და ესმოდა სამართლის ავი და კარგი, ყველას შეემლო ვექილისა და თარჯიმანის დაუხმარებლივ მიემართა მსაჯულისათვის და თვითონვე ეწარმოვებინა საქმე, არა თუ მაზრის სასამართლოში, არამედ თვით მეფესთანაც. ადვილად მისახვედრია და წარმოსადგენი, თუ რა შორი-შორს იქნებოდა ერთმანეთზე ძველი, მარტივი სამართალი და საქართველოს პირველი გამგებელის მიერ შემოღებული მახინჯი სასამართლოს წესი და რიგი („Судъ по формѣ“). საზოგადოდ ცნობილია, რომ, როდესაც კანონი მერა კანონობს, მსაჯული მერა მსაჯულობს, მაშინ სამოქალაქო წესი და რიგი უსათუოდ შეილახება, სიმართლის მა-

---

³⁾ იხ. „Законы Царя Вахтанга VI“. დ. ზ. ბაქრაძის რედაქტორობით დაბეჭდილი, მუხ. 3, 4 და 205. ქართულ სიტყვების მაგიერ — მსაჯული, მოსამართლე — მეფე როსტომ-ხანის (1634-1658) დროიდან შემოღებულ იქმნა — მდივანი, მდივან-ბეგი. გამომძიებელს დარქმევია იასაული. (შენიშვნები დ. ბაქრაძისა მესამე და ორას ხუთი მუხლისა), და „მოამბე“, 1895 წ. N 1, დამატება, გვ. 152.

-101-

გიერ დამყარდება უფლება ძლიერისა და მართალის იქნება, ვისაც მუშტი და მკლავი უჭრის, ან ვისაც ჯიბე სქელი აქვს. ფორმალური სამართლის ბატონობის დროს, რაიცა უსამართლობასა და კანონის უქონლობას უდრიდა, სოფლად სრულიად

გაბატონდნენ კაპიტან-ისპრავნიკები და ღირსეულად გამოიყენეს თავიანთი უფლებანი. მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი ჰფიქრობდა, რომ კაპიტან-ისპრავნიკები ღირსეულნი, ნამუსიანი და განათლებულნი მოხელენი რომ იყენენ, ხალხს აღარ შეაწუხებენ, ერთამის აღებას არ იკადრებენ და ამისათვის ეხვეწებოდა, თითქმის ემუდარებოდა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, რიგიანი და ნასწავლი მოხელენი გამომიგზავნე, თორემ ეხლანდელეზმა ქვეყანა აამტუტესო. რასაკვირველია, ღირსეული და განვითარებული მოხელე უფრო სასურველი იქნებოდა და შეიძლება ბოროტმოქმედებაც შემცირებულიყო, როგორც ჰფიქრობდა და იმედოვნებდა თ. ციციშვილი, მაგრამ მარტო ეს ვერ უშველიდა საქმესა. ახალმა მთავრობამ ისეთი წესი და რიგი შემოიღო მართვა-გამგეობისა, ისეთი შეუფერებელი წესი მართლ-მსაჯულებისა დაამკვიდრა პირველადვე საქართველოში, რომ ბოროტად მოხმარება უფლებისა აუცილებელი იყო. მაშინდელი ვითარება და გარემოება ხელს უწყობდა საბოროტ-მოქმედოდ რიგიანს მოხელესაც და უვარგისს ხომ ფრთებს ასხამდა და წინ ფართო მოედანს უშლიდა სააკაცოდ. ჩვენ აქ ბევრს არ გამო-

-102-

ვეკიდებით, დავასახელებთ მხოლოდ მთის კაპიტან-ისპრავნიკთა რამდენსამე ბოროტმოქმედებას და გვგონია, რომ საკმარისად დასურათდება მათი საზოგადო აღვირ-ახსნილი მოღვაწეობა.

ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკის სამაგალითო საქციელი სოფ. ჟამურს ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ. ამიტომ ამ გარემოებას აქ აღარ გავიმეორებთ და ვიტყვით მხოლოდ, რომ ის კაპიტან-ისპრავნიკი ნიჩბების ცემით მოჰკლეს მოთმინებიდან გამოსულმა ოსებმა ⁴⁾.

უფრო მომეტებული გაჭირვება ადგათ, ვიდრე ოსებს, ქართველ ტომის მთიულებს. თავისი გაჭირვება და შევიწროება მთიულებმა წერილობით მოახსენეს თ. ერისთავს, რომელიც გამოსამიებლად იყო გაგზავნილი მთაში. მთიულთა ამორჩეულნი კაცნი სთხოვეს გამომძიებელს თ. ერისთავს, ჩვენი გაჭირვება აუწყე მთავარ-მართველს. მეტის მოთმენა აღარ შეგვიძლიან, სიკვდილი და გაწყვეტა გვირჩევნია ვიდრე ასეთ მდგომარეობაში ყოფნაო. ტექსტი ამ საჩივარისა ქართულად არის დაბეჭდილი აქტებში და ჩვენც სრულიად და შეუცვლელი მოვიყვანთ აქა, რადგან მეტისმეტად საყურადღებოა და ეერა ვბედავთ მის შემოკლებას. ეს საჩივარი სავსებით ასურათებს მთაში მომხდარ აღელვების მიზეზსა ⁵⁾.

---

⁴⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 305 და Закавказ. гв. 360. ოსებმა არზა მიაართვეს თ. ერისთავსა 27 მარტსა 1804 წელსა. ამავე გაზაფხულს დაიწყო მღელვარება მთაში.

⁵⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 311. სათაური ამ საჩივარისა რუსულად

1) კაცისაგან თითქმის მოუთმენელს სიცივეში სტეფან-წმინდიდან ანანურამდე საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავსწმინდეთ.

2) ჩვენგან გაკეთებულ ამავე გზაზე წვიმისაგან შეიქმნა ტალახი, გვაჭრევინეს ფიჩხი და ტალახში გეაყრევინეს; ამ დაფენილს ფიჩხში ყაზახის ცხენს ფეხი ჩაუვარდა, მოგვდგნენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოკლეს, ერთი გუდამაყრელი ჩოხელი და ერთიც ლაგათხეველი ჯაუნარის ძე.

3) მოვიდა თოვლი და აღმოვისო ჩვენგან გაკეთებული გზა; ასეთს დროს მიგვიყვანეს საკეთებლად, რომ ზვავი მოდიოდა და სიკვდილს არ დაგვრიდეს; წამოვიდა ზვავი და ცოტას მოვრჩით, რომ ქვეშ არ დაგვიტანა. კიდევ ტიმოთემ ხლმის ცემით მიგვყარა, წამოვიდა ზვავი და შიშით ერთმანეთს რომ ვეცენით, ტიმოთე და სამი ჩვენი იქ გაიჭყლიტა.

4) მოვიდნენ ოთხმოცი სალდათი და თორმეტი ცხენიანი ყაზახი. ამათ უნდებოდა დღეში სალდათს

ასეთია: Причины бунта Мтиулетинцевъ. დუბროვინი ასე უწოდებს ამ დოკუმენტს: Объяснительная просьба Мтиулетинцевъ. Зак. გვ. 529-530. კაპიტან-ისპრავნიკების წრეს-გადასულმა ბოროტ-მოქმედებამ დიდად შეაწუხა თ. ციციშვილი. ამისათვის მთავარ-მართებელმა დაავალა თ. ვალკონსკის, საქართველოს გამგებელს, გამოეძიებინა მათი მოქმედება და ბოროტ-მოქმედნი სასტიკად და შეუბრალებლივ დაესაჯა. „თვით-ნებობა სათემო პოლიციისა, ამბობს ნ. დუბროვინი, მოუფიქრებელი და ერის ზნისა და ხასიათის შეუფერებელი განკარგულება იყო მიზეზი, რომ საქართველოს მორჩილი მთის ხალხი და თვით საქართველოც სრულიად აღელდა და ამბოხება მოჰხდაო. За-кавказ. გვ. 360.

ათი საკლავი და ყაზახთ ორი საკლავი. ქათამს, ყველს და ერბოს ვინ იანგარიშებს.

5) ცხენსა და ხარს ბარგის ზიდვით ტყავი აღარ შერჩათ და არ მოუციათ ქირა; ერთჯერ მოგვცეს თითო მანეთი, — ესეც მოვითმინეთ.

6) ორნი დედა-კაცნი უღელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათები უკან დედაკაცებს მათრახითა სცემდნენ.

7) გვიბძანეს და ოთხი საკირე დავსწვით, ერთი ზაქათკარს, მეორე ბურდულის კარს, მესამე ნადიმადის კარს და მეოთხე ამირიდის კარზე.

8) თავადმა ერისთავმა თორნიკემ ჯარს რომ დაუძახა, ჩვენ გამოგვიცხადეს ერთობით ჯარში უნდა წახვიდეთო,⁶⁾ და იქიდან გავიგონეთ, წინ ჩვენ უნდა წავყვანეთ, ჩვენთან მოდევნებით ქსნის ჯარი და ჩვენს უკან სალდათი და შეწყვედულნი ცემით რუსეთს უნდა გადავერეკენით. დედა-კაცნი და რომელიც წვრილნი შინ დარჩებიან, ხიდების საკეთებლად კირი იმათ უნდა ვაზიდვინოთო, — ესეები იმათგან გავიგონეთ.

9) დაგვიდეს ფიცი შვიდის წლის სითარხნე, არც ერთი წელი დაგვაცალეს: წელს ცხვრისა, თოხლისა, ერბოსა და სხვისაც დებულებისა მაგიერად სულ თეთრი*) გამოგვართვეს ორის წლისა, რომელიც ჩვენგან შესაძლებელი არ იყო და ვერსად ვიშოვეთ

---

⁶⁾ ერევანს ლაშქრობისთვის.

*) ფული.

-105-

და ჩვენის ეკლესიებიდან გამოგვატანინეს თეთრი და წაიღეს. გამოგვართვეს ცხვარზე ხუთი აბაზი, თოხლოზე ოთხი აბაზი, ერბოზე ოთხი აბაზი, თივაზე, ხუთ ლიტრა ქერზე და ერთ პურზე გამოგვართვეს ხუთი აბაზი.

10) ვისაც თითო კოდი ქერი ჰქონდა და თივა, უფასოდ წავგართვეს, რომელიც ჩვენს მოხელეთაც არა ჰკითხეს.

11) ბრძანება იყო, რომელიც ყაზახნი ადგილ-ადგილ იდგნენ, ქერი და თივა ფასით უნდა ეყიდნათ; ჩაფარიც თავიანთის ცხენით უნდა მიეყვანათ და მოეყვანათ, ქერსა და თივას უფასოდ გვართმევენ და ცხენსაც უქირაოდ და კურიელიც ჩვენის ცხენით დაჰყვანდათ.

ჩვენ ამ ზემოხსენებულის მწუხარებისაგან, რომელიც ყოვლად მოწყალის ხელმწიფის უძლეველის ჯარის საქართველოში განძლიერებას ღმერთს ვსთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის განსაცდელით ერთობით დავინთქნეთ. ჩვენ ძალს არ ვიქადით, რომ რუსთ ვებრძოდეთ. ჩვენ ერთობით აწეს ვირჩიეთ, თუ სხვა არა მოგვევლინა-რა განსაცდელი ამ მოუთმენელის მწუხარებისაგან, ჩვენის ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოუკიდოთ, ცოლშვილი შიგ შევყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ, და დავიწვნეთ. ამ ტანჯვას და მათრახით სიკვდილს და

ჩვენის ცოლებისას უწესოს საქმით დანახვას ეს გვირ-
ჩვენია, რომ ასე დავიხოცნეთ, — მარტო მთიულეთში
ცემით ოც და სამი კაცი მომკვდარა სხვას გარდა.

-106-

თქვენს ბრწყინვალეობას ვსთხოვთ, რადგან ჩვე-
ნის საქმის შესატყობლად საქართველოს მმართვე-
ლისაგან წარმოგზავნილი ბრძანდებით, ეს ჩვენი წე-
რილი მათსვე ბრწყინვალეობას წარუდგინოთ.

ერთობით მთიულთაგან წარმოგზავნილი მოცი-
ქულნი, რომელთაც ერთობის პირით ეს წერილი
მოგვცეს, სახელით არიან ესენი: ბურდული მღვდელი
ათანასე, ნაზლაიძის სახელო ბერი, ბურდულის სახელო
ბუჩქუქური ფადიური, ნაზლაიძე დათუნა, ციხის-თავის
შვილი გიორგი, ბენიაძე გამახარე.

როგორც ჰხედავს მკითხველი, ეს შესანიშნივი
დოკუმენტი სავსებით გვიხატავს, რა გაჭირვებას და
შევიწროებაში ჩავარდნილა მთიულეთი, რა უსამართ-
ლობას და უკანონობას იტანდა ლალი მთის შვილი.
ძნელი მოსათმენი იყო თავისუფლების მოყვარულ
მთიულისთვის ასეთი შელახვა და შებღალვა იმის
ადამიანობისა, ღირსებისა და თავ-მოყვარეობისა. თვით
წმინდანად და ღმერთად აღიარებული მეფე ერეკლე
მოწიწებით და თავაზიანობით ეკიდებოდა ამ ბუნების
შვილთა, 7) განთქმულთ გულადობით, მხნეობით, ვაჟ-
კაცობით; და აი ეს ხალხი, არ გასულა სულ რვა-
ცხრა წელიწადი მას შემდეგ, რაც მეფე ერეკლე გა-
დაიცვალა, და ისეთ ყოფაში ჩავარდა, რომ მათრახის

ცემით ზურგსა და გვერდებს უჭრელებდნენ. მერე

---

7) იხ. Очерки по Истории грузинской словесности, А. С. Хаханова, стр. 353.

-107-

ვინ? უბრალო ჯარის კაცი, სალდათი და ყაზახი!
როგორ უნდა აეტანა თავმოყვარე მთიულს, თავიდან
ფეხამდე იარაღში ჩამჯდარს, რომ მის თვალწინ დედა-
კაცებს მარხილში აბამდნენ და მათრახით ერეკებო-
დნენ! საქართველოს მეფენი მხოლოდ ერთად-ერთ
ხარჯსა სთხოვდნენ მთასა, ჯარით დახმარებას, როცა
სამშობლოს მტერი შემოესეოდა. ასეთი ბეგარა
საპატიო იყო მთიულისათვის და მთიულიც დაუზა-
რებლივ მიდიოდა, როცა კი მეფე მიიწვევდა საომ-
რად. საპატიო ვალდებულების მაგიერ კაპიტან-
ისპრავნიკები გზებს აწმენდინებდნენ, საკირეს აწვე-
ვინებდნენ და ფოშტის ცხენებივით ბარგსა და ქა-
ლადებს აზიდვინებდნენ კავკასიდან დუშეთამდე.
მთის მოხელეთ ესეც არ აკმარეს, შეუძლებელი ხარ-
ჯი დაადეს ღარიბ მთიულსა. საცოდავ მთიულთ
საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ იძულებულნი გაჰხდნენ
ეკლესიები და სალოცავები გაემარცვათ, ხატები
გაეფცქვნათ, ვერცხლი აემროთ და ეს მამა-პაპეული
განძი გაეღოთ უზომო მოთხოვნილების დასაკმაყო-
ფილებლად. ასეთი უდიერობა მოხელეთა სწორედ
ღვთის წყრომად ეჩვენათ მთიულებსა, გული ბოდმა-
სიბოროტით აევსოთ და გუშინდელი მეგობრები და

მოკეთენი ჟამივით შეიძულეს.

ჭირივით სძულს საზოგადოდ მთის ხალხს ყოველ გვარი ტყუილი და უპირულობა, სიტყვის გატება და მუხთლობა. გულს ლახვარივით მოხვდათ ამ ბუნების შვილთ, რომ დაჰპირდნენ, შეიძს წელს

-108-

გაგათარხნებთო და ამის მაგიერ ერთს წელიწადსაც არ აპატივეს გარდასახადი; არამც თუ არ აპატივეს, ორის წლისა ერთად გადაახდევინეს. ეხლა რომ არაა მთაში ფული, მაშინ ნასახიც არ იქნებოდა და ფულის საშოვნელად, მეტი რა ჯანი ჰქონდათ, ხატ-ეკლესიები შებღალეს და ამგვარად დიდად შეურაცხჰყვეს თავიანთი რელიგიური რწმენა და სასოება!

ამ მოულოდნელის გაჭირვებითა და ვაი-ვაგლახით მთიულს გული მოუვიდა, გაბოროტდა და პირგამეხებული იძახოდა: თუ მალე ბოლო არ მოეღება ასეთს შეუფერებელ მდგომარეობას, სახლ-კარს ცეცხლს წავუკიდებ, შიგ ცოლ-შვილს შევეყრი, გადავბუგავ და მეც შიგ ჩავინთქებიო. ასეც არის. მწარე ბედის წინაშე ქედს იხრის მხოლოდ სუსტი და უძლური, სულით ღონიერი კი მხოლოდ მაშინ დაჰმორჩილდება თავის უბედურებას, როცა იღონებს ყოველნაირს ღონისძიებას და ხერხს თავის დასახსნელად. მართალია, მთიულნი მთავარ-მართებელსა სწერდნენ, ძალას არ ვიქადითო, მაგრამ, ცხადია, რომ უსათუოდ იარაღს მიჰმართავდნენ, რაკი შემთხვევანებას მისცემდა და ხელს შეუწყობდა.

ასეთი იყო მთიულეთის მდგომარეობა 1804 წლის გაზაფხულზე. საკმარისი იყო. სრულიად უბრალო და უმნიშვნელო მიზეზი, რომ ელექტრონით გაჟღენთილს ცას დაექუხნა, დაეგრიალნა და შხაპუნა წვიმა წამოსულიყო. მოსალონელი შემთხვევაც მალე გაჩნდა. ერევნიდან უნუგეშო და სამწუხარო

-109-

ამბავი მოეიდა, მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი ვეღარ დაბრუნდება, სპარსელებმა ჯარი სულ მთლად გაუწყვიტეს და ქართველობა, რაც კი მთავარ-მართველს ახლდა სალაშქროდ, ტყვედ წაიყვანესო. ამ დროს ტფილისსა და ერევანს შუა მდებარე თათრის დისტანციები, სპარსეთის მთავრობის და ბატონიშვილ ალექსანდრეს ჩაგონებით, აჯანყდნენ და სრულიად შესწყვიტეს მისვლა-მოსვლა ტფილისიდან ერევნამდე. საქართველოში ამ დროს ყველა დარწმუნებული იყო, თვით რუსის მთავრობაც, რომ თ. ციციშვილი ცოცხალი ვეღარ დაბრუნდება ერევნიდანაო და აი სწორედ რუსეთის ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობით ისარგებლა მთამ და იარაღი აისხა რუსთა მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ.

VI

ჯარში გასვლა და ამხედრება, სახლ-კარისა და ცოლ-შვილის დატოვება უნუგეშოდ, მძიმე ტვირთი ყოფილა ყოველს დროსა და ჟამსა და ასეთსავე მძიმე ტვირთად დარჩება მომავალშიაც. ერთი-ათად მნელი ასატანია ეს ტვირთი, როცა კაცმა არ იცის,

რისთვის ისხამს იარაღსა, ვის უნდა ებრძოდოს, ვის უნდა შეაკლას თავი და შეაქციოს სისხლი. მამულის მოყვარე მხოლოდ მაშინ არა ყოყმანობს, როცა მტერი კარს მოადგება, ან შორიდან მუქარას უთვლის, მოვალ და პირქვე დაგამხობ, გავლეწავ და

-110-

სახლკარს გადაგიწვავო. მთავარ-მართველმა თ. ციციშვილმა მთიულთაგან ჯარი მოითხოვა, ერევანს მივდივარ ლაშქრად და თან უნდა წაგიყვანოთო. რასაკვირველია, ერევნის გაგონება მთიულს არ ეუცხოვებოდა, ვინ იცის, მის მამა-პაპას რამდენჯერ გაულაშქრნია ამ ქალაქისაკენ, მაგრამ მაშინ სულ სხვა იყო და ეხლა სულ სხვა. წინად სახელოვან ერეკლე მეფეს მისდევდა საომრად დაუძინებელ მტრის წინააღმდეგ, ეხლა კი, ვინ იცის, ვინ იქნებოდა მისი წინამძღოლი და მეტაური. მეფე ერეკლეს უარს ვინ გაუბედავდა, საომრად ვერ წამოვალო, ეს ხომ თავის-მოჭრა და აუტანელი სირცხვილი იქნებოდა! ან რას იტყოდა, რას იფიქრებდა გმირი მეფე, ჩემმა ერთგულმა მთამაც მიმტყუნა და მხარს აღარ მიჭერსო.

ეჭვი არ არის, ასე ჰფიქრობდა მთა, როცა შესმა ხმა, ერევნის ლაშქრობისთვის ჯარი უნდა მოგროვონო. მართლაც, ეს ხმა და მითქმა-მოთქმა მალე გამართლდა. ანანურის მაზრის მარშალი, თავადი თორნიკე ერისთავი, მთავარ-მართველის ბრძანებით, 1804 წლის მაისის დამდეგს, შეუდგა ჯარის

მოგროვებას. ანანურში მოჰკრიფა თ. თორნიკემ ცხენოსანი და ქვეითი ჯარი და დაბანაკდა კაიშაურსა. ერისთავს განძრახვა ჰქონდა, კიდეც შეეგროვებინა ლაშქარი ხევში. კაიშაურში თ. თორნიკეს ცუდი ამბები მოუვიდა, ხევი უარზეა, ჯარისკაცებს არ იძლევა და მუქარასაც უთვლის რუსებსაო. ერისთავი ამ ამბის გამო დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, მიხვდა რის ნიშანიც იყო ეს უარი და მაშინათვე მოციქული აფრინა, დანამდვილებით გამიგე, რა ამბავია ხევში და მოხვეენი რას აპირობენო. მოციქულმა ვერაფერი შეიტყო, ხელცარიელი დაბრუნდა, თვითონაც ძლივს ცოცხალი გადარჩა ამძვინვარებულს მოხვევებსა.

-111-

ვი ამ ამბის გამო დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, მიხვდა რის ნიშანიც იყო ეს უარი და მაშინათვე მოციქული აფრინა, დანამდვილებით გამიგე, რა ამბავია ხევში და მოხვეენი რას აპირობენო. მოციქულმა ვერაფერი შეიტყო, ხელცარიელი დაბრუნდა, თვითონაც ძლივს ცოცხალი გადარჩა ამძვინვარებულს მოხვევებსა.

აღარავითარი ეჭვი აღარ იყო, რომ მთა შეირყა, აჯანყდა, ურჩობა დაიწყო. საშინელი დრო იყო ეს დრო თ. ციციშვილისთვის. პავლე დიმიტრის ძე უკვე ერევნის გზაზედ იდგა და ერთად-ერთი საშუალება-ღა დარჩა ამბოხების ჩასაქრობლად იქვე დასაწყისში — სასტიკი ბრძანება, ნუ დაინდობთ მეამბოხეთა, ოღონდ მალე გათავდეს ეგ უდროვო-დროს გაჩენილი დაბრკოლებათ, რომელსაც შეეძლო სულ ერთიანად და მოულოდნელად მოეცარა მისთვის ხელი, ხელი, გაწვდენილი სრულიად საქართველოს დამშვიდებისა და დაპყრობისათვის კავკასიონის მთიდან მოკიდებული მდინარე არეზამდე და შავი ზღვიდან კასპის ზღვის კიდემდე.

აღელვებულ მთის დამშვიდება და დაწყნარება მთავარ-მართებელმა მიანდო ერისთვიანთ. ამ ძლიერ გვარეულობას დიდი ხმა და რიხი ჰქონდა ხევისა და ოსეთში. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ მთავარ-მართებელმა ერისთვიანთ ჩააბარა სამნელო საქმე მთიულეთის დაწყნარება-დამშვიდებისა. მომეტებული ნაწილი რუსის მხედრობისა სალაშქროდ იყო გაწვეუ-

-112-

ლი, ასე რომ ერისთვიანი იძულებულნი შეიქმნენ ებრძოლათ აჯანყებულთა წინააღმდეგ თავიანთის საკუთარის ძალით, ყმებით, მოსამსახურეებით და წერილ-ფესა აზნაურშვილობით. ამგვარად, ძალა-უნებურად, ეს ომი შინაურ ძმა-ძმის მკვლელ ომად გადაიქცა.

ქსნისა და არაგვის ერისთავებმა დიდი ერთგულება აღმოუჩინეს რუსებსა პირველშივე, მათის შემოსვლისათანავე საქართველოში. საბუთიცა ჰქონდა ამ გვარეულობას ასეთის საქციელისათვის. მეთვრამეტე საუკუნეში მეტის-მეტად გული დასწვა და დაუთუთქა ერისთვიანთ ბაგრატიონთ გვარმა, ერეკლემ მიწასთან გაასწორა თითქმის და აბა რა ჭკუაში მოსასვლელი იყო, არ ესარგებლათ შემთხვევით და არა ცდილიყვნენ დაებრუნებინათ დაკარგული გავლენა და დიდება. საქართველოს ტახტის მემკვიდრე, გენერალ-ლეიტენანტი ბატონიშვილი დავით, განდევნილი საქართველოდან თ. ციციშვილის მიერ, ოდეს დაბინავდა სამუდამოდ პეტერბურგსა და დარწმუნდა, რომ

საქართველოს ტახტს ვეღარ დავიბრუნებო, შეეცადა, მე ხომ ვეღარას მოვეწევი და ჩემს მტრებსაც ხეირს არ დავაყრიო. ამის გამო უმაღლესს მთავრობას წერილი მიართვა, თუ გინდათ საქართველო დაწყნარდეს, ესა და ეს მოუსვენარი გვამი იქიდან აქ, რუსეთს, გადმოასახლეთო. დაბეზღებულთა სიაში სხვათა შორის პოდპოლკოვნიკი შანშე და მაიორი მირმანოზ ერისთავნი იყვნენ მოხსენებულნი. ეს საყურადღებო სია

-113-

შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანგმა თ. ადამ ჩართორისკიმ თ. ციციშვილს გამოუგზავნა, თვალყური ადევნე სიაში მოხსენებულთაო. ამას შემდეგ თვით შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ შემოუთვალა თ. ციციშვილს, თქვენი აზრი შეგვატყობინე ბატონიშვილ დავითის მიერ წარმოდგენილ დაბეზღებულთა სიის შესახებო. მთავარ-მართებელმა ბევრის შესახება სთქვა, რომ საშიშნი არიანო, ზოგიერთს არავითარის ენებისა და ზარალის მოტანა არ შეუძლიანო და ერისთავნი კი ასე მოიხსენა: „ერისთავნი იმდენადვე ერთგულნი არიან, რამდენადაც მე შემძლიან თავი მოვიწონო ჩემის ერთგულებითა. ან კი რა მოსაფიქრებელია, სწერს უქვეშევრდომილესობით იმპერატორს ალექსანდრეს თ. ციციშვილი, რომ ერისთავნთ გულში ღალატმა დაიბუდოს, როდესაც თქვენის იმპერატორებითი წყალობით დაუბრუნდათ 4,000 კომლი გლეხი და მამული, რომელიც მეფეებმა ჩამოართვეს. წარმოსადგენადაც ძნე-

ლია, რომ ერისთვიანი ასე უმადურნი აღმოჩნდნენ.
ერისთვიანი ერთად ერთი გვარია, რომელსაც ისევე
ვენდობი, როგორც რუსებსა; მათი გადასახლება
რუსეთში სავენებელი იქნება საქართველოსთვის, რად-
გან მთელი ქართლი ამ გვარეულობას ნდობით უყუ-
რებს და რუსების ერთგული არისო" ⁸⁾).

---

⁸⁾ იხ. Ак, т. II, გვ 178, ერისთვიანთ ყმა და მამული მეფე
ერეკლემ ჩამოართვა, რადგან სურდა დაემხო ძლიერი ფეოდალობა
და გაემლიერებინა მიმქრალი და მისუსტებული უფლება მეფობისა.

-114-

მთავარ-მართველმა სასტიკი ბრძანება უბოძა
ერისთვიანთ მემბოხეთა დასამშვიდებლად: „მახვი-
ლით აჰკაფეთ, ლუკმა-ლუკმა ასჩეხეთ და აჰკუწეთ
მემბოხენი; ნუ დაინდობთ, ნუცა შეიბრალებთ მაგ
ავაზაკთა და ბარბაროსთა. სახლ-კარი გადაბუგეთ
ცეცხლითა, ბრძოლის დროს განსდევნეთ ყოველივე
აზრი შებრალებისა და შეწყალებისა" ⁹⁾). მოხსენე-
ბულ თორნიკეს გარდა მთაში მოქმედებდა ელიზბარ
ერისთავი, შანშე და მიხეილი. სულ ოთხი წელიწადი
არ იყო გა!ული, რაც რუსები დაბინავდნენ საქარ-
თველოში და დასახელებულ თავადიშვილებს უკვე
ნაბობები ჰქონდათ მაიორობისა და პოდპოლკოვნი-
კობის ხარისხი. დიდად მიჩნეულნი რუსების მიერ,
დაჯილდოვებულნი ჩინებითა და ორდენებითა და
აღჭურვილნი საშინელის ბრძანებით, ერისთვიანი
ერთგულად შეუდგნენ მთის დამშვიდებას. მაგრამ

პირველშივე ერისთვიანთ ძალიან გაუჭირდათ საქმე. რუსის მხედრობა ცოტა ჰყავდათ და საკუთარი ყმანი ქსნისა და არაგვის ხეობიდან ჯეროვანს მხნეობას არ იჩენდნენ მთიულებთან ბრძოლაში და ბევრი მათგანი უკან გარბოდა. ამისათვის ერისთვიანი მთიდან წამდაუწუმ სწერენ საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის, ჩვენი ყმანი სანდონი არ არიან და რუსის ჯარები მოგვაშეელებო, მაგრამ თითქმის ყო-

---

*) იხ. Д-на, Закавказ. გვ. 359. ეს ბრძანება აქტებში ვერ ვიპოვეთ.

-115-

ველთვის თხოვნა აუსრულებელი რჩებოდა, რადგან თავისუფალი მხედრობა თ. ციციშვილმა წაასხა ერევანს.

შანშე ერისთავი გაჩერდა კაიშაურში, თან ახლდა 612 კაცი ქსნის ჯარისა, ელიზბარი კი დაბანაკდა კობში. ორთავ ძმებს ჰყავდათ საკუთარ ყმებს გარდა ერთი როტა რუსის ჯარისა მაიორ მელლას უფროსობით. ამ როტას ჰქონდა ერთი მძიმე ზარბაზანი, რომლის თრევა ღრე-კლდეებზე საშინლად აბრკოლებდა მხედართ-მთავრებს და, ვგონებთ, სარგებლობის მაგიერ, ზარალი უფრო ბევრი მოჰქონდა. შანშე და ელიზბარმა კაიშაურიდანა და კობიდან მოლაპარაკება დაუწყეს აჯანყებულ მთიულებს, ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდათ, ეგებ როგორმე მშვიდობით და სისხლის დაუღვრელად გავათავოთ საქმეო. ელიზბარ

ერისთავმა ორს თიბათვეს მოხვევებს გაუგზავნა არა-
გვის აზნაურშვილნი ფარემუზ ჭილაშვილი და ბეჟან
კობიაშვილი და დაავალა, შეიტყეთ, თვითონ ჰბე-
დავენ მთიულნი აჯანყებას, თუ ვინმე აბრიყვებს და
აგულიანებსო; ან როგორ ჰბედავენ რუსეთის წინააღ-
მდეგობას, როდესაც თვით საფრანგეთი და ხვანთქა-
რი ქედს იხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების
წინაშე და ურჩობასა და წინააღმდეგობას ვერ ჰბე-
დავენო. ამასთანავე თავადმა ელიზბარმა ისიც შეუ-
თვალა მემზობხეთ, თუ მალე არ დაწყნარდებით,
სულ დედა-ბუდიან გაგჟლეტავთ და აგაოხრებთო.
ამ ჟამად აჯანყებულებმა საჭიროდ აღარ დაინახეს

-116-

დაეფარათ მიზეზი ამზობებისა და პირდაპირ შემო-
უთვალეს თ. ერისთავს, რუსებმა მეტის-მეტად შეგვა-
წუხეს, უზომოდ გაგვბეგრეს და მათ შეწუხებას ვე-
ღარ ვითმენთო. ამისათვის გადავსწყვიტეთ, აღარც
ერთი რუსი აღარ გავატაროთ საქართველოშია სა-
შველად მოვიწვიეთ თუში, ფშავი და ხევსურნი და
გავგზავნეთ მოციქულნი ოსეთსა და იმერეთში ბა-
ტონიშვილ იულონ და ფარნაოზთანაო ¹⁰⁾,

დიპლომატიური მოლაპარაკება ერისთვიანთ-
თანა ხელს არ უშლიდა მოხვევებს სამხედრო სამზა-
დისსაც შესდგომოდნენ. უპირველესი ყურადღება,
რასაკვირველია, მემზობხეთ საქართველოს სამხედრო
გზას მიაქციეს და მცირეს ხანს ეს დიდის შრომით
და ამაგით გაკეთებული გზა სულ მთლად გააფუჭეს.

ანანურიდან დაყოლებული კაიშაურამდე, რაც ხიდები იყო, დააქციეს, თვით გზა გაავსეს უშველებელ ხეებით და ფიჩხით ჩახერგეს, ვიწრო ალაგები ქვითა და კლდის ნატეხებით ამოყორეს, ასე რომ ამ გზით რუსის მხედრობას სრულებით აღარ შეეძლო მისვლა-მოსვლა. მალე მემამბოხეთ მოეშველნენ თუშ-ფშავ-ხევსურნი და დღე-დღეზე ელოდნენ აგრედვე ოსებს და იმერეთიდან მოწვეულ ბატონიშვილებს, რომელთაც წინამძღოლობა და მხედართმთავრობა უნდა ეტვირთნათ. ვიდრე ბატონიშვილები გაჩნდებოდნენ ბრძოლის ველზედ, აჯანყებულთ წინამძღოლობას

---

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 306-307; Закавказ. Д-на, გვ. 359.

უწევდნენ ლევან ნაზლაიძე და სამუკა. როგორც სჩანს თ. ერისთავის რაპორტიდან, მემამბოხეთ წმინდა გიორგის ხატზე დაიფიცეს, სულ ერთიანად გავწყდეთ, ოღონდ კი რუსეთის ბატონობას ბოლო მოეღოსო. ერთის სიტყვით, მთა სავსებით შეირყა, აღელდა და საშინელის ომისთვის ემზადებოდა. არ უღალატა რუსებს მხოლოდ ყაზბეგის ბატონმა მაიორმა გაბრიელ ყაზბეგმა. მებატონეს ერთგულობდა სამასი ხელქვეითი და მხოლოდ ეს მცირე რაზმი უწევდა მომხრეობას რუსებს აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მთაში.

მემამბოხეთ შეჰკრეს, როგორც კავკავის გზა, აგრედვე ტფილისისა და არავის უშვებდნენ მთისაკენ არც კავკავიდან და არც ტფილისიდან. რუსის მხედ-

რობის უფროსებს თავად ერისთვიანთ საშინლად გაუძნელდათ ამის გამო ამბების მიწოდება ტფილისსა საქართველოს გამგებელთან. რაპორტები და მოხსენებანი იგზავნებოდა რუსის ყაზახთა და სომხების ხელით; მომეტებულ ნაწილად ეს კურიერები ღამ-ღამობით მოგზაურობდნენ, რომ მეამბოხეთ ხელში არ ჩავარდნოდათ უფროსებისაგან მიცემული ქაღალდები, მაგრამ მეამბოხეთა ყარაულები იჭერდნენ იმათა და ჰხოცავდნენ. სულ მცირე ხნის განმავლობაში მოხვედრებმა გაბაწრეს რამდენიმე ყაზახი და ორი სომეხი რაპორტებით და უწყალოდ სიცოცხლეს გამოსალმეს.

პირველი შებრძოლება მეამბოხეთა და რუსთა შორის მოჰხდა კაიშურთან. აქ განწესებული იყო

- 118 -

ყაზახთა პოსტი საქართველოს სამხედრო გზის ყურის საგდებლად. ამ პოსტზე სულ ჩვიდმეტი ყაზახი იყო დაბანაკებული. მოხვედნი დაეცნენ პოსტსა და სულ ერთიანად დაანგრიეს და მილეწ-მოლეწეს იქაურობა. ჩვიდმეტ კაცში გადარჩა მხოლოდ ცოცხალი ორი ყაზახი, ვლასი ბორისოვი და საბა ნეხლებაევი. საცოდავ ბორისოვს მხოლოდ პერანგი ღა შერჩენოდა ტანზე და ნეხლებაევისთვის ეს მცირე სამოსელიც შემოეფხრიწათ. პერანგის ამარად დარჩენილი ბორისოვი და დედის ამარა ნეხლებაევი, გულგახეთქილნი, დაკაწრულ-დასისხლიანებულნი ღადა-ღუდა გზებზედ სიარულით, შუალამისას მოცვინდნენ დუშეთს

და უამბეს კაპიტან-ისპრავნიკს კაიშაურის პოსტის კლების ამბავი. რაც კაიშაურის პოსტში მემამბოხეთ სურსათი და ტყვია-წამალი იპოვნეს, ერთიერთმანეთში გაიყიეს¹¹⁾).

საქართველოს გამგებელი, გენერალ-ლეიტენანტი თ. ვალკონსკი, ეტყობა, კარგა ხანს ვერ მიხვდა და ვერ შეიგნო მთაში მომხდარი არეულობის მნიშვნელობა. ალბად თ. ვალკონსკი ჰფიქრობდა, რომ მთელი თემი კი არ ეურჩება რუსეთის მართვა-გამგეობას, არამედ რამდენიმე თავზე ხელადებული ყაჩაღი და ავაზაკი, რომელთაც მხოლოდ მგზავრების ძარცვა-გლეჯა ათამამებს, და სხვა არაფერიო. მით უმეტესად საფიქრებელია ესა, რომ მაშინდელ შფოთიან

---

¹¹⁾ იხ. Акты, II, გვ. 308-309.

და მოუსვენარ დროს ყაჩაღობა და თულობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო და თვით კაიშაურის პოსტში დაბანაკებულ ყაზახების ამოჟლეტა აგრე რიგად არ იყო გასაკვირველი. თუ არ ესეთი მოსაზრება, მნელია მიხვდეს კაცი, რა იყო მიზეზი თ. ვალკონსკის ყოყმანისა და ზოზინისა. მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელს სული და გული აქ დაუტოვა, ფთხილად იყავი, მტერს ყური უგდეო და თ. ვალკონსკი ენერგიულად მოქმედების მაგიერ, შევიწროებულ ერისთვის არავითარ ნამდვილ შემწეობას არ უჩენდა¹²⁾). ბოლოს თ. ვალ-

კონსკიმ გაჰგზავნა სურგუნოვი¹³⁾ და დაავალა, გა-
სწმინდე და გაასუფთავე მეამბოხეთა მიერ გაფუჭე-
ბული საქართველოს სამხედრო გზაო. სურგუნოვს
თან გაატანა ერთი როტა რუსის ჯარისა და 300
კაცი დუშელეები. მაგრამ მეამბოხეთ გზა შეუკრეს და
საშუალება არ მისცეს გაგზავნილებს ასულიყვნენ

---

¹²⁾ თ. ციციშვილმა სამხედრო კაცი განგებ მოიწვია საქართვე-
ლოს გამგებელად, რომ როცა თვითონ საქართველოში არ იქნებოდა,
გამგებელს სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეების გამგეობაც
შესძლებოდა. იხ. Закавк. გვ.360.

¹³⁾ ვალკონსკის მიერ გაგზავნილი მიკირტუმ სურგუნოვი იყო
ტფილისის ნაცვალი, ანუ პოლიცემისტერი. ამ სურგუნოვმა, რო-
გორც ჰმოწმობს დუბროვინი, ხელი ფაფახში გაჰყო და ამგვარად
წაართვა დედოფალ მარიამს ხანჯალი, რომლითაც, ვითომ, დედო-
ფალმა გაჰგმირა გენერალი ლაზარევი. თ. ციციშვილს სმაგდა სურ-
გუნოვი და სამართალშიაც მისცა, რადგან დაჰბრაღდა სოდომისა და
გომორის ცოდვა. ნაცვლობა სურგუნოვს მეფე გიორგი XIII-მ უბოძა.
იხ. Закавк. Д-на, გვ. 87, 498; Акты, II, გვ. 43.

-120-

ანანურამდე ამ სახით, რუსეთისა და საქართველოს
შემაერთებელი სამხედრო გზა დარჩა გაოხრებულ-
გაფუჭებული და კავკავიდან მაშველი ჯარი ფეხსაც
ვერ გადმოსდგამდა საქართველოში.

ერისთეიანი დიდს გაჭირვებაში ჩაცვივდნენ. ამ-
ბოხება თანდათან ვრცელდებოდა და გაძლიერებულ
მტრის შესაკავებლად კი საშუალება მცირე ჰქონდად.
ეტყობა, რაპორტს რაპორტზე უგზავნიდნენ თ. ვალ-

კონსკის, ჯარი, სურსათი და ტყვია-წამალი მოგვაშველეო, ტფილისიდან კი სანუგეშო ამბავი არა მოდიოდა-რა. ქვემოდ სხოლიოში მოყვანილი საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი თ. ერისთვისაცხადადა ჰმოწმობს, რა დიდს შევიწროებასა და შეწუხებაში ჩავარდნენ რუსის მხედრობა და მისი უფროსნი ხევში. ეს საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი იმდენად საყურადღებოდ და საინტერესოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან თითო-ოროლა ალაგი მაინც არ მოვიყვანოთ აქა. ამ რაპორტიდან ადვილად დაინახავს მკითხველი, რამდენად იცოდნენ რუსული ახლად გამოჩეკილმა პოდპოლკოვნიკებმა, თუმცა, ღვთის წინაშე, ისიც უნდა ესთქვათ, რომ სწორედ საკვირველია, ან კი აგრე როგორ შეისწავლეს უცხო ენა ერისთვიანთ სამის წლის განმავლობაში ¹⁴).

---

¹⁴) Петъ расъ репортавалъ къ вашему сятѣлству, два репортъ мтиулски народ которій бунтуить ани поймали, а три репорти прашли черезъ ксани, а отъ вашнго сятѣлства

ამბოხება-აჯანყებისა და შფოთის მოედანი თანდა-თან ფართოვდებოდა. თიბათვის დამდეგს ბრძოლის ველზე გამოვიდნენ მთელის ოთხის ხეობის მკვიდრნი: ჩარტალისა, გუდამაყრისა, ხანდოსი და მთიულეთისა. შეთოფ-იარაღებულნი მესამოხენი არ ჰმაღავდნენ, რისათვის აისხეს იარაღი. საცა კი შემთხვევა

ემლეოდათ, პირდაპირ გაიძახოდნენ, აღარ გვინდა
რუსების ბატონობა, მაგათ იმედი არ გავვიმართლეს,
შვება-ლხენის მაგიერ რუსებმა უღმერთო ცემა-ტყე-
პით, უზომო ხარჯითა და ბევრით სული ამოგვარ-
თვესო. ანანურის კამენდანტს მაიორ პოკატაევს მეამ-

Никакой резалуця неимею, и ожидаю кажди день; Мтиульскіи
народ собиравшій, пришли въ коби около тысячъ человекъ,
изъ Трусо парод осетинци сединились около сто человекъ, и
также хателись чтобы хевски парод къ себе собпрать од-
нако ннхто не согласились хто суть подьвласть Маиора Ка-
зибегова, а какъ видали ани что хевски народъ не соедини-
лись назадъ ушли но изъ коби брали казоній правянти и же-
леза и свица, и пополамъ раздилились мтиулски народъ, и
трусоскій народъ, осмеюсь долажить вашему сятелству ето
дѣло не пустоя, пмѣють учителя, въ имеретій послались че-
ловекъ къ царевичамъ, п убили нѣсколико казаки и два Арме-
нини, и первой рас према послалъ я куриелы ани поймали
и взали образъ светаго георгия и присягъ принили чтобъ не
будемъ російски подданъ говарить.

Изъ лавдикавки писмо палучил маоир казибеговъ отъ
гепераль маіора весветова что он воисками прибили лавди-
кавкѣ, и спрашуйтъ объ дороги, за дариела не одной мостъ
нетъ; ваши сятѣлство, ешчо прибавте две рота, не расердите
на меня что ешчо воиска просилъ теперь Арагвски люди для
меня пегадица... какъ будить отъ вашего сятѣлства ордеръ,
я такъ буду здедать. об. Акты, II, стр. 308.

ბოხეთ მოციქული გაუგზავნეს და შეუთვლეს, მცხო-

ვრებლებს გამოუცხადე, რაც შეიძლება მალე გაიხიზნენ, ჩვენ არც მაგათ და არც მათს ქონებას ხელს არ ვახლებთ, მარტი რუსობასთანა გვაქვს საქმე და მაგათ ვებრძვიითო. მთაში მომწყვდეულ თ. ელიზბარ ერისთავს ესევე შეუთვალეს აჯანყებულთა მოციქულის პირითა: შენ საცა გინდა, იქით გაგიშვებთ უვნებლად, მხოლოდ თუ რუსის ჯარი გეყოლება თანა, სულ ერთიანად ამოგწყვეტავთო.¹⁵⁾

მეამბოხენი გარს შემოერთყნენ დუშეთსა, ანანურსა, კობსა, ლარსსა კაიშაურსა, სტეფანწმინდას და ლომისასა. მათი რიცხვი ოთხი ათას კაცზე ნაკლები არ იქნებოდა ამ დროსა, თუმცა ჯერ-ჯერობით თუშ-ფშავ-ხევსურთა მონაწილეობა არ მიეღობრძოლაში. შემინებული საქართველოს გამგებელი თ. ვალკონსკი მისაშველებელ რუსის ჯარებსა ჰგზავნიდა, რამდენიც კი შეძლო, ყველა საშიშო და საფრთხე ალაგას. რადგან ქსნის ხეობიდან ხევს მიმავალი გზა გააფუჭეს მთიულთა და საფიქრებელიც იყო, რომ თავაურელები და თრუსოს თემის ოსები საერისთაოს ოსებს მოიწვევდნენ საბრძოლველად, ამიტომ თ. ვალკონსკიმ უბრძანა ერისთვიანთ, ქსანს გაუფრთხილდით, რომ აღელვების ცეცხლის ალი თვით ქართლს არ მოედოსო. გამგებელმა გენერალ-მაიორი ტალიზინი გაისტუმრა მთისაკენ ერთი ბატალიონი

---

¹⁵⁾ ibidem. II, გვ, 308-309.

ჯარით და თვითონაც დააპირა წასვლა ანანურსა.
არც ვალკონსკი და არც მაზრა-მაზრად გაბნეული
რუსის მხედრობა არ მოელოდა, თუ ასე გამწვავდე-
ბოდა საქმე. ამის გამო ჯარი სრულიად მოუმზადე-
ბელი იყო ბრძოლისათვის, ტყვია-წამალი საკმარისი
არა ჰქონდა და სურსათი ხომ პირველ ხანშივე
შემოაკლდათ. ლარსის ციხეში დაბანაკებულნი ჯა-
რის-კაცნი შიმშილით იხოცებოდნენ. ლარსის კომან-
დის უფროსი შჩიგოლევი ვედრებითა სთხოვს და ემუ-
დარება რუსების ერთგულს გაბრიელ ყაზბეგს, მცი-
რედი რამ საჭმელი მოგვაწოდეთ, თორემ იძულებულ-
ნი ვიქნებით შიმშილით ილაჯ-გაწყვეტილთ, ციხეს
თავი დავანებოთ და წავიდეთ იქით, საითაც ამ გა-
ჭირვებაში მოსახერხებელი იქნებაო.

თ. ვალკონსკი იმედს მაინც არა ჰკარგავდა,
ეგებ როგორმე აჯანყებული მთიულეთი ტკბილის
მოქცევით დავამშეიდოვო. ამისათვის გაჰგზავნა მთა-
ში თ. რევაზ ერისთავი, გიორგი ამილახვარი, თეი-
მურაზ მუხრან-ბატონი და კავთისხევის მონასტრის
არხიმანდრიტი დოსითეოსი. მოციქულებმა თან წაი-
ღეს კათოლიკოსის წერილთ. უფროსი მღვდელ-მთა-
ვარი საქართველოს ეკლესიისა ემუდარებოდა მემ-
ბოხეთ, თავს ნუ იღუპავთ, დაწყნარდით და დაჰმორ-
ჩილდით რუსეთსაო. თვისის მხრით თ. ვალკონსკი
ჰპირდებოდა, თქვენს საჩივარს დაწვრილებით გამო-
ვიძიებ, ყოველს თქვენს სიმართლეს შევიტყობ და,
თუ მართლა გზის გასაწმენდად გადადებული სასყი-

დელი არ მიგილიათ, დაგაკმაყოფილებთო. მოციქუ-
ლებმა ბევრი ვერა გააწყესრა მთაში, მხოლოდ ეს კი
მოახერხეს, რომ თან ჩამოიყვანეს ტფილისს სამი
ამორჩეული მთიული. ამათაც ვალკონსკიმ პირადად
გამოუცხადა, ოღონდ ნუ ჰშფოთავთ, დაწყნარდით
და დღეიდან აღარავითარ შეწუხებას აღარ მოგაყე-
ნებთ, არ გამოვიყვანთ აგრეთვე თქვენგანს სალდა-
თადაო (რეკრუტი). მთიულები დაჰპირდნენ საქართ-
ველოს გამგებელს, ვეცდებით შევასრულოთ თქვენი
თხოვნა და დავამშვიდოთ აღელვებული მოძმენიო.
მიუხედავად ასეთის დაპირებისა, ვალკონსკიმ მაინც
საჭიროდ დაინახა კიდევ ერთი გენერალი, სახელ-
დობრ სარდალი ორბელიანი, გაეგზავნა ბრძოლის
ველზედ ¹⁶).

თიბათვის ნახევრამდე რუსებსა და მეამბოხეთა
შორის მხოლოდ მცირე შებრძოლება და კინკლაობა
მოხდა რამდენჯერმე. ხშირად საათობით ერთიერთმა-
ნეთს პირისპირ უცქეროდნენ, მაგრამ თოფის სრო-
ლას ვერა ჰბედავდნენ. მომეტებულ ნაწილად მტრები
ერთმანეთსა ჰზვერავდნენ და თვალყურს ადევნებდნენ.
ასეთი იყო მაგალითებრ შებრძოლება ადოს მინდორ-
ზე, ჯვარის მთის ახლოს, ათს თიბათვესა. აქ იყო
გამაგრებული თ. თორნიკე ერისთავი, თან ახლდა
ერთი როტა რუსის ჯარისა და ქსნის ხეობის ქართ-
თველობა. მეამბოხენი უცბად თავს დაესხნენ ერისთავს

---

¹⁶⁾ idid. II, გვ. 315-316.

და უცბადვე შესწყვიტეს ბრძოლა. სიკვდილით არავინ დაჰკლავია ერისთავს, დაეჭრა მხოლოდ ორი ქართველი. რუსის ჯარის-კაცებმა რამდენიმე სიმაგრე წაართვეს მუხომხეთ, მაგრამ, რადგან თავი არაჰქონდათ ეს სიმაგრეები სამუდამოდ დაეჭირათ, მალე მიატოვეს და სოფელ კაიშაურისაკენ გაემურნენ. მუხომხეთ რუსებისაგან დატოვებული სიმაგრენი ხელმეორედ დაიჭირეს და გაამაგრეს. თორმეტ თიბათვეს სამთავე ძმანი თორნიკე, შანშე და ელიზბარი ლომისის მთასთან შეიყარნენ. დილაადრიან აჯანყებულნი დაესხნენ თავსა და თითქმის ექვსი საათი გასტანათოფის სროლამა. ზარალი მეგრძოლთა შესამჩნევი იყო. რუსებს მოუკლეს სამი სალდათი და შვიდიც დასჭრეს; დაიჭრა აგრედვე ორი აზნაურშვილი და ერთი გლეხი. მუხომხეთა ზარალი გაცილებით დიდი იყო. სულ დაეჭრათ და დაეხოცათ 40 კაცი. ამ ბრძოლაშივე მოიკლა აჯანყების ერთი მეთაურთაგანი, მხნე და მამაცი ბურდული. ბურდული, არამც თუ მარტო ხევს აქეზებდა რუსების წინააღმდეგ და მეთაურობდა აჯანყებულთ, არამედ ხშირად დაიარებოდა თავაურში და იქაც ოსობას ასისიანებდა და აგულიანებდა საომრად.

ადოს მინდორზე ბრძოლის შემდეგ მაიორი მელლა და ერისთვიანი ქსნის ხეობისაკენ გაბრუნდნენ. უსურსათობამ საშინლად შეაწუხა გამობრუნე-

ბული მხედრობა. გზა-გზა მემბოხენი მოსვენებას არ
აძლევდნენ და 14 თიბათვეს ხელ-ახლა მოუხდათ

-126-

ბრძოლა ლომისასთან. ბრძოლამ ოთხ საათზე მეტს
გასტანა, მხნედ მიჰქონდათ იერიში მემბოხეთ, მაგ-
რამ რუსობა და ქართლელები მაინც ვერ განაზნის
ლომისიდან. ამ ბრძოლაში რუსებს მოუკლეს ერთი
უნტერ-აფიცერი, ორი სალდათი და ექვსი დასჭრეს¹⁷).

მოსვენებას მემბოხენი არც გენერალ ტალიზი-
ნის რაზმს აძლევდნენ. საითაც კი გაიწევდა გენე-
რალი, მთიულნი წინ გადაეღობებოდნენ და უბრძოლ-
ველად ერთის ნაბიჯის გადადგმას ვერ ახერხებდა
ტალიზინის მხედრობა. თ. ვალკონსკიმ უბრძანა ტა-
ლიზინს, ლომბიერებას ნუ გამოეკიდები და იარაღით
დაიმორჩილე თავგასულნი მთიულნი. ამისათვის ტა-
ლიზინი უბრალო მოლაპარაკებაში დროს არა ჰკარ-
გავდა და პირდაპირ საქმეს შეუდგა. შეიტყო თუ
არა, რომ აჯანყებულთ სოფელ ციხისძირთან ყა-
რაულები დაუყენებიათო, მაშინვე იქითკენ გაემართა
თვისის მხედრობით. განზრახვა ჰქონდა, ბანაკი ამ
სოფელში დაეცა და აქედან ემოქმედნა მემბოხეთა
წინააღმდეგ. მართალია, ჯარი მაინცდამაინც ბლო-
მად არც ამ გენერალსა ჰყავდა, სულ 90 გრენადერი,
50 მუშკეტერი, 46 ყაზახი თავიანთ კომანდირ ტა-
რასოვით და 60 ქართლელი, მაგრამ დიდს უპირა-
ტესობას ამ მცირე რაზმს აძლევდა ორი ზარბაზანი.
აჯანყებულთ, რა თქმა უნდა, ზარბაზნები არა ჰქონ-

დათ და ამის გამო საშინელი ზარალი ეძლეოდათ,

---

¹⁷⁾ იხ. АК, II, გვ. 315, 317.

-127-

თუ კი როგორმე მეამბოხენი ზარბაზნების მოქმედების წრეში მოჰყვებოდნენ ხოლმე. რასაც ერთი გლახა ზარბაზანი ნავენევს აძლევდა მეამბოხეთ, იმდენს მთელი ბატალიონი ვერ აკლებდა.

თიბათვის 11 ტალიზინი მიუახლოვდა ციხისძირს ნაშუადღევს 2 საათსა. ბრძოლა მაშინვე გაიმართა და არ შეწყვეტილა თოფების სროლა საღამოს ცხრა საათამდე. ერთს სიმაგრეს რომ დაჰკარგავდნენ მეამბოხენი, მეორეში გადადიოდნენ და იქიდან იწყებდნენ გაჯიუტებულ თოფის სროლას. უხერხულად და აჩქარებით გაკეთებულ სიმაგრეებს ტალიზინის ზარბაზნები ჩიტის ბუდესავით არღეევდა. ეს გარემოება დიდად უწყობდა ხელს ტალიზინის ჯარსა და აადვილებდა მთიულთა დამარცხებას. საღამოს, კარგმა ხშირმა ბინდმა რომ დაჰკრა, მთიულებმა დაიხიეს გოდარეთისკენ, მთის ძირას. ტალიზინმა აქაც შეუტია მეამბოხეთ და უკუ აქცია. ციხისძირთან მეგრძოლ მთიულთა რიცხვი ათასამდე იყო. თერთმეტ თიბათვის ბრძოლაში დიდად დაზარალდნენ მეამბოხენი, რაც საიმედო სიმაგრენი და სანგლები ჰქონდათ, სულ ერთიანად დაუქციეს რუსებმა და ძალა-უნებურად მეამბოხეთ დღეის შემდეგ პირდაპირ უნდა ებრძოლათ რუსებთან, ვიდრე ქედს არ მო-

იხრიდნენ. თორმეტმა თიბათვემ მშვიდობით ჩაიარა, მხოლოდ მეორე დღეს გენერალი ხელახლა შეე- ბრძოლა მთიულთ და დამარცხებული მთიულნი გაე- მართნენ ჭარტალის ხეობისკენ, მაგრამ მიატანეს თუ

-128-

არა ხეობის პირსა, წინ გადაეღობა ახალის ჯარით შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩი, რომელიც ტალიზინთან მოდიოდა შესაერთებლად. ორ ცეცხლ შუა ჩავარდნას რომ იტყვიან, სწორედ ის დაემართათ მთიულთ. უკან ტალიზინი იყო დაბანაკებული, წინ კიდევ კიტ- კევიჩი გადაეღობა ახალ დასვენებულ ჯარითა. გზას როგორც იქნებოდა გაიკვლევდნენ მეამბოხენი, ხეობა მეტისმეტი ვიწრო რომ არ ყოფილიყო. სწორედ უგუნურებას ეგვანებოდა წინ წასელა, რადგან საკმა- რისი იყო რამდენიმე მეომარი გადაჰლობებოდათ შუაში და სულერთიანად ამოჟლეტავდნენ ლტოლ- ვილთა. რაკი ასეთს ცეცხლში ჩაცვივდნენ- მთიულ- ნი, ისევ უკან დაბრუნება არჩიეს და ხელმეო- რედ შეუტიეს ტალიზინის ჯარსა. ბრძოლამ ორ საათს გასტანა და ბოლოს მთიულნი ძლეულ იქმნენ. რაკი მეამბოხეთ ვეღარ შესძლეს წინააღმდეგობა ორივე მხრივ მომდგარ მტრისა, უგზო-უკვლოდ და უწეს-რიგოდ დაიფანტნენ. გენერალმა ტალიზინმა ლტოლვილთ გამოუყენა თ. პეტრე ორბელიანი, რომელმაც შეასრულა, რაც კიტკევიჩმა და ტალიზინმა დააკლო მეამბოხეთ. თ. ორბელიანმა არც ერთი სი- მაგრე აღარ დასტოვა დაუქცეველი და სრულიად

გაჰფანტა მეამბოხეთა რაზმები. ამით დასრულდა 13 და 14 თიბათვეს შებრძოლება.

გენერალ ტალიზინის მოხსენებაში (რელიაცია) არ არის ცნობანი იმისი, რამდენი კაცი მოჰკლეს, ან დასჭრეს მეამბოხეთა შორის. სამი დღე განუწყვე-

-129-

ტელი ბრძოლა და თავს დასხმა არ შეწყვეტილა და რადგან მთიულნი, ტალიზინის სიტყვით, დიდად დაჰმარცხდნენ, უეჭველია, სიკვდილითაც ბევრი ვაჟკაცი გამოეთხოვებოდა წუთის სოფელსა. თვით რუსებს მაგდენი ზარალი არა მოსვლიათ-რა, სულ მოუკვდათ 4 ჯარის-კაცი და დაიჭრა 17. დაჭრილთა შორის ერია ყაზახთა უფროსი ტარასოვი და პოდპორუჩიკი მარკოვი. ამ სამი დღის ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს წარჩინებულმა თავადიშვილებმა: გენერალ-მაიორმა თ. ორბელიანმა, ზურაბ ორბელიანმა და თ. იოსებ მელიქიშვილმა. გენერალი ტალიზინი ქება-დიდებათ იხსენიებს თ. თეიმურაზ მუხრანბატონს, ლუარსაბ სუმბათაშვილს, თ. იოსებ შემისოვს (?) და აზნაურს ყაფარ ხანდამოვს. ესენიო, ამბობს ტალიზინი, მსროლელთა რაზმით გულადად შეუტევდნენ მთაზე გამაგრებულ მეამბოხეთ და მუსრს ავლებდნენ ხოლმეო. აზნაურშვილნი შაბურ შაბურიშვილი, ჯორაშვილი, ფარამან ათანასი ბერძნიშვილი და დანარჩენი ქართველობა ისე იქცეოდნენ ომის დროს, როგორც წესი და რიგი მოითხოვდაო. მაშასადამე, მხნედ და მამაცურად, თორემ ტალიზინი ასეთს ლექსს

არ იხმარებდა. მაგრამ ყველაზე მეტი მხნეობა, ვაჟ-
კაცობა და გმირობა ამ ბრძოლაში გამოუჩენია ქარ-
თელთა შორის თ. პეტრე ორბელიანს. ტალიზინის
მოწმობით, თ. პეტრე მეხივით ეცემოდა მემბოხეთ
და მუსრს ავლებდა, სანგლები და სიმაგრენი მრავალი
წაართვა და დაუნგრია. სახელი მოიხვეჭეს ქართველებ-

-130-

თან ერთად აგრედვე ბევრმა რუსის აფიცრებმაც.
თხუთმეტ თიბათვეს არის დაწერილი ეს მოხსენება
ანანურსა, მამასადამე, ბრძოლის გათავების მეორე
დღესვე. იმედი მაქვსო, სწერს დასასრულ გენერალი
ტალიზინი თ. ვალკონსკის, დაუჯილდოებელს არც
ერთს არ დასტოვებთ, რათა შემდეგისთვის უფრო
მხნედ და ერთგულად აასრულონ მემართა თავიან-
თი მოვალეობაო¹⁸).

ქართლის და რუსეთის მხედრობის ბრძოლა
მთიულეთთან 10-15 თიბათვეს ჩვენ ისე ავწერეთ,
როგორც ნამბობია აქტებში გენერალი ტალიზინის
და ერისთვიანთ რაპორტებში. ამათ რომ დაუჯე-
როს ადამიანმა, ისე ეგონება, რუსებმა და ქართვე-
ლებმა მთიულ მემბოხეთ სულ ზურგზე ბოლი აადი-
ნესო. მართალია, მთიულნი კარგად ვერ იყვნენ შე-
იარაღებულნი, ზოგს თვით დუბროვინის სიტყვით,
თოფიც არა ჰქონდათ, და ამისათვის ადვილი საფიქრე-
ბელია, რომ მემბოხენი კეტებით ბევრს ვერას გახდე-
ბოდნენ ხმლითა და თოფით შეიარაღებულ ჯარის-
კაცებთან, მაგრამ ნამდვილად კი საქმე ისე არ იყო,

როგორც ერისთვიანი და გენერალი ტალიზინი მოახსენებდნენ თ. ციციშვილს და ვალკონსკისა. ეს იქიდანა სჩანს, რომ მაიორ მელლამ, რაკი ვერ შესძლო, ბრძოლა და ვერ გაუმკლავდა მემბოხეთ, ზარბაზნებს თავი ანება და ქსნისაკენ გამოიქცა. „თქვენი სამა-

---

¹⁴⁾ ibid. II, გვ. 316.

რცხვინო უკან დახევაო, სწერდა მთავარ-მართებელი მაიორ მელლას, არ დარჩება ისე, რომ ჯეროვანად არ დაისაჯოს" ¹⁹⁾. სიმართლეს მოკლებული უნდა იყოს ტალიზინის მოხსენებაც. თუ ტალიზინმა აგრე შეაწუხა მემბოხენი და ცხვრებივით გაჰფანტ-გამოჰფანტა, მაშ რაღად დაიხვედა უკან თ. ვალკონსკისთან ერთად, რომელიც მხოლოდ ანანურამდე ავიდა ერთი ბატალიონი ჯარით და შემდეგ ტფილისს დაბრუნდა? ოთხი-ხუთის დღის ბრძოლამ მთიულეებთან დაარწმუნა მთავრობა, რომ ხუმრობა შეუძლებელია და დიდ სამზადისსაც შეუდგა ამბოხების ჩასაქრობად, რაიცა ქვემოდ იქნება მოთხრობილი. აქ მხოლოდ საჭიროდ მიგვაჩნია ვსთქვათ, რომ საზოგადოდ ოფიციალურ ქაღალდების ნაამბობი ხშირად სიმართლეს არის მოკლებული და დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რომ ჭეშმარიტებას მიაგნო, განსაკუთრებით თვისთა გამარჯვებათა გაზვიადება უყვართ სამხედრო წოდების კაცთა. მცირე რამეს ისეთის კილოთი მოახსენებენ უმაღლეს მთავრობას, კაცს ეგონება, მტერი სულ

აუკლიათ და ჯარის მიმატებას რიღასთვის თხოულობ-
დნენ, ვეღარ მიხვედრილხარ. დუბროვინის თხოულებ-
ა „ამიერ-კავკასია“ მართლა საუცხოვოდ არის და-
წერილი. მამულის მოყვარე რუსს სული გაუნათლ-
დება და გული სიამოვნებით დაუტკბება ამ წიგნის
კითხვის დროს, ისე ნათლად არის აღწერილი მო-

---

¹⁹⁾ იხ. Закавказ. Д-на, გვ. 367.

ქმედება და ქველობა რუსეთის მხედრობისა ჩვენს
ქვეყანაში, მხოლოდ სამწუხარო ის არის, რომ მრავალი
ამბავი, აქ მოთხოვნილი, ჭეშმარიტებას არის
დამორებული და ამისათვის სრულიად სანდო არ
არის, თუ სხვა ცნობით არ იქმნა ჯეროვანად შემოწ-
მებული. აი რა აზრი წარმოსთქვა ამ წიგნის შესახებ
უცნობმა რეცენზენტმა: „ურჩევთ ყოველ განათლებულ
კაცს წაიკითხოს საფუძვლიანად დაწერილი
თხოულება დუბროვინისა; წიგნი სავსეა უმაღლესის
ინტერესითა და თვალწინ გეშლება საუცხოვო სურათი
კავკასიაში რუსთა მოქმედებისა. მკითხველს
სასიამოვნოდ დარჩება ეს ბრწყინვალე სურათი რუსების
მოღვაწეობისა და ძალაუნებურად გაიტაცებს
ოფიციალურ მოხსენებათა მოთხოვნილის კილო. მაგრამ
თუ გავიხსენებთ, რა მშვენიერი და კარგი იყო
აგრედვე ოფიციალური მოხსენებანი თითქმის გუშინ
გათავებულ ყირიმის ომის შესახებ, მაშინ აგრე ადვილად
ვეღარ ვენდობით „Закавказье“-ს ავტორის მო-

თხრობას. რა თქმა უნდა, ავტორი კარგად მოქცეულა, რომ თავისს თხზულებაში ბევრი მასალა შეუგროვებია რუსების მოქმედებისა იმიერ-კავკასიაში, მაგრამ უნდა ვუსაყვედუროთ, რომ საგანი განუხილავს მხოლოდ ცალ-კერძობით და კრიტიკის ქარცეცხლში არ გაუტარებია შეკრებილი მასალა" ²⁰⁾).

ასე მოიხსენია დუბროვინი თავისმა თანამემამულ-

---

²⁰⁾ იხ. Отечественные Записки. 1867 г. Май. — Современ. хроника, стр. 12.

-133-

ლემ და ჩვენ ხომ უფრო ნაკლები საბუთი გვაქვს მეტის ნდობით მოვეპყრათ მის მიერ მოთხრობილ ამბებსა.

VII

რუსის მხედრობის გამარჯვებამ ვერ შეაჩერა და ვერ ჩააქრო აღელვება მთიულეთში. ადამიანს ეგონებოდა, რომ გენერალ ტალიზინის ძლევა-მოსილებას მთაში არავითარი ნაყოფი არ მოაქვსო. მართლაც, რაც ხანი და დრო მიდიოდა, მთავრობის გაჭირვება უფრო ძლიერდებოდა, ცა ილუმებოდა და გამოდარების ნიშნები კი არა ჩნდებოდა. სწორედ ამ დროს საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის შეატყობინეს მაზრის უფროსებმა, წალკიდან ლეკების ბრბოტვილისისაკენ წამოვიდაო. ერთი როტა თავისუფალის ჯარისა ამ აწეწილსა და დახლართულ დროს სწორედ ღვთის წყალობა იყო ვალკონსკისათვის,

ან ერისთვიანთ გაუგზავნიდა, ან თვითონ ტალი-
ზინს მიაშეელებდა; წალკიდან მოსულ ამბის გამო
კი ვალკონსკი იძულებული შეიქმნა, უფრო მეტად
შეემცირებინა ისედაც მცირე რიცხვი თვისის მხედ-
რობისა და ლეკების მდევრადა და მათის გზა-კვალის
საზვერად რამდენიმე მხედარი ბორჩალოსაკენ გაეგზავ-
ნა. გამგებელმა უბრძანა მაიორ ცეკუმას, გზა შეუ-
კარ შემოსეულ ლეკობას და არამც და არამც ქართ-
ლისაკენ არ გამოგეპარონ: იქ უმაგათოდაც მღელ-
ვარება და დრტვინვა სუფევსო.

-134-

მაგრამ ისე ლეკები არ იყვნენ საშიშნი რუსე-
თის მთავრობისათვის, როგორც საქართველოდან
გარდახვეწილი და იმერეთს შეხიზნული ბატონიშვი-
ლები იულონ და ფარნაოზი. ახალმა მთავრობამ
კარგად იცოდა, რომ ბატონიშვილები აგრე ადვი-
ლად არ დაემორჩილებოდნენ თავიანთ მწარე ბედსა,
ეცდებოდნენ გამოეყენათ რუსების გაჭირვებული
მდგომარეობა და, ვინ იცის, ეგებ კიდევ აესრულე-
ბინათ თვისი საწადელი, აღედგინათ საქართველოს
დამხობილი ტახტი. ესაა მიზეზი, რომ თ. ვალკონ-
სკი ხშირად დროსა და გარემოების შეუფერებელ
ბრძანებას აძლევდა თავისს ხელქვეითებს და იმას კი
აღარ დაემებდა, შეიძლება აასრულონ მისი ბრძანე-
ბა, თუ არა. თექვსმეტ თიბათვეს პოდპოლკოვნიკმა
თ. ელიზბარ ერისთავმა მოსწერა ვალკონსკის და-
ნამდვილებით შევიტყე, რომ ბატონიშვილები იუ-

ლონ და ფარნაოზ აპირობენ იმერეთიდან გადმო-
სვლას სათარხნოსა და ოსეთსა, განუწყვეტელი მი-
წერ-მოწერა აქვთ თარხნიშვილებთან და უნდათ
როგორმე ააღელვონ რუსთა წინააღმდეგ, როგორც
ზემო ქართლი, აგრედვე ოსეთიო. მეტი ჯანი არ
იყო, ისევ ბრძანება უნდა გაეგზავნა თ. ვალკონსკის
და ასეც მოიქცა. პასუხად ვალკონსკიმ მისწერა
ელიზბარ ერისთავსა, თავს ნუ დაჰზოგავ, მხნეობა
გამოიჩინე, ეცადე, ეგებ როგორმე შეიპყრა ბატო-
ნიშვილები და ეს უბედურება მაინც მომაშორო თა-
ვიდანაო. ჯარი, რაც მოახერხო, შეაგროვე და და-

-135-

ბანაკდი ორთავ ლიახვის ხეობაზედ, რადგან საფი-
ქრებელია, რომ ბატონიშვილები ოსეთს უფრო მო-
ეტანებიან, ვიდრე ზემო-ქართლსა. ურიგო არ იქნე-
ბა აგრედვე, ოსებს ამანათები გამოართვა, ღალატს
ველარ გაჰხედავენ და ამით გაგიადვილდება მეამ-
ბოხე ბატონიშვილების შეპყრობაო. დახმარების აღ-
მოსაჩენად თ. ერისთავს ვალკონსკიმ გააყოლა თ.
გიორგი ამილახვარი ¹⁾).

წალკაზე ლეკების ბრბოს გამოჩენამ და იმერეთს
გახიზნულ ბატონიშვილების განზრახვამ ადელევებაში
მონაწილეობის მიღებისამ საშინლად შეაწუხა და შეა-
ფიქრიანა თ. ვალკონსკი. საქართველოს გამგებელმა
დაჰკარგა ღირსება სამხედრო კაცისა, რომელიც იჩენს
თავს დიდის გაჭირვების დროს. ეს ის ღირსებაა, რომ
გაჭირვებაში ჩავარდნილი კაცი არ აჰყვეს გულის

თქმასა და ჩქროლასა, დინჯად, გულ-დამშვიდებით მოისაზროს ყოველივე გარემოება და ისე იმოქმედოს. ამის მაგიერ თ. ვალკონსკი შიშმა აიტანა და მხოლოდ ერთი დარდილა შემოაწვა გულზე, ვაი თუ მტერი თვით ტფილისს შემოერთყას გარსა და მაშინ ხომ საუკუნოდ დაიღუპა რუსის მთავრობაო. ამ საშინელის უბედურების ასაცილებლად თ. ვალკონსკიმ დაიბარა მთიდან გენერალი ტალიზინი და ცეცხლმოდებული მთა უსარდლოდ დასტოვა. შეუძლებელია, რომ ასეთის განკარგულების შეუსაბამობა თვით

---

¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 317.

ვალკონსკისაც არ დაენახა, მაგრამ, რაკი უკეთესი ვერა მოახერხა-რა, ისევ ეს ამჯობინა.

ტალიზინის ტფილისს დაბრუნების შემდეგ ბრძოლის ველზედ დარჩა მხოლოდ რამდენიმე როტა რუსის მხედრობისა, ისიც გაბნეული სხვა-და-სხვა საშიშ ალაგას, განსაკუთრებით ლომისისა და ანანურის მიდამოთა შორის. ამ სახით, ნებით თუ უნებლიედ, თ. ვალკონსკიმ უდიდესი საქმე, დარიალის კარის გაღება, საქართველოს სამხედრო გზის გახსნა, მიანდო მხოლოდ ერისთვიანთა და მარტო ამათ უნდა ეზრუნათ თავიანთ მხლებლებით ჩაექროთ ამბოხება მთაში, მიეცათ ღონისძიება ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარისათვის, რომ საქართველოში თავისუფლად შემოსულიყო და გაჭირვებაში ჩავარდნილი ვალკონ-

სკი უფრო დიდის გაჭირვებიდან გამოეხსნა.

წყალ-წალეხული ხავსს ეჭიდებოდაო, სწორედ ისე დაემართათ თ. ერისთვიანთ. ამათ ვალკონსკი უნდა გამოეხსნათ გაჭირვებიდან და თვითონ კი უფრო მომეტებულ გაჭირვებასა და ვიწროებაში ჩაცვივდნენ. ასე გასინჯეთ, საწერი ქალაქი კი გამოელიათ, აღარ იცოდნენ რაპორტები და წერილები რა ნაირად ეწერათ. ტყვია-წამლისა და სურსათის ნაკლებობას ხომ ვილა იტყვის. ტალიზინის მიერ ასე მოულოდნელად დატოვებულნი ერისთვიანი კაცს-კაცზე გზავნიდნენ ტფილისსა, ჯარები მოგვაშველეთ, თორემ, თუ ლომისი წაგვართვეს მემბოხეთა, ჩვენს საქმეს აღარა ეშველება-რა და ღმერთმა უწყის მაშინ,

-137-

რა დაგვემართება ან ჩვენ, ან რუსის მხედრობასაო. გორის მაზრის მარშალმა თ. შანშე ერისთავმა ურჩია საქართველოს გამგებელს, რადგან რუსის მხედრობა მცირეა, და ამ მცირე ხანს იმედიც არა გვაქვს, რომ საიდანმე ახალი ჯარი მოგვეშველოს, გამოიწვიე გორის მაზრის კეთილშობილნი თავიანთის ყმებით და უბრძანე, დაბანაკდნენ ლომისის მახლობლად. ერისთვიანთ კარგად ესმოდათ სასტრატეგიო მნიშვნელობა ლომისისა და ამისათვის ცდილობდნენ, ეს ალაგი მემბოხეთ არ ჩაჰკარდნოდათ ხელში ²).

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ საქართველოს სამხედრო გზა მთიულებმა გააფუჭეს და სრულიად შესწყვიტეს მისვლა-მოსვლა საქართველოსა და რუ-

სეთს შორის. გზისა და ხიდების გასაკეთებლად მთავარ-მართებელმა გაჰგზავნა პოლკოვნიკი დრენიაკინი კომანდით, მაგრამ რას გახდებოდა პოლკოვნიკი მცირე რაზმით ამ შფოთიან და მოუსვენარ დროსა, როცა ყოველ წუთსა და ჟამს მემბოხენი თავს ესხმოდნენ მომუშავეთა, მოსვენებას არ აძლევდნენ და გაკეთებულს ხელახლა უნგრევდნენ! ამ უბედურებას უსურსათობაც ზედ დაერთო, ასე რომ დრენიაკინმა მინდობილი საქმე ვერ შეასრულა. ამას ვილა სჩიოდა, დრენიაკინს უნდა ეზრუნა, როგორმე თავისი თავი და ჩაბარებული კომანდა ამოწყვეტისა და შიმშილისაგან გადაერჩინა. მეტი ღონე არ იყო,

---

²⁾ ibid. გვ. 316.

მუშაობაზე ხელი აიღო და შეეხიზნა მაიორ გაბრიელ ყაზბეგის სტუმართ-მოყვარე ციხე-დარბაზს ს. სტეფანწმინდაში და იქ ასაზღოვებდა თავის კომანდას ³⁾.

თიბათვის ოცს მთიულეებმა მოციქულები გაუგზავნეს თ. თორნიკე ერისთავს ლომისში. მოციქულთა უფროსმა, მღვდელმა ბურდულმა მოახსენა თავად ერისთავსა: „შერიგებით ვერ შევურიგდებით ხელმწიფე იმპერატორსა და რუსობასა; ბატონიშვილი ფარნაოზისაგან უკვე მივიღეთ თავაურიდან წერილები: წყალობის წერილები მიიღეს აგრედვე თუშებმა და ფშავლებმა. გაგვეცალეთ ლომისიდან, მოგვმორდით თავიდან და გაძლევთ ფიცსა და სიტყვასა,

რომ არას გავნებთ თქვენა, თუ არა და — გაგიმეტებთ და აღარ დაგზოგავთ". თავადმა თორნიკემ მოკლედ მოუჭრა პასუხი მოციქულებს: „ხელმწიფეს ვერ ვულა-ლატებთ, ესეც რომ არ იყოს, ბრძანება არა გვაქვს, თავი დავანებოთ ამ ალაგსა"⁴).

ლომისას უნუგეშოდ დატოვებულს მაიორს მელლას დიდად გაუჭირდა საქმე. მაიორი ლუკიანო-ვიჩი რომ არ მოშველებოდა დროზედ, შეიძლება ისე ამოეჭლიტათ მთიულებს მისი მცირე რაზმი, რომ ცოცხალი აღარავინ გადარჩენილიყო. 4 ივლისს მელლას მხედრობას გარს შემოერთცა 3000 მთიუ-ლი და გაიმართა ხანგრძლივი თოფის სროლა. დი-ლა-ადრიან, ესე ხუთ საათზე, მელლას მოეშველა

---

³) ibid. გვ. 318.

⁴) ibid. გვ. 318.

ლუკიანოვიჩი და ის შემწეობა აღმოუჩინა, რომ მელ-ლა ხელიდან გაუსხლტა მეამბოხეთ და თვით ლუ-კიანოვიჩმა კი ანანურისაკენ დაიწია. მეამბოხენი დი-დად ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ ლომისის პოსტი, რაიცა საშუალებას მისცემდა თავისუფლად და დაუ-ბრკოლებლივ დაეწყოთ მოლაპარაკება თავაურის და თრუსოს ოსებთან. ამას გარდა, თუ ლომისის პოს-ტი მეამბოხეთა ხელში გადავიდოდა, ვილა დააბრკო-ლებდა აეჯანყებინათ ქსნის ხეობა და მთლად ქა-რთლიცა. ამ ბრძოლაში მეამბოხეთ რუსებს მოუკ-

ლეს ერთი აფიცერი, გვარად მოლჩანოვი და 13 ჯარისკაცი; დაიჭრა აგრეთვე 18 კაცი. ⁵⁾

ამავე დროსა უწყალოდ იკლებდნენ შემოსეული ლეკები უპატრონოდ დარჩენილ საქართველოს. ბორჯომის ხეობით გადმოსული 300 ლეკი თავს დაესხა ყარაულებს და ყველანი ტყვედ წაასხა. რადგან უფონობის გამო მტკვარში ვერ გაჰბედეს გამოსვლა, მიიმალნენ საციციანოს მთაში. მეორე ბრბო ლეკებისა აწიოკებდა კახეთსა და მოსვენებას არ აძლევდა იქ დაბანაკებულ ჯარსა. სხვათა შორის ლეკები თავს დაესხნენ თიბვაში გართულს დრაგუნებს, ორი მოჰკლეს და 19 კაცი ტყვედ წაიყვანეს. თ. ვალკონსკის ისე გაუჭირდა საქმე, რომ განჯიდან დაიბარა ერთი როტა ჯარისა.

ნაღველითა და ბოღმით აივსო თ. ციციშვილის

---

⁵⁾ ibid. გვ. 319-320. რუსებმა ლომისის ბრძოლაში ზარბაზანი 45 ჯერ გაისროლეს, თოფი 2,649.

გული, როცა ეს სამწუხარო ამბები მოახსენეს. მთავარ-მართებელის მხედრობა ერევანს ცალკე სიცხეპაპანაქებითა და ცალკე უსურსათობით თოვლივითა დნებოდა, ტფილისიდან დაპირებული სურსათი დროზე არ მისდიოდა და, ვინ იცის, როდის მიაღწევდა ეჩმიაძინსა და ერევანს პურით დატვირთული ურმები! ბატონიშვილმა ალექსანდრემ სრულიად შესწყვიტა მისვლა-მოსვლა ერევანსა და ტფილისს შორის. ეს

დაუდგრომელი და მხნე კაცი ყიზილბაშთა ცხენოსანის ჯარით ელვასავით დაჰქროდა ამ ორ ქალაქ შორის და წუთისოფელს ასალმებდა ყველას, ვინც კი გაჰბედავდა ამ გზაზე გამოჩენას ან სურსათით, ან ტყვია-წამლითა. ს. ყარაკლისთან ბატონიშვილმა ალექსანდრემ სულ რამდენიმე საათის განმავლობაში ამოსწყვიტა მაიორ მონტრეზორის რაზმი. მონტრეზორს შედარებით მცირე მხედრობა არა ჰყავდა, თან ახლდა 350 ჯარის კაცი და არტილერია სამის დიდის ზარბაზნითა. ჯარის მოვალეობა იყო, მშვიდობით და უვნებლად მიეცილებინა ერევნამდე პურით დატვირთული ურმები, ნაბრძანები ჰქონდა, ღამ-ღამობით გაეარა საშიშნი ადგილნი, რომ ყიზილბაშებს არ წაწყდომოდნენ, მაგრამ ჯაშუშებმა შეატყობინეს ბატონიშვილს ალექსანდრეს ჯარის მსვლელობის გზა, უცბად თავს დაესხა და შეიქნა საშინელი კვეთება. პოლკოვნიკ პოტტოს პოეტურადა აქვს აღწერილი ეს საშინელი და თან საგმირო ეპიზოდი რუსეთის სამხედრო ისტორიის ჩვენს ქვეყანაში. რაკი მაიორი

-141-

მონტრეზორი დარწმუნდა, ცოცხალი ვედარ წაუვალ ალექსანდრე ბატონიშვილსაო, გადასწყვიტა, ძვირად დაუსვამ ბატონიშვილს ჩემს სიკვდილსაო და იმ წამსვე თვისი რაზმი დააწყო კარრედ და შეებრძოლა მტერსა. რაზმი სულ მთლად გასწყდა, გადარჩა სიკვდილს მხოლოდ რამდენიმე ქართველი, ორი დაკოდილი აფიცერი და 10 ჯარის-კაცი, რომელიც სპარსელებმა ტყვედ

წაიყვანეს. თვით მაიორი მონტრეზორი აკუწულ-აჩე-
ხილი შემდეგ იპოვნეს ზედ ზარბაზანზედ ⁶⁾.

გულ-დაწყვეტილს თ. ციციშვილს ბედმა მონ-
ტრეზორის უდროოდ სიკვდილი არ აკმარა. ბატონი-
შვილი ალექსანდრეს გამარჯვებამ ყარაკლისთან ბორ-
ჩალოს დისტანციის თათრები გაამხნეა, გული მისცა
და, თუ აქამდე წყნარად ისხდნენ თავ-თავიანთ სახლებ-
ში, დღეიდან გულმა აღარ მოუთმინა და აიშალნენ.
ზოგი ბატონიშვილისაკენ გარბოდა და ზოგი ბაბა-
ხანის მემკვიდრის აბზას-მირზას ბანაკისაკენ მიეშუ-
რებოდა. ასე საშინლად შევიწროებულს მთავარ-
მართებელს მხოლოდ უნუგეშო ამბები ესმოდა სა-

---

⁶⁾ იხ. Д-на Зак. გვ. 339-340; Потто, т. I, выпускъ 3,
стр.. 401-404; Буткова... Материалы, ч. III, გვ. 378. რამდენად
შეუსწავლეღია და გამოურკვეველი მეცნიერულად ჩვენი ისტორია,
ამ მცირე ეპიზოდითაც მტკიცდება. სამთავე მწერალთ სხვა-და-სხვა
რაოდენობა აქვთ ნაჩვენები ჯარისა: ბუტკოვი ამბობს, 150 კაციღ
იყოვო, პოტო — 109 და დუბროვინი — 350. დაკოდილთა რაოდენო-
ბაც სხვა-და-სხვაა ნაჩვენები. პოტოს სიტყვით ერთი სალდათი ა-
ქვეულა და 15 მძიმედ დაჭრილი ტყვედ წაუყვანიათ, დანარჩენი 93
კაცი დახოცილა.

ქართველოდან და ადვილად წარმოსადგენია, რა გუ-
ნებაზედ იქნებოდა ეს გაუტეხელი და გულ-ზვაჯი კა-
ცი. თ. ვალკონსკიმ ვერ გაუმართლა იმედი თ. პავლე
დიმიტრის ძესა, ვერ უპატრონა და ვერ მოუარა სა-
ქართველოს ციციშვილის იქ არ ყოფნის დროსა ⁷⁾.

ამის გამო, როცა კი ციციშვილი თ. ვალკონსკის უფხო და უშნო მოქმედების ამბებს შეიტყობდა ხოლმე, სიბრაზით ცეცხლს აფრქვევდა და უზომოდ ბოროტობდა. ორთავ გენერლებიო, სწერს დაცინვით მთავარ-მართველი უქვეშევრდომილესად იმპერატორ ალექსანდრე I-ს, ტალიზინი და ვალკონსკი უკვე ტფილისში დაბრუნდნენ, თუმცა ვერც ამბოხების ცეცხლი ჩააქრეს მთიულეთში და ვერც კაიშაურის დაშული გზა გახსნესო. მოხსენების განგრძობა უფრო გესლიანის კილოთია დაწერილი. თ. ვალკონსკი ქება-დიდებით იხსენიებსო, ამბობს მთავარ-მართველი, გენერალ ტალიზინის მოქმედებას ამბოხებით მოცულ მთიულეთში, ტალიზინმა კი წარმომიდგინა ვრცელი და სავსე რელიაცია, მრავალთაგან-მრავალმა მეომარმა ისახელა თავი ვაჟკაცობითა და გამირობით მთიულეთთან ბრძოლაში, ვარდგენ ამასთანავე მათს სიას და გთხოვთ დასაჯილდოებლად წარადგინოთო⁸⁾.

შემდეგ, როცა მთავარ-მართველმა აღელვებული საქართველო დაამშვიდა და, მისის აზრით, ში-

7) იხ. Д-на Закавк. გვ. 360.

8) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 310.

ში აღარა მოელოდა რა რუსის მართვა-გამგეობას ჩვენს სამშობლოში, ასეთი სანუგეშო მოხსენება გაუგზავნა იმპერატორს: „შეწევნითა ღვთისათა, იმედი მაქვს, რომ ყოველსავეს დავაწყნარებ და წინანდელ

დონეზე დავაყენებ, ოღონდ კი ჩემნი თანაშემწენი ახალ-ახალ განკარგულებით და თვითნებობით ხელს არ მიშლიდნენ და ძირს არ ამხობდნენ იმას, რის გაკეთებაშიაც ღმერთი ხელს მიმართავს და ასრულებდნენ ჩემის მოქმედების გეგმასა. მუდამ მზადა ვარ მოგართვათ ანგარიში, თუ რას ვაკეთებ და როგორა ვმოქმედებ. გეგმა ჩემის მოქმედებისა დაფუძნებულია ამ ერის (ქართველების) ცოდნაზედ, რომელიც სიყრმიდანვე შევიძინე მამა ჩემის სახლში" ⁹⁾.

საქართველოს გამგებელი თ. ვალკონსკი თავს იმითი მართლულობდა, რომ გარემოება მოითხოვდა ჩემს დაბრუნებას ქალაქში და შეუძლებელი იყო მთაში გაჩერებაო. ლეკები კალიასავით მოედნენ ქართლ-კახეთსა და უწყალოდ აოხრებდნენ ქვეყანას. ამ შავითა და ბნელით მოცულ დროს ძნელი საცნობი იყო საქართველო, ის საქართველო, რომლის ხანგრძლივი ისტორია სავსე იყო ყოვლად სპეტაკისა და შეუძწიკვლელის გმირობა-ვაჟკაცობითა. მაღალი აზრი და საგანი ქვეყნის სიცოცხლე-არსებობისა, მისი მოწოდება-დანიშნულებისა როგორღაც ჩაჰქრა,

---

⁹⁾ იხ. Закавк. გვ. 369. ეს უქვეშევრდომილესი მოხსენება აღნიშნულია 1804 წ. 30 სექტემბრის თარიღით. ოქტომბერში თ. ვალკონსკი დათხოვნილ იქმნა სამსახურიდან.

მიირულა, მიიბინდა. დამფრთხალი ერი ცხვრის ფარასავით თრთოდა წუნკალა ლეკების ბრბოს წინაშე

და სოროებში იმალებოდა. კახეთს 1000 ლეკი შემოესია, დაუბრკოლებლივ ალაზხანს გამოვიდა და შეუდგა თარეშობას. რა ექმნა საცოდავ ვალკონსკის მაშა, რომ ანანურიდან ტფილისისაკენ არ წამოსულიყო და არ ეპატრონა საქართველოს დედა-ქალაქისთვის? ლეკები ისე გაკადნიერდნენ, რომ კინაღამ ტფილისი არ ააოხრეს და არ დააწიოკეს. ს. დილომსა და თელეთში ლეკებმა დაიტაცეს საქონელი, ს. ხატის-თელეთში დაატყვევეს ერთი იმერელი და მოჰკლეს ორი მამაკაცი და ოთხი დედა-კაცი. რაც რამ ებადათ საცოდავ ხატის-თელეთელებს, ლეკებმა დასტაცეს და სოღანლუხისაკენ გაიქცნენ, სადაც სამი მეკომური შეიპყრეს. გაკადნიერებული და წათამამებული ლეკები ქალაქის განაპირა უბანს - ნავთლულსაც კი შეესიენ. ტფილისის მკვიდრთ გული გაუსკდათ შიშითა. საბუთიცა ჰქონდათ: ერევნიდან სამწუხარო ამბები მოსდიოდათ. მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი მოჰკლეს, ქართველი მხედრობა სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანესო და აქ ვალკონსკი ისეთს უძლურებასა და უსარისტობას იჩენდა, რომ ტფილისი ვერ დაიცვა და კინაღამ ლეკებს ააკლებინა. ჩემი აქ ყოფნა ტფილისის მკვიდრთა დასამშვიდებლად ფრიად საჭირო იყოვო, სწერს ვალკონსკი თ. ციციშვილსა, რადგან ამისთანა დროს მთაში დარჩენა უგუნურებას უფრო ემგვანებოდა, ვიდრე კეთილ-გონიერებასაო.

ბის გარდა სხვა გარემოებაც აწუხებდა თ. ვალკონსკის. უბედურ კაცს ქვა აღმართში მოეწევას, რომ იტყვიან, სწორედ ისე ემართებოდა საქართველოს გამგებელს. საითაც წაეიდოდა, მთაში იქნებოდა, თუ ტფილისსა, ყველგან უბედურებას წააწყდებოდა ხოლმე. ჩამოვიდა თუ არა ტფილისს, სამწუხარო და თავსახეთქი ამბავი მოუვიდა თ. დურმიშხან ჩოლაყაშვილისაგან. ფშავ-ხევსურეთის ბოქაული ატყობინებდა, ფშავლები და ხევსურები აჯანყებას აპირობენ, აღარას მიგონებენ და არ ვიცი, რა ექნა, რა მოვაგვაროვო. შეშინებული ჩოლაყაშვილი ეხვეწებოდა საქართველოს გამგებელს, მე გამომცვალეთ, ჩემს მაგიერ ბოქაულად სხვა ერთგული კაცი გამოჰგზავნეთ მთაში, თორემ ვაი თუ ჩემის აქ ყოფნით საქმე უფრო გაფუჭდესო. ვალკონსკი ჰფიქრობდა, ეგებ დაყვავებით, ტკბილის მოქცევით და საჩუქრების გაგზავნით შევაყენო ალღევა ფშავლებისა და ხევსურებისაო. ამისათვის ვალკონსკიმ გაგზავნა მთიულეთს ფშავლებთან თ. ალექსანდრე მაცაშვილი და თ. დავით ქობულაშვილი, თან გაატანა ასი თუმანი ფული და უბრძანა, ეს ფული დაურიგეთ, მხოლოდ პირობა კი ჩამოართვით, რომ აჯანყებულ მოხევეთ არ მიემხრონო¹⁰⁾. მართალია, თ. ციციშვილს დიდად არ ეპიტნაებოდა ვალკონსკის სისტემა საჩუქრებისა და ძღვენების გაგზავნ-

---

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 321.

გამოგზავნისა, ტკბილად და მამა-შვილურად მოქცევა პავლე დიმიტრის ძეს არ ეხერხებოდა; ასეთი ხასიათი მთავარ-მართველისა არ შეიძლებოდა არა სცოდნოდა ვალკონსკის, მაგრამ რა ექნა, რომ საღსარი აღარა ჰქონდა-რა. ვალკონსკის მდგომარეობა საქართველოში 1804 წლის ზაფხულს უფრო საშიში და საძნელო იყო, ვიდრე მთავარ-მართველისა. ციციშვილს ერთს მტერთანა ჰქონდა საქმე, ვალკონსკის კი მრავალი მტერი აღმოუჩნდა და ფუტკარივით ოთხ-კუთხივ შემოესია საქართველოსა. ამისთანა გარემოებაში, შესაძლოა, სოლომონ ბრძენსაც გონება დაჰბნეოდა და, რასაკვირველია, ვალკონსკი ველარას გახდა და დამბლად ჩავარდნილის კაცივითა მოქმედებდა.

ლომისას მიდამოებში დაბანაკებულ ერისთვიანთ, შანშემა და ელიზბარმა შეატყობინეს ვალკონსკის, მეამბოხენი საშინლად არიან გაბრაზებულნი მაიორ გაბრიელ ყაზიბეგის წინააღმდეგ რუსების მტკიცე ერთგულებისათვისაო. მეამბოხენი მუქარას უთვლიან ყაზიბეგსა, ცოლშვილით ამოგწყვეტავთ, სახლსა და კარს დაგინგრევთ, თუ რუსებს არ უღალატე და ჩვენი მხარე არ დაიჭირეო. ყაზიბეგის უბედურების ასაცილებლად საჭიროა ჯარის მომატება და გთხოვთ ერთი როტა და ერთი ზარბაზანი მაინც მოგვაშველე, თორემ თუ ყაზიბეგი დაარბიეს, ჩვენ აქ აღარ გვედგომინებო. ¹¹⁾

---

¹¹⁾ ibid. გვ. 321.

ადვილი გამოსაცნობი არ არის, ვისთვის უფრო ჰზრუნავდნენ ერისთვისანი, ყაზიბეგისთვის თუ თავიანთ თავიცა ჰქონდათ სანადვლელი. საქმე ის არის, რომ აჯანყებულნი ერისთვისანი უფრო მტრულად უცქეროდნენ, ვიდრე გაბრიელ ყაზიბეგსა და ერისთვისანთ ჯავრი რუსების ერთგულობისათვის კიდევ ამოიყარეს: შეცვივდნენ ქსნის ხეობაში და, რაც კი ერისთვისანთ სოფლები იყო, ერთს არ დააყარეს ხერი, ცეცხლი წაუკიდეს და გადასწვეს; ერთის სიტყვით, ცეცხლითა და მახვილით გაიარეს ერისთვისანთ ქსნის სამფლობელო. მეამბოხეთათვის ეს ადვილი მოსახერხებელიც იყო, რადგან 1,500 კაცი ყმა ჰყავდათ ერისთვისანთ ბრძოლის ველზედ გაყვანილი, როდესაც რუსის მხედრობის რიცხვი არ აღემატებოდა 400-500 ჯარის-კაცსა და, რასაკვირველია, რომ მეამბოხენი უმამაკაცოდ დარჩენილ სოფლებს ადვილად აიკლებდნენ ¹²⁾.

ამ შავ-უკუღმართს გარემოებაში სანუგეშო ამბავიც მოუვიდა თ. ვალკონსკის. ოსეთის მფლობელის მმისწული დუდა მანსუროვი სამოცის კაცით ეახლა გაბრიელ ყაზიბეგს და შეჰფიცა ყოველ ღონისძიებას ვიხმარ, ხევსურნი და ფშავლები არ შეუერთდნენ მეამბოხე მოხევეთაო. ამ ამბით გახარებული საქართველოს გამგებელი ტკბილს ოცნებას მიეცა, ვინ

---

¹²⁾ Д-на — Закавказ. გვ. 366-367. ერისთვიანთ სამფლობელოს აკლება ასეა მოხსენებული დედანში: „Деревни кн. Эристовых Были раззорены, за приверженность ихъ къ Россіи“.

-148-

იცის, ეგებ თვით მოუსვენარი ჩიმის მებატონე დუდარუკო ახმეტიც დაწყნარდეს და მოღალატეობას თავი დაანებოსო. რატომ არ უნდა მჯეროდესო, ჰფიქრობდა თავადი ვალკონსკი, რომ დუდარუკომ ჯერ ძმისწული გაჰგზავნა რუსეთის ერთგულ მთის მებატონე ყაზიბეგთან და მერმე თვითონაც ქედს მოიხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების წინაშეო. ალბად ამპარტავნობა და თავმოყვარეობამ ნება არმისცა დუდარუკოს, პირველშივე, თვითონ მოსულიყო თავისს ფეხით სტეფან-წმინდას და ძმისწული გაჰგზავნაო ¹³⁾.

ასე ტკბილად ოცნებობდა საქართველოს გამგე და ბედი კი ახალ-ახალ განსაცდელს და მწუხარებას უმზადებდა. ეს ახალი მწუხარება ვალკონსკიმ გამოიარა მაშინ, როცა შეიტყო, რომ ხევსურთა ერთმა ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ბრძოლაშიო.

მოხევეთა და თავაურელებსავით დიდ ხანს ითმენდნენ ხევსურნი მთავრობის მიერ განწყესებულ მოხელეთაგან მრავალ უკანონობას, ეღრინებოდათ გული რუსებზედ და მზადაც იყვნენ მიეღოთ მონაწი-

---

¹³⁾ ჩიმის მებატონის გვარის სინამდვილე სწორედ ძნელი გამოსაცნობი გაგვიხდა, აქტები და ბუტკოვი მოიხსენიებენ ხან დუდარუ-

კად, ხან დუდარუკო-ახმეტად. ჩვენ პირადად გაგვიგონია გვარი გენერალის დუდაროვისა. რამდენისამე ხნის წინად ერთმა მეფეელეტონემ („ივერია“ 1895 წ. N 160) ამ გვარს თავადობა უბოძა და დუდაურად მოიხსენია. ბ-ნი ბუტკოვი დუდარუკოს გვარს ყაზარდოშიაც უჩვენებს. ჩიმის მამასახლისის მმისწული დუდა მანსუროვად არის მოხსენებული. თუ მანსუროვი დისწული არ არის, მაშინ დუდა ნიშანი უნდა იყოს გვარეულობისა.

-149-

ლეობა ბრძოლაში მოხვევებთან ერთად, მაგრამ ყოყმანსა და ფიქრში იყვნენ, ავმართოთ დროშა ამბოხებისა თუ არაო. მიზეზი ხევისურთა ასეთის ყოყმანისა და გაუბედაობისა იყო მთის ბატონი გაბრიელ ყაზიბეგი. საერთოდ მთიულნი დიდ პატივსა სცემდნენ გაბრიელ ყაზიბეგსა და თითქმის მეფის მზგავს კაცადა ჰყავდათ მიჩნეული. მოსალოდნელიც იყო, რომ გაბრიელს დიდი გავლენა ჰქონოდა მთის ხალხზედ. მეტვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, ოდეს გახშირდა ლინიიდან რუსის ჯარის შემოსვლა ჩვენს სამშობლოში საქართველოს-სამხედრო გზით, უგაბრიელოდ არაფერი არ გაკეთდებოდა. თუ სტეფან-წმინდის ბატონი არ მოისურვებდა, ვერც ერთი სალდათი რუსის მხედრობისა ჩვენის ქვეყნის ცას ვერ იხილავდა. ეტყობა გაბრიელს უპირველესი ხარისხი სჭერია საქართველოს მოხელეთა იერარქიაში. საქართველოს უკანასკნელნი მეფენი ირაკლი მეორე და გიორგი მეცამეტე და დუშეთ-ანანურის საუფლისწულოს გამგებელი ბატონიშვილი ალმასხან (იგივე ვახტანგ) გაბრიელის დაუკითხავად არაფერს არ აკე-

თებდნენ შესახებ რუსის მხედრობის შემოსვლისა საქართველოში. გზის შესწორება, ხიდების გაკეთება თერგზედ, სხვა და სხვა მთიელებთან მოლაპარაკება, რომ გზა მიეცათ ჩვენსკენ მომავალ რუსის ჯარისათვის, ყოველივე გაბრიელსა ჰქონდა ჩაბარებული და მინდობილი. გაბრიელის სახელი განთქმული იყო აგრეთვე ხევს გარდა, მთის შორეულ თემებშიაცა.

-150-

თაგაურელები, ჩაჩნები, ღლიღენი, ქისტნი და ანგუშტელები პატივისცემით ეკიდებოდნენ ყაზიბეგსა და მისი სიტყვა სჯეროდათ ¹⁴). ამას შემდეგ რა საკვირეელია, რომ გაბრიელის რჩევა და დარიგება, მისი შეურყეველი ერთგულება იმპერატორის ალექსანდრესადმი აბრკოლებდა ხეესურთა, რომელნიც ყოყმობდნენ და ვერ გადაეწყვიტათ, ვიტვირთოთ ღალატი, თუ არაო. ბოლოს, 11 ივლისს ასეთს ყოყმანსა და ფიქრს ბოლო მოელო და გადასწყვიტეს, დავეხმართ მეამბოხეთ, ავიკლოთ დუშეთი, ამოვსწყვიტოთ იქ მყოფნი რუსნი და შემდეგ ვსდევნოთ სოფელ-სოფელ გაბნეული რუსის კომანდებო. კრებას დაესწრო 800 ხევსური და მხოლოდ 500 კაცმა მიიღო მონაწილეობა რუსებთან ბრძოლაში. 300 კაცი დარჩა ერთგული მთავრობისა. ამ დღიდან აჯანყებაში ჩაერია მხოლოდ ეს 500 კაცი ¹⁵).

აფრიალდა თუ არა ხევში ამბოხების დროშა, მეამბოხენი დიდს ცდასა და მეცადინეობას შეუდგნენ, რომ აჯანყებულთა რიცხვი გამრავლებულიყო, რა-

დგან თვით აჯანყების მეთაურთა რაოდენობა ძა-

---

¹⁴⁾ ჩვენ მოგვივიდა ახალციხიდან ქ-ნ ელისაბედ ნიკოლოზის ასულის ყაზბეგისაგან ხუთი წერილი, მიწერილი მეფე ირაკლისა და გიორგის მიერ და აგრედვე მეფის ძის ვახტანგისაგან ყაზიბეგთან. წერილებში ყაზიბეგის მაგიერ მოხსენებულია ყაზიბეგის-შვილი. ეს საყურადღებო წერილები გარდაეცა წ. კ. გ. საზოგადოებას. რამდენიმე ზემორე მოყვანილი ცნობა ჩვენ ამოვიკითხეთ ამ წერილებიდან.

¹⁵⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 320.

-151-

ლიან მცირე იყო. ესეც რომ არა ყოფილიყო, საჭიროება მოითხოვდა, გაემრავლებინათ მეზრძოლთა რიცხვი, რადგან ძლიერ რუსეთთან ბრძოლა სახუმარი საქმე არ იყო. ამისათვის მოხვედნი იმ თავითვე შეუდგნენ ცდას, მიემხროთ ახლო-მახლო თემნი: თუში, ფშავი, ხევსური, თრუსოსა, თაგაურის, სამაჩაბლოსა და საერისთაოს ოსები ორთავ ლიახვის ხეობიდან. მოხვედნი ამასაც არა სჯერდებოდნენ და მოციქულები გაუგზავნეს ქსნის და არაგვის მკვიდრთა. მთას ბანი მისცა ბარმა და ამგვარად ბრძოლაში ჩაერია არაგველობაც. მწუხარების ფიალა საქართველოს გამგებელისა სავსებით აივსო, როცა შეიტყო ეს ამბავი. თ. ვალკონსკი არ მოელოდა, რომ ქართლი იკადრებდა აჯანყებას, გასტეხდა ერთგულების ფიცსა და მიემხრობოდა მთიულთა, რომელნიც თავადის ციციშვილის აზრით, ჭკუა-გონებით მხეცებს არ ჩამოუვარდებიან ¹⁶⁾.

არაგველების ჩარევა ამბოხებაში მით უფრო

სამწუხარო იყო თ. ვალკონსკისათვის, რომ არაგვე-
ლებს მეთაურობდნენ გამოცდილნი და მხნე მეომარ-
ი: გომპარ, დიმიტრი და ღურმიშხან კობიაშვილნი
და გრიგოლ ყარანგოზიშვილი. განსაკუთრებულს
მედგრობასა და მამაცობას იჩენდა გომპარ კობია-
შვილი, რომელიც პირდაპირ ეკვეთებოდა რუსთა

---

¹⁶⁾ Д-на — Закавк. გვ. 371-372. დედანში ასე სწერია: „Оные
Горские жители разсуждениемъ нимало не розняют со ско-
тами“.

-152-

მხედრობასა. ძვირად კი დაუჯდათ ამ ვაჟკაცებს ასე-
თი ურჩობა. ოთხივენი რუსებმა შეიპყრეს და შებო-
რკილებულნი ანანურის ციხეში დაამწყვდიეს. გული
და სული უწყუბდებოდათ მეომართ ანანურის ციხეში
და განიზრახეს გაქცევა. ზედ აღდგომა დღეს გადმო-
ცვივდნენ მაღალის კოშკიდან და ივლტოდნენ მთი-
ულეთის მთებში. ამ საკვირველ ნახტომს უვნებლად
გადურჩა სამი, მხოლოდ გომპარს მოუტეხია ფეხი ¹⁷⁾.

---

¹⁷⁾ პ. იოსელიანის სიტყვით, გომპარ გარდაიცვალა 1864 წელ-
სა, 112 წლისა. შემდეგ ოთხივენი შეპრიგებიან რუსის მთავრობასა და
დამშვიდებით უცხოვრიათ სახლსა თვისსა. (იხ. მეფე გიორგი XIII
ცხოვრება, გვ. 58 და 222) პ. იოსელიანი ჰფიქრობს, რომ აქ დასა-
ხელებულ გმირთ მიუღიათ მონაწილეობა 1803 წლის ამბოხებაში. ამ
წელს არავითარი შფოთი და ამბოხება არა ყოფილა არც მთაში და
არც არაგვის ხეობაში. ვგონებთ საკარექტურო შეცდომა უნდა იყოს,
სამწუხაროდ, განმეორებული ბ-ნ ზ. ჭიჭინაძის მიერ დაბეჭდილს წიგნშია-

ცა (იხ. გვ. 224) უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია აქვე მოვიყვანოთ რამდენიმე მუხლი გომპარ კობიაშვილის ლექსისა, რომელიც გამოუთქვამს ანა-ნურის ციხიდან გაქცევის გამო. ეს ლექსი ჩვენ მოგვივიდა არანისიდან მდ. ი. სონდულაშვილისაგან. მისის აზრით, ლექსში მოხსენებული ოთხნი ძმანი ყოფილან: გომპარ და დურმიშხან კობიაშვილები, იასე ყარანგოზისშვილი და შაბურ შაბურიშვილი.

ანანურით გადმოვცვივდით ჩვენ ტუსაღნი ოთხნი ძმანი,
არა გვეყვანდა წინამძღოლი, არც ერთგულნი შინა ყმანი.
დავაგდევით ანანური, ციხეები, კლდის უბანი,
გარს ჯარი შემოგვეხვია, რეგული*) ზარბაზანითა,
ღამით მოპარვა გაბედეს, წაყვანა მარხილ-სანითა.
მაყურებელნი ტიროდნენ ჩვენი ცოდვითა მწართა,
აყენებისა ცოტა ჟამს სიტყვა ვთქვით დაღონებული;
აქვე ვირჩიოთ სიკვდილი, ეს იყოს გაგონებული,
მოგვმართონ ჩვენთა პატრონთა, მოვიდნენ დაღონებულნი,

---

*) რეგული — регулярный.

რა თქმა უნდა, მეომართა სიმრავლეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მეამბოხეთ თავისი საწადელი განეხორციელებინათ და რუსები განედევნათ საქართველოდან, მაგრამ საქმის წარმატებისათვის მარტო ეს არ იყო საკმარისი. საჭირო იყო სარდალი ძლიერი, მხნე და იმისთანა გავლენის კაცი, რომელიც ყველა მთიულთათვის ერთგვარად პატივსაცემი ყოფილიყო და რომელსაც ყველანი დაჰმორჩილებოდნენ. მამაცნი იყენენ არაგველების წინამძღოლნი გომპარ კობიაშვილი და მისი ამხანაგნი, კიდევ გა-

მოიჩინეს სამხედრო ნიჭი და სარისტიანობა რუსებ-
თან ბრძოლაში, მაგრამ სრულიად მთიულეთის აჯან-
ყებულ ხალხის სარდლობას ესენი ვერ იკისრებდნენ,

წაგვიღონ და იქ დაგვმარხონ, სადაც მამა არს დებული,
ჩვენი განძრახვა ეს არის, თავს ვაძლევთ სიკვდილს არესა,
ან გაუცვივით, წაუვალთ, დავაგდებთ რუსთა არესა;
ჩვენის ცოცხალის თავითა ვერ წავალთ რუსის მხარესა.
ავდექით და გადმოვცვივდით ქრისტეს აღდეგის ღამესა.
ეს რომ რუსებმა გაიგეს, შეექნათ ჟივილ-ხივილი,
„დარჟი-დარჟისა“ იმახდნენ, აქ არი დამალულები.
კამენდანტი სანთლით მორბის, ნაფრინავი ჩვენი ნახა,
დაიმახა აქ არიან, ქუდები რომ დაინახა.
მოვიდა და იქ არ დავხვდით, იმის სახე შეიჭმახა;
წისქვილს სიმამრთან გაიქცა, — იქნება იმანაც ნახა.
— „თუ შენ მე იმათ მიგომიV გიყიდი ჩოხას ფულითა,
აფიცრობასაც გიპოვი, ქვეყანას ვასმენ ყურითა,
ყოველ დღე შენ არ მოგაკლებ შაფანწკს, სმას ღვინოს კულითა“.
არავს გაღმა რომ გავედით, ცოტა რამ გვექნა ღიმილი,
მაღლა მთაზედ რომ ავედით, დავსხედით დაღალულები;
ვიქაქანეთ, ვიქასქასეთ, ძლივს მოვიბრუნეთ გულები,
იქიდგან ვიყურებოდით, ვითომც ვიყავით თულები.

-154-

რადგან ამათ მარტო არაგველობა იცნობდა და
დანარჩენი თემნი კი არა, ზემოდ ჩამოთვლილ ღირ-
სებით შემკულს სარდალს მთიულნი მხოლოდ ბატო-
ნისშვილებში თუ იპოვნიდნენ, თორემ სხვაგან ვერ-
სად. ამ მხრივ მეამბოხენი დაბრკოლებას ეერა

ჰნახავდნენ, რადგან არც იულონს, არც ფარნაოზს და განსაკუთრებით ალექსანდრეს დიდი ხვეწნა და მუდარა არ დასჭირდებოდათ, აჯანყებულთა მეთაურობა მიეღოთ. იულონი, იმერეთიდან წამოსული, იქვე ამბოხების დასაწყისშივე დაიჭირეს ს. ალის მიდამოებში, მამასადამე, დარჩნენ მხოლოდ ფარნაოზი და ალექსანდრე. აი სწორედ ამ ორს ბატონიშვილზედ ეჭირათ თვალი მთიულებს და მათის ხელმძღვანელობით სურდათ გადაერეკათ რუსები კავკასიონის უღელ-ტეხილს იქითა.

საზოგადოდ მრავალნი ბატონიშვილნი უცნაურს მდგომარეობაში ჩაცვინდნენ რუსების დამკვიდრებით საქართველოში. არავინ იმათგან არ მოელოდა მეფობის მოსპობას და უძველეს სამეფო ტახტის გაუქმებას. ყველანი ელდა-ნაცემებივით იყვნენ და სახტად დარჩნენ კნორინგის მოღვაწეობით ჩვენში. გულჩათუთქულნი და გულმოკლულნი გადიხვეწნენ სამშობლოდან და შორიდან ცდილობდნენ აღედგინათ დანგრეული და ძირს გართხმული დავითიან-იესიანთა ტახტი. არც ერთი მათგანი ღონისძიებას არა ჰზოგავდა, მეცადინეობას და მხნეობას არ აკლებდა თვისი სურვილი განეხორციელებინათ.

-155-

მთიულების ამბოხების დროს ბევრი ბატონიშვილი უკვე რუსეთს იყო გაგზავნილი; არ დასტოვეს საქართველოში თვით მოხუცებული დედოფალი დარეჯან, ეს სული და გული ყოველ ნაირ აღელვებისა და

შფოთისა ქართველთა შორის. რამდენისამე თვით ადრე მთავარ-მართველმა გაისტუმრა ვარონეჟს დედოფალი მარიამ, რომლის აქ ყოფნა უნებურად აგონებდა თ. ციციშვილს საქართველოს ოდესმე თავისუფალ და დამოუკიდებელ არსებობას. მოსვენებას არ აძლევდა აგრედვე თ. პავლე დიმიტრის ძეს ბატონიშვილი დავითის ყოფნა საქართველოში.

1803 წ. 1 თებერვალს შემოვიდა ტფილისს მთავარ-მართველი და 19 თებერვალს უკვე საქართველოს სამხედრო გზით გაემართნენ რუსეთისაკენ დავით და ვახტანგი¹⁸⁾. ან კი რა სასიამოვნო იქნებოდა თ. ციციშვილისთვის, რომ გვერდით ჰყოლოდა რუსეთის იმპერატორთა მიერ აღიარებული საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ ბატონიშვილი დავით, კაცი, რომელიც უკვე განაგებდა საქართველოს საქმეთა, გენერალ-ლეიტენანტი რუსის მხედრობისა!¹⁹⁾ მოსისხლე მტე-

---

¹⁸⁾ იხ. Зак. Д-на, გვ. 82, Акты, II, გვ. 173-174 და Материалы... ч. III, გვ.366.

¹⁹⁾ სამუდამოდ პეტერბურგს დამკვიდრებულს ბატონიშვილს დავითს შემდეგ ებოძა სენატორობა.

13 თებერვალს 1803 წელსა გულგატეხილი ბატონიშვილი დავითი სწერს თ. ციციშვილსა:

1233 წელია, რაც იუსტინიანე კეისრის დროიდან ჩვენი გვარი დამკვიდრდა საქართველოს ტახტზედ, დღეს კი ასეთის უსამართლობით

რი რუსებისა, შეუპოვარი და გაუტეხელი მამიებელი ტახტისა აღექსანდრე კეთილს არას მოელოდა

ახალის მთავრობისაგან; ამიტომ სპარსეთს გადიხვეწა და იქ შეეკედლა ირანის მფლობელსა. მხოლოდ იულონი და ფარნაოზი იყვნენ აჯანყების ჟამს საქართველოზე ახლოსა. ესენი შეეხიზნენ იმერეთის უკანასკნელ მეფეს სოლომონსა და იქიდან გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალყურს თ. ციციშვილის მოქმედებასა. ჩიმის ბატონი დუდარუკო ახმეტი რაჭის გზით ყველაფერს ატყობინებდა ბატონიშვილებს. ეს მოუსვენარი მებატონე ოსეთისა საკვირველის ერთგულობით უზიდავდა უხერხულის და საშიშის გზით ბატონიშვილებს საქართველოს ამბავს, თუ როგორ მოღვაწეობდა მთავარ-მართებელი, რას ჰფიქრობდა და რას აკეთებდა თ. ციციშვილი, რა თვალით უყურებდა

გვაძეკვებთ ჩვენის სამშობლოდან. ჩვენ არავის ვამტყუნებთ. ვგმობ მხოლოდ ჩვენს უბედურებას. კარგად მოგეხსენებათ, რომ ავადმყოფი ვარ და ამ ყინვაში რუსეთს წასვლა სრულიად მომისპობს სიცოცხლესა; ამისათვის გთხოვ დამაცადე მარტის თვემდის, მოვაწყო საქმეებს, უკეთაც შევიქნები და მერმე გავემგზავრები რუსეთს, რადგან უამისობა არა ხერხდება და რადგანაც ჩემი წასვლა ნამალადეგია. თუ მაინცა და მაინც წასვლა არ მომეშვება, ეს სიკეთე მაინც მიყონ ნეტავ, რომ როცა მოვკვდე, ჩემი ძვლები სამშობლო მიწას მიაბარონო. თ. ციციშვილმა არ შეისმინა თხოვნა ბატონიშვილისა, თუმცა დავითი არწმუნებდა, რომ ღირსებით უნდა მომექცეთ, როგორც საქართველოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს და საქართველოს გამგებელსაო. რადგან წაუსვლელიობა არ ასცდა, ბატონიშვილი შეეხვეწა ციციშვილსა, ნება მიბოძე თან გავიყოლო მირმანოზ და დიმიტრი თუმანიშვილები, რომ გზაში მხიარულად ვიმოგზაუროვო, აგრედვე მღვიმის ბერი ნიკიფორე,

კაცი მწიგნობარი, რომ წიგნის კითხვით გაგვართოსო.

-157-

ქართველობა რუსის მოხელეობას და როგორ ეჩხრიკებოდათ გული ქართველებს ახალ მთავრობის მიერ შემოღებულ უცნაურ სასამართლოსა და საადმინისტრაციო წესსა და რიგზედ.

დუდარუკო სპარსეთის მფლობელ ბაბა-ხანივითა ჰფიქრობდა და ამბობდა, რომ კარგადა ვხედავ, რა ავი და გაუტანელი მეზობლები იქმნებიან ჩემთვის რუსები, რა სიკეთესა და ხეირს დააყრიან ჩემს ბატონობას შეუვალ მთებში ეს დაუპატიჟებელი სტუმარნიო. საცოდავმა ერთხელ კიდევ იგემა და იწვინა რუსის სალდათის ხიშტის უღმობელობა და შემდეგისთვის, რასაკვირველია, უფრო ბევრის მოლოდინში უნდა ყოფილიყო. ამისათვის დუდარუკო უთხოვნელადაც მზად იყო მუდამ დახმარება და მოსარჩლეობა გაეწია აჯანყებულთათვის. ადრე თუ გვიან ხომ ბატონობას ჩამოართმევდნენ რუსები მთის არწივს, ხომ მალე ბუდეს დაუნგრევდნენ და მაშ რიღასთვის დაზოგავდა ნათლია-რუსებს, თუმცა ნათლიებმა მისის გვარის დუდაროვებს კაპიტნისა და პორუჩიკობის ჩინი უწყალობეს და უხვი ულუფაც გაუჩინეს. ააფრიალეს თუ არა ამბოხების დროშა მოხვევებმა კავკასიონის შუაგულ ადგილას, დუდარუკო ციბრუტივით დატრიალდა და ერთი დღეც არ გაუტარებია მოსვენებასა და განცხრომაში. იყო განუწყვეტელს მიწერ-მოწერაში იმერეთს შეხიზნულ ბატონიშვილებ-

თან და ხშირად თვითონაც მიდიოდა იმერეთს პირის-პირ მოსალაპარაკებლად. მოხვევებს ხომ ისეთი

-158-

სამსახური გაუწია, რომ მომეტებულის მოთხოვნა მეზობლისაგან შეუძლებელი იყო. ეს ფასდაუდებელი დახმარება იმაში მდგომარეობდა, რომ დუდარუკო ახმეტი მთელის თვისის ძალ-ღონით ეწინააღმდეგებოდა კავკავიდანა და ლინიიდან მომავალ რუსის მაველ ჯარსა და დიდ ხანსაც შეაჩერა მათი შემოსვლა საქართველოში ²⁰).

ყოველთვის აჯანყებისა და აღრეულობის დროს, ამბოხების სულის ჩამდგმელნი და მეთაურნი ხშირად ოსტატობას მიჰმართავენ ხოლმე და მეცადინეობას არ აკლებენ, გაზვიადებულის მითქმა-მოთქმით ხალხი უფრო ააღელვონ და გააბოროტონ მტრის წინააღმდეგ, რათა გაუბედველთ გააბედვინონ და მონაწილეობა მიაღებინონ საერთო საქმეში. მთელს ქვეყანას ცრუსა და დაუჯერებელის ამბებით მოჰფინავენ, რომ მტერი მისუსტდა, ბრძოლის თავი აღარა აქვს და დღეს თუ ხვალ ქედს მოიხრის და თავს დაგვიკრავს, მხოლოდ საჭიროა ერთი კიდევ შევუტოთ და მორჩა და გათავდა საქმეო. სწორედ ასე იქცეოდნენ მთიულეთის ამბოხების მეთაურნიც. მთელი დუნია შეჰყარეს რომ რუსეთის მხედრობა ყიზილბაშებმა სულ ერთიანად შემუსრეს და თვით მთავარმართებელი თ. ციციშვილი მოჰკლესო. გადარჩა

---

²⁰⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 321. დუდარუკოს ნათესავნი, თაგაურის უფროს-უფროსი კაცნი, კაიტუკა და მისი ძმა დუდაროვეზი დაინათლნენ 1782 წელსა. პირველს ეწოდა პეტრე და მეორეს მაქსიმე. Материалы... ч. II, გვ. 259.

-159-

მცირეოდენი მხედრობა, ისიც გაბნეული საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილას, როგორც მეციხოვნენი, და მათი ამოჟლეტა ხომ სამწელო საქმე აღარ არისო.

ზემოდ უკვე გვექონდა მოხსენებული, რომ ხევსურთა ერთმა ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ამბოხებაში. მოხევენი ამას არა სჯერდებოდნენ და ცდილობდნენ როგორმე მთელი ხევსურეთი ჩაეთრიათ. მიზეზი ასეთის გამუდმებულის და დაღონებულის მეცადინეობისა და ხვეწნა-მუდარისა ის იყო, რომ ხევსურნი განთქმულნი იყვნენ მთაში თვისის მამაცობით და, პოლკოვნიკის დრენიაკინის სიტყვით, შიშის ზარსა სცემდნენ მთიელებსა. მოხევეთ იმედი ჰქონდათ, თუ ხევსურნი როგორმე დავიყოლიეთ, ჩვენს ბედს ძალლი ვეღარ დაჰყევს და ერისთვიანი რუსის მხედრობით ვეღარას დაგვაკლებენო. ამის გამო, მოხევეთ ერთხელ კიდევ სცადეს და მოციქულები გაუგზავნეს ხევსურთა, მოდიოთ, დაგვეხმარეთ, რუსები გაგვარეკინეთ აქედანაო. მოციქულთა მჭევრ-მეტყველებამ დიდად შეაფიქრიანა ხევსურნი, დიდ ხანს იყვნენ გამოურკვეველ მდგომარეობაში, ყოყმანობდნენ და ბოლოს ისე იქცეოდნენ, თითქოს მზად არიან ყველანი გამოვიდნენ ბრძოლის ველზედაო. გადა-

ჭრილი პასუხი ხევსურებმა არც ამ გზობით მისცეს
მეამბოხეთა მოციქულებს ²¹⁾.

---

²¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 322; Закавказ. გვ. 363.

-160-

მანც ხევსურთა ასეთმა ყოყმანმა დიდად შეა-
ფიქრიანა გაბრიელ ყაზიბეგი, ეს დუდარუკოზე უფ-
რო ძლიერი და გავლენიანი ბატონი მთისა. ყველა-
ზე კარგად ხევსურებს გაბრიელი იცნობდა. კარგად
ესმოდა ამ რუსების ერთგულ მებატონეს, რა სა-
ფრთხეში ჩავარდებოდა რუსეთის მცირე რაზმი, უკე-
თუ ხევსურები მიიღებდნენ მონაწილეობას ამბოხე-
ბაში. შეიტყო თუ არა გაბრიელ ყაზიბეგმა, ხევსურნი
თითქმის აპრობენ ბრძოლის ველზე გამოჩენასაო,
მაშინვე მოციქულები აფრინა და შეუთვალა მათის
პირითა, დაწყნარდით და ნუ გაერევით შფოთსა და
დავიდარაბაშიო. მოციქულები ხელ-ცარიელნი არ
მივიდნენ ხევსურეთში, კაი ძღვენი მიართვეს და სა-
ჩუქრად ფულიც მიუტანეს. გაბრიელის საჩუქარმა
სასწაული მოახდინა, საომრად გამზადებულნი ხევ-
სურნი დაიშალნენ და ყაზიბეგს ფიცი მისცეს, აჯან-
ყებაში მონაწილეობას არ მივიღებთო. ნიშნად მე-
გობრობისა და ფიცის გაუტეხელობისა ხევსურთ გა-
ბრიელს დროშა გაუგზავნეს.

ამავე დროს, 9 ივლისს, თავაურელებმა და
მოხევეებმა მიიღეს წერილები ბატონიშვილ ალექსან-
დრესაგან. მეამბოხენი სიხარულით ცას დაეწივნენ,

უსარდლობა საშინლად უცარავდა ხელსა, ერთობა არ ეტყობოდა მათს სამხედრო მოქმედებას და ამისათვის ხშირად მცირე რუსის რაზმი დიდს ზიანსა და ნავნებს აძლევდა. რაკი ბატონიშვილი გაუძღვებოდა, მაშინ უფრო მრავალი მტერიც ვედარას დააკლებდა. ასე ოცნებობდნენ და ჰფიქრობდნენ მეაბოხენი ალექსანდრეს წერილების მიღების შემდეგ.

-161-

ბატონიშვილი იწერებოდა, გამხნევდით, ფიქრი ნუ გაქვთ, მალე გავჩნდები საქართველოში, დიდებულმა ირანის შაჰმა და საქართველოს მწყალობელმა ბაბახანმა მიბოძა ფირმანი, ჩამაბარა 200,000 მხედარი და მიბრძანა რუსების გაჟლეტაო. შაჰის ასეთმა წყალობამ ფრთები შეასხა მეამბოხეთ და უზომო სიხარულს მისცა. სრულიადაც არ არის საკვირველი, რომ ასეთს სიხარულს მიეცნენ, რომ ალექსანდრეს მამაშვილურის კილოთი და სიყვარულით დაწერილი ბარათები და აგრედვე დიდებულის ყაენის ფირმანები აგიზგიზებულ ცეცხლს ერთი-ორად აძლიერებდა. მთიელი დაიჩაგრა კაპიტან-ისპრავნიკების ხელში, მათმა მათრახებმა ბევრი შავი და მწარე დღე აჩვენა, და მოდი ნუ გაეხარდება ასეთს მდგომარეობაში მყოფს ადამიანს მეგობრული და ძმური მოქცევა, მერე ვისგან, თვით სახელოვანისა და დიდებულის ირაკლის შვილისაგან! მთელმა საქართველომ იცოდა, რომ ბაბა-ხანს დიდადა ჰყავდა მიჩნეული ალექსანდრე, ენდობოდა, როგორც შვილსა, ჯა-

რებს აბარებდა და აღუთქვა კიდეცა, საქართველოს დაკარგულს ტახტს დაგიბრუნებო.

უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთიულთათვის ბაბა-ხანის ფირმანებს, ვიდრე ბატონიშვილ ალექსანდრეს ბარათებსა. მაინც და მაინც თვით ქართლ-კახეთმა რიგიანად არ იცოდა ძლიერება რუსეთის ხელმწიფისა, სავსებით არა ჰქონდათ წარმოდგენილი ამ ჩრდილოეთის ბუმბერაზის სამხედრო ძალის სიდიადე.

-162-

ხოლო სპარსეთის შაჰის ძალა და ღონე საქართველოში ბალღმაც კი იცოდა. ჯერ ათი წელიწადი არც კი იყო გასული, რაც უღმობელმა აღა-მაჰმად-ხანმა საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი ააოხრა, გადასწვა და ქრისტიანობა შემუსრა. ტფილისის აოხრება და აკლესაც რომ არ ყოფილიყო, მაინც მთელ აღმოსავლეთში ჯერ კიდევ ჰქუხდა სპარსეთის ბატონების სახელი და დიდება.

სიკედილისა, უძლურებისა და თითქმის დედამიწის პირიდან აღგვის ნიშნები ამ ასის წლის წინადაც ეტყობოდა სპარსეთსა, მაგრამ ამას, არამც თუ მთიულეთი, მთლად მაშინდელი საქართველოც ვერა ჰხედავდა. სპარსეთის შიშმა აიძულა საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგით მოესპო თავისს ერისათვის საპოლიტიკო არსებობა და სახელმწიფო ებოძებინა რუსეთის სკიპტრისათვის. 1799 წელს მეფე გიორგის ეახლა ყაენის ელჩი და მოახსენა: ნუ ინებებთ რუსეთთან მეგობრობას, ყაენი გპირდებათ

მფარველობას, არ გამოგწირავთ ყარაბაღსა, ერევანსა და განჯას, ჯარსაც საკმარისს გიბოძებთ, რომ ქვეყნის ამაოხრებელ ლეკებს გზები შეუკრათ, რათა ვეღარ იწანწალონ საქართველოს ასაოხრებლად. მეფემ უბრძანა: ფირანი შეგვექმნა მდევნელად და მტერად ჩვენდა, დაივიწყა სისხლი მეფეთა და ქართველთა ჯარისა, დაღვრილი ავღანისტანსა; ირანმა აწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩვენი, ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩვენდა. ერთი სარწმუნოება

-163-

რუსთა ხელმწიფეთა თანა მაიმედებს ქვეყანისა დამშვიდებასა და ვერც შევირცხვენ პირსა და ვერც გავსტეხავ სიტყვასა მიცემულსა" ²²).

დიაღ, სპარსეთს სახელი დიდი ჰქონდა მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს არა მარტო ჩვენში და აღმოსავლეთში, არა, თვით რუსეთშიაც და აბა მაშინ ამ ძლევა მოსილ ერს რომელი რუსი შეჰკადრებდა სამასხარო სახელს: „პერსიაშკა“, ან „პერსიუკ“-ს მას შემდეგ, რაც ითქვა, ადვილი წარმოსადგენია, რა დიდად უნდა დაეფასებინათ აჯანყებულ მთიულთ მეგობრობა იმისთანა ძლიერის ხელმწიფისა, როგორც წარმოდგენილი ჰყავდათ მაშინდელ ქართველთ ირანის ყაენი, ან რა სანუკარი იქნებოდა მათთვის შაჰის ფირმანები. მართლაც, ფირმანებში სწორედ სანუკარს და გულს ჩასაწვდენს სიტყვებს ხმარობდა ბაბა-ხანი; ლექსთა-წყობა ფირმანებისა ნათელსა ჰვენდა მემამბოხეთა გულს. ბაბა-ხანს, რასა-

კვირველია, არც მთიულებისა და არც თვით ისკან-
დერ-ხანის ²³⁾ დარდი ჰქონდა. დიდებულ შაჰს საკუ-
თარი დარდი და ნაღველი უღრღნიდა გულსა და
მუცელსა. რუსების მეზობლობა ტკბილს ძილს უფრ-
თხოვდა და მოსვენებას არ აძლევდა. ეს გარემოება,
მოუსვენრობა და აღშფოთება ეტყობა ყოველს მის

---

²²⁾ იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის X-XIII-სა, გვ. 213. გამოცემა
„ივერიის“ რედაქციისა.

²³⁾ ალექსანდრე ბატონიშვილი ფირმანებში ხან საქართველოს
მეფედაა მოხსენებული და ხან ისკანდერ-ხანადა და ზოგჯერ — ალექსან-
დრე-მირზად.

-164-

ფირმანს, რომელსაც კი უგზავნიდა კავკასიის სხვა-
დასხვა ტომთა და ხალხთა, კერძო მფლობელთა
და მებატონეთა და თვით უბრალო მოქალაქეთაც
კი. ²⁴⁾ დინჯი, დარბაისლური კილო სპარსული ენი-
სა, რითაც ასე განთქმულია ეს მშვენიერი და პოე-
ზიით სავსე ენა, ბაბა-ხანის ფირმანებში სრულიადაც
არ მოიპოვება. სრულიად საკმარისია მოვიყვანოთ
რამდენიმე მაგალითი წარმოთქმულის აზრის დასა-
მტკიცებლად. ფეტ-ალი-შაჰის (ბაბა-ხანი) ფირმანებში
რუსები ასე არიან მოხსენებულნი: „წყეული გიაური
რუსები“, „განდევნა გზა დაბნეულ ეშმაკის მიმდევარ-
თა საქართველოდან და ტფილისიდან არის საგანი
ხელმწიფობითისა ჩვენის მზრუნველობისა“. „გაჟლე-
ტა გიაური რუსებისა, ამ ავზნიანის ერისა“, „გა-

²⁴⁾ ბაბა-ხანი და აბას-მირზა საპოლიტიკო შორს გამჭვრეტელობით კარგადა ჰხედავდნენ, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სპარსეთის თვითარსებობისათვის დამოუკიდებელ საქართველოს. სპარსეთისე უყურებდა საქართველოს, როგორც ინგლისი ავგანისტანს. მაშასადამე, ჩვენი ქვეყანა ბუფერი და შეურყეველი ზღუდე იყო სპარსეთისათვის. რუსები ბევრჯელ იყვნენ ამიერ კავკასიაში, მაგრამ ფეხი ვერ მოიკიდეს აქა, ვიდრე საქართველომ არ გაუხსნა თვისი სტუმართ მოყვარე გული.

მეთვრამეტე საუკუნეში პეტრე დიდმა დაიპყრა სამი პროვინცია: ასტრახადი, მაზანდარანი და ლენქორანი, 12 წელიწადი ეპყრათ ეს ქვეყნები და 1735 წ. იძულებული შეიქმნენ მიეტოვებინათ დაპყრობილი ადგილები და რუსეთს დაბრუნებულიყვნენ. სწორედ ამ უსიამოვნო მეზობლობამ დააკარგვინა კეთილგონიერება ბაბა-ხანსა და იმიტომაც უშვერის ლექსით იხსენიებს რუსებსა თავის ფირმანებში.

об. Сведения о помят. Грузинской писменности, т. I.

в. III, проф. А. А. Цагарели გვ. XXXVII.

-165-

წყვეტა გარყვნილი გიაურ რუსებისა". „რადგან, სწერია ზაგამისა და შამშადილის უფროს-უფროს კაცებთან გაგზავნილ ფირმანში, საქართველოს სამფლობელოს მოწყობა და გიაურ რუსების გამუსვრა არის საგანი უუმაღლესის ჩვენისა ყურადღებისა, ამისათვის მოვიწვიეთ კარისა ჩვენის წინაშე სარდარი პირ-ყული-ხანი ყაჯარი და ბატონიშვილი ალექსანდრე-მირზა, ჩავაბარეთ 20,000 ძლევამოსილი მეომარი და ვუბძანეთ წასვლა საქართველოს, რომ ამოსწყვიტონ რუსნი და განასუფთავონ ეს ქვეყანა მათის არსების სისამაგლისაგან." (Очищение тѣхъ мѣ -

сть отъ мнрзрстей ихъ существъ). ²⁵⁾ ამგვარი უმა-
რთებულო და უკადრისი სიტყვა-პასუხი მრავლადაა
გაბნეული დიდებულის შაჰის ფირმანებში.

VIII

მეამბოხენი ბრაზობდნენ და გულზე სკდებოდნენ
ჯავრითა, რომ მათი კაცი, განთქმული ხევსა და მთა-
ში, გაბრიელ ყაზბეგი, დიდათ პატივცემული, რო-
გორც ქართველ მთიულთაგან, აგრეთვე ოსთა და
ჩაჩანთაგან, არა ჰღალატობდა რუსებსა, ამჯობინებ-
და რუსობას დი მტკიცედ იდგა მათს ერთგულება-
ზედ. რაკი ხვეწნა-მუდარით ვერა გააწყეს-რა და გა-
ბრიელი ვერ დაიყოლიეს, მეამბოხეთ გადასწყვიტეს,

---

²⁵⁾ იხ. Акты, т. II, 145, 803, 804 და 805.

ჰკუა ვასწავლოთ ამ თავგასულს ბატონს და სრუ-
ლიად ამოვსწყეიტოთ მის ციხე-დარბაზში შეხიზნუ-
ლი პოლკოვნიკი დრენიაკინი კამანდითაო. ცამეტს
ივლისს ხუთასამდე კაცი მიუახლოვდა სტეფან-წმინ-
დას და დაბანაკდა მდინარე სნოს მარჯვენა ნაპირას.
მეორე დღეს მათ პირდაპირ, მდ. სნოს გაღმა მხარეს,
დაბანაკდა 700 ხევსური. რიცხვი აჯანყებულთა თან-
დათან მატულობდა, რადგან მალე მიემხრნენ ხევსა,
გუდამაყრისა, გუდაშაურის მოხვეენი და თრუსოს
სოფლების ოსნი, სულ მეამბოხეთა რიცხვი ავიდა
1,300 კაცამდე. გაბრიელი ცოტა არ იყო შეშინდა
და სურვილი გამოაცხადა, მზათა ვარ მოველაპარაკო

ამორჩეულ კაცებსაო. მეამბოხეთაც სწორეთ ეს უნ-
დოდათ, ფიქრობდნენ, ეგები როგორმე გაბრიელი
თავისკენ გადმოებირებინათ და მომწყვდეული რუ-
სებიც ამოეყლიტათ.

მეამბოხეთ მოციქულებად აირჩიეს უფროს-უფ-
როსი კაცი: მოხვევებმა თათარა ჩკარეული, გუდა-
მაყრელებმა — პაპუნა ჩებოლაური, მთიულებმა ნინია
და ემანა ბედოიძენი და ნინია ბენიაძე. მოციქულებ-
მა გაბრიელს მოახსენეს: განუდევ რუსებსა, მიიღე
ჩვენი უფროსობა და გაგვიძეხ მტრის წინააღმდეგ;
რაც რუსებმა ფული მოგაბარეს გზის შესაკეთებლად
და თვით შემოხიზნული ჯარის-კაცნიც ჩვენ გადმო-
გვეციო. გაბრიელი არ მოელოდა მეამბოხეთაგან
ასეთ შეუფერებელ პირობასა და ამიტომ ცივი უარი
განუცხადა, თქვენს პირობას ვერ მივიღებ, წინა-

-167-

მძლოლობას ვერ ვიკისრებ და ვერც ჩემთან შემო-
ხიზნულ ჯარის კაცებს მოგცემთ, რადგან რუსეთის
იმპერატორს ერთგულება შევფიცე და მრცხვენინან
ფიცის გატეხისაო ¹⁾).

რაკი მეამბოხეთ ყაზიბეგი ვერ დაიყოლიეს და
თან იმედიც არა ჰქონდათ, რომ მარტო ჩვენ ადვი-
ლად ჩავიგდებთ ხელში მის გამაგრებულ ციხე-
კოშკებსა, ამისათვის ხელ-ახლა მიჰმართეს სეირის
მაყურებელ ხევსურთა და დახმარება სთხოვეს. 15
ივლისს, საღამოს ხანსა ხევსურთ ნება დართეს მო-
ხვეთა, როგორც გენებოთ, ისე მოიქეცით, ჩვენ

ყაზბეგის ციხე-სიმაგრეების დაშლა-დაფუშვაში ხელს არ შეგიშლით. მხოლოდ თუ ხაზინას იშოვით, ჩვენც უნდა გაგვიყოთო. ამ სახით ხევსურთ არც მწვადი დასწვეს და არც შამფური. ვითომ ყაზიბეგისათვის მიცემული პირობა არ დაარღვევს, ფიცი არ გასტეხეს და მომავალ ნადავლშიაც ნაწილი ჩაიდეს ²⁾).

მეტი ჯანი არ იყო, რაკი ვერც გაბრიელ ყაზბეგი დაიყოლიეს და ვერც ხევსურთ დააწერინეს პირჯვარი, მოხევით გადასწყვიტეს, ჩვენ ჩვენის ძალით შევებრძოლოთ მტერსაო და თხუთმეტსავე იე-

---

¹⁾ იხ. Акты, т. II, гв. 822. დედანში ასეა მოხსენებული: „что Овь (Казбеаъ) по сдѣланной клятвѣ въ вѣрности Россійскому Государю не можетъ быть ихъ предводителемъ и Русскихъ Не аыдасть имъ..., а потому рѣшительно сказалъ, что лучше Соглашается умереть, нежели согласится на ихъ требоавнiя“.

²⁾ ibidem, гв. 322.

ლისს ალყა შემოარტყეს სტეფან-წმინდას. მეციხოვნეთა რიცხვი მცირე იყო, სულ 34 კაცი რუსის მხედრობისა, ხუთი ოსეთის უფროს-უფროსი კაცი და მფლობელი: დუდარუკოს ძმისწული ტაუსულთანნი,³⁾ ჯანხოთ ლარსელი, ადილ-გირეი და კოპან ჯანთაევები, ბათე ლარსელი და შვიდი მათი მხლებელი, თვით გაბრიელ ყაზბეგი და მისი ერთგული 14 მოხვეე. რასაკვირველია ასეთის მცირედის მხედრობით ციხის დამცველნი ვერ გაჰბედავდნენ პირდაპირ,

ტრიალ მინდორზე, შებრძოლებოდნენ მემბოხეთ და ხელ-და-ხელ შეეცაით მათთვის. ამიტომ გაბრიელმა ამჯობინა, ჩაკეტილიყო თავის მაგარ ციხე-კოშკში და იქიდან ებრძოლა, ვიდრე ან ერისთვიანი, ან საქართველოს გამგებელი გაჭირვებიდან დაიხსნიდა. მემბოხენი კარგა ხანს ეწვალნენ, კარგა ბლომად დაჰხარჯეს ტყვია-წამალი, მაგრამ ყაზბეგის ციხეს ვერა დააკლეს-რა ⁴⁾. ბოლოს მთიულთა ჩახმახიანი თოფების განუწყვეტელმა ზუზუნმა ტყვიამ საკმარისად დააზიანა სტეფან-წმინდის კედლები, მაგრამ მემბოხეთ მაინც ვერ გაბედეს იერიში მიეტანათ და ციხე აეკლოთ. მართალია, მემბოხეთ იერიშის მიტანა ვერ გაბედეს, მაგრამ ციხის დამცველთა მდგომარეობა

---

³⁾ დედანში მოხსენებულია „племянникъ“, შეიძლება ტაუსულთანი დისწულია და არა ძმისა.

⁴⁾ მემბოხეთა შორის 15 ივლისს დაჭრილ იქმნა 12 კაცი, ხოლო ციხის დამცველთა შორის ერთი სალდათი და ორი ქართველი მძიმედ, 8 სუბუქად. *ibid.* გვ. 223.

უფრო სამწუხარო იყო და ამიტომ გაბრიელმა იკადრა და ამ ჟამად თვითონ დაუწყო მოლაპარაკება. მთიულეები ისევ წანანდელ პირობაზე დადგნენ და მოსაფიქრებლად ერთი ღამე მისცეს; ამასთანავე გადაწყვიტეს, რომ იმ ღამეს მებრძოლთ მტრის საზიანოდ არა მოიქმედონ რა. მიუხედავად ასეთის პირობისა, მემბოხეთ მთელი ღამე არა სძინებიათ და გათენებამდის დაზიანებულ ციხის კედლების შეკეთებაში იყ-

ნენ. რადგან საკმარისი ლოდი და კლდე არ მოიპო-
ვებოდა ციხეში, ჩამადნებითა და სახლის ავეჯულო-
ბით ამაგრებდნენ კედლის გარღვეულ ალაგებსა.

ივლისის თექვსმეტს სტეფან-წმინდას მოიჭრა
თვით დაულალავი დუდარუკო, რომელმაც თან მოი-
ყვანა 300 ოსი და ქისტი, ასე რომ ეხლა მემამბოხე-
თა რიცხვი 3000-ს კაცამდე იყო ⁵⁾). ჩვენი ბედი ეხ-
ლა კი გადაწყდა, ამბობს დრენიაკინი, და სიკვდი-
ლისაგან ვედარა გვიხსნიდა-რა. ნაშუადღევს თავა-
ურელებმა და მთიულებმა სამხედრო დროშებზე შეკ-
ფიცეს ერთი-ერთმანეთს, სულ ერთიანად გავსწყდეთ
და რუსების სინსილა კი გავაწყოთო. მხოლოდ მდ.
სნოს მარცხენა ნაპირას დაბანაკებულნი ხევსურნი
იყვნენ გულ-ხელ-დაკრეფილნი და გულგრილად შე-
სცქეროდნენ ყაზიბეგის ციხე-კოშკებსა, ენახოთ საქმე
რითი გათავდებო.

---

⁵⁾ პოლკოვნიკი დრენიაკინი თავის მოხსენებაში დუდარუკოს
„ავაზაკს“ ეძახის, ibid, გვ. 322.

მესამეთ თვით დუდარუკომ იკისრა მოლაპარა-
კება გაბრიელ ყაზბეგთან. ჩიმის ბატონმა შეუთვალა,
ნუ ჯიუტობ, შეასრულე ჩვენი თხოვნა, დაგვითმე
რუსები, მათი სარჩო-საბადებელი და ხაზინა, რომე-
ლიც რუსის მთავრობამ ჩაგაბარაო. გაბრიელმა ეხ-
ლაც უარი შეუთვალა და თან ხევსურებს კაი ბლო-
მად გაუგზავნა საჩუქრები, ნუ აჰყვებით მემამბოხეთ

და ჩემს მტრებსაო. ხევსურებისა ემინოდათ მემამბოხეთ,
ეკრძალებოდათ მათი და ამისათვის ვერა ჰბედავდნენ
სტეფან-წმინდის დანგრევას და რუსების ამოჟლეტას
უიმათოთ. ბოლოს 17 ივლისს ასე გადასწყვიტეს:
რაც ქონება ციხეში ვიშოვოთ, ოთხ ნაწილად გა-
ვიყოთ, მხოლოდ რუსებს სასიკვდილოთ ნუ გავი-
მეტებთო.

ასეთი აყალ-მაყალი, შუღლი და უთანხმოება
მემამბოხეთა შორის, რასაკვირველია, დიდათ შეუწ-
ყობდა ხელსა სტეფან-წმინდის მეციხოვნეთ და შეი-
ძლება კიდევ დიდ ხანს არ გაეღოთ კარი მემამბო-
ხეთათვის, მაგრამ უსაზღოობამ აიძულა ისინი ციხე
გადაეცათ მტრისათვის. მემამბოხეთა უფროს-უფროსი
კაცნი შევიდნენ ციხეში, რუსები დაატყვევეს და
რაც რამ სარჩო-საბადებელი იპოვნეს სტეფან-წმინ-
დაში, სულ ერთიანად გამოზიდეს, ასე გასინჯეთ,
ტანისამოსიც კი აღარ შეარჩინეს საცოდავ ჯარის
კაცთა. ნადავლი ოთხად გაჰყვეს: ერთი ნაწილი ერ-
გოთ ხევსურთა, მეორე თაგაურელებსა, მესამე მო-
ხვეეთა და მეოთხე გუდამყრელებსა. 18 იელისს,

-171-

ხელ-ახლად მოხდა ბჭობა აჯანყებულთა ბანაკში, ტყვე
რუსებს რა უყოთო. თაგაურელები იმ აზრისანი
იყვნენ, რომ ტყვენი კავკავს გადავიყვანოთ. მოხე-
ვენი კი გაიძახოდნენ, არა ქართლში გავგზავნოთო.
გაბრიელ ყაზიბეგი მიხვდა, რა ბოროტი განზრახვაცა
ჰქონდათ თაგაურელებს, გზაში ტყვე-რუსებს გაჟლე-

ტენ და კავკავს ერთიც ველარ ჩავა მათგანი ცოცხა-
ლიო და ამისათვის სთხოვა ხევსურთ, ქართლამდინ
მიეცილებინათ შეპყრობილნი. ხევსურნი დიდის სია-
მოვნებით დასთანხმდნენ და კიდევ ჩაიზარეს გაბრიე-
ლისაგან ორი რუსის აფიცერი ინჟენერი: ლაშკარევი
და ლესნიკოვი, 29 ჯარისკაცი და ყაზახი, მაგრამ
მოხვევები წაედავნენ ხევსურთა, ნახევარი ტყვეთა
ჩვენია და არ დაგანებებთო. ხევსურებმა 17 კაცი
მისცეს, დანარჩენები ისევ მაიორ ყაზბეგს მიჰგვარეს.
ხევსურებს ეშინოდათ, ვაი თუ მთიულებმა დახოცონ
რუსის ტყვენიო და რომ ეს არ მომხდარიყო, ჩამო-
ართვეს მძევლები.

უფრო დიდს გაჭირვებასა და განსაცდელს იყო
თვით პოლკოვნიკი დრენიაკინი და კოპილოვი. თავა-
ურელები ახირდნენ, გინდათ თუ არა ეს ორი აფი-
ცერი ჩვენ უნდა მოგვცეთო. თავადმა ციციშვილმა
მძევლად რამდენიმე თავაურელი დაიტოვა ტფილისში
და იმათ სამაგიეროდ თხოულობდნენ დრენიაკინსა
და კოპილოვსა⁶⁾. გაბრიელ ყაზბეგმა დიდად გამოი-

---

⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 323. აქ მოხსენებულ კოპილოვს რა-
ღაც უცნაური სახელწოდება აქვს: გიტტერ-ფაურვალტერი. მაიორ
მელლას რაპორტში კაპიტანადაა დასახელებული კოპილოვი.

ლო თავი პოლკოვნიკ დრენიაკინისათვის, თავს მოვი-
კლავ, მთელ ჩემს ქონებას დავსთმოზ და პოლკოვნიკს
ამხანაგითურთ არ მოგცემთო. მაგრამ რადგან თავა-

ურელები თავისას არ იშლიდნენ და დაჟინებითა თხოულობდნენ, გაბრიელი იძულებული გახდა მძევლად მიეცა თავაურელებისათვის ორი ყმაწვილი: თვისი ძმისწული, კაპიტან იაგორის შვილი და შვილი თვისი ერთგული მოხვეისა, მაიორ მელლას სიტყვით კი გაბრიელმა თავაურელებს ღვიძლი შვილი და ძმისწული მისცა მძევლადა ⁷⁾.

ასე დასრულდა სტეფანწმინდაში შეხიზნულ პოლკოვნიკი დრენიაკინის კამანდის წვა და დაგვა. შუღლი და უთანხმოება მეამბოხეთა შორის იყო მიზეზი, რომ სიკვდილს გადარჩნენ და წუთი სოფელს არ გამოეთხოვნენ. საქართველოს გამგებელმა პოლკოვნიკ დრენიაკინს სწორედ მრავალ მნიშვნელოვანი მოვალეობა დააკისრა, გაასუფთავე და გასწმინდე საქართველოს სამხედრო გზა, რომ კავკავიდან მაშველმა ჯარმა დაუბრკოლებლივ მოახერხოს გადმოსვლა საქართველოში და ამის მაგიერ მთელი კამანდა მეამბოხეთ ჩაუვარდათ ხელში, გაძარცვეს, სულ წაართვეს, რაც სახარჯო ფული ჰქონდათ მიცემული გზის შესაკეთებლად და თვითონ ჯარის-

---

⁷⁾ *ibid.* გვ. 323. პოლკოვნიკი დრენიაკინი ამ სიტყვებით აღნიშნავს ყაზბეგის მოქმედებას: „при помощи маіора Казбека который жизнь свою и имѣніе полагаѣтъ и полагаѣтъ за жпзнѣ всѣхъ насъ, ми остались у него въ домѣ“.

კაცნი ერთიერთმანეთში დაიკვეხე როგორც უბრალო ნივთი. მეამბოხენი ამასაც არ დასჯერდნენ და

თვით გაბრიელ ყაზიბეგს ძმისწული მძევლად გამო-
ართვეს.

დრენიაკინი და კოპილოვი, მართალია, სიკვდილს
გადარჩნენ, მაგრამ ყაზიბეგის დანგრეულ ციხე-კოშკ-
ში კინალამ შიმშილით დაიხოცნენ და ხსნა კი არ-
საიდან სჩანდა, არც საქართველოდან და არც ჩრდი-
ლოეთიდან. გულზე ლახვარივით მოხვდა თ. ვალკო-
სკის დრენიაკინის უბედურების ამბაეი, შიმში აიტანა
და მაშინვე თავის გასამართლებელი რაპორტი გა-
უგზავნა მთავარ-მართველს ქ. ერევანს, საკმარისი
ჯარი არა მყავდა, როგორც წინადაც არა ერთხელ
გწერდით და ამიტომ გაჭირვებულ ყაზიბეგს და დრე-
ნიაკინს დროზე ვერ მივაშველე ჯარიო. რადგან აჯან-
ყებულნი მთიულნი არა ცხრებოდნენ და რაც დრო
და ჟამი გადიოდა, თითქოს უფრო მეტს მხნეობას
იჩენდნენ, რადგან სტეფან-წმინდის დანგრევის შემდეგ
მოციქულები გაგზავნეს თერგისა და ქსნის ხეობის
მკვიდრთა ასაჯანყებლად, ვალკონსკიმ ხელმეორედ
უბრძანა გენერალ ტალიზინს, გასწი მთაში და რო-
გორმე ბოლო მოუღე ამ დაუსრულებელ უბედურე-
ბასაო. საქართველოს გამგებელმა ტალიზინს ერთი
როტა ჯარი თან გაატანა და მეორე ერთის ზარბაზ-
ნით გორის მაზრიდან მიაშველა. ეს უკანასკნელი
როტა ქართლში საყარაულო სამსახურს ასრულებდა
და რადგანაც ლეკები უშიშრად დათარეშობდნენ

ქართლის არე-მარესა, საშიშო იყო ამ ჯარის ადგი-

ლიდან დაძვრა მაგრამ მეტი ველარა მოახერხა-რა გამგებელმა და ეს უკიდურესი ღონისძიებაც იხმარა. როტის წასვლის შემდეგ მთას, საშიშო ადგილებში ყარაულების ჩაყენება ქართლებს დაავალეს და ამით ერთი ათად დაუმძიმეს ისედაც მძიმე ტვირთი სამხედრო სამსახურისა. გენერალ ტალიზინს თ. ვალკონსკიმ უბრძანა, მაინც და მაინც ერიდე მთიულებთან ხშირად ბრძოლას და ეცადე ლომისის პოსტი არ ჩაუვარდეთ აჯანყებულთა, თორემ აჯანყების ქარცეცხლი შეიძლება ადვილად მოედოს მთელ საქართველოს და მერე ღმერთმა უწყის, რითი გათავდება ასე უდროვო დროს ატეხილი ვაი-ვაგლახიო. ტალიზინს სრულიადაც არ ეპიტნავებოდა ასეთი ბრძანება გულ-ჩვილისა და რბილი ხასიათის პატრონის თავადისა, რაიცა მალე დაამტკიცა სასტიკის მოქმედებითა.

გულ გასახეთქი წერილები და რაპორტები მოზდიოდა საქართველოს გამგებელს მთაში გაბნეულ რუსის და ქართლის მხედრობის სარდლებისაგან. ერთს თავისს წერილში მაიორ გაბრიელ ყაზბეგი ამბობს, რომ ჩვენი მწუხარება ენით არ გამოითქმის და კალმით არ დაიწერება, რაც რომ ეზადათ ჩემთან შემოხიზნულ რუსებს, ყველაფერი მივეცი აჯანყებულთ, თითქმის დედი-შობილა დასტოვეს ყველანი, ისე უწყალოდ და შეუბრალებლად გაძარცვეს. ესეც არ გვაკმარეს ასი თუმანი ფული მივეცი, მა-

გრამ ვინ იცის: დაგვაჯერებენ ამას, თუ ღმერთი
სხვა ახალს და უფრო მწარე ხვედრს გეიმზადებსო.
ერისთვიანთა და მაიორ მელლას რაპორტები სავსეა
სასოწარკვეთილებით. თ. ვალკონსკის სთხოვენ და
ემუდარებიან, ჯარი მოგვაშველე, ტყვია-წამალი გა-
მოგვიგზავნე, თორემ დავიღუპებითო. საკუთარის ხე-
ლით დაწერილი რაპორტით პოდპოლკოვნიკი თ.
ელიზბარ ერისთავი მოახსენებს. თ. ვალკონსკის, რომ
თუ მალე ჯარსა და ტყვია-წამალს არ მოგვაშველებთ,
გამმვინვარებულ მთიულთ ვედარ შევიოკებთ და
ქართლს შეესევინ. მეამბოხენი აპირებენ ჯერ ანა-
ნური და ახალგორი ჩაიგდონ ხელში და მერმე შიგ
შუაგულ ქართლში შეიტანონ ამბოხების ცეცხლი.
ამასაც არა სჯერდებიან, იმუქრებიან მცხეთის ხიდის
დარღვევას ⁸⁾. მაიორ მელლას ქალაჩუნასავით წუ-
წუნს ხომ სამზღვარი აღარ ჰქონდა. ხუთ დღეს-ღა
მეყოფა სურსათი, სწერს მელლა საქართველოს გა-

---

⁸⁾ აი რამდენიმე ნაწყვეტი თ. ელიზბარ საკუთარის ხელით და-
წერილი რაპორტისა: „хевсурци, и мтиулски народъ всо ушли
внизу или на ананури, или на ахагори, осмелюсь доложить
Ежелп войу не пришлите помогать, анаиура вазмутъ, и ана-
нура вазмутъ, и ахалгора вазмутъ, какъ скоро можете нома-
гайте, Ежели не будить помогъ отъ васъ, говорили что мцхе-
тискаго мосту разарать и после въ карталій пайдуть и тамъ
бунтъ будить. Царевича Иулона вазмите въ крѣпостѣ. пороха
и пуля пожалютѣ для грузинамъ. об. Акты, т. II, გვ. 324. ბა-
ტონიშვილი იულონი ამდროს უკვე შეპყრობილი იყო. იულონის

დაჭერის ამბავი ქვემოდ იქნება მოთხრობილი. ეტყობა თ. ელიზბარი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა იულონის შეპყრობას, რადგან მთიდან იხვეწება, ციხეში ჩააგდეთ, რომ არ გაიქცესო.

-176-

მგებელს და თუ ამ მცირე ხანს ხსნა არსაიდან იქნება, ლომისის პოსტს თავი უნდა დავანებო და სადმე ჯანაბას გადავარდეო.

როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, თ. ვალკონსკის ჩვეულებადა ჰქონდა, გამწვავებული ურთიერთობა რუსთა და მთიულთა შორის ტკბილის მოლაპარაკებით და საჩუქრის გაღებით მოესპო. თავადი ვალკონსკი მშვიდობიან საშუალებას უფრო დიდ მნიშვნელობას აძლევდა, ვიდრე მახვილით მოქმედებას, მით უმეტეს რომ მცირე რაზმი ჰყავდა ამ დროს საქართველოში და იარაღით მაგდენს ვერას გახდებოდა. ამ ჟამადაც ვალკონსკიმ თავისს ჩვეულებასა და ხასიათს არ უღალატა. შეიტყო თუ არა, რომ მოხვეწი და ერთი ნაწილი ხევსურთა ანანურის აკლებას აპირებენ და შემდეგ ქსნის ხეობით ქართლში შესევასაო, დაიბარა თ. რევაზ ერისთავი და მთავარ-ეპისკოპოსი ნეკრესისა ამბროსი მთიულეთში გასაგზავნად. საქართველოს გამგებელს დიდი იმედი ჰქონდა ამ ორის წარჩინებულის გვამისა. თ. რევაზი იყო სიძე განსვენებულის ირაკლი მეფისა, რომლის სახელსაც ისე დიდათა სცემენ პატივსა მთიულნი და მეორე, ამბროსი ნეკრესელი, საყვარელი და მიჩნეული მთიულთაგან მღვდელ-მთავარი. ამბროსის 18 წელი-

წადი გაეტარებინა მთაში, კარგად ჰქონდა შესწავ-
ლილი ზნე და ჩვეულება მთიულისა და მოსალო-
დნელი იყო, რომ ორი ასეთი წარჩინებული გვამი
შფოთს და აღრეულობას თუ ბოლოს ეერ მოუღებ-

-177-

დნენ, მცირედაც არის შეაჩერებდნენ, იმდრომდის
მაინც, ვიდრე მთავარ-მართველი დაბრუნდებოდა
საქართველოში ერევნიდან. თ. ვალკონსკიმ უბრძანა
თ. რევაზ ერისთავს და ამბროსი ნეკრესელს, წადით
მოციქულად ცეცხლით აღზნებულ მთიულეთში და
ნუ დაზოგავთ ნუცა თავსა, ნუცა სიცოცხლესა,
ოღონდ მშვიდობა და სათნოება ჩამოაგდეთო. ამას-
თანავე მოციქულთ უბოძა ვალკონსკიმ 300 მანეთი
თეთრი ფული და უბძანა საჩუქრად დაარიგეთო. აქ
სასაცილო მხოლოდ ისაა, რომ თ. ვალკონსკი გულ-
წრფელად ვერ მიენდო ამ წარჩინებულ და მაღალ-
ხარისხოვან გვამთა და თან ჯაშუშად ერთი აფიცერი
გაატანა, თვალ-ყური ადევნე მოციქულთა საკუთარს
მოქმედებასაო⁹). უხასიათობა თ. ვალკონსკისა სწო-
რედ ეხლა გამოჩნდა. მოციქულთ უდიდესი სადიპ-
ლომატო მისსია ჩააბარა და იმდენად კი აღარ ენდო,
რომ ჯაშუში თან არ გაეტანებინა. რა საბუთი ჰქონ-
და თ. ვალკონსკის, არ მინდობოდა ან თ. რევაზს
ან ამბროსი ნეკრესელსა? არაფერი.

ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარის უფროსები ხმას
არ აწვდიდნენ თ. ვალკონსკის. საქართველოს გამგე-
ბელის სახელობაზე გამოგზავნილი მოხსენებანი ლი-

ნიადგან, ალბად მეამბოხეთა წყალობით, კავკასიონის უღელტეხილის უფსკრულებში იფანტებოდა და ინთქებოდა. ამისათვის თ. ვალკონსკიმ მიწერ-მოწერა

---

*) დედანში ასეა მოხსენებული: „для наблюденія за ихъ собственнымъ поведеніемъ подъ рукою“. об. Акты, II, გვ. 324.

-178-

გაჰმართა მალრან-დვალეთის *) ოსებთან, რასაკვირველია ერისთვიანთ დახმარებით, რომ კურტატის გზით მალრან-დვალეთელებს რაპორტები და ქაღალდები ეზიდათ კავკავიდან ქალაქსა და ქალაქიდან ლინიაზედ, კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და კავკავიდან წამოსულ ჯარისათვის შემწეობა აღმოეჩინათ. შანშე ერისთავმა საქართველოს გამგებელთან მოსალაპარაკებლად ამ საგნის შესახებ ორი მალრან-დვალეთელი საპატიო და უფროს-უფროსი კაცი გამოგზავნა ქალაქსა. ერისთავი სწერდა გამგებელს, გამოგზავნილ უფროს და დარბაისელ კაცებს საჩუქრად ფარჩა უბოძე და ერთგულობის ნიშნად მძევლები მოსთხოვე, თორემ, ვინ იცის, ეგება მალრან-დვალეთელი უფროს-უფროსნი კაცნი სანდონი არ გამოდგნენ და სამსახურის მაგიერ, ზარალი მოგვიტანონო. მე და ზაზა მაჩაბელმა, სწერს თავ. შანშე, კურტატის გზაზე უკეთესი და მოხერხებული გზა ვერ ვიპოვნეთ, და მეტი ღონე არ არის ამ უვარგისი და საშიში გზით უნდა ვგზავნოთ კურიერები. სწორედ ამ ახლად ნაპოვნი გზით თ. შანშე ერისთავსა და ზაზა მაჩაბლის

მიერ კურტატის გზით საქართველოს გამგებელმა
ბძანება გაუგზავნა მაღრან-დვალეთელი ოსების ხე-
ლით ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარების უფროსს გენე-
რალ-ლეიტენანტ გლაზენაჰს, რაც შეიძლება მალე-

---

*) მაღრან-დვალეთი სძევს დიდი ლიახვის სათავეში. იხ. გეო-
გრაფიული აღწერა საქართველოსი, ვახუშტისა, გვ. 238.

-179-

და დაუყოვნებლივ მოგვაშველე ყაზახთა პოლკები
და რეკრუტებიო¹⁰).

თ. ვალკონსკის მიერ მთაში გაგზავნილი მო-
ციქულნი არქიეპისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი და
თ. რევაზ ერისთავი დიდ გაჭირვებასა და განსაც-
დელში ჩაცვივდნენ. როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ,
საქართველოს გამგებელმა მოციქულებს ფრიად მნე-
ლი მოვალეობა მიანდო, მოელაპარაკეთ აჯანყებულ
მთიულებსა, დაუყვავეთ, საჩუქრები უბოძეთ გავლე-
ნიან კაცთა, დიდ წყალობას დაჰპირდით მომავალში,
ერთის სიტყვით მამა-შვილურად მოექცით და ეგები
როგორმე მოახერხოთ მშვიდობიანათ გათავება ამ
საქმისა. ამის გამო, ასელისათანავე მთაში მოცი-
ქულებმა მოიხმეს ხევისა და მთის წარჩინებულნი
კაცნი და თათბირი დაიწყეს ზავისა და მშვიდობის
ჩამოგდების შესახებ. ყველგან, დედამიწის ზურგზედ,
სადაც კი ადამიანს ცეცხლი აუბოლებია, წესად და
რიგადაა მიღებული, რომ ზავის შესახებ მოლაპარა-
კების დროს, ბრძოლა და მტრობა შესწყდება ხოლ-

მე. ამ ჩვეულების მიხედვით ამბროსი ნეკრესელმა და რევაზ ერისთავმა წერილი მისწერეს გენერალ ტალიზინსა, დროებით, ვიდრე ზავის ჩამოსაგდებად მოლაპარაკება გათავდება, შეწყვიტე სამხედრო მოქმედება და ამით საშუალება მოგვეცი პირნათლათ შევასრულოთ საქართველოს გამგებელის ბრძანება¹¹).

---

¹⁰) იხ. АКТЫ, II, გვ. 324-325.

¹¹) ibidem, გვ. 326.

-180-

ტალიზინმა არ შეასრულა კანონიერი და სამართლიანი თხოვნა მოციქულებისა და არ შესწყვიტა ბრძოლა. როცა აჯანყებულთა დეპუტატთა საქართველოს გამგებელის მიერ გამოგზავნილ მოციქულებთან გაცხარებული ბაასი და ბჭობა ჰქონდათ, რა პირობით შეეკრათ ზავი და მორიგებაო, იმ დროს გენერალი ტალიზინი მუსრს ავლებდა მთიულთა სოფლებს. 28 ივლისიდან მოყოლებული სამ აგვისტომდე გენერალს ბრძოლა თითქმის არ შეუწყვეტია. სამ აგვისტოს ტალიზინის მხედრობა შეესია ზემო და შუა მღეთსა და ორთავ სოფლები სულ ერთიან გადასწვა და გადაბუგა, რომ იტყვიან, ქვა ქვაზედ არ დატოვაო, სწორედ ისეთი საქმე დამართა ტალიზინმა ორთავ სოფელს. გამძვინვარებულმა ჯარის კაცებმა არ დაინდეს არამც თუ სოფლელთა მცირედი ქონება, არამედ თვით დედა-კაცნი და უსუსური ბავშვებიც.

არქიეპისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი და რევაზ ერისთავი მოწმობენ, რომ ტალიზინის რაზმმა ორი წარჩინებული და საპატიო მთიული მოჰკლა და დახოცა უწყალოდ დედა-კაცი და ბავშვნიო. მოციქულთა მოწმობით არა სჩანს, რავდენი დედა-კაცი და ბავშვი გამოეთხოვა წუთი-სოფელსა, მაგრამ ადვილი მისახვედრია, რომ რიცხვი გაწყვეტილ ბავშვ-დედა-კაცებისა მცირედი არ იქნებოდა, რადგან ტალიზინის მხედრობამ ორთავე მღეთი დედამიწასთან გაასწორა. თვით გენერალი ტალიზინი არა ჰმაღავს, რა უბედურება მიაყენა მღეთელებსა. ტალიზინის სიტყვით სალ-

-181-

დათები სახლებში შეუცვივდნენ მღეთელებსა და მრავალი მათგანი ხიშტებზე ააგესო. ბრძოლა და კვეთება სოფელ მღეთს გაგრძელდა თითქმის ხუთი საათი. ტალიზინის მხედრობის ზარალი სრულიად მცირე იყო და სათქმელადაც კი არა ღირს, მოუკლეს მხოლოდ ორი ჯარისკაცი და ექვსიც დაუჭრეს. ტალიზინისთვის საგრძნობელი იყო მარტო სიკვდილი მამაცი შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩისა, რომელსაც ტყვია შიგ შუბლში ჰქონდა მოხვედრილი ¹²). ეს შტაბს-კაპიტანი ის კიტკევიჩია, რომელმაც ჩარტალის ვიწრო ხეობაში ლტოლვილ მეამბოხეთ გზა შეუკრა და ორცეცხლ შუა ჩაჰყარა. მღეთის დაწვა-დანგრევის დროს დაიჭრნენ აგრეთვე პოდპოლკოვნიკი თავადი ელიზბარ ერისთავი და შტაბს-კაპიტანი ნოვიცკი. უკანასკნელმა სახელი გაითქვა ბატონიშვილ იულონის დაჭერით.

თავადი რევაზ ერისთავი და არქიეპისკოპოსი ამბროსი განცვიფრებული დარჩნენ გენერალ ტალიზინის ასეთის არა ჩვეულებრივის და უცნაურის საქციელით. გულ-დათუქულნი მწუხარებით ატყობინებენ საქართველოს გამგებელს ამ ამბავსა და სასოებით ამბობენ, რომ მხოლოდ ზეციერმა ღმერთმა და თქვენმა იღბალმა დაგვიფარა სიკვდილისაგანაო. მუამბოხეთა დეპუტატებმა არაფერი იცოდნენ, რა ხდებოდა იმათს სოფლებში და ჩვენს იქ ყოფნის დროს

---

¹²⁾ ibidem, გვ. 326. ტალიზინის რელიაციაში ასეა აწერილი ეს შემოსევა: „штабсь-капитанъ Киткевичъ пулею Въ лобъ, отъ коей помре“.

-182-

არაფრის ეჭვი არა ჰქონდათ, თორემ სულ ერთიანათ ამოგვჟლეტამდნენო.

არქიეპისკოპოსი ამბროსი და თავადი რევაზ ერისთავი ამას შემდეგ მალე გამოეცალნენ აღშფოთებულ მთიულეთსა და ჩამოვიდნენ ახალ-გორს. ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი სწერენ ახალგორიდგან თავად ვალკონსკის, თუ ერთს ასიოდე სალდათს, ერთს ზარბაზანს და ტყვია-წამალს მალე მოგვაშველებთ, ღვთით აღარა გვიჭირს-რა, ახალგორის ციხე მაგარია და დიდ ხანს შეგვიძლიან აქ გამაგრება. უამისოდ კი ვაი თუ ეს მთელი მხარე, ე. ი. მთელი ქსნის ხეობა მუამბოხეთ მიემხროს და საქმე ერთი ათად გამწვავდეს. ეს მით უფრო მოსალოდნელია,

რომ მთიულეებმა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ოთხი კაცი აახლეს და სთხოვეს, მალე მობმანებულიყო მთაში. ამას გარდა აგვისტოს პირველ რიცხვებში ხუთასი ხევსური მიემხრო აჯანყებულთა და როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ ხევსურების საქმეში ჩარევა დიდად აფიქრიანებდა რუსის მთავრობას. ეტყობა თავადი რევაზ ერისთავი სასიკეთოს არას მოელოდა ხევსურთაგან და ამიტომ ვალკონსკის სთხოვდა, ასი სალდათი მომამშველე ახალ-გორსაო¹³⁾.

ბატონიშვილ ალექსანდრესთან გაგზავნილი ოთხი მოციქული მალე დაბრუნდა ხევსა და სისიამოვნო ამბები მოუტანეს მემამოხეთა. ლორის ციხეში მო-

---

¹³⁾ ibid. გვ. 326. წერილი თ. რევაზ ერისთავისა აღნიშნულია 11 აგვისტოს თარიღით.

ციქულთ ენახათ აგრეთვე ბატონიშვილი ფარნაოზი, ეს მეორე დაულალავი მამიებელი საქართველოს ტახტისა, ფარნაოზმა საჭირო დარიგება მისცა მთიულთა მოციქულთ, როგორ ებრძოლათ რუსთა წინააღმდეგ, ალექსანდრე კი დაჰპირდა, სულ მცირე ხანს შემდეგ დიდებული შაჰის ჯარებით ტფილისის მიდამოებში გავჩნდები და იმედიცა მაქვსო, მალე მოულო ბოლო რუსების არსებობას ჩვენს ქვეყანაშიო.

აღელვებულ მთიულეებს ამაზე მეტი რაღა უნდოდათ. დაიმედებულნი ბატონიშვილის დახმარებით, მთიულნი უფრო, მომეტებულ მხნეობას, ენერგიას

და ჯიუტობას იჩენდნენ და სრულიადაც არა ჰფიქრობდნენ, შერიგებოდნენ რუსებს და ქედი მოეხარათ მათის ძალის და მხედრობის წინაშე. 12 აგვისტოს კარჩოხისა და ქსნის ხეობის მკვიდრთ შეჰფიცეს მთიულებსა, არ გიღალატებთ, ვიქნებით თქვენი ერთგული და დღეიდან რუსებს აღარ გავატარებთ ლომისისაკენო. გახარებულნი და დაიმედებულნი მეზობელთა დახმარებით მთიულნი ხელახლა შეუდგნენ სამხედრო სამზადისსა. 12-13 აგვისტოს ჯარები გაგზავნეს ანანურისა და დუშეთის ასაკლებად. ამჟამად ანანურისა და დუშეთის აკლება სრულებითაც არ ემნელებოდათ მეამბოხეთა, რადგან კარჩოხისა და ქსნის მკვიდრნი მიემხრნენ და აღუთქვეს დახმარება. მეამბოხენი ჰფიქრობდნენ, ვერც ანანური და ვერც დუშეთი ვეღარ გაგვიძლებს, რადგან ანანურის ალებაში დაგვეხმარებიან კარჩოხელები და ქსნის

-184-

მკვიდრნი, ხოლო დუშეთის ალებაში არაგველები, რომელთაც წინამძღოლობს სახელოვანი გომჰარ კობიაშვილი თავისის ამხანაგებითო.

დიდად შეძრწუნდნენ და შეშფოთდნენ არქიეპისკოპოსი ამბროსი და თ. რევაზ ერისთავი, როცა შეიტყეს ასეთი განძრახულება მეამბოხე მთიულებისა. თუ მეამბოხენი ანანურსა და დუშეთს დაანგრევენ და აიკლებენ, მაშინ საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის რა პასუხი მივცეთ, რითი ვიმართლოთ თავი, რომ ორმა საგანგებოთ გამოგზავნილმა კაცმა

ვერაფერი ვერა მოვახერხოთ-რა, დავალეზული საქმე
საკეთილოდ ვერ შევასრულებთ.

ამ უბედურობის ასაცილებლად არქიეპისკოპოსი
ამბროსი და თ. რევაზ ერისთავი ხელმეორედ წავი-
დნენ ცეცხლითა და ნავით მოდებულს მთასა. მართა-
ლია, გენერალი ტალიზინი იმათ განზრახვას აბრკო-
ლებდა თვისი ტაკტსა და ზომას მოკლებული საქ-
ციელით, მაგრამ მაინც იმედს არა ჰკარგავდნენ,
ოღონდ როგორმე შევასრულოთ გამგებელის ბრძა-
ნება ზავის და მშვიდობის ჩამოგდების შესახებ და
თუნდა სიკვდილიც ნუ დაგვზოგავსო. თვით გენერა-
ლი ტალიზინი თავს ასე მართლულობდა, იძულებუ-
ლი გავხდი, დამენგრია და დამეწვა ორთავე მლეთი
ზავის შესახებ მოლაპარაკების დროს, რადგან მეამბო-
ხეთ პატივი არა მცეს და შეურაცყოფა მომაცენესო.
ეს შეურაცყოფა ის იყო, რომ მეამბოხეთ ტალიზინის
მიერ გაგზავნილი მოციქული არქიმანდრიტი პაფნუ-

-185-

ტი დაატუსადეს, და თვით გენერალ ტალიზინს შეუ-
თვალეს, ლომისას მოშორდი, ჯარით ანანურისაკენ
დაიხიე, და თუ რამ მოსალაპარაკებელი და სათქმელი
გაქვს, იქიდან გეელაპარაკეო. ცხადია, რომ ასეთი
თავის გამართლება ტალიზინისა გამწვავებულ საქმეს
მალამოდ ვერ დაედებოდა და ვერც გაუადვილებდა
ამბროსისა და ერისთავს პირნათლად შეესრულებინათ
ვალკონსკის მიერ მინდობილი ძნელი მისსია, — აღელ-
ვებული მთის უიარაღოთ დაწყნარება და დამშვი-

დება¹⁴⁾.

თ. რევაზ ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი, ეტყობა, გადაურჩენია განსაცდელისაგან თ. ვალკონსკის „ბედსა და იღბალსა“, მხოლოდ რადგან გენერალი ტალიზინი უიღბლო ყოფილა, ამიტომაც მის მიერ გაგზავნილი მოციქული არქიმანდრიტი პაფნუტისე ადვილად და უვნებლად ვერ გადარჩა აღშფოთებულ მთიულთა, როგორც ნეკრესელი და თავადი რევაზი. პაფნუტი ბერის ცხოვრება და ისტორია იმდენად საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან აქ მცირეოდენად მაინც არ შევეხოთ. მისი აღელვებული და დაუდგრომელი ცხოვრება ცხადად ამტკიცებს, რომ პაფნუტი სცხოვრებდა სწორედ შფოთიანსა და მღელვარებით მოცულ დროსა, ოდეს, არამც თუ მთელი საქართველო ჰბორგავდა და ჰტოკავდა, არამედ თვით სრულიად მთელი კავკასიაც

---

¹⁴⁾ ibid. გვ. 326.

მღელვარებასა და განსაცდელში იყო. პაფნუტი ბერის ცხოვრებას რომ უკვირდები, ჰგონია, ჰკითხულობ მეთვრამეტე საუკუნის რომელსამე ავანტიურისტის ბიოგრაფიას, აი თუნდ ისეთისას, როგორც იყო გენერალი ტოტლებენი, ან გერმანელი მოგზაური, დოკტორი რეინესი, რომელმაც შეაკერვინა თავისთვისა და 12 წლის ბატონიშვილი ალექსანდრე ირაკლის ძისათვის უცნაური მუნდირე-

ბი არ არსებული პოლკისა, თავისს თავს უწოდა პოლკოვნიკი და პატარა ბატონიშვილთან ერთად დაიარებოდა ტფილისის ქუჩებში. საცა კი ხალხი შეგროვდებოდა, რეინგესი და მისი ლეიტენანტი (ასე ეძახდა რეინგესი ალექსანდრეს) იქ გაჩნდებოდა და მოჰყვებოდა ქადაგებას, რომ მოახლოვდა ჟამი მუსულმანთა განდევნისა და სხვა.

რეინგესმა მომეტებული ნაწილი თავის სიცოცხლისა აღმოსავლეთს ქვეყნებში გაატარა და იცოდა როგორც ქართული ენა, აგრეთვე სხვა ენებიცა¹⁵). მეთვრამეტე საუკუნეში ვისაც კი ნიჭისა და მხნეობის ნიშანწყალი ეტყობოდა, მათ შესახებ გადაწყვეტიტ ვერავინ იტყოდა, სად ჩაყრიდნენ ძვლებსა, აქ, სადმე საქართველოს მიყრუებულ რომელსამე ადგილს, თუ აშტრახანს, მოსკოვს, ვსესვიატკს, ან ნევის მონასტრის ზღუდეთა შორის. სწორედ ასეთი ტიპიური წარმომადგენელია მეთვრამეტე საუკუნისა ბერი პაფნუტი.

---

¹⁵) იხ. Буткова, Материалы... ч. II, გვ. 118, 121, 122.

არქიეპისკოპოსი მოქვისა (სამურზაყანოს ანუ აფხაზეთს) პაფნუტი, გვარად ხოზიაშვილი, ყოფილა ძე უბრალო კაცისა, ხელობით მეკონდახისა და თვითონაც კარგად შეუსწავლია ის ხელობა. 24 წლისა პაფნუტი შემდგარა ბერად და ანტონი კათალიკოზს ჰხლებია დიაკვნად. 1802 წელსა ბატონიშვილი იოა-

ნეს თხოვნით აკურთხეს არქიმანდრიტად და გაამწესეს თირის მონასტრის წინამძღვრად დიდ ლიახვზედ. შემდგომად გადავიდა სამეგრელოს დედოფალს ნინასთან, რომლის მეუღლემა გრიგოლ დადიანმა წარავლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ასეთის დესპანობისა უბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქვისა. 1811 წ. გადაჰყვა რუსეთს დედოფალ ნინას და დაშთა მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში, სადაც გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და იქვე დაეფლა. მოსკოვის არქიეპისკოპოსს აგვისტინეს ეჯავრებოდა პაფნუტი, შურდა რომ მოსკოველებს შეუყვარდათ მჭევრმეტყველი ბერი და არქიეპისკოსს ამის გამო ნაკლებად აქცევდნენ ყურადღებას. საკვირველი არ არის, რომ უცხო ქვეყანაშიც კი მოუხვეჭია სიყვარული მრევლისა პაფნუტის. ყოფილა კაცი მოხუმარი, მხიარული, პურადი და გამსჭვალული ყოველთადმი სიყვარულით. 1815 წელს დროებით დაბრუნდა საქართველოს, მოინდომა წირვა სიონის ტაძარში და ექსარხოსმა ვარლამმა ქსნის ერისთვიშვილმან ნება არ მისცა წირვისა. პაფნუტის გული მოუკვდა ასეთის ულმოხელის საქციელით და მხოლოდ შემ-

-188-

დეგ იყარა ჯავრი, როდესაც ვარლამ, გადაყენებული ექსარხოსობიდან, მივიდა მოსკოვს სამუდამოდ დასამკვიდრებლად. პაფნუტიმ საყვედურით დაახრჩო გადაყენებული ექსარხოსი იმ შეურაცხებისათვის, რომელიც მან მიაყენა ოდესმე ტფილისში.

ნიჭითა და ენერგიით სავსე პაფნუტის ადრე
მიაქციეს ყურადღება საქართველოს უწარჩინებულეს-
მა მოხელეებმა და სხვადასხვა მინდობილობას ავა-
ლებდნენ. თვით მეფე გიორგი XIII-ემ ორგზის გა-
გზავნა მთიულეთს ბერი პაფნუტი და დაავალა, და-
არწმუნე მთიულნი შეიყვარონ რუსნი, რადგან მათის
მოყვანით მეფე მოელის გამარჯვებასა მტერთა ზედა
საქრისტიანოთა. ეჭვი არ არის რომ მეფე გიორგი
განძრახ ანდობდა პაფნუტი ბერსა ასეთ დიდსა და
სამნელო საქმესა, რადგან პაფნუტი იყო ენა წყლია-
ნი, მახვილი და მჭევრ-მეტყველი. თუ კი მოსკოვში,
ჩუდოვის მონასტრის მრევლს გული მოუგო და ასე
გასინჯეთ მრევლის სიყვარული საშურნოდაც კი
გაუხდა არქიეპისკოპოს აგვისტინეს, ადვილი წარმო-
სადგენია, რა სასწაულ მოქმედებას მოახდენდა პა-
ფნუტი ბერის ქადაგება მთიულეთში მეფე გიორგის
მინდობილობით, რომ რუსების მხედრობის შემო-
სვლის შემდეგ ჩვენი ქვეყანა გაბედნიერდება და მუ-
სულმანობა დაითრგუნებაო! ჩუდოვის მონასტრის
მრევლს უცხო ენაზე უქადაგებდა და მაინც მათი სი-
ყვარული მოიპოვა, აქ მთიულეთში არქიმანდრიტ პა-
ფნუტის უფრო ადვილად შეეძლო ენაწყლიანობა,

-189-

რადგან მსმენელნი მისი ღვიძლი შვილნი იყვნენ მი-
სის ქვეყნისა.

ასეთი იყო არქიმანდრიტი პაფნუტი, გაგზავნილი
ტალიზინის მიერ მთიულეთს 1804 წელსა აღშფო-

თებულის მკვიდრის დასამშვიდებლად და დასაწყნარებლად. მაგრამ წარმოიდგინეთ, ამ მხნე და მჭევრმეტყველმა მოძღვარმაც ვერა გააწყო რა ცეცხლ-მოღებულ მთიულეთში. რომ იტყვიან, დრონი მეფობენო, სწორედ ასე მოხდა ეხლა. წინად სიამოვნებით და ალტაცებით ისმენდნენ მოხვევნი პაფნუტი ბერის ტკბილ დარიგებას, ოხუნჯობას. მასთან ერთად ნატრობდნენ, მალე დამდგარიყო ბედნიერი დრო ტანჯული საქართველოს ერისათვის და დღეს კი მთიულნი პირქუშად დახვდნენ ოდესმე საყვარელ და სასურველ მოძღვარს, გაბრაზდნენ, აღელდნენ და ენით გამოუთქმელი შეურაცხება მიაყენეს. მეამბოხეთ პირში გააგონეს საცოდავ არქიმანდრიტს „ქვეყნის ორგულო და რუსის ერთგულოვო“ და „უბრძანებდნენ შეჯდეს ვირსა მიგვრილსა მისდა საკიცხველად“. ეს არ აკმარეს შერცხვენილ ბერსა, 40 დაჩხვლიტეს ხანჯლითა და თან ზემოდ მოყვანილ ლანძღვა-გინებას ჩასმახებდნენ ყურში. სიკვდილიდან საცოდავ ბერს ვერც საქართველოს გამგებელის და ვერც გენერალ ტალიზინის „ბედი და იღბალი“ ვერ იხსნიდა, დროზე ბატონიშვილი ფარნაოზი რომ არ გაჩენილიყო კაიშაურს და აკუწულ-აჩეხილი არქიმანდრიტი რომ არ გამოეგლიჯა ხელიდან. თვითონვე იგონებდა შემდეგ-

-190-

ში რომ აღშფოთებულთა მთიულთა 40 გზის მცეს ხანჯალი თუმცა ნელად და სიკვდილსა და სირცხვილსა გადამარჩინა ბატონიშვილმა ფარნაოზმაო.

ასე უნაყოფოდ გათავდა არქიმანდრიტი პაფნუ-
ტის მისსია მთიულეთში ¹⁶⁾.

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ ხუთასამდე ხევ-
სური მიემხრო მეამბოხეთ, დანარჩენი ხეესურობა კი
ყოყმანსა და ფიქრში იყო, მაგრამ საქართველოს გამგე-
ბელი ჰფიქრობდა, რომ უეჭველია დანარჩენებიც
მიიღებენ მონაწილეობას რუსეთის წინააღმდეგ ომში
და მაშინ რაღა უშველის, რა დაიხსნის განსაცდელი-
საგან რუსთა მხედრობასო? მართლაც თ. ვალკონსკი
სრულ სასოწარკვეთილებას მიეცა ამ საშინელ და აუტა-
ნელ დროსა: ლინიიდან მაშველი ჯარი არ სჩანდა, გე-
ნერალი გლაზენაპი მცირედ ამბავსაც არ იტყობინებო-
და, მოდის თუ არა ჯარითა, ან რა დაემართა, რად
აგვიანებდა და ახანებდა მაშველი ჯარის გამოგზავნას
საქართველოში მომწყვდეულ მცირე რუსის რაზმის
გამოსახსნელად. საითაც გაიხედავდა საქართველოს
გამგებელი, ყველგან ცა ნისლითა და ბურუსით იყო
მოცული და მობურული, და ძნელად თუ ვინმე მი-
ხვდებოდა, როდის გამოანათებდა და გამოაშუქებდა
მზე. თ. პავლე ციციშვილი მკაცრ წერილებსა სწერდა
ერევნიდან თ. ვალკონსკისა, ან საყვედურით ახრჩობ-

---

¹⁶⁾ იხ. მეფის გიორგის XIII ცხოვრება, გვ. 181 და 205.

პლატონი ამბობს, რომ პაფნუტი გაგზავნა მთაში კნ. ციციანოვმა.
ეს შემცდარი აზრია.

და, ან ირონიით უწამლავდა გულსა და სულსა. ბედმა

ვალკონსკის ესეც არ აკმარა. უნუგემო ამბები მოუვიდა საქართველოს გამგებელს იმერეთიდან. დასავლეთის სამზღვარი ერთად-ერთი სამზღვარი იყო, საიდანაც საქართველოს ამ დროს საშიში არა მოელოდა რა და ეხლა აქედანაც დაირღვა მყუდროება. ყაზარდოს მუშკეტერის პოლკის შეფი გენერალ-მაიორი თ. ორბელიანი სწერდა თ. ვალკონსკისა, ჩემი სიძე თ. გურიელი მატყობინებს, რომ იმერეთის მეფეს სოლომონს განუძრახავს ქუთაისში მყოფ რუსების ამოწყვეტაო. ამის გამოვო, იწერებოდა თავ. ორბელიანი, ქუთაისში მყოფ ლიტვინოვს შეუთვალე, ფრთხილად იყავი უბედურება არა შეგემთხვეს რაო¹⁷⁾. ასეთს გაჭირვებასა და ვიწროებაში ჩავარდნილს საქართველოს გამგებელს მეტი რა სახსარი ლა ჰქონდა, რომ არ მიემართა ძველის ხერხისათვის; ქართველების შემწეობით, ტკბილის მოლაპარაკებით და სხვა-და-სხვა დაპირებით მოეგო გული და დაეშოშმინებინა ხევსურნი ამისათვის თ. ვალკონსკიმ ამოირჩია ორი

---

¹⁷⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 325. თ. პ. დ. ციციშვილის მთავარ-მართებლობის დროს ქართლში, იმერეთი თავისუფალი და დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. თ. ციციშვილი მოსვენებას არ აძლევდა მეფე სოლომონს, დააჩქარე და მალე შეუერთე შენი სამეფოც ქართლ-კახეთსავით დიდ რუსეთსაო. სტატსკი სოვეტნიკი ლიტვინოვი იმისთვის იყო გაგზავნილი იმერეთს, რომ მოლაპარაკებოდა სოლომონს, რა პირობით უნდა მომხდარიყო იმერეთის შეერთება რუსეთთან და მეფობის მოსპობა. ლიტვინოვს თან ახლდა მცირე ამალა და ყაზახნი. აი ეს რუსები ჰყავს სახეში თ. ორბელიანს ზემოდ მოხსენებულ წე-

რილში.

-192-

საიმედო კახელი თავადიშვილი ალექსანდრე მაყაშვილი და დავით ქობულაშვილი და გაგზავნა ხევსურეთსა და ფშავსა.

როგორცა სჩანს ქობულაშვილის და მაყაშვილის მოხსენებიდან, მათს მეცადინეობას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ხევსურთა სხვა-და-სხვა თემმა წერილობითი ხელშეკრულება (инжзательство) გამოუგზავნათ. ვალკონსკის, რომ არ გავხდებით მოლალატენი დიდებულის ხელმწიფე იმპერატორისა. გუდანის, გლოვისა და გულის (რუსულად ასეა: отъ хевсурсцевъ Гуданскихъ, Гловійскихъ и Гулійскихъ) ხევსურნი უთვლიან თ. ვალკონსკის: ვიქნებით ერთგულნი ყოვლად მოწყალე ხელმწიფისა, როგორცა ვართ ერთგულნი ჩვენის ხატის გუდანის ჯვარისა. თავდებათ გაძლევთ გუდანის ჯვარსა, წმინდა გიორგის ხატსა და კაცთაგან — ნათესავთა ჩვენთა, თიანეთის მცხოვრებთ ხამხამეებსა და მათურელებსა, რომ მუამბოხე მთიულეებს არ მივემხრობით და არ ვიზრუნებთ მათთვის, და რადგან ეგენი გახდნენ მოლალატენი ხელმწიფე იმპერატორისა, ჩვენ ეგენი გულიდან ამოგვირეცხია. ხახმატის, დჩარმო-თიანეთის და ბისოკეტის ხევსურთ ასეთივე წერილობითი პირობა გამოუგზავნეს თ. ვალკონსკის და ნიშნად თავიანთი მტკიცე ერთგულებისა თავდებად კაცთა შორის დაასახელეს „თავიანთი ნათესავები“ თავადი ჭავჭავა-

მენი ¹⁸⁾.

---

¹⁸⁾ ibid. გვ. 325. აქ მოყვანილი თითო-ოროლა საკუთარი სახელი, ცხადად ეტყობა, დამახინჯებული უნდა იყვეს, თვით რედაქ-

-193-

ხევესურთ არც ფშაველები ჩამორჩნენ უკანა.

მოციქულთა ხელით თ. ვალკონსკის ორი მოხსენება გამოუგზავნეს და სწერდნენ: ერთს მოხსენებაში, გამოგვიცვალეთ მოურავიო და მეორეში ფიცით აღიარებდნენ ხელმწიფეიმპერატორის ერთგულებას. ¹⁹⁾

გენერალი ტალიზინის მიერ აწიოკებამ 3 აგვისტოს ზემო და შუა მლეთისა მუქთად არ ჩაუარა რუსის მხედრობას. საცა კი მიაწია მლეთის აკლების ხმამ, ზავის შესახებ მოლაპარაკების დროს, ყველგან ხალხი შეძრწუნდა და იმათაც კი იარაღი აისხეს, ვინც აქამდისინ დაწყნარებით თაეისთვინ იყო და კრინტს არ იღებდა. განსაკუთრებით კი ღელავდნენ თ. რევაზ ერისთავის სოფლები: ჟამური, ჩურთა, ოხირი, მუხური და ლომისა. არ ვიცით, რა მიზეზით, გენერალმა ტალიზინმა სწორედ ამ უდროო დროს, როცა უფრო მეტი მხნეობა და ენერგია უნდა გამოეჩინა,

---

ტორი აკტებისა და თავმჯდომარე არხეოგრაფიული კომისიისა ა. პ. ბერჟე წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ ვერ შევძელით სინამდვილით აგვედგინაო საკუთარი სახელები, ისეა ზოგიერთი გადამახინჯებული და გადასხვაფერებული. სამწუხაროდ აქტებში არ არის დაბეჭდილი, თითო ოროლას გარდა, დედანი ქართულის დაკუმენტებისა და ამიტომ ჩვენც საშუალებას ვართ მოკლებული ნამდვილი სახელწოდება

აღვადგინოთ. მართალია ქართული დოკუმენტები უთარგმნიათ ქართულის დიდთა მცოდნეთა ნ. ბერძნიშვილს და დ. ბაქრაძეს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ სვინიდისიან და დაულაღავ მშრომელთაც რაიმე გამოეპარათ. საზოგადოთ კი უნდა ვსთქვათ, რომ დიდ დასაკლისად უნდა ჩაითვალოს, რომ აქტებში მხოლოდ რუსული თარგმანებია დაბეჭდილი და დედნები კი არა, რომელთა მაგიერობას თავისს დღეში თარგმანი ვერ გასწევს.

¹⁹⁾ ibid. გვ. 325.

-194-

ლომისას თავი დაანება და უგზო-უკვლოდ საცაღა გადიხვეწა. ლომისას დარჩა მხოლოდ მაიორი მელლა და თ. შანშე ერისთავი. მაიორ მელლას შედარებით კარგა ბლომად ჰყავდა მხედრობა, ესე 400 კაცამდის, არა სჩანს მხოლოდ რამდენი ჯარის-კაცი ჰყავდათ ერისთავიანთა. დიდ ხანს შეეძლო მაიორ მელლას ამ გაწვრთნილი ჯარით, სამი ზარბაზნით და ქართლის მხედრობით გაემაგრებინა ლომისი და მტრის ხელში არ ჩაეგდო ეს რუსებისთვის ასე საქირო სასტრატეგიო პოსტი, მაგრამ ვერ მოახერხა, ისე ძლიერი იყო აჯანყებულთა გაბრაზება და სიმკაცრე. გამწარებულნი ტალიზინის უმგზავსო საქციელით მთიულნი თავდავიწყებით ეკვეთებოდნენ რუსის მწყობრად დარაზმულს ჯარს და ცეცხლის მფრქვეველ ზარბაზნებს და წუთი სოფელს ეთხოვებოდნენ. რაღა თქმა უნდა, რომ ასეთმა განწირულებამ მამაცი რუსის მხედრობაც დასძლია და უკუ აქცია. ცხრა აგვისტოს, დილა ადრიან, მემამოხენი, ოსები, არაგველები და ქსნის ხეობის მკვიდრნი გარს შემო-

ერთყენენ მელლას მხედრობას და შეუკრეს ყოველ მხრივ გზა. ამასთანავე მეამბოხეთ წყალი მოუწყვიტეს რუსებსა და ქართლებს, წართვეს სურსათი, ერთის სიტყვით სრულ გაჟლეტასა და დაწიოკებას უპირობდნენ ლომისში გამაგრებულ რუს-ქართლებს. შეშინებული მულლა იმაზე კი აღარა ზრუნავდა, როგორ გაემაგრებინა ციხე, ან თუ რა გზით ზარალი მიეცა მტრისთვის, არა, ამ ჟამად იმისი

-195 -

ერთად ერთი საზრუნავი და საფიქრებელი თავისი თავის დახსნა იყო და სხვა არაფერი. ამისათვის იხელთა თუ არა დრო მაიორ მელლამ, მიატოვა სამხედრო იარაღი და ზარბაზნები, და დიდის წვალეებით და ვაი-ვაგლახით თავი დაახწია გარს ალყასავით შემორტყმულ მტერსა. ჯარის-კაცნი მუცლით ცოცავდნენ კლდის ნაპრალებზე, ბევრი მათგანი ტყაპა-ტყუპით ცვიოდა უფსკრულში, მაგრამაო, ამბობს მელლა, თოფის სროლას თავს არ ანებებდნენ და ასე, ამგვარად ვიგერებდით მტერსაო. ზარბაზნები მიწაში ჩავფალით, რომ მტრებს არ ჩავარდნოდათ ხელში, მაგრამ ეს ამბავი ტყუილია, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ. გულგახეთქილმა მელლამ ზარბაზნებს თავი მიანება, არც მიწაში ჩაუფლავს და არც ლაფეტებიდან გადმოუღია. ბრძოლის ველზე დატოვებული ზარბაზნები მეამბოხეთ დარჩათ, როგორც სამხედრო ტროფეი. დამარცხებული მელლა ტფილისისაკენ გამოიქცა და სული მოითქვა მხოლოდ მცხე-

თას რომ მოატანა. ლომისისთან დამარცხება პირველი შესამჩნევი დამარცხება იყო რუსის მხედრობისა და ამიტომ ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მებრძოლთათვის. თავად ვალკონსკის გონება უფრო დაეხრა ლომისთან დამარცხების შემდეგ, ხოლო მთიულნი გახდნენ სრული მფლოვეჯნი აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მიწა-წყლისა²⁰). შედარებით წინა ომებთან ჯარის კაცნიც

---

²⁰) იხ. Д-на Закавк. გვ. 367.

ბლომად გაუწყდა მაიორ მელლას: მოუკლეს ორმოცი კაცი, მათ შორის ერთი აფიცერი, პორუჩიკი გლაზატოვი; დაიჭრა ექვსი კაცი და ერთი აფიცერი, სელიუდკინი. გარდაიხვეწა აგრეთვე რამდენიმე ჯარის კაცი, ასე რომ შემდეგშიაც იმათი ამბავი ვეღარა გაიგეს-რა²¹).

მთავარმართებლის, თ. ციციშვილის მწუხარებას სამზღვარი არა ჰქონდა, როცა თ. ვალკონსკიმ დაწვრილებით შეატყობინა მთიულეთის ამბავი. წინადავე ვიცოდით, სწერს მთავარ-მართებელი იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა, რომ ეს უბედურება თავს დაგვატყდებოდა, რადგან თავადი ვალკონსკი თავგასულ მთიულთ საჩუქრებს უგზავნიდა, მოწიწებით ეკიდებოდა, ჯამაგირს უნიშნავდა გზის გასაწმენდად და მოციქულების გაგზავნით ხომ მეთამბოხენი და მოღალატენი თავის ტოლად და ამხანაგად

გაიხადა. თ. ვალკონსკის დაპირებამ, მომავალში რეკრუტებს არ გამოგართმევთო, გაათამამა მემბოხენი, რომელნიც, როგორც აზიელნი, მიჩვეულნი არიან სასტიკ მართვა-გამგეობას. ასეთის სუსტის გამგებელის ხელში მთიულნი ერთი ათად გათამამდნენ, გაბრიყვდნენ და გაკადნიერდნენ. ამ მწუხარების კილოთი დაწერილ უქვეშევრდომილეს მოხსენებაში მადლობით აღსავსე სიტყვებით მოხსენებულია მხოლოდ მაიორი გაბრიელ ყაზიბეგი. მაიორი ყაზიბეგიო, სწერს

---

²¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, стр. 327-328.

მთავარმართებელი, შეურყეველ ერთგულებას იჩენს რუსეთისადმი და, არამც თუ თვისის ჯიბიდან გაიღო 1000 მანეთი რუსის ტყვეთა გამოსასყიდად, რამედ საკუთარი ღვიძლი შვილიც არ დაჰზოგა და მძევლად მისცა მემბოხეთ, ოღონდ რუსებს ნურას ავნებთ და პირს ნუ შემირცხვენთ ხელმწიფე იმერატორის წინაშეო ²²⁾).

მაიორ მელლას დამარცხებამა და ტფილისისკენ ლტოლვამ თ. ვალკონსკის წელი მოსწყვიტა და აღარ იცოდა, რა ექნა. მთავარ-მართებელი სწუხდა, ვაი თუ ჩემი სურვილი ვერ განვახორციელო, ძველი საქართველო ვერ აღვადგინო და ყიზილბაშებისა და ამიერ-კავკასიის მრავლისაგან მრავალი ხანების სამსხარო და ყბად ასაღები გავხდეო. თავ. ვალკონსკი კი იმ ზრუნვაში იყო, როგორ და რა გზით გა-

დავარჩინო რუსეთის მცირე მხედრობა, რომელიც ასე მოულოდნელად ხაფანგში მოემწყვრა და მხსნელი კი არსადა სჩანსო. აგერ წელს, (1895) ცხრა აგვისტოს, ოთხმოცდა თერთმეტი წელიწადი შესრულდა მაიორ მელლას დამარცხების შემდეგ ლომისასთან და ვგონებთ, ამისთანა გაჭირვება არც ერთხელ არ გამოუცდია რუსის მხედრობას და მართვა-გამგეობას ჩვენს ქვეყანაში. ამ საუკუნის განმავლობაში რუსის მხედრობას ბევრი გაჭირვება უნახავს, ბევრი განსაცდელი გამოუვლია, მაგრამ იმისთანა, როგორც 1804 წლის ზაფხულს გამოიარა, არას დროს.

---

²²⁾ ibid. 327-328.

ყველამ იცის, ყირიმის ომის დროს, რა დიდ გაჭირვებაში ჩავარდა რუსეთის მთავრობა; აქაც, საქართველოში და ყირიმშიაც, რუსის მხედრობა მოწამე იყო დამარცხებისა და გაწბილებისა. ომარ და სელიმ ფაშები თავისუფლად დანავარდობდნენ დასავლეთ საქართველოში, ასე გასინჯეთ კიდევაც იმუქრებოდნენ, ბოლოს მოუღებთ რუსეთის მართვა-გამგეობას საქართველოშიო. კავკასიის მაშინდელი მთავრობა, ამბობენ, კიდევაც ჰფიქრობდა მიეტოვებინა სამუდამოდ საქართველო, ჯარი კავკასიის ქედს იქით გადაეყვანა და ჩდილო-კავკასიაში გაემაგრებინა იმპერიის სამზღვარი. სწორედ ამ გაჭირვებისა და შევიწროების ჟამს, თავად ივანე მალხაზის ძემ ანდრონიკაშვილმა

საშინლად დაამარცხა ოსმალონი ქ. ახალციხეს მახლოზლად, პატარა სოფელ ცხვილოისთან. (რუსებმა ახლა ამ სოფლის სახელწოდება სუფლისად გადააკეთეს) ამ დღიდან ბედი მოუტრიალდა, არამც თუ თ. ვორონცოვსა, არამედ სრულიად რუსეთის მხედრობასაც ²³). დიად, ვიმეორებთ, რუსის მხედრობა ხამი

---

²³) ვიდრე ომს დაიწყებდნენ ს. ცხვილოისთან, თ. ივანე მალხაზის ძემ ანდრონიკაშვილმა შეკრიბა სამხედრო საბჭო, რომელზედაც შტაბის უფროსი გენერალი ციმერმანი ამტკიცებდა, რადგან არტილერია სუსტია და არც საკმარისი ტყვია-წამალი გვაქვსო, ამისათვის ოსმალთან ბრძოლა შეუძლებელიაო. თ. ანდრონიკაშვილს დამშვიდებით მოუსმენია მოხსენება თვისის შტაბის უფროსისა და დამშვიდებითვე უთქვამს: განგრძობა ჩვენის ბჭობისა ხვალ იყოსო და შეუწყვეტია სამხედრო ბჭობა. ბჭობა-კრება ყოფილა შუადამისას. მეორე დღეს, დილით, ოთხ საათზე, თ. ანდრონიკაშვილი თავს დაესხა ოსმალთ და საშინლად დაამარცხა. ომის წინად თურმე ამბობდა:

-199-

არ იყო და ბევრი გაჭირვება ენახა, როგორც ჩვენში, ისე სხეაგან, მაგრამ თ. ვალკონსკის მდგომარება სრულიად განსაკუთრებული იყო და სწორედ ამისათვის ეს წამი გახდა აუტანელი და შემადრწუნებელი. მაყაშვილმა და ქობულაშვილმა უდიდესი სამსახური გაუწიეს ახლად დამკვიდრებულ მთავრობას, ისეთი სამსახური, რომ მაშინ ვერც კი მიხვდნენ მათის სამსახურის სიდიადეს, ჯეროვნად ვერ ასწონდასწონეს და ვერ დააფასეს ამ მოციქულთა მოქმედების სარგებლობა ²⁴).

ბიძიჩემის (იმერეთის მეფე სოლომონ II ჯავრი უნდა ამოვიყაროვო.
ოსმალთა დამარცხების შემდეგ ანდრონიკაშვილმა საბჭო ხელახლად
შეჰკრიბა და დამშვიდებულის კილოთი უბრძანა ციმერმანს: განაგრძეთ
თქვენი გუშინდელი მოხსენებაო... თვისის გამარჯვების ამბავი ცხვილო-
ისტან თ. ანდრონიკაშვილს ამ სიტყვებით უცნობებია თ. ვორონცოვი-
სათვის: „ბრძანება თქვენის ბრწყინვალეებისა, რომ ოსმალნი გამელალა
ჩემდა რწმუნებულ გუბერნიის სამზღვრებიდან, აღსრულებულ იქმნა“. დე-
დანში ასეა: „приказаніе вашего сіятельства объ изгнаніи турокъ
Изъ предѣловъ ввѣренной мнѣ губерніи исполнено“ . ივან მალ-
ხაზის ძე იყო ტფილისის გუბერნიის სამხედრო და სამოქალაქო გუ-
ბერნატორი და ალბად თავისს მოხსენებას იმისთვის მისცა ფორმა სა-
მოქალაქო მოხელის მოხსენებისა. ეს ლაკონიური მოხსენება რით ჩა-
მოუვარდება ძველ სახელოვანის გმირის მოხსენებას რომის სენატისად-
მი: Veni, vidi, vici. (მიველ, ვიხილე და ვძლიე).

²⁴⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 325. ვალკონსკი ასე მოიხსენიებს
მათს ღვაწლსა: „Столь скорые и рщутительные успѣхи сказан-
ныхъ князей меня обязываютъ свидѣтельствовать предѣ ва-
шимъ сіятельствомъ (თ. ციციშვილი) усердіе и дѣятельность
ихъ“. კაცს ეგონება, თ. ვალკონსკი ლაპარაკობს ვიღაც თულეების
დამჭერლებზე და არა იმათზე, ვინც მთელის რუსეთის მხედრობა,
საქართველოში დაბანაკებული, გადაარჩინა შერცხვენასა და, ვინ
იცის, ეგებ ამოჟლეტასაც.

-200-

მთელს ხევსურეთსა და ფშავს რომ მონაწი-
ლეობა მიეღო ამბოხებაში, ვერ წარმოგვიდგენია,
რალა იხსნიდა ამოწყვეტისაგანა რუსის მცირე მხედ-
რობას. ფშავნიც და ხევსურნიც მზად იყვნენ ჩარეუ-
ლიყვნენ ბრძოლაში, იმათაც მოხვევებზე ნაკლებ არ

იწვინეს კაპიტან-ისპრავნიკების მათრახები. მაშ რამ შეაჩერა და შეაყენა ეს მამაცი ხალხი, განთქმული, როგორც თვით რუსის სარდალნი ჰმოწმობენ, გმირობით და ვაჟკაცობითა, რომელთა მხოლოდ გამოჩენა ბრძოლის ველზე შიშის ზარსა სცემდა მოწინააღმდეგეთა. ეტყობა ქობულაშვილსა და მაყაშვილს არ დაუზოგნიათ არც მხნეობა, არც მჭერ-მეტყველება და მოუხერხებიათ ხევსურებისა და ფშავლების დაწყნარება. უარი ათქმევინეს, ბრძოლაში არ მივიდებთ მონაწილეობასაო. ამ მთიულთ ერთგულობა შეჰფიცეს, გუდანის ჯვარზე დაიფიცეს და თავდებად ერთგულობისა, მეზობლებს გარდა, რუსის მთავრობას დაუსახელეს ძლიერი გვარი ჭავჭავაძიანთი, როგორც ნათესავნი თვისი. დაუფასებელი სამსახური და ღვაწლი რუსის მთავრობის წინაშე მარტო ალექსანდრე მაყაშვილს და დავით ქობულაშვილს არ მიუძღვით. ნაკლები ერთგულება და მხნეობა ამბოხების დაწყნარების დროს არ გამოიჩინეს გაბრიელ ყაზიბეგმა და ერისთვიანთ გვარეულობის წარმომადგენლებმა. ესენიც რომ ოსის დუდარუკოს გზას დასდგომოდნენ, ვინ იცის ეს საშინელი კრიზისი რითი გათავდებოდა და რა მიმართულებას მიიღებდა მაშინ

-201-

საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნეში და როგორ დატრიალდებოდა საზოგადოთ ისტორია ამიერ-კავკასიისა. ხშირად ისტორიაში უბრალო, მცირედს და შემთხვევითს გარემოებას დიდი მნიშვნე-

ლობა აქვს ხოლმე. 1804 წლის ამბოხების დროსაც სწორედ ასეთი შემთხვევა იყო, რომ გაბრიელ ყაზიბეგმა არ შეისმინა აჯანყებულთა თხოვნა-მუდარა, არ უღალატა რუსებს და არ მიიღო აჯანყებულთა სარდლობა; რომ თ. ერისთვიანთ გული ჰქონდათ ნატკენი ბაგრატიონთ გვარისაგან და მიემხრნენ რუსებსა. შემთხვევა იყო აგრეთვე ისიცა, რომ თ. დურმიშხან ჩოლაყაშვილმა ვერ შეიკავა თუშ-ფშავ-ხევსურეთი და მხოლოდ მაცაშვილმა და ქობულაშვილმა შესძლეს ესა.

საქართველოს გამგებელის უბედურება ამითი არ გათავდა და ბედმა ერთხელ კიდევ შეასვა სამსალა. ლინიიდან წამოსულ დონელ ყაზახთა პოლკს რიშკოვის უფროსობით, კურტატის გზით (ქურთა?) მომავალს, მემბოხენი თავს დაესხნენ, ნახევარი პოლკისა გასწყვიტეს, 80 რეკრუტი ტყვედ წაიყვანეს და, რაც პოლკს ცხენები ჰყავდა, სულ დასტაცეს. მისვლა-მოსვლა ტფილისსა და ანანურ შორის შესწყდა და ასე გასინჯეთ, მემბოხენი ტფილისის მიდამოებშიც გაჩნდნენ და მოქალაქეთ ძილს უფროთხობდნენ ²⁵).

---

²⁵) იხ. Д-на Закавказ. გვ. 366.

ამ დროს მთელი საქართველო ერთ თვალგადუწვდნელ ადელვებულ-აბობოქრებულ ზღვას წარმოადგენდა. ზდღის-ტალღები განუწყვეტილად ეხეთქე-

ბოდა რუსეთის მხედრობას და ჰლამოდა მის შთან-
თქმას. პროვინციებში გაბნეულნი რუსის მაღალ-
ხარისხოვანი მოხელენი ტფილისს მოაშურებდნენ,
რადგან სატახტო ქალაქის სიშორით ყოფნა საში-
ში იყო. გრაფი მუსინ-პუშკინი იძულებული შეიქნა,
თავი დაენებებინა მადნების მუშაობისათვის ბორჩალოს
მაზრაში და ტფილისს დაბრუნდა. დაბრუნდა აგრეთვე
ტფილისსა ყაზახის მაზრის მოურავი, ელჩად ნამყოფი
და რუსთაგან დაჯილდოვებული დეისტვიტელნი
სტატსკი სოვეტნიკის ხარისხით, თ. გარსევან ჭავჭავა-
ძე, რადგან მისის სამოურავოს თათრობა შეირყა,
იარალი აისხა და აქეთ-იქით გაიფანტა. ²⁶⁾

ამას შემდეგ რაღა დარჩენოდა საქართველოს
გამგებელს, რომ არ ეცნობებინა ხელმწიფე იმპერა-
ტორისათვის საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის
გაჭირვებული მდგომარეობა. სხვა საღსარი აღარა
იყო-რა, თუ შეიძლებოდა შველა და სხნა, ისევ
იქიდან, ჩრდილოეთიდან, თორემ სხვა მხრიდან მხო-
ლოდ სამწუხარო ამბები მოდიოდა და სხვა არაფე-
რი. 16 აგვისტოს თ. ვალკონსკიმ გაჰგზავნა პეტერ-
ბურგს თვისის კანცელარიის გამგებელი ნადვორნი
სოვეტნიკი კაველინი თ. ციციშვილის დაუკითხავად.

---

²⁶⁾ იხ. Буткова, Материалы, ч. III, გვ. 377.

კაველინი წავიდა პეტერბურგს იმერეთისა და სამეგ-
რელოს გზითა და თან წაიღო თ. ვალკონსკის უქვე-

შევრდომილესი მოხსენება²⁷⁾. თ. ვალკონსკი სწერდა: მთავარ-მართებელი ჯერ ისევ ტფილისში იყო, რომ მოუსვენარმა მთიულებმა ამბოხების დროს აღმართეს და სრულიად შესწყვიტეს მისვლა-მოსვლა რუსეთსა და საქართველოს შორის. მთიულებს გარდა აღლელებამ მოიცვა ოსეთი, ზემო ქართლი, ასე რომ ფოსტაც ვეღარ გამომიგზავნია და რასაც ვგზავნი, არ ვიცი, მოაღწევს დანიშნულ ალაგას, თუ არა. რამდენჯერმე მივწერე გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაჰს: ლინიაზედ შეაიარაღე ყაზახთა პოლკები და მომაშველე მეთქი და ჯერაც პასუხი არ მიმიღია. საქართველოში დარჩენილ მცირე მხედრობით არ ძალმიძს დავაწყნარო აღლელებული მთა და ჩავაქრო აგიზგიზებული ცეცხლი. მარტო მთა რომ ჰღელავდეს, კიდევ ჰო, ასე იქნება, თუ ისე, ადამიანი გაუძლებს ამ ბოროტებას, მაგრამ მასთან ერთად აიშალა სომხეთისა და შამშადილის თათრობა ბატონიშვილების ჩაგონებით და შესწყვიტეს მისვლა-მოსვლა ერევანთან. ბატონიშვილებისავე წყალობით მეტად გათამამდნენ ყიზილბაშები და ამ დღეებში დაატყვევეს საქართველოს უპირველესის გვარეულობის თავადიშვილები და ზოგი მათაგანი დაჰხოცეს. ამ ამბავმა საშინლად დააღონა და გული მოუკლა ქართველო-

---

²⁾ იხ. Буткова, Материалы, ч. III, გვ. 378.

სურსათისა ერევანს მებრძოლ მხედრობისთვის. ამ ჟამად მესამე ტრანსპორტის ვაგონი ერევანს და თუმცა საკმარისი ჯარი გავატანე ყარაულად და თვალყურის სადევნებლად, მაინც დარწმუნებული არა ვარ, მიიღებს თ. ციციშვილი გაგზავნილ საგზალსა, თუ არა. საგზალი კი მთავარ-მართებლის მხედრობას საშინლად ეჭირვება და დახანება სურსათის მიწოდებისა ყოვლად შეუძლებელია. თუმცა ასეთს გაჭირვებაში ჩავვარდი, სწერს თ. ვალკონსკი, მაინც მთავარ-მართებელი ერთ უკანასკნელ ჯარის კაცს ვერ მომაშველებს ერევნიდან. დახმარება საქართველოსთვის კი აუცილებელია. ასე ათავებს თავის მოხსენებას თ. ვალკონსკი²⁸).

ეს უქვეშევრდომილესი რაპორტი თ. ვალკონსკისა ცხადათა ჰმოწმობს, რა უმწვერვალესობამდე მიაღწია რუსის მხედრობის გაჭირვებამ საქართველოში. პეტერბურგში აზრადაც არავის მოუვიდოდა, თუ თ. ციციშვილს, ამ სახელოვანს სარდალს, განსვენებულ დედოფალის ეკატერინე მეორის საყვარელ და დიდად მიჩნეულ გენერალს, ასეთი საქმე დაემართებოდა და ასეთს გაჭირვებაში ჩავარდებოდა. იმპერატორი ალექსანდრე პირველი საშინლად შესწუხდა საქართველოში გაბნეულ მხედრობის მწარე ბედის გამო და ფიცხელი ბძანება გასცა, დაუყოვნებლივ და რა-

---

²⁸) იხ. Акты, т. II, გვ. 328; Д-на Закавказ. гв. 367-368.

თაც უნდა ღირდეს, გაიხსნას დარიალის დახშული კარი და შემწეობა აღმოეჩინოს საქართველოში გამომწვევდელ ჯარსაო. თანახმად თვით-მპყრობელი იმპერატორის ბრძანებისა დაიძრა ჯარი შავის ზღვითა და ხმელეთით ლინიიდან საქართველში შემოსასვლელად. ამ დღიდან მემამბოხეთა ბედის ვარსკვლავი ჩაესვენა და იძულებულნი გახდნენ იარაღი დაეყარათ და ძალას დაჰმორჩილებოდნენ. მაგრამ ვიდრე აღწერდეთ მთიულთა უკანასკნელს სულის კვეთებას, საჭიროდ მიგვაჩნია, სურათის შესავსებლად, უფრო დაწვრილებით აღვნიშნოთ ბატონიშვილების მონაწილეობა მთიულეთის ამბოხებაში და ამისათვის ქვემოთ ამ საგანს განვიხილავთ.

IX

ზემოთ უკვე მოვიხსენიეთ, რა სახტად დარჩა და რაოდენ გაჰკვირდა საქართველო კავალენსკისა და კნორრინგის უცნაურის საქციელით. მტერთან ძალმომრეობით შეწუხებული ქვეყანა, დაღლილ-დაქანცული შინაურის შფოთითა და არეულობით, რუსთა მხედრობისაგან მოელოდა ხსნასა, ჯერ მოსვენებით ცხოვრების დამკვიდრებასა და შემდეგ გამლიერებასაცა. თითქმის ყოველი ქართველი, დიდი თუ პატარა დარწმუნებული იყო, რომ დღეიდან მაჰმადიანობა დაემხო, ხოლო ქრისტიანობა აღყვავდება და ვარდით გადაიფურჩქნებაო. თითო ოროლანი

შორს-გამჭვრეტელობით ჰქუხდნენ და ჰღაღადებდნენ, რომ საპოლიტიკო არსებობის მოსპობა კი არ ალაცვავებს სარწმუნოებას, პირიქით, დასთრგუნავს და დაამხობსო, მაგრამ ასეთი ხმა რჩებოდა ხმად მღაღადებლისა უდაბნოსა შინა. მსოფლიო ისტორიაში ხშირია ისეთი მომენტები, როცა ერს, ქვეყანას გაიტაცებს რომელიმე აზრი, იდეა და ჰგონებს, თუ ეს აზრი, იდეა არ განვახორციელებ, თავი ცოცხალი აღარ მინდაო და გამწარებული, ზოგჯერ ძლიერის სულის კვეთებით, იბრძვის და ეტანება თვისის იდეალის განხორციელებას. სწორედ ასეთი დრო და მომენტი დაუდგა საქართველოს მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. ქვეყანას სჯეროდა, რომ დაღუპვისაგან მხოლოდ მართლ-მადიდებელი რუსეთი დაგვიხსნის და სხვა არავინაო. უმრავლესობა ერისა ბედისწერას აჰყვამ და გულ-ხელ-დაკრეფილი დაემორჩილა ღვთის განგებასა ¹⁾.

ასეთი იყო მოლოდინი საქართველოს ერისა; ასე ოცნებობდნენ და ჰფიქრობდნენ მაშინდელი ქარ-

---

¹⁾ ჩვენ განზრახული გვაქვს ისტორიულივე წერილი: საქართველოს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე. ამ წერილში ვეცდებით გამოვარკვიოთ და სავსებით დავასურათოთ არსებობა ორის საპოლიტიკო დასისა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. პირველი დასი, რომელსაც თანაუგრძნობდა უმრავლესობა ერისა, მომხრე იყო რუსეთისა და სცდილობდა საქართველო მისთვის გადაეცა. ამ დასს ჩვენ ვუწოდებთ რუსთა მოტრფიალე დასსა, ანუ რუსოფილებს, ხოლო მეორე დასი — უმცირესობა, წინააღმდეგი იყო რუსეთისა და ამი-

სათვის ვუწოდებთ რუსთა მოძულე დასსა, ანუ რუსოფობებსა.

-207-

თველები, ვიდრე თავიანთი ბედნიერის თვალთ არ დაინახეს კავალენსკისა და კნორრინგის უცნაური მოქმედება, ვიდრე არ იგემეს მოხელეთა წრეს-გადასული და აღვირ-აშვებული საქციელი. მაშინ განცვიფრებას და ელდას სამზღვარი აღარა ჰქონდა, მაგრამ გვიანდა იყო, წამხდარს საქმეს რაღას არგებდა ტყუილ-უბრალოდ თითზედ კბენანი.

უფრო მეტად განცვიფრდნენ და გაოცდნენ ბატონიშვილები, განსაკუთრებით ისინი, ვინც მეფე გიორგი XIII-ს სიკვდილს შემდეგ მოელოდნენ გამეფებას. საქართველოს თავისი ჭირისუფალი უკვე ჰყავდა მეფის გარდაცვალების შემდეგ. ეს ჭირისუფალი იყო ბატონიშვილი დავით, დაჯილდოვებული მამის გარდაცვალების ჟამს გენერალ-ლეიტენანტის ჩინითა და შეწყნარებული ორივე იმპერატორის, პავლესა და ალექსანდრეს მიერ საქართველოს მემკვიდრედ და, მაშასადამე, რომელდა ბატონიშვილს უნდა ჰქონოდა იმედი გამეფებისა? პირმო გიორგი მეცამეტისა დავით მამის გარდაცვალების შემდეგ ხუთს თვეს განაგებდა საქართველოს და მეფედ მხოლოდ იმიტომ არ გამოაცხადა თავისი თავი, რომ პეტერბურგიდან მოელოდა სამეფო რეგალიებსა და სამკაულსა. სოლომონ ლეონიძე და იოანე სარდალი ჰყვედრიდნენ და აჩქარებდნენ ბატონიშვილსა, დროს ნუ ჰკარგავ, ნუ ჰლუპავ ქვეყანასა, იკურ-

თხე გვირგვინიო, მაგრამ ვერა შეასმინეს-რა ²⁾. ამა-

---

²⁾ იხ. მეფე გიორგი XIII-ს ცხოვრება, გვ. 272, 275, 283.

-208-

სობაში ლინიიდან ჩამოვიდა გენერალ-ლეიტენანტი კნორრინგი დატვირთული ინსტრუქციებით და გამოაცხადა ტფილისში მანიფესტი, რომ თანხმად საქართველოს ერის სურვილისა მეფობა ისპობა, ხოლო ქვეყანა სამუდამოდ რუსეთის სკიპტრას უერთდებაო ³⁾.

დედოფალ დარეჯანის ერთგულმა და მის მიერ დიდად მიჩნეულმა ამილახორმა, ცნობილმა ოსეფა ყორღანაშვილმა, შესთხზა სწორედ ქვეყნის დამღუპველი წესი და რიგი შემკვიდრეობისა. ყორღანაშვილი იყო სული და გული ყოველ გვარის საპოლიტიკო და საოჯახო ინტრიგისა მეფე ერეკლესა და დედოფალ დარეჯანის კარის წინაშე. ასეთი უმსგავსი კაცი, როგორც იყო ამილახორი ყორღანაშვილი, მეტს რას გამოიგონებდა, თუ არ უგვანსა, უბედურსა და მახინჯს რასმე. მის მიერ დაწერილ მეფე ერეკლეს ანდერძის ძალით, მეფე გიორგის სიკვდილს შემდეგ, უნდა ემეფნა ბატონიშვილ დავითს კი არა, არამედ იულონს, მერე ვახტანგსა; მას შემდეგ მირიანსა, მერე ალექსანდრესა და ბოლოს ირაკლის უკანასკნელს შვილს ფარნაოზსა. ამათს შემდეგ სამეფო გვირგვინი უნდა გადასულიყო მეფის გიორგის ძეთა ხელში, ესე იგი პირველად უნდა ემეფნა და-

ვითს, შემდეგ იოანეს, ბაგრატს, თეიმურაზს, მიხეილს და სხვათა. მეფე გიორგის შვილები რომ ჩამოირი-

---

³⁾ იხ. Буткова, Материалы... ч. III, стр. 338.

-209-

გებდნენ ტახტსა, მეფობა უნდა დამკვიდრებოდა იულონის შვილებსა და მერე ვახტანგის შვილსა. ერთის სიტყვით, ამ საკვირველის სამემკვიდრეო წესისა და რიგის წყალობით საქართველოში ისეთი ბატონიშვილი არ უნდა დარჩენილიყო, რომ სამეფო გვირგვინი ცოტას ხნობით მაინც იმასაც არა ჰრგებოდა და ისიც არ დამტკბარიყო იმ სანეტარო აზრით, რომ ერთხელაც იქნება, მეც დავიმშვენებ თავს სამეფო გვირგვინის დადგმითაო ⁴⁾. ოსეფა ყორღანაშვილის მიერ მოგონილი წესი და რიგი საქართველოს ტახტზე მეფეთა ასვლისა სწორედ შესაფერი და ზედ გამოჭრილი კანონი იყო იმ უბედურ, უკუღმართ და შავ-ბნელ დროსთვის, როდესაც საქართველო, თითქოს დიდის ხნის ციებ-ცხელებით მიმტკნარებული, ნელ-ნელა ჰლევდა თვისის საპოლიტიკო არსებობის უკანასკნელ დღეებსა. მეფე ერეკლეს ანდერძის მიხედვით, იულონი უნდა გამეფებულიყო, იმედიცა ჰქონდა იულონს, რომ იმეფებდა; ქართლში კიდევ აღვიარეს მეფედ, მაგრამ მის ოცნებას მალე მოეღო ბოლო. მოსვლისათანავე რუსის უმაღლესმა მოხელეებმა საქვეყნოდ გამოაცხადეს,

---

4) იხ. მეფე გიორგის XIII-ს ცხოვრება გვ. 274. კანონიერი გრძნობა მორჩილებისა იმდენად მისუსტდა ამ დროს და მეფობის სურვილი ისე ძლიერი იყო, რომ თვით დარეჯანმა მოინდომა მეფობა ეკატერინე დიდის წახედვითა. ბატონიშვილი ფარნაოზი ბოლოს, როცა თურმე მოიგონებდა ამ უბედურ დროს ხუმრობით იტყოდა ხოლმე: ერთხელაც არის ხომ უნდა მემეფნა და ამიტომ ჩემი წილი მეფობა მაშინვე სიჭაბუკეში მინდოდაო.

-210-

რომ სამეფო ტახტი არ ეკუთვნის არც იულონს, არც დავითსა და არც არავის სხვასაო; რომ სამეფო გვარეულობის წევრნი რუსეთს უნდა წავიდნენ და ეახლონ დიდებულ და მოწყალე იმპერატორსა, რომელნიც სამუდამოდ და საბოლოოდ გადასწყვეტავს მათს ბედსაო. ჩვენ, მოხელეთ, არაფერი გვეკითხება და არც ვიცით, როგორ ინებებს, ან როგორ გადასწყვეტავს იმპერატორი ბატონისშვილებისა და ბატონის ასულთა ბედ-იღბალსაო. ვიდრე თ. პავლე დიმიტრის-ძე ციციშვილი დაინიშნებოდა საქართველოს მთავარ-მართებელად, ბატონიშვილები ურჩობდნენ და საქართველოდან ფეხს არ იცვლიდნენ მაგრამ, შემოსდგა თუ არა თ. ციციშვილმა ფეხი ტფილისსა, მაშინათვე ამ საქმელო საქმეს შეუდგა და მალე კიდეც დააბოლოვა. მთავარ-მართებელი ერთს ზრდილობიანსა და თავაზიანს წერილს მისწერდა ნიშანში ამოღებულ ბატონიშვილსა, მელასავით თავს მოიმკვდანურებდა, თქვენნი ერთგული და კეთილისმყოფი ვარო; ხანდახან იმასაც არ ივიწყებდა, რომ ქართველი ვარ და ნათესავად

მოგზვდებო და ურჩევდა, მალე ეახელი იმპერატორ
ალექსანდრე პირველსა და უარის თქმით ნუ აწყე-
ნინებ ღვთაების მზგავსს ხელმწიფესაო. უკეთუ უარი
მოუვიდოდა, მსწრაფლ შეიცვლებოდა ესე ყოველივე
და ზდილობიანისა და თავაზიანის კილოს მაგიერ,
მოჰყვებოდა ცეცხლის ფრქვევას და განრისხებული
საყვედურით ახრჩობდა უარის-მთქმელსა: აი თქვე

-211-

უმაღურებო და უკეთურებო, მე თქვენთვის ვზრუნავ
და თქვენ კი თქვენის თავის სიკეთე არ გეყურებათო.
რადგან თავადი პავლე ცარიელს განრისხებას არა
სჯერდებოდა, მაშინათვე რომელსამე გენერალს უბრ-
ძანებდა, ჯარი წაიყვანე და ესა და ეს ბატონიშვილი
ძალით გაისტუმრე რუსეთსაო. ზემოდ უკვე მოვიხსე-
ნით, რა სასტიკად და უდიერად მოეპყრა თ. ციცი-
შვილი თვით ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს გენერალ-
ლეიტენანტს დავითს და, რაღა თქმა უნდა, დანა-
რჩენ ბატონიშვილებს ბევრს ხვეწნასა და მუდარას
არ დაუწყებდა, თუ რომელიმე მათგანი უარს განა-
ცხადებდა, არა მსურს, რუსეთს არ წავალო.

ტახტისა და მეფობის მაძიებელმა ბატონიშვილ-
მა იულონმა და მისმა ძმამ ფარნაოზმა კარგად
იცოდნენ ასეთი სასტიკი ხასიათი მთავარ-მართებ-
ლისა და ამისათვის აგრე ადვილად არ იძროდნენ
იმერეთიდან და არ ეტანებოდნენ ქართლსა. მეფე
სოლომონთან შეხიზნული ბატონიშვილები გულის
ჩქროლვითა და გაფაციცებით ადევენებდნენ თვალ-

ყურს ქართლის ამბებსა და თ. ციციშვილის მოქმედებას.

იქიდან მიღებულ ამბების მიხედვით იქცეოდნენ ემი-
გრანტი ბატონიშვილები, განუწყვეტლივ ბჭობდნენ,
თუ როგორ და რანაირად გაემეცებინათ ერთმორ-
წმუნე მართლმადიდებელი რუსები. წინად უკვე მო-
ხსენებულ ჩიმის მეზატონე დუდარუკო ახმეტას გარ-

-212-

და, ⁵⁾ ბატონიშვილებს საკმაოდა ჰყავდათ გაფანტული
ქართლ-კახეთს აგენტები, რომელნიც დაწვრილებით
ატყობინებდნენ ყველაფერს, რაც საინტერესო და
მათთვის გამოსადეგი რამ იყო ან ქართლსა, ან კა-
ხეთსა. თავადი სოლომონ ამირეჯიბი, აზნაური“ თეო-
დოსე ხირსელი (იგივე მოლოზანაშვილი), გიორგი
ქარუმბე, გლახა აბელოვი და რუისელი გიორგი
სააკაძე, სომეხი ყორღანაშვილი ⁶⁾ და ლეკი გალეზა
განოვი თავს არა ჰზოგავდნენ და ბატონიშვილების
ბარათებითა ჰფენდნენ მთელ აღმოსავლეთ საქარ-
თველოსა. კუთხე აღარ დარჩენიათ ამ გაუტეხელ და
თავთავისი ბატონების ერთგულ ყმათა და ვაჟკაცთა,
რომ გარდახვეწილის ბატონიშვილების ამბავი არ მიე-
წვდინათ. არა ნაკლებ ერთგული ალექსანდრე ირაკ-
ლის-ძის მხლებელი სოლომონ შანშიევი უხვად ავრ-

---

⁵⁾ თ. ციციშვილმა რომ შეიტყო დუდარუკოს ყოფნა ქუთაისს,
გაბრიელ ყაზბეგს მისწერა: ყური მოვკერი, ვითომ დუდარუკო ოსი
კახიძეთი ბატონიშვილებთან ყოფილა და განუზრახავს ბატონიშვი-
ლები გააპაროს დაღესტანს დიგორისა და ჩიმის გზით: ნამდვილად
შეიტყე, ნუ თუ დუდარუკომ გაჰბედა ასეთი შეუწყნარებელი საქციე-

ლი: ან როგორ გვეკადრება, რომ ესეთი სითამამე დუდარუკოსი და-
უსჯელი დარჩეს, განსაკუთრებით არ ეკადრება თქვენს კეთილშობი-
ლებასაო, ირონიის კილოთი ათავებს წერილს მთავარ-მართველი.

იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 128.

6) ერთი უცნაური თვისება აქვს აქტებში მოქცეულ დოკუ-
მენტებს: როცა კი სომხებზეა ლაპარაკი, მომეტებულ ნაწილად მათი
სასალი არ არის მოხსენებული, აი როგორც ამ შემთხვევაში. აზნაურ
ყორდანანთ გვარი ძალიან გამრავლებული იყო საქართველოში და
არ ვიცით, სახელად რა ერქვა აქ მოხსენებულ ბატონიშვილების ერთ-
გულ მოსამსახურეს.

-213-

ცელებდა მხნე და დაუდგრომელ ბატონიშვილ ალექ-
სანდრეს ბარათებს და ყაენის ფირმანებსა მთელს სა-
ქართველოში. მარტო მათში თ. ტეტია თარხნი-
შვილის ყმამ, კავთის-ხეველმა გლეხმა დედანაშვილმა,
ოცი ბარათი დაარიგა ალექსანდრესი, სოლომონ
შანშიევისაგან მოტანილი, ზემო-ქართლსა: სათარ-
ხნოსა, საციციანოსა, სამაჩაბლოსა, სააბაშიოსა და
საამერიჯიბოსა 7). სოლომონ შანშიევი და იმერეთს
შეხიზნულ ბატონიშვილების აგენტები ერთი-ერთმა-
ნეთს ჰხვდებოდნენ გზაში, უზიარებდნენ შეკრებილ
ცნობებს და ამგვარად მათ ბატონებს საშუალება
ჰქონდათ, — სცოდნოდათ ერთიერთმანეთის ფიქრი და
განზრახვა.

1804 წელს, გაზაფხულის პირზე, აგენტებმა ბა-
ტონიშვილებს შეატყობინეს, ასეთ შერჩეულ დროს
კვლავ ვედარ ვიპოვით, სწორედ ბედი ხელს გვიწყობს
სამშობლოს განსათავისუფლებლად, რადგან სრუ-

ლიად მთიულეთი აჯანყდა და იარაღი აისხა, ქართლ-კახეთის ერთგული თავადაზნაურობა მხოლოდ თქვენს მობრძანებას ელის, რომ ხმაღს ხელი გაიკრას და მტერთან ბრძოლაში სისხლი თვისი დასთხიოსო. დახანება აღარას ეგვანებოდა და ამისათვის ბატონიშვილებმა 3 თიბათვეს დასტოვეს სტუმართმოყვარე მეფე იმერეთისა სოლომონი და გამოემგზავრნენ ლიხის მთისაკენ სამშობლოს განსათავის-

---

7) იხ. Акты, т. II, გვ. 129-131.

-214-

უფლებლად და დაკარგულ სამეფო ტახტის აღსადგენად. მაგრამ ვიდრე ბატონიშვილები მახვილს მიჰმართავდნენ, ერთხელ კიდევაც სცადეს, ეგებ მთავართებელს შევასმინოთ რამე და უსისხლოდ შეიძლებოდეს მეფობის აღდგენაო. იულონი მაინც დარწმუნებული იყო, რომ სიმართლემ და ჭეშმარიტებამ ვერ მიაღწია უმაღლესს კარსა, ბოროტმა მოხელეებმა პირადის ანგარიშით შეჰკრეს გზა და ამის გამო სიმართლე ვერ გაუგია იმპერატორ ალექსანდრესაო, თორემ ასეთს უსამართლობას არ მოიქმედებდა იმპერატორი და არ ინებებდა, რომ ერთ უძველესთაგანსა და საქრისტიანო ჭეშმარიტებით და ნათელით გაბრწყინვალეულს სამეფოს ასე მოულოდნელად და უმიზეზოდ დღე დაჰხნელებოდა. ასეთი იჭვი და ფიქრი ბატონიშვილმა იულონმა ცხადად გამოსთქვა ერთს თავის წერილში, რომელიც ქარ-

თულადაცაა დაბეჭდილი აქტებში ⁸⁾).

„საფუძველი უბედურებისა ჩვენისა აღშენებულ იქმნა ამას ზედა, — სწერს ბატონიშვილი იულონი მთავარ-მართველს თ. ციციშვილს: — რომელ ჭეშმა-რიტება ჩვენი და ყოვლისა საქართველოსა აზრი შეერთებული ვერ მიწევნილ იქმნა უმაღლესისა კარისადმი“.

აქ იულონი ავად იხსენიებს კავკასიის ლინიის

---

⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II. გვ. 124-126 წერილი მეტის-მეტად მძიმე ენითაა დაწერილი, სავსეა რიტორიულის ფორმებით. წერილი ფრიად საყურადღებოა და ამისათვის ტექსტში შემოკლებით მოგვყავს მისი შინაარსი.

-215-

ინსპექტორს კარლ თეოდორეს-ძეს კნორრინგს და აბრალეებს, რომ ჩვენ ელჩებს არ უშვებდა პეტერ-ბურგსა და ამისათვის იმპერატორმა ვერ გაიგო ჭეშმარიტება, რომ საქართველოს ერს არა სურს მეფობის მოსპობაო; თვით ხელმწიფე იმპერატორი არ დაჰზოგეს, სწუხს იულონი, შეაცდინეს, და იძულებულ ჰყვეს ეთქვა უმაღლეს მინიფსტრში ესეთი შეუფერებელი და შეუსაბამო სიტყვები, ვითომც საქართველო შეიერთა რუსეთმა იმპერიის გავრცელებისათვისა და სარგებლობისათვის კი არა, არამედ იმიტომ, რომ თვით საქართველოს ერი ღაღადებით თხოულობდა მეფობის მოსპობასა, რადგან ტახტის მემკვიდრეთა შორის სუფევდა დიდი განხეთქილებაო. არც ერთი და არც მეორე მართალი არ არის და

ქეშმარიტებასაა მოკლებული, ამბობს ბატონიშვილი იულონი. ეს მტკნარი სიცრუე მოხელეებისა და საქართველოს მტრების მოჭორებულია. საქართველოს არასოდეს არ მიუმართნია დადავით უმაღლესის ტახტისათვის, მოსკეთ მეფობა. არც ისაა მართალი, რომ მემკვიდრეთა შორის ატეხილმა შფოთმა და შულმა აიძულა იმპერატორი დაემხო და გაეუქმებინა ძველადგანვე გაბრწყინებული ქრისტიანობით სამეფო, რადგან შულსა და შფოთს ალაგი არა ჰქონდა. წერილები მაქვს, ბოძებული მეფეთა ერეკლესა და გიორგისაგან, აგრეთვე „ცარევიჩი“ დავითისაგან და დანარჩენის ჩემის ძმებისაგან, რომ მეფედ მე უნდა ვიყოვო, ამბობს იულონი. გამოიძიეთ

-216-

ყველა აქ მოხსენებული, ვითარცა თვალმან ხელმწიფისამან და მაშინ დარწმუნდებით, მართალს მოგახსენებთ თუ არაო.

წერილის ბოლოს ბატონიშვილი იულონი წარმოსთქვამს ფრიად საყურადღებო და საგულისხმიერო სიტყვებსა. „სახელმწიფო სჯული (государственное право) ვალდებულია დაიცვას შეურყევლად სამეფო სახელი. სამეფო ჩვენი, აღყვავებული დროსა დიდისა იუსტინიანესა, ვიდრე აქამომდე, უკეთუ დაიცვა სამართალთა ტირანთა სპარსთა ხელმწიფეთამან, უმეტესად უნდა ვიქონიოთ სასოება და იმედი, რომ დაცულ იქნება უქრისტიანესის ხელმწიფის მიერ" ⁹). ამას შემდეგ იულონი აღნიშნავს იმ პირობათა, რა პირობითაც

ბატონიშვილი მზადაა იკისროს რუსეთის მფარვე-
ლობა. ეს პირობანი მეტის-მეტად მარტივია და მცი-
რედ განსხვავდებიან იმ პირობათაგან, რომელნიც
მოხსენებულნი იყვნენ, როგორც მეფე ერეკლეს და
ეკატერინე დიდის მიერ დადებულ ტრაქტატში, აგრედ-
ვე მეფე გიორგი XIII-ის და იმპერატორ პავლეს
მიერ შეწყნარებულ ტრაქტატში¹⁰). აი სიტყვა სიტ-
ყვით ეს ადვილად ასატანი და შესასრულებელი პი-

---

⁹) იხ. Акты, т. II, გვ. 124-125.

¹⁰) იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება პ. იოსელიანისა, გვ.
114-137. აქვეა მოყვანილი ამ ტრაქტატის განმარტებითი მუხლნი,
ანუ ნოტანი, რიცხვით ოცი, დაწერილი ელეაზარ ფალავანდისში-
ლის მიერ, რომლის შესახებ გენერალ ერმოლოვს უთქვამს „Его
портретъ надо посадить въ золотую раму. Онъ былъ чело-
вѣкъ рѣдкихъ достоинствъ“.

-217-

რობა: „ყოველი მადანნი საქართველოსნი იყვნენ
ხელსა ქვეშე უმაღლესისა კარისა, ხოლო მეფობა
საქართველოსა ეგოს შეუძვრელად და თვით მეფე
უკანასკნელ წვეთამდე სისხლითა ფიცით შეკრული,
ყოველისა კმაყოფითა მსახურებდეს მხედრობასა რუ-
სეთისასა“¹¹).

განზრახ მოვიყვანეთ ასე ვრცლად ბატონიშვილ
იულონის წერილის შინაარსი. ამ ისტორიულ დოკუმ-
ენტთან ცხადადა და გარკვევითა სჩანს, რომ სრუ-
ლიად შემცდარია ის, არ ვიცით, რა საბუთის ძა-
ლით, გავრცელებული აზრი, ვითომ საქართველო

ნება-ყოფლობით შეუერთდა რუსეთსა, თვის სურვილით აიღო ხელი თვისის თავის მზრუნველობაზე და თვისი მოვლა-პატრონობა რუსეთს ჩააბარა. მართალია, მიწერ-მოწერა დიდი იყო ამ საგნის შესახებ, ელჩები მრავლად იგზავნებოდნენ აქედანაც და იქიდანაც, ნოტები და პირობანი საკმარისი დაიწერა, ტრაქტატებიც ბლომად დაიდო, მაგრამ არსაიდან არა სჩანს, რომ ან ირაკლის, ან გიორგი XIII-ეს უარი ეთქვათ მეფობაზე. საქართველოს უკანასკნელნი მეფენი თავიანთ წინაპრებზე¹²⁾ მფარველობასა

---

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვს 125.

¹²⁾ აქ მხოლოდ გაკვრით შევხებით ამ საგანს, იმდენად, რამდენადაც საჭიროა ჩვენის მოთხრობისათვის. თავის დროზე ამ ფრიად მძიმე და საყურადღებო საგანს, ვეცდებით, ცალკე წერილები ვუძღვნათ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საქართველოს მეფეთა მიერ რუსხელმწიფეთაგან მფარველობის, ანუ პროტექტორატის თხოვნა, არ ახალია, ძველია, მეთექვსმეტე საუკუნიდან მოყოლებული ვგონებთ,

-218-

თხოვლობდნენ, ანუ როგორც დიპლომატები ამბობენ, პროტექტორატს. რადგან დიდათ გაუჭირდათ მეფეთ შეეკავებინათ კარს მომდგარი და ასეული გარეშე მტერი, იფიქრეს, მტრის ასალაგმავად, სარწმუნოებისა და ენის დასაცველად სრულიად საკმარისი მფარველობა დიდი რუსეთისა. ამისათვის მფარველობა ითხოვეს და კიდევ აისრულეს სურვილი. მეფობის მოსპობას არავინ მოელოდა, რაკი საქმე

ასე იყო დაყენებული, და მიწის მგელივით საიდან გაჩნდა ეს საკვირველი ამბავი კნორრინგის შემოსვლის დროს საქართველოში, არავინ იცოდა.

მკითხველი ადვილად მიხვდება, რა გუნებაზე დააყენებდა მთავარ-მართველს ასე თამამად და გაბედვით დაწერილი წერილი ბატონიშვილის იულონისა. თ. ჰავლე დიმიტრის ძეს ცეცხლს უკიდებდა ყოველივე მცირედი გახსენებაც-კი საქართველოს რაიმე უფლებათა შესახებ. მთავარ-მართველი თავს იმაგრებდა, რადგან იმედს არა ჰკარგავდა, ეგები იულონი დავიყოლიო, კავკასიონის ქედს გადავაცილო და მერე, რამდენიც უნდა, იმდენი სწეროს საყვედურითა და წყრომით სავსე წერილებიო. ამისათვის მთავარ-მართველი წერილსა სწერს იულონის მეუღლეს, რომელიც აგრედვე სთხოვდა თ. ციციშვილ-

---

წელიწადი არ გასულა, რომ ამ საგნის შესახებ ლაპარაკი არ ყოფილიყოს ან აქ, ან მოსკოვსა და შემდეგ პეტერბურგსა. როცა ჰკითხულობ მრავალ-კაბადოვან წიგნს: Переписка Грузинскихъ царей Съ Російскими Государями, სწორედ ეს აზრი მოგდის, რომ საქართველოს მეფენი, თითო-ოროლას გარდა, თითქო სხვა საქმე აღარა ჰქონდათ-რა, მარტო ამ პროტექტორატისათვისა ჰზრუნავდნენ.

-219-

სა, გეიშუამდგომლე ხელმწიფე იმპერატორთან, სამეფო აღადგინოს და მეფედ ჩემი ქმარი შეიწყნაროსო, — თქვენის სურვილის აღსრულება არ ძალმიძს და ესეც რომ არ იყოს, როგორ გავზედამ ამისთანა საქმე ვიკისრო. თუ გსურთ, თქვენი სურვილი შეატყობინოთ

ხელმწიფე იმპერატორსა, სხვა გზა არ არის მეტი, რომ ურჩიოთ თქვენს მეუღლეს, თვითონ ეახლოს მშვიდის, წყნარის და ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის კარსა და პირად მოახსენოს თვისი თხოვნაო. ოღონდ კი ეს ასე მომხდარიყო და თითქმის ემუდარებოდა მთავარ-მართებელი ბატონის ასულს, განშორდით საქართველოსაო. მუხლ-მოდრეკილი ვეამბორები თქვენის უგანათლებულებობის ხელსაო, სწერს თ. ციციშვილი, ურჩიეთ იულონს, შეისმინოს რჩევა მისის ერთგულის მეგობრისა, დასტოვოს საქართველო და წავიდეს რუსეთად, სადაც მოელის ყოველივე სიკეთე და ბედნიერება ¹³).

ასე იცოდა მოღობა და მოტკობა, როცა საჭიროება მოითხოვდა, ამ მკაცრმა, შეუდრეკელის ხასიათის პატრონმა და მუდამ წარბშეკრულმა ადამიანმა!

თუ მართალია, რომ ტკბილად მოუბარი ენა გველს ხვრელიდან აღმოიყვანსო, მაშ როგორ გაუძლებდა ჩჩვილის გულის პატრონი ბატონის ასული სალომე, მეუღლე იულონისა, მთავარ-მართებლის

---

¹³) იხ. Акты, т. II, გვ. 126.

ასეთ მოწოდებას. ხუმრობა საქმე არ იყო: თვით თ. ციციშვილი, მთავარ-მართებელი საქართველოსი, რომელმაც თავზარი დასცა ყიზილბაშთა და რომლის სახელი, როგორც უძლეველის მხედართ-მთავრისა, შორს

აღმოსავლეთს ნელ-ნელა ეფინებოდა, მუხლ-მოდრე-
კილი ევედრებოდა, ეხვეწებოდა, მზად იყო მოწიწებით
ხელები გადაეკოცნა და როგორ შეეკავა იულონის მე-
უღლეს თავი და არ დაჰმორჩილებოდა მთხოვნელის
სურვილს ¹⁴). ვერც ერთი მაშინდელი ქართველი ქალი,

---

¹⁴) რუსეთის საისტორიო მეცნიერებას ჯერ ფასი არ დაუდვია,
რა კაცი იყო რუსეთისთვის თ. ციციშვილი. ამ საკვირველ კაცს
ჯერ საკუთარი ისტორიკოსი არა ჰყავს; მხოლოდ პოეტებმა იგრძნეს
მისი დიდი მნიშვნელობა და მშვენიერის ლექსებითაც შეამკეს პავლე
დიმიტრის ძე. აი, როგორ იხსენიებს თ. ციციშვილს, პატრიოტუ-
ლის გრძნობით აღფრთოვანებული, რუსეთის დიდებული პოეტი ა.
პუშკინი:

Я воспою тотъ славный часъ,
Когда, почуя бой кровавый,
На негодующій Кавказъ
Поднялся нашъ орелъ двуглавый;
Когда на Терокъ сѣдомъ
Впервые грянулъ битвы громъ,
И грохотъ русскихъ барабановъ,
И въ сѣчѣ, съ дерзостнымъ челомъ,
Явился пылкій Циціановъ.

ან კიდევ დომანტოვი:

Помянемъ храбрыхъ ветерановъ,
Вождей Кавказа боевыхъ,
Тебя, безстрашный Циціановъ,
Погибшій отъ враговъ своихъ...

ამ მოკლე ლექსების ნაწყვეტები ვ. პოტოს აქვს მოყვანილი
ეპიგრაფად თავის მართლა მშვენივრად და ხელოვნურად დაწერილ

წერილის შესახებ თ. ციციშვილისა. იხ. Кавказская война... т. I.
в. 3. გვ. 337.

-221 -

რაც უნდა ამპარტავანი და მამულის მოყვარე ყოფილიყო, გულგრილად ვერ დაჰხვდებოდა ასეთს ცხარესა და გულწრფელ მოწოდებას, როგორც მიჰმართა ბატონის რძალს სალომეს თ. ციციშვილმა. აკი ამიტომაც სალომე, მოხიბლული მთავარ-მართებლის ჯენტლმენობით და გაამაყებული, რომ ასეთმა დიდებულმა კაცმა ყურადღება მომაქციაო, გულწრფელად შეუდგა თ. ციციშვილის თხოვნის აღსრულებას და, ეტყობა, მოსვენებას აღარ აძლევდა ქმარსა და მაზლსა, დავმორჩილდეთ მთავარ-მართებლის სურვილს და წავიდეთ რუსეთსაო.

სალომეს დაჟინებული ჩაცემა იყო მიზეზი, თუ სხვა რამ გარემოება, ჩვენ არ ვიცით, და არცაა მაინცა და მაინც დიდად საჭირო დანამდვილებით ვიცოდეთ, რამ აიძულა ბატონიშვილები მიეწერათ მთავარ-მართებლისთვის ისეთი წერილი, რომლის კილომაც ცეცხლი მოუკიდა ამ კაცს, ასე რომ თ. ციციშვილი ძლივს-და იმაგრებდა თავსა და კინაღამ დაჰკარგა კეთილ-გონიერება. ბატონიშვილები სწერდნენ: ვსთქვათ, დაგიჯერეთ და წავედით რუსეთსა, რა გარანტია გვიჭირამს ხელში, რომ იქ, უცხო ქვეყანაში, ჩვენს სიცოცხლეს შიში არა მოეღოს-რა, სადაა ბრძანება, ხელმოწერილი თვით იმპერატორის მიერ, რომლის ძალით უშიშრად შეგვეძლოს მისვლა

პეტერბურგსა? ჩვენმა ძმებმა ვახტანგმა და დავითმა თავი შესწირეს მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობის სამსახურსა და განა რა სამაგიერო ჯილ-

-222-

დო და სასყიდელი მიიღეს? გარდაჭედილი კიდობანიო, ირონიულის კილოთი ამბობენ ბატონიშვილები და სადიდებულად გვარისა თვისისა პატივისცემა დამნაშავეისა მუჟიკისა ¹⁵).

ამ წერილის მიღებამდე მთავარმართებელი ტკბილად ესაუბრებოდა ბატონიშვილებს და ცდილობდა, როგორმე დაეჯერებინა, რომ წასვლა სჯობს წაუსვლელობას. გეთანხმებითო, სწერს ერთს თავისს წერილში თ. ციციშვილი, რომ „ჭემმარიტებამ“ ვერ მიაღწია უმაღლეს კარამდე, გარნა ან ეხლა რანაირად მიაღწევს, თუ თქვენ თვითონ არ იახლებით იმპერატორსა და ყველაფერს არ მოახსენებთ. მერე უნდა იცოდეთ, ვინაა ალექსანდრე პირველი! უბრალო არსება კი არაა, თვით ღვთაებრივი ჭემმარიტებაა, ადამიანის სახით მოარული. მთელი ევროპა შეჰყურებს იმპერატორ ალექსანდრეს, როგორც ღვთაებას, მრავალი მილიონი რუსთა მკვიდრთა სასოებით და მოწიწებით უმზერს და შეჰხარის თავის მბძანებელს და განა უნდა ყოყმობდეთ მიჰმართოთ

---

¹⁵) იხ. Акты, т. I, გვ. 199 და т. II, გვ. 127. როგორც უკვე

ზემოდ იყო მოხსენებული, თ. ციციშვილმა დიდის უპატიურობით განდევნა საქართველოდან დავით და ვახტანგ. აი ამ უღირსს საქციელს უსაყვედურებენ იულონი და ფარნაოზი მთავარ-მართებელს. წერილში

მოხსენებული „გარდაჭედილი კიდობანი“, ალბად თავ-გადახურული ეტლია, რომლითაც დავითი და ვახტანგი გაემგზავრნენ კავკავისაკენ. ბატონიშვილი ფარნაოზი 15 წლით იყო უნცროსი იულონზე. მთიულეთში მღელვარების დროს ფარნაოზი ესე 30 წლის ვაჟკაცი იყო, ხოლო იულონი 45. მეუღლე უკანასკნელისა სალომე იყო ასული თ. რევაზ ამილახვრისა.

-223-

ამისთანა იმპერატორსა თქვენის საჩივართა, ან თხოვნით? მართალია, დარწმუნებული ვარ, რომ ყოველი თქვენი კანონიერი თხოვნა მოწყალებით იქნება მოსმენილი და შესრულებული, მაგრამ ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ, როგორც ერთგული ქვეშევრდომი ჩემის ღვთაებას მიმზგავსებულ იმპერატორისა, ვერა ვბედავ წინდაწინვე გადაჭრით ვსთქვა, როგორ, რანაირად ასრულდება თქვენი სურვილი, ან რა გზას გიჩვენებთ თქვენდამი სამოწყალოდ გამოწვდენილი ხელი იმპერატორის ალექსანდრე პირველისა ¹⁶).

ორი წერილი კიდევ მისწერა მთავარ-მართველმა ბატონიშვილებს იმერეთსა, მაგრამ ვერ იქნა, ვერ დაიყოლია ბატონიშვილები, ვერ დააჯერა ვერც იულონი და ვერც ფარნაოზი წასულიყვნენ რუსეთსა. თ. ციციშვილი ეფიცებოდა ხატსა და ჯვარსა, რომ პეტერბურგს ისე მიგიღებენ, როგორც შეეფერება თქვენს ჩამომავლობასა და ღირსებასა; მაინცა და მაინც, თუ ჩემი არა გჯერათ, გაგზავნეთ სანდო და ერთგული კაცი კავკავსა და მოზდოკსა, რომ შეჰკრიბოს იქ ცნობა, როგორ დახვდნენ და მიეგებნენ მოხელენი ბატონიშვილებს დავითს და ვახტანგსა. ღმერ-

თმა ნუ მომცეს სიკეთე, ნურც სააქაოს და ნურც
საიქაოს, თუ გულში ღალატი მქონდეს და გულწრფე-
ლად არ ვიყვე დარმწმუნებული, რომ იმპერატორი-

---

¹⁶⁾ იხი ჭას.თ, T. II, გვი 127.

-224-

საგან შესაფერ წყალობას მიიღებთო ¹⁷⁾ და სხვა,
მაგრამ არ იქნა. მთავარ-მართველმა ვერ მოაღბო
გული იულონისა და ფარნაოზისა და ვერ დააწერინა
პირჯვარი. მშვიდობიან და წყნარ ცხოვრებას ნევის
ნაპირებად იულონმა და ფარნაოზმა არჩიეს მღელ-
ვარებითა და მოუსვენრობით სავსე ცხოვრება თა-
ვიანთ სამშობლში. იქ შორს, უცხო ქვეყანას, ფუფუ-
ნებას ამჯობინეს აქ წოწიალი დღე და ღამ მთასა
და კლდესა, ავდარს და პაპანაქებაში. ჩრდილოეთის
პალმირას სიმდიდრემ თვალი ვერ აუბჭყვრიალა სა-
მეფო ტახტის მაძიებელთ და ამისათვის აქ, საქართვე-
ლოში, სიკვდილი ირჩიეს და მისი დატოვება და სა-
მუდამოდ გამოთხოვება კი ამ პატარა, მაგრამ ტურფა
ქვეყნისა ვერ იკისრეს. ან კი განა ეგრე ადვილია ჩი-
ტმა თვისი ბაღდადი ნებაყოფლობით დასტოვოს?!
არა გვგონია. ადვილად ის თუ მოშორდება ამ ტურ-
ფა მხარეს, ვინც სრულიად მოკლებულია პატრიოტულ
და ესტეტიურ გრძნობასა. დარდით და მწუხარებით გვე-
მული დედოფალი მარიამი, სულ-შეხუთული ტყვეო-
ბით ბელგოროდს, ასე იხსენიებს საქართველოს:
„დღეიდან ვსწყევლი და ვგმობ წარსულ კეთილდღეო-

ბას; სხეული ჩემო ნაზად და ფუფუნებაში აღზრდილიო,
უწყალოდ არის დაკოდილი და გვემული წყეულის,
შეჩვენებულის კაცისაგან და ნათრევი უპატიურად;

---

17) დაპირება მთავარ-მართველისა შემდეგ განსრულდა. დედოფლებმა, ბატონიშვილებმა და ბატონის ასულთ ყველამ მიიღეს პენსიები, მამულები და ყმები რუსეთში.

-225-

წამგლიჯეს საკუთარი საუფლისწულო, თუმცა მცირე სივრცით, მაგრამ შემკობილი საუკეთესო და კამკამა წყარო-მდინარეთი, წმინდა ჰაერითა და უხვი მოსავლითა“¹⁸).

რაკი ვერ დასძლია კერპობა ბატონიშვილებისა, მთავარ მართველს მიუსუსტდა კეთილგონიერება და ამისათვის მიჰმართა ჩვეულებრივს სასტიკსა, გოროზსა, მბძანებლობითსა, ამაყს და ირონიულს კილოს, იმ კილოს, რომელიც ელეთ-მელეთსა ჰგვრიდა საცოდავ ხანებსა, სხვა-და-სხვა მირზა-ბეგებსა, ჩვენს თავადიშვილებსა და თვით ბატონიშვილებსაც კი. გვიკვირს, როგორ ჰბედავდა მთავარ-მართველი ასეთს კადნიერებას! რაც უნდა ყოფილიყო, მაინც უბრალო მხედართ-მთავარი იყო, უბრალო გენერალი, მართალია, ნიჭიერი და ძლიერის ხასიათის პატრონი, მაგრამ მაინც უბრალო გენერალი და სხვა არაფერი. ბატონიშვილ იულონთან მიწერილ ერთს ბარათში ასეთ ლექსაც კი ჰხმარობს მთავარმართველი: „Не входя въ надмѣнность слога того посьма и непривичныхъ суждений,

ко мнеѣ относящихся, როცა თვით უმოწყალესი ჩემი ხელმწიფე პატივისცემით მეკიდებაო..." და სხვა ¹⁹⁾.
დიად, გიკვირს ასეთი საქციელი მთავარ-მართებლისა, მაგრამ, თუ ადამიანი ღრმად ჩაუკვირდება ამ სამწუხარო გარემობას, დარწმუნდება, რომ აქ საკვირველი არა არის-რა. ყოველ ჟამსა და დროს ასე ყო-

---

¹⁸⁾ იხ. Д-на Закавк. გვ. 499.

¹⁹⁾ ibid. გვ. 127.

-226-

ფილა, რომ ვისაც ძალა და ღონე ხელში სჭერია, ის გათამამებულა და ისე უმოქმედნია, როგორც მისი ბუნება ან ანგარიში მოითხოვდა. ამისთანა დროს ხელის შემშლელი და ძალ-მომრეობის დამთრგუნაეი აღარსადაა, ყველა ქედს იხრის ძლიერებისა წინაშე და მაშ ვილა მოჰკითხავს გათამამებულ ვაჟკაცსა, ასე რად იქცევი და არა ისეო.

იმერეთს ჯდომა გულ-ხელ დაკრეფითა და იქიდან, თუ გინდა ცხარეს კილოთი დაწერილ ბარათების გზავნა, რასაკვირველია, არაფერს ეგვანებოდა და ამისათვის ბატონიშვილებმა გადასწყვიტეს 1804 წელსა, გაზაფხულის პირზე, შევიდეთ ქართლში, მფარველობა გაუწიოთ აჯანყების აფრიალებულ დროს და სისხლი დავსთხოთ რუსთა საწინააღმდეგო ბრძოლაშიო. უკეთეს დროს, რა თქმა უნდა, ბატონიშვილები ვეღარ იშოვნიდნენ, ახსენეს ღმერთი და გამოსწიეს ქართლის სამზღვრებისკენ. იულონმა და

ფარნაოზმა ყველას, ვისაც კი ხმა და რიხი ჰქონდა ქართლკახეთსა, ბარათები დაუგზავნეს და უთვლიდნენ, მოიგონეთ წარსული სამსახური ჩვენთა მამა-პაპათა სამშობლოსადმი, რა ერთგულებითა და ერთსულობით ემსახურებოდნენ და რა თავგანწირულებით იცავდნენ ქვეყანას მტერთა აოხრებისაგან. გაითვალისწინეთ აგრედვე ისიცა, რა მოგელით თქვენ და თქვენს შვილებსა უცხო ტომის ხელში, რა სიკეთე დაგვეყრებათ სხვის ბატონობითა. იულონისა და ფარნაოზის მანიფესტები, ანუ მოწოდებანი, სასურ-

-227-

ველად ვერ მოქმედებდნენ, განსაკუთრებით ქართლში.

იმ დროინდელ ქართლის კეთილშობილი წოდება, თითქო ჯანყსა და ბურუსში გაეხეიას, გზას ვეღარ იგნებდა და ამის გამო ყოყმანსა და ზოზინში ატარებდა დროსა. მათი მდგომარეობა უფრო დამბლად ჩავარდნილ კაცის ფოფხვა-ღონლიალსა ჰგავდა, ვიდრე ძლიერის ვაჟკაცის მოქმედებასა. მაჯა და მკლავ-მოდუნებულთ აღფრთოვანება აღარ ეკარებოდათ, ღვთიური ცეცხლი ჩამქრალიყო მათს გულში და მხოლოდ თითო-ოროლას-და უღვიოდა ოდნავ ფერფლწაყრილი, ან აბედივით ხრჩოლავდა და იკომლებოდა. ბრწყინვალე, სპეტაკი, დიდებული აზრი სამშობლოს განთავისუფლებისა, ის აზრი, რომელსაც კაცობრიობის ხანგრძლივს ისტორიაში, მრავალი სასწაული მოუხდენია, რომელსაც სუსტი, უძლური და ძალმიხდელი გაულომებია და გაუმეხე-

ბია, რომელსაც დედა-კაცი გაუვაჟკაცებია, ბავშვი საკვირველ გმირად შეუქმნია და ნაზი მხევალი სამშობლოს მხსნელად გადაუქცევია, სწორედ ეს დიადი აზრი აღარავის აღფრთოვანებდა და აღარავის არ უდუღებდა სისხლს, მოდუნებული სული და გული მხოლოდ ამა საწუთროს ამოების შესახების ფიქრითა ვარჯიშობდა. ერთი ძმა რომ ასე თუ ისე ჯერ კიდევ ყოყმანსა და ზოზინში იყო, გავყვე ბატონიშვილებს რუსთა წინააღმდეგ საბრძოლველადაო, მეორე რუსების ერთგულებასა ცდილობდა, ან ტკბილ ოცნებას ეძლეოდა, ეგებ როგორმე აპელატები გა-

-228-

ვიკრა და კაი ჯამაგირი და პენცია ვიშოვნოვო²⁰). მთელს ქართლში ბატონიშვილებს ცხადად და გულწრფელად მხოლოდ ხუთიოდე თავადიშვილი და აზნაური მიემხრო, დანარჩენები საეჭვოდ იქცეოდნენ. ასე, რომ კაცი გადაჭრით ვერ იტყოდა, მეგობრები არიან ბატონიშვილებისა, თუ მტრებიო. ქართლის კეთილშობილთა შორის მხოლოდ ტეტია, ლუარსაბ და რევაზ თარხნიშვილები, ლეონ და პაატა აბაშიძენი და ასლან ამირეჯიბი იღებდნენ მხურვალე მონაწილეობას ბატონიშვილების საქმეში, აპირებდნენ დაღესტანს ან სპარსეთს გასვლას, ჯარის მოყვანას და მისის შემწეობით საქართველოს განთავისუფლებას რუსის მთავრობისაგან, მაგრამ რას გახდებოდა ეს მცირე გუნდი მამულიშვილთა, როდესაც დანარჩენნი მხარს არ აძლევდნენ მეფობის მა-

ძიებელთ. სარდალმა ივანე ორბელიანმა, გიორგი ამილახვარმა, მუხრანთან, მაჩაბლიანთ, ხერხეულიძიანთ და თარხნიანთ ბატონიშვილებს შეუთვალეს, თუ საკმაო ჯარები გეყოლებათ, დახმარებას მაშინ გაგიწევთ რუსების წინააღმდეგაო. დიპლომატიური პასუხი თუ გნებავთ, სწორედ ეს პასუხი გახლავთ. უბედურებაც ის იყო, რომ ქართველ მეფეებს სამუდამო ჯარი არა ჰყავდათ! მათი სამხედრო ძალა იგივე თავადიშვილები იყვნენ თავიანთ წვრილ-ფეხა

---

²⁰⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 210. თ. ციციშვილმა მალე შეუტყო ეს სისუსტე ჩვენს თავადიშვილებს და შესამჩნევად სარგებლობდა მაღალის წოდების ასეთის მიდრეკილებით ჩინ-ორდენებისადმი.

-229-

ყმა აზნაურებითა და გლეხებით და თუ არ ეს თავადიშვილობა, სხვა რა ჯარი უნდა ჰყოლოდა იულონსა და ფარნაოზსა. ეგები იფიქროს ვინმე, ბატონიშვილებს შეეძლოთ იმერეთიდან მოეყვანათ მცირედი მხედრობა მაინცაო. ეს ყოვლად მოუხერხებელი იყო იმ დროს, რადგან მეფე სოლომონი დღე-დღეზე მოელოდა ტახტისა და სამეფოს დამხობას და როგორ გაჰხედავდა ჯარი სხვაგან გაეგზავნა და თვისი სამფლობელო ცარიელ-ტარიელი დაეტოვებინა. მით უმეტესად დახმარებას ვერ გაუწევდა სოლომონი ბატონიშვილებს, რომ დადიანსა და მეფეს იმერეთისას ერთი ვაი-ვაგლახი და დაუსრულებელი დავა ჰქონდათ ლეჩხუმის გამო, არა ჩემია, არა ჩე-

მიაო და ამის გულისათვის თავპირს ამტვრევდნენ ერთმანეთს. დადიანი ახალ-ციხის მხრიდან ელჩს ელჩ-ზედ უგზავნიდა თ. ციციშვილს, მომხედე, თორემ სოლომონი სულ მთლად დამაქცევს, ლეჩხუმი წამართვაო და სხვა ასეთ გარემოებაში ჩავარდნილ სოლომონს შინ საზრუნავი იმდენი გაუჩნდა, რომ ბატონიშვილებისათვის ვეღარ მოიცლიდა. ამ გვარად, ვერც იმერეთიდან და ვერც ქართლიდან დახმარება ვერ მიიღეს იულონმა და ფარნაოზმა. იმერეთს კი რას დაემდურებოდნენ, მაგრამ ქართლის დიდებულების უარმა კი გული მოუკლა ბატონიშვილებს ²¹⁾.

---

²¹⁾ ibid. გვ. 131.

ალბად ეს გულ-გრილობა ქართლის თავადიშვილებისა იყო უმთავრესი მიზეზი, რომ ბატონიშვილების ერდგული მხლებელნი სოლომონ ამირეჯიბი გლახა აბელოეი და სხვანი, რომელთაც დაჰქონდათ წერილები ქართლ-კახეთსა, მალე მოიღალნენ, გული გაუტყდათ უიმედობით და ამისათვის ზოგი თვითონ გამოეცხადა კაპიტან-ისპრავნიკებს, და ზოგიც შეიპყრეს, რაკი თავს აგრე რიგად აღარ უფრთხილდებოდნენ. ციხე-დაბათა კამენდანტნი მეტისმეტად უპატიურად ეკიდებოდნენ ბატონიშვილების ერთგულ ყმამოსამსახურეთა, თუნდა თვისის ნებით ყოფილიყვნენ მისულნი მთავრობის წინაშე. მაგალითად, სოლომონ

ამირეჯიბს ფეხებში ხუნდები გაუყარეს და როცა საცოდავმა გამოუცხადა მე თავადიშვილი ვარ და ნება არა გაქვთ ასე მომეპყრათო, გორის კამენდანტის ბძანებით დეჟურნი აფიცერმა ცემით სახე და გვერდები დაამტვრია და, ასე გასინჯეთ, შიგ პირშიც კი ჩააფურთხა. შერცხვენილმა და გაწბილებულმა სოლომონმა გამომძიებელ კამისიას მოახსენა, რომ ცუდი სიტყვაც კი არ მიკადრებია კამენდანტისათვის, მხოლოდ ეს კი ვუთხარი, ასეთი სასტიკი საქციელი უკანონო საქმეა მეთქიო ²²⁾.

შეიძლება და საფიქრებელიც არის, რომ თვით

---

²²⁾ ibid. გვ. 130. დედანში ასეა მოხსენებული თ. სოლომონის გაუპატიურება: „получилъ отъ дежурнаго, по приказанію коменданта, также побои по щекамъ и въ бока и заплеваль глаза и лицо не одинъ разъ“.

ბატონიშვილები აგრე რიგად არ ატყუებდნენ თავიანთ თავსა და მაინცა და მაინც დიდი იმედი არა ჰქონდათ ქართლელ თავადაზნაურობისა და ამისათვის შეუდგნენ მეცადინეობას სამშობლოს გარედაც მოეპოვებინათ მომხრენი მეფობის აღდგენისა. სპარსეთის ყაენთან, რა თქმა უნდა, საჭირო აღარ იყო ელჩების გაგზავნა და შემწეობის თხოვნა. დიდებულის შაჰის კარზე თვით ბატონიშვილი ალექსანდრე იყოფებოდა და უეჭველია, ყოველ დღე მოაგონებდა სპარსეთის მფლობელს რუსეთის საქართველოდან განდევნის საჭიროებას. ამისათვის იულონმა გაჰგზავნა

ელჩები ჩრდილოეთს-ჩერქეზეთში და დასავლეთს, სტამბოლში. ბატონიშვილის ელჩი მიხეილ ჯომარჯიძე სთხოვდა ხონთქარსა, დახმარება აღმოეჩინე საქართველოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს, ფულით ან ჯარითა, რათა შეიძლოს დაიბრუნოს მამა-პაპეული გვირგვინი და აღადგინოს სამეფოვო. ვერაფერი სანუგეშო პასუხით გამოისტუმრეს ჯომარჯიძე სტამბოლიდან. ბრწყინვალე პორტის პირველი ვეზირი ელჩის პირით უთვლიდა ბატონიშვილ იულონს მოთმინებას მიეცი თავიო. ეს პასუხი სწორედ ძველ მოსკოვის მეფეთა პასუხსა ჰგავს. ქართლ-კახეთის მეფენი ძველად ემუდარებოდნენ მოსკოვის მეფეთა, ჯარი მოგვახმარეთ საქრისტიანოს დასაცველადაო და ის კურთხეულნი კი ბერ-მონაზვნებსა ჰგზავნიდნენ, ვი-

-232-

თომ და შებღალულ საქრისტიანო წესისა და რიგის საუკეთესოდ მოსაწყობად ²³).

ოსმალეთის ხონთქარს სპარსეთის ყაენივით კარგად ესმოდა, რა საშიში და აუტანელი მეზობელი შეიქმნებოდა რუსეთი საქართველოს მხრიდან, რამდენჯერმე შემთხვევაც ჰქონდა დარწმუნებულიყო, რუსების ჩაგონებითა და წაქეზებით ქართლ-კახეთის და იმერეთის მეფეთ როგორ დაარღვიეს ყოვლად უმიზეზოდ მეზობლური მშვიდობა-მყუდროება ²⁴), და ამიტომაც სულითა და გულით იყო მოწადინებული იულონისათვის ნამდვილი შემწეობა აღმოეჩინა და არა დარიგებით დაკმაყოფილებულიყო, მაგრამ რას

იზამ, როცა მეფენი გარემოებას ემორჩილებიან და ხშირად ისე ვერ მოქმედებენ, როგორცა სურთ. ამდროს ოსმალეთის მდგომარეობა და ვითარება ისეთი იყო, რომ სულთანი ვერ გაბედავდა გამკლავებოდა რუსეთს და ომი აეტეხა საქართველოს ბატონიშვილების გულისთვის და ძალაუნებურად ნავ-ხომალდების და მხედრობის მაგიერ ვეზირის პირით დარიგება შემოუთვალა, მოთმინებით სურვილს აისრულებთო.

რაიდნულად მოიქცნენ მხოლოდ ჩერქეზნო სწორედ ისე, როგორც შეეფერებოდა ამ მამაცს და ვაჟ-

---

²³) იხ. Переписка Гпузинскихъ Царей съ Россійскими Государями, стр. XXIX და სხვა.

²⁴) იხ. Грамоты и другіе документы XVIII столѣтія... проф. А. А. Цагарели, т. стр. V და 440-441.

კაცობით განთქმულ ერსა. ჩერქეზებმა სიცოცხლე შეალიეს რუსებსა, იბრძოლეს თავისუფლებისათვის, ვიდრე ძალა შესწევდათ და ბოლოს ძლეულნი, მაინც არ დაემორჩილნენ ბედსა, ქედი არ მოიხარეს მტრისა წინაშე და ჯანაზას გადიხვეწნენ. მამ რად უნდა გაგვიკვირდეს, თუ ასეთის ხასიათის ხალხმა სიამოვნებით მიიღო ბატონიშვილის მოწოდება დახმარებაშემწეობის შესახებ! 1804 წელს, მაისში, საქართველოში მოვიდა ოთხი წარჩინებული ჩერქეზთა თავადიშვილი და მოახსენეს ბატონიშვილებს იულონსა

და ფარნაოზსა, გადმოზმანდით ყაზარდოში და თქვე-
ნი ყურმოჭრილი ყმები შევიქნებითო; რაც შეგვიძ-
ლიან, ჩვენ თავს არ დაეზოგავთო. საქართველოში
შემოსასვლელი გზები, ამბობდნენ მოციქულნი,
ჩვენ ხელშია და ამისათვის არ გაგვიჭირდება თქვენი
დახმარება, თუ მაინცა და მაინც არ ინებებთ ყაზარ-
დოში გადმოზმანებას, ქალაქი გვიბოძეთ და და-
წვრილებით აღნუსხეთ, რა გეჭირვებათ და ჩვენც შე-
ძლებისა დაგვარად ვეცდებით სამსახური გაგიწიოთო.
რითი გათავდა მოლაპარაკება, ან რა დააწყეს, რა
მოისაზრეს ბატონიშვილმა და ჩერქეთა მოციქულე-
მა, არ ვიცი, ყური ვერ მოვკარო, ამბობს ბატონი-
შვილების მხლებელი აზნაური გიორგი სააკაძე.²⁵⁾

---

²⁵⁾ იხ. ჩვენება რუსელი აზნაურის გ. სააკაძისა ლორის სასა-
მართლოს წინაშე. რა მიზეზით გაასამართლეს ქართლელი აზნაური
ლორის მაზრის სასამართლოში, აქტებიდან არა სჩანს. АКТЫ, т. II,
გვ. 132-133.

ამ სახით იულონსა და ფარნაოზს ადვილად
და დაჭეშმარიტებით შეეძლოთ სცოდნოდათ და
გაეთვალისწინებინათ, რის იმედი უნდა ჰქონოდათ
ან ქართლ-კახეთში, ან მეზობლებისაგან, ოდეს დაა-
პირეს ბრძოლის ველზედ გამოსვლა და რუსეთის
მხედრობასთან შებრძოლება აჯანყებულ მთიულებთან
ერთად.

მთავარ-მართველი ჯერ ისევ საქართველოს
სამზღვრებს არ გასცილებოდა, რომ ჯაშუშებმა

შეატყობინეს, ბატონიშვილი იულონი და ფარნაოზი იმერეთიდან დაიძრნენ, აპრობენ დიდ ლიახვში გასვლას და იქიდან არაგვის ხეობაში მისვლასაო, საცა აჯანყების ნიშნები იჩენდნენ უკვე თავს. თ. ციციშვილმა წერილი გაუგზავნა გორის მაზრის მარშალს პოდპოლკოვნიკ თ. შანშე ერისთავს: დიდი სიფრთხილე გმართებსო, სწერს მთავარ-მართველი, რომ ბატონიშვილები არ შემოგეპარნენ ქართლში და ამბოხება არ მოახდინონო. მთელი მაზრის კეთილშობილობა ნდობით მოგექცათ, რაიცა დაამტკიცა მით, რომ თავისს მარშლად ამოგირჩიათ, მაშასადამე, მოვალე ხართ გაამართლოთ ეს ნდობა, არ შემოუშვათ მაზრაში ბატონიშვილები, რათა არ დაირღვეს მყუდროება და მშვიდობა, არ მოხდეს შფოთი და აღრეულობა. წერილის მიღებისათანავე დაუხანებლივ გასწიეთ დიდ ლიახვზედ, თან წაიყვანეთ თავ. რევაზ და ზაზა მაჩაბლები, რომელთაც ამასთანავე ერთადა ვსწერ, რომ თავი არ დაზოგონ, ეცადნენ ბატონი-

-235-

შვილები შეიპყრან, და, თუ ჯეროვან მხნეობას გამოიჩენენ, დარწმუნებული იყენენ, რომ უმაღლესად დაჯილდოვებულნი იქმნებიანო.

მთელი ქართლი მთავარ-მართველმა სამ მაზრად გაჰყო. ქსნის ხეობა და საკუთრივ ქართლი ჩააბარა მიხეილ ერისთავსა, პატარა ლიახვი — ელიზბარსა და არაგვი — თორნიკესა და თუ საჭიროება მოითხოვდა, ერთი-ერთმანეთისთვის დახმარება უნ-

და აღმოეჩინათ. ექვი არა მაქვსო, ამბობს წერილის დასასრულს თ. ციციშვილი, რომ ეს მონდობილება პირნათლად იქმნება შესრულებული, რადგან ჯერ ერთი, მთელი თქვენი გვარი რუსეთის ტახტის ერთგულობითაა განთქმული და მეორეც ისა, რომ თქვენს სამშობლოს სარგებლობას მოუტანს მისი შესრულებაო. ²⁶⁾

ეს წერილი ანუ ბრძანება მთავარ-მართველისა საკმაოდ ასურათებს მაშინდელ ქართლის მდგომარეობას და ერისთვიანთ ძლიერებას. თ. ციციშვილმა მთელის ქართლის ბედი და იღბალი ერთ გვარეულობას ჩააბარა, თითქოს საქართველო მათი მამა-პაპეული მამული ყოფილიყოს და თვითონ კი ერევანს გასწია ცრუ პატრიარქის, ენაგეთელ დავითის გადმოსაბძანებლად ეჩმიაძინის საკათალიკოზო ტახტიდან ²⁷⁾, ქართლ-

---

²⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 129.

²⁷⁾ ზემოდ მოხსენებული დავითი იყო სოფელ ენაგეთიდან, რომელიც ტფილისს ახლოა და, მაშასადამე, მცოდნე იყო ქართულისა, როგორც მის წინად მყოფი კათალიკოსად იოსებ არღუთაშვილი, ქა-

ში ერისთვიანთ დაუკითხველად აღარაფერი კეთდებოდა-რა. აღჭურვილნი სამხედრო ძალით, გათამამებულნი საშიშის მთავარ-მართველის ნდობითა ერისთვიანი თავზედ ბუზს აღარ ისვამდნენ და ხშირად ატყობინებდნენ და აგრძნობინებდნენ ხოლმე ქართლის დანარჩენ თავადიშვილობას თავის ძლიერებას. რაკი ქართლის უწარჩინებულესი და უპირვე-

ლესი გვარი ასე ერთგული შეიქმნა რუსეთისა, სხვებ-
მა ველარა მოახერხეს-რა, დაიქსაქსნენ, ერთპირზე
ველარ დადგნენ და ერთი რომ ალთას გაიძახოდა,
მეორე ბალთას გარბოდა. ასეთ ყოფაში აბა მარტო
ჭალისა და ცხრა-მუხის აბაშიძენი, ტეტია თარხნი-
შვილი და ოციოდე კიდევ სხვა რა დახმარებასა და
შემწეობას აღმოუჩინდნენ იმერეთიდან წამოსულ
ბატონიშვილებს, რომელთაც თან ახლდათ მხო-
ლოდ 55 კაცი თავადაზნაური ²⁸).

თიბათვის სამს, 1804 წელსა, ბატონიშვილი
ფარნაოზი და იულონი ორის თვისის ჭაბუკის შვილით
ლევანითა და ლუარსაბითა წამოვიდნენ ქუთაისიდან
და 8 თიბათვეს ბორჯომის ხეობაში ჩამოვიდნენ.
იულონი და ფარნაოზი აპირობდნენ მტკვარში გასვ-
ლას და საციციანოს მთით სათარხნოს ჩასვლას, სა-

თალიკოსი დავით მეგობარი იყო მეფის ძის დავითისა და მისის მე-
ცადინეობით მიიღო კიდეც საკათალიკოსო კათედრა. თ. ციციშვილ-
მა განაგდო დავითი და ბრძანებითა ალექსანდრე იმპერატორისა და-
სვეს დანიილ სტამბოლელი. იხ. ცხოვრება მეფე გიორგისა... გვ. 278.

²⁸) იხ. Д-на Закавказ. გვ. 362.

დაც ღალატის შიში არა ჰქონდათ. ასეთი განზრახვა
ბატონიშვილებისა საბუთს არ იყო მოკლებული,
რადგან მტკვრის მარჯვენა მხარე, საციციანო, სა-
თარხნო და საჯავახო სრულიად თავისუფალი იყო
ერისთვიანთ გავლენისაგან და ამისათვის ბატონიშვი-
ლებს უშიშრად შეეძლოთ ემოქმედნათ და ისე მოქცეუ-

ლიყვნენ, როგორც მათი ჭკუა და გონება გასჭრიდა. თარხნიანთში, ისინი ჰფიქრობდნენ, მოელაპარაკნათ ერთგულ მეგობრებთან, გადაეწყვიტათ როგორ მოქცეულიყვნენ რუსების საწინააღმდეგოდ. შემდეგ ერთი ბატონიშვილთაგანი ს. ყორნისით ²⁹⁾ დიდ-ლიახვზე უნდა ასულიყო და მეორე პირდაპირ გადასულიყო მთიულეთსა და არაგვსა. თუ ბედი არ გაუღიმებდათ მეფობის მაძიებელთ, აჯანყება მთისა უქმად ჩაივლიდა და საქართველო მძიმე უღელს ქედიდან ვერ მოიშორებდა, მაშინ სპარსეთს უნდა გასულიყვნენ თავიანთ ძმა ალექსანდრესთან და იქ, უცხო ქვეყანაში, დაეღლიათ სული ³⁰⁾. იმავე ღამეს ბატონიშვილები აბაშიძიანთ დახმარებით ცდილობდნენ მტკვარში გასვლას, მაგრამ რაკი ვერ მოახერხეს, იძულებულნი გახდნენ „ხეობაში“ *) ასულიყვნენ, სადაც თავი შეაფარეს

---

²⁹⁾ ს. ყორნისი მდებარეობს დვანის ფრონის ხეობაზე. ქართლში სულ სამი ხეობაა ფრონისა, სახელდობრ: დვანისა, ფცისა და ალისა. სამთავ ფრონეები ერთვიან მტკვარს მარცხენა მხრიდან. იხილე გეოგრაფიული აღწერა ვახუშტისა, გვ. 260-261.

³⁰⁾ იხ. Д-на Закавказк. გვ. 36 და Акты, т. II, გვ. 130-131.

*) ქართლელები ასე ეძახიან ბორჯომის ხეობას. აქტებშიაც ასეა მოხსენებული „поѣхали въ Хеоба“. იხ. Ак. т. II, გვ. 132.

გოგიას ციხეს ³¹⁾. ბატონიშვილებმა გოგიას ციხეში სამი დღე-ღამე გაატარეს, ეიდრე აბაშიძიანი ტივს შეჰკრავდნენ. უმაღლეს მოგზაურთა საუბედუროდ, ფაცა-ფუცში ტივი ისე უხეიროდ შეჰკრეს, რომ სა-

ცოდავი ყორღანაშვილი, ბატონიშვილების მხლებელი, კინალამ დაიხრჩო. პირველად ტივზედ ყორღანაშვილი შედგა და გასვლას აპირობდა მეორე ნაპირას, მაგრამ მოუსვენს თუ არა ორთაყვირი, ტივი დაიფუშა და ყორღანაშვილი წყალში ჩავარდა. ძლივ-ძლივობით ცოცხალ-მკვდარი გამაათრიეს მტკვრიდან. რაკი იულონი და ფარნაოზი მტკვარში ვერ გავიდნენ, მეტი რა ღონე იყო, ისევ იმერეთს დაბრუნდნენ. (შეუხეიეს ზემოდ საჩხერესაკენ და იქიდან კორბეულის გზით ქართლისაკენ გამოსწიეს. ამ გზით ბატონიშვილები მოდიოდნენ ფრონების ხეობით და უფრო სათავეებს ეტანებოდნენ, ოსეთისაკენ. მოგზაურები ცდილობდნენ, რაც შეიძლებოდა ქართლს ასცდენოდნენ, სადაც ერისთვიანი ფარფაშობდნენ. მოგზაურებს უნდოდათ გადმოეარათ ს. თიღვაზე, შემდეგ ყორღანისზე და აქედან დაბა ცხინვალში ჩამოსულიყვნენ, საიდანაც ავიდოდნენ დიდსა და პატარა

---

³¹⁾ ნ. დუბროვინს გადაუმახინჯებია ამ ციხის სახელი და ეძახის, Гаре-Сцихе. თუ არა ვსცდებით, ეს გოგიას ციხე ეკუთვნოდა ბორჯომის წინანდელ მებატონეთ თ. ავალიშვილთ. აზნაურის გლახა აბელავის სიტყვით კი, თითქო ეს ციხე ეკუთვნოდა თაქთაქიანთ. დედანში ასეთ „поѣхали въ Хеоби и на разсвѣтѣ остановились Въ Тактаковой Крѣпости“. აქტების 130 გვერდზე გოგიას ციხედაა მოხსენებული. იხ. Акты, т. II, გვ. 130-132.

-239-

ლიახვების სათავეებში, შემდეგ გადავიდოდნენ ქსნისა და არაგვის ხეობაში და თვით მთიულეთს, სა-

დაც ამ დროს აჯანყების ცეცხლი უკვე პრიალებდა და სადაც მემბოხენი მოუთმენლად მოელოდნენ თავიანთ სულის ჩამდგმელთა, ხელმძღვანელთა და სარდალთა.

ასე ფიქრობდნენ და ოცნებობდნენ ბატონიშვილები, მაგრამ არც იმათ ეძინათ, ვისაც მათი დაჭერა ჩააბარა მთავარ-მართებელმა როცა ერევანს მიდიოდა. ერისთვიანი, ზაზა და რევაზ მამაბლები, გიორგი ამილახვარი და გორის კამენდანტი რეიხი გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალყურს ბატონიშვილების მოძრაობას, კაცს კაცზე ჰგზავნიდნენ იმერეთის სამზღვრებისაკენ, განსაკუთრებით კი ყარაულეებით შეჰკრეს ფრონის ხეობანი და გულდამშვიდებულნი ელოდნენ, როდის შემოსდგამენ იულონი და ფარნაოზი ფებს ქართლში, რომ უცბად თავს ჯარი დავასხათ, გავთოკოთ და მთავარ-მართებელს წარვუდგინოთ ტფილისს ხელ-ფეხ შეკრულნი ძენი დიდებულის ერეკლესიო.

24 თიბათვეს ს. აბისში შეერთდნენ ცხინვალიდან წამოსული შტაბს-კაპიტანი ნოვიცკი 40 ეგერით და ს. ბრეთიდან ამოსული ესაული კონდრაშევი ყაზახებით. ბატონიშვილებს ტკბილად ეძინათ დაბურულ და უტეხ ტყეში; მათს ბინას, თუ არ ამ მხრის კაცი, ვერა სულიერი ვერ მიაგნებდა. იმ ალაგს, საცა ბატონიშვილებს დაეცათ ბინა, რქმევია საწურბ-

ლე და იქნებოდა ასე 40 ვერსზე ქართლის სამზღვრი-

დან. ნოვიცკისა და კონდრაშევის წინ გაუძღვა თავ-
იაგორ ამირაჯიბი და მალულად რუსის მხედრობა-
ზედ თავზედ წააყენა ბატონიშვილთა ამაღას. შეიქნა
საშინელი ხელჩართული და უწყალო ჟლეტა. რომ
თ. იაგორ ამირაჯიბმა მოულოდნელად წააყენა თავ-
სა რუსის მხედრობა ბატონიშვილების ამაღას, მტკიც-
დება იმითი, რომ ნოვიცკისა და კონდრაშევის თი-
თქმის არავითარი ზარალი არ მოსვლიათ; მოუკლეს
მხოლოდ ერთი ეგერი და ერთი ყაზახი დაეჭრათ,
როდესაც ბატონიშვილებს მოუკლეს 20 კაცი და
მათ შორის ტეტია თარხნიშვილი და ფირან ჩერქე-
ზიშვილი. თვით ბატონიშვილი იულონ ძლივს გა-
დარჩა სიკვდილს. ნოვიცკის ეგერებმა, ცოტას გა-
სწყდა, კინაღამ ხიშტზე ააგეს, დროზე რომ ნოვიც-
კის არ დაენახა ბატონიშვილი, არ ეცნო ტანისა-
მოსიზე და არ გადაერჩინა სიკვდილსა. გადარჩა ტყვეო-
ბას ამ ჟამად მხოლოდ ფარნაოზი. ოფიციალური
წყარონი მოგვითხრობენ, რომ ფარნაოზი ტყვეობას
გადარჩინა გაუვალმა ტყემ, ჯარის-კაცთ თვალიდან
მოეფარა და ხელიდან გაუსხლტაო. ლტოლვილი
ფარნაოზი თუშ-ფშავ-ხეესურეთს გაჩნდა, შემდეგ გა-
დავიდა ანანურსა, ხევსა და მთიულეთს და იქ მხურ-
ვალე მონაწილეობა მიიღო ამბოხებაში ³²).

---

³²) იმ ადგილს, საცა ბატონიშვილი იულონი დაატყვევეს,
დუბროვინი ეძახის შაგორბელს, კონდრაშევი — შაჭორბელ-ილევს,
ერისთავი კი საწურბლეს. ჩვენ ეს უფრო მართალი გვგონია. იხ. Ак-
ты, т. II, გვ. 133. Д-на Закавк. გვ. 363.

გაბაწრული იულონი, მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა ოსეფა ყორღანაშვილის დაწერილის და ერეკლე მეფის მიერ დამტკიცებულ ანდერძის ძალით, უბრალო ტუსადივით წამოიყვანეს საწურბლედან სოფ. ბრეთს. მაღალ-ხარისხოვანი ტუსადი ორი დღე გააჩერეს ბრეთში, რადგან პასუხს მოელოდნენ იულონის მეუღლისა და შვილებისაგან. ბატონის მეუღლესთან გაგზავნილი ერთგული მოსამსახურე იულონისა აზნაური აბაზამე არც თვითონ დაბრუნდა და არც არაფერი პასუხი აუწყა მომლოდინეთა. ბატონიშვილი სწერდა თავის მეუღლეს, ბედმა მიმუხთლა, თავისუფლება მომისპეს, რუსებმა დამიჭირეს და სთხოვდა ცოლშვილსა, თქვენც დამორჩილდით ბედსა, მოდით და ერთად ავიტანოთ სიმწარე ჩვენის უბედურის სვესიო. ეტყობა, სალომე არ ჰგონებდა, რომ ამ საქმეს შეეძლო ასე მოულოდნელად დაბოლოებულიყო, ალბად შეჰკრთა და პასუხი არა მოსწერა-რა ქმარსა. ნოვიცკისა და კონდრაშევის გული გადაელიათ ბრეთში უსაქმოდ ყოფნითა, შეიძლება შიშიცა ჰქონდათ, ვაი თუ ერთგულმა ქართველებმა ძალით გამოგვლიჯონ ხელიდან ტყვეო და დააშურეს მისი ტფილისში გასტუმრება. იულონი საქართველოს დედაქალაქში, იქ, სადაც რვა-ცხრა წლის წინად, კრწანისის ველზედ, სამშობლოსთვის სისხლსა ჰდვრიდა მისი სახელოვანი მამა, ისე მიიღეს, როგორც უბრალო ტუსადი, ვინმე უბრალო გავარდნილი ყაჩა-

ლი ან თული და დღეში ულუფად ტუსადის საზრდო

-242-

დაუნიშნეს, 25 კაპიკი. მთავარ-მართველის ხაზინა-
დარს შერცხვენია ალბად ამ გარემოებისა, ან ეგებ
გულჩვილი კაცი იყი. და ამის გამო იულონს სასმელ-
საჭმელს სატუსალოში თ. პავლე დიმიტრის მის სუფრი-
დან უგზავნიდა. გავიგე თუ არა, რომ ჩემს დაუკითხა-
ვად ისეთი უღირსი და უკანონო განკარგულება მოუხ-
დენიათო, მოახსენებს მთავარ-მართველი ხელმწიფე
იმპერატორსა, მაშინადვე ვუბძანე, დღეში თითო
თუმანი უგზავნეთ ბატონიშვილს სახარჯოდ-მეთქი.
მართალია, იულონი ღირსი არ არის ასეთის წყა-
ლობისა, მაგრამ მტრობა და შური მისდამი არ
შეეფერება არც დიდებულ რუსეთის იმპერიის ღირ-
სებას და არც მის გვაროვნობას და ჩამომავლობას.
თ. ციციშვილმა აქაც ვერ მოითმინა, რომ ქება-
დიდებით არ მოეხსენებინა თვისის იმპერატორის
გულკეთილობა და მოწყალება. იულონი, ამბობს
მთავარ-მართველი, როგორც საზოგადო მყუდროე-
ბის დამარღვეველი (яко возмутитель общественнаго
спокойствия) რა ღირსია მოწყალებისა და შებრა-
ლებისა, მაგრამ, რაკი ვიცი თქვენის კეთილის გუ-
ლის ამბავი, რომ მზადა ხართ შეიწყალოთ და შეი-
ვრდომოთ ყველა, ვინც კი რაიმე დანაშაულს მო-
იქმედებს, გავბედე და ქრისტიანულად მოვექეციო³³).

დიდი და პატარა, ერთის სიტყვით, ყველა,
ვისაც კი ასე თუ ისე ჰქონდა საბუთი ნდომებოდა

---

³³⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 134-135.

სამეფო ოჯახის დამხობა-დამცირება, სიხარულით ფეხზე აღარ იდგა, ბატონიშვილის იულონის დატუსაღება რომ შეიტყეს. ეს ამბავი მთელ ქართლსა და კახეთს უცბად მოეფინა; მეგობრებს თავ-ზარი დასცა და ზაგრატოვანთა მოძულეთა ისე შეესმათ, როგორც ნაზი და დამატკობელი რეკა ზარისა. გულჩათხრობილ და სახე-მოდულულ პავლე ციციშვილს, რომლის სახეზედაც, ბიოგრაფის სიტყვით, ღიმილი ძვირად თუ უნახავს ვისმე, ამ შემთხვევაში გული მოღობია. ამის გამო მხიარულის კილოთი სწერს იგი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ კოჩუბეის, უმაგრესი და მიუვალი ციხე რომ ამელო და დამექცია, ისე არ გამეხარდებოდა, როგორც იულონის შეპყრობა, რადგან ვიდრე ამ ასპიტების თესლი საქართველოს ახლო-მახლო იქნება, იმ დრომდე აქ მშვიდობა და მყუდროება არ ჩამოვარდება ქართველების თავქარიანობის გამოვო ³⁴⁾. ასე გასინჯეთ, ესაული კონდრაშევი, ესეც კი იბერება და იჭიმება, ისეთის კილოთი სწერს რელიაციას, რომ გეგონებათ, სწორედ ამ ყაზახ-აფიცერს ან ნაპოლეონი დაუმარცხებია ვატერლოოსთან, ან კიდევ ალექსანდრე მაკედონელისავით ძველი მონარქია სპარსეთისა ძირს დაუმხია და თვით მონარქი დარიოს ჰისტასპი ტყვედ წაუყვანია ცოლშეილითაო. „ამ ლაშქრობისა და

---

³⁴⁾ ibid. გვ. 134.

-244-

თ. ვალკონსკის, თ. იაგორ ამირეჯიბი და ნიკოლოზ მუსხელაშვილი გვერდიდან არ მოგვშორებიანო". ეტყობა დიდი მნიშვნელობა ბატონიშვილის შეპყრობისა კონდრაშევსაც შეუგნია, რომ შურს არ შეუპყრია და ვაჟკაცობის სახელსა, თავის-თავსა და ნოვიცკის გარდა, სხვასაც უწილადებს. თავადი ერისთავი ხომ ისე გაუტაცნია სიხარულსა ბატონიშვილის იულონის დაჭერის გამო, რომ რაპორტების დამწერ მოხელესათვის ვედარ მოუთმენია და იქვე აბისში გაუჭრელებია საკუთარის ხელით რაპორტი და პირდაპირ ერევანს გაუგზავნია მთავარ-მართველისათვის ³⁵⁾.

მთავარ-მართველმა შეისმინა თხოვნა თ. ერისთავისა და ყველა, ვინც რითიმე თავი ისახელა ბატონიშვილის დაჭერაში, უხვად დააჯილდოვა. მამაცს და გამბედავს შტაბს-კაპიტანს ნოვიცკის ებომა კაპიტნობის ჩინი და სისხლის ჯვარი მესამე ხარისხისა,

---

³⁵⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 133. მოგვყავს რამდენიმე ნაწყვეტი ამ საინტერესო რაპორტისა: „валхопски приказаль, чтобы братья съ войскую (ესე იგი ძმები ჯარიით) оставить на ломису гори, и мне приказаль горискому въ уезди что царевпчи иулонъ и парнаозъ и синя (შვილი) иулона, шаталась обь етово аманатовъ изъ осетнеци, и дал пушку малинку и сорокъ егировъ,

а как нужу будит (თუ საჭირო იქნება) वो находящися въ лори
воинску подкоманда (აქ ალბად შეცდომაა, ლორი კი არა, გორი
უნდა იყოს), а я пряхель на молинку ляхвы тамошній дело
сапвершилъ, л патомъ полхел Цхпнвали, а тамъ узналъ что
царевичи иежали въ имеретій, за пимъ былъ госнодинъ капи-
танъ навицки, (ალბად გაუჭირდა თ. ერისთავს შტაბს-კაპიტანის

-245-

ესაულ კონდარშევს ოქროს მენდალი და ეგერებს
და ყაზახებს, სულ 100 კაცი იყო, თითოს ოროლი
მანეთი, თ. იაგორ ამირეჯიბს პორუჩიკობის ჩინი და
ამ ჩინის შესაფერი ჯამაგირი ⁸⁶).

ასე უდროვოდ და მოულოდნელად დასრულდა
ბატონიშვილ-იულონის საპოლიტიკო მოღვაწეობა.
ამ დღიდან იულონს აღარ ჰღირსებია მიელო რაიმე
მონაწილეობა თავის სამშობლოს ბედიღბალსა და
მის მართვა-გამგეობაში. 1805 წელს, გაზაფხულზედ,
მთავარ-მართველმა იულონი რუსეთს გაისტუმრა,
სადაც დღენი თვისი დალია სხვა ბატონიშვილებთან
ერთად ამ ერთმა საქართველოს ტახტის მამიებელ-
მაც.

დაწერვა), а пашол Царевичъ иулонъ въ сацурблъ, и также
господинъ капитанъ навицка и взялъ впереди княз гиорги
амирежиби, и зделали нападеніе на царевичъ, п иулонъ Ца
ревичъ паималь, и привезиль въ абиси, а какъ я узналъ цхин-
валп тотъ ноч явились я въ абиси, и видалъ царевич.ю и
взали тотъ день къ брети рекамандую къ вашему сіятелству
господина капштана павицкова; первои что вы самъ знаите

какои службу, втарои что съ сорокъ егпрами и тридцеть ка-
заками самій пзъ имеретіи захватить, такой смѣлость в храб-
рость редко буваить, и я уверенъ отъ вашег сїятѣлсгва что
такому служавицкоту не будите оставить“.

³⁵⁾ იხ. Акты, т. II. გვ. 135, 144. თ. იაგორ ამირეჯიბის
ღვაწლს ასე მოიხსენიებს თ. ციციშვილი: какъ въ попмкѣ ца-
ревича Юлона шт.-капитану Новицкому наиглавнѣйше способ-
ствовалъ кн. Георгій Амiredжибовъ, наведшій наше войско
на царевичевъ карауль такъ искусно, что оный нашими былъ
схваченъ, то и дерзаю, ходатайствуя за сказаннаго князя и
прибѣгнувъ къ неизрѣченному В. И. В. милосердію, всепод

-246-

X

ცნობებით უხვმა და მადლიანმა აქტებმა ბევრჯერ
უდროვო დროს იცის ღალატი და ხშირად მაშინ
დაიდუმებს ხოლმე, როდესაც უფრო საჭიროა მისი
ღალადება, როდესაც მკითხველი მომეტებული ცნო-
ბის-მოყვარეობითაა შეპყრობილი. აქტებში სიტყვაც
არ არის მოხსენებული, როგორ გადარჩა ბატონი-
შვილი ფარნაოზი სიკვდილსა, ან დატყვევებას ნოვიცკის
ეგერებსა და კონდრაშევის ყაზახებსა. ნათქვამია
მხოლოდ, რომ უტეხ-ულრანმა ტყემ დაჰმალა ჭაბუკი
ბატონიშვილი და სხვა არაფერი. ნოვიცკისა და
კონდრაშევის ჯარის კაცთა თ. გიორგი ამირეჯიბის
წინამძღოლობით ნახევარი მხლებელნი გაუწყვიტეს
ბატონიშვილებსა საწურბლესთან. ვიღა შერჩა ფარ-
ნაოზს, ვინ არ უღალატა, ან შეშინებული ვინ და-
ბრუნდა შინა, ამისი არა ვიცი-რა აკტების უადგილო

დუმილის გამოი. არაფერი ვიცით აგრედვე, საითა ჰქნა პირი ტყვეობას გადარჩენილმა ბატონიშვილმა, რა გზა

дальнѣйше испрашиивтъ ему за таковое усердіе чина пору-
чинья съ жалованіемъ по чину серебпомъ“. ისტორია არ მო-
იხსენიებს აღარც ამირეჯიბს, აღარც კონდრაშევსა, მხოლოდ ნოვიც-
ლი დაწინაურდა სამსახურში და გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი მიიღო.
შემდეგ გენერალი ნოვიცკი ებრძოდა თავის თანამემამულეთ პოლო-
ნეთში 1863 წელთა აღელვების დროს და აქ დახვრიტეს რევოლიუ-
ციონერებმა ვარშავის უბანს პრაგაში. სწორედ იმ ალაგას, სადაც
ვარშაველებმა ნოვიცკი დახვრიტეს, მთავრობამ ძეგლი აუგო. (იხ. წე-
რილები ბერგისა 1863 წ. აჯანყების შესახებ).

-247-

ამოირჩია, როგორ წავიდა მთიულეთს, ქვეითი, შეკა-
ზმულის რაშით, როგორც შეეფერებოდა მეფის შვი-
ლსა, თუ უბელო ცხენითაც ძლივს მოასწრო გასც-
ლოდა მოულოდნელად, მიწის მგელივით თავს წამო-
მდგარ მტერსა. წყვდიადითაა მოცული ბატონიშვი-
ლის მოგზაურობაც ქართლ-კახეთზე; არა სჩანს, ვინ
შეუწყო ხელი უვნებლად ასულიყო თიანეთს, როგორ
გადარჩა ერისთვიანთა, რუსის ყარაულებსა და პი-
კეტებსა. დიდად საინტერესო კია ყოველ ამის ცო-
დნა და გაგება. რაც ისტორიულ ფაქტების შემწეო-
ბით ვერ აღვადგინეთ, მეტი ჯანი არ არის, ის გო-
ნების თვალთ უნდა წარმოვიდგინოთ და გავითვალის-
წინოთ; გონება კი იმას გვეუბნება, რომ ბატონი-
შვილის უგზო-უკვლოდ ლტოლვა საწურბლიდან ცო-
ტად თუ ბევრად ჰგავს მეფე დავითის შვილის აბესა-

ლომის ლტოლვა-გაქცევას. ვის არ ეხსომება საღმრთო წერილიდან აბესალომის ისტორია? ვის არ წარმოუდგება საკვირველის სინამდვილით საშინელი სურათი ახალგაზდა აბესალომისა, რომელიც თვისის მშვენიერის და გრძელის თმით ჩამოეკონწიალა მუხის ტოტზე, ოდეს დამარცხებული მამის ჯარისაგან, თავის მხლებელთა მცირე რიცხვით გარბოდა გადასარჩენად? განსხვავება აქ მხოლოდ ისაა, რომ აბესალომი მამას სამეფო ტახტს ედავებოდა, ფარნაოზი კი უსამართლოდ დაკარგულს ტახტს ეძებდა; ლტოლვილი აბესალომი ფიქრობდა, როგორმე თავი გადაერჩინა

-248-

მდეურისგან, ფარნაოზი კი, დევნილი მტრისაგან, მიეშურებოდა იქ, საცა მოვალეობა მიიწვევდა.

ასეა თუ ისე, ბატონიშვილის ფარნაოზის გზა და კვალი არა სჩანს მთელის ორის კეირის განმავლობაში ¹⁾. თვრამეტს ივლისს, როგორც ატყობინებს მთავარ-მართველს თ. ციციშვილს ბორჩალოს თათართა ბოქაულის თანაშემწე პრაპორშჩიკი ქანანოვი, ბატონიშვილი ფარნაოზი მისულა ბორჩალოს, დემურჩასალოს მახლობლად, შაბლუხს. თანა ჰყოლია 600 ლეკი. აქვე ელოდა თუშ-ფშავ-ხევსურთა, ოსებსა და ამ შეერთებულის ჯარით აპირებდა თურმე ყიზილბაშებთან წასელას. ქანანოვისავე სიტყვით, ვითომც ბატონიშვილი დემურჩალოელ თათრებს სანოვაგესა და სასმელ-საჭმელსა სთხოვდა შეკრეფილ ჯარისათვის.

პრაპორშჩიკის ქანანოვის რაპორტი სრულიად

დასაჯერებელი არ არის და გამოწვეულია ესრედ წოდებული „მოხელეთა ერთგულობით“. ეს სათაკილო და გასაკიცხი მოქმედება ის სენია, რომ მოხელე, თავის მოვალეობის გარდა ისეთ საქმესაც ეპოტინება, რომლის გაკეთებასაც არავინა სთხოვს ²⁾.
ბოქაულის თანაშემწე იქამდისინ კადნიერდება, რომ

---

¹⁾ იულონი შეიპყრეს 2 ივლისსა, ხოლო ფარნაოზი ზორჩალოს მისულა 18-სა.

²⁾ ამ მცირე ხანში აკადემიკოსი ნ. დუბროვინის მიერ (ავტორი „ამიერ-კავკასიისა“) აღბეჭდილ მასალებიდან შესახებ დეკაბრისტებისა სჩანს, რომ პოლიციის მოხელენი ხშირად სრულიად უსაბაზოდ აბეზღებდნენ დეკაბრისტებს, რა არის, მთავრობამ ერთგულობა მოგვიწონოს და რაიმე წყალობა გვიბოძოსო.

-249-

პირდაპირ მთავარ-მართველს რაპორტს უგზავნის ერევანს და ატყობინებს, ლტოლვილი ბატონიშვილი ექვსასის ლეკით ჩემს საბოქაულოში ვნახე და დახეთ ამ პრაპორშჩიკის სამსახურის ერთგულებას და გამჭრიახობას, ისიც კი შეუტყვია, რას აპირებდა ბატონიშვილი! ფარნაოზის ფიქრი და გონება მთიულეთისაკენ იყო მიქცეული, იქ მოუთმენლად ელოდნენ და ამ დროს ფიქრი და განძრახვა სპარსეთში გასვლისა, საცა უკვე იყო შეხიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილი, მტკნარ სისულელეს და უგონებას ეგვანებოდა, მაგრამ ქანანოვისთანა მოხელეთ ამისი დარდი არა აქვთ; იმათ ის ასულდგმულებს, ეგები როგორმე ჩინი გავიკრათ, რასაკვირველია, შესაფერის

ჯამაგირით და გულმკერდი დავიმშვენოთ ჯვარ-მენ-
დლებითა და განსაკუთრებით მაშინდელ ქართველთა
მოხელეთათვის სანუკარ სისხლის ჯვართაო. სწო-
რედ ესაა მიზეზი, რომ პრაპორშჩიკი ქანანოვი იბე-
რება და აზვიადებს საქმეს, გეგონება ძლევა-მოსილი,
სახელმწიფოს რწმუნებული მინისტრია, ან დიდის
უფლებით აღჭურვილი ელჩი და გაზვიადებულის კი-
ლოთი თ. ციციშვილს ატყობინებს, ტყვედა მყავს
დაჭერილი რვა ლეკი და მათ სანაცვლოდ მპირდე-
ბიან მომგვარონ ხელ-ფეხ შეკრული ფარნაოზი და
რას ინებებთ, გავცვალო ლეკები თუ არაო. აქ კი
ბედმა უმტყუნა ქანანოვს, რადგან ერთგულებას გა-
დააჭარბა და სისხლის ჯვარის მაგიერ მკაცრი მთავარ-
მართველისაგან დატუქვსა მოუვიდა. რაღას მეკით-

-250-

ხებიო, — სწერდა გაჯავრებული მთავარ-მართველი,
აილე და გაუცვალე ლეკები ფარნაოზზე, მხოლოდ
ფრთხილად იყავი, არ მოგატყუონ, ლეკები არ დაგ-
ტყუონ ტყუილ უბრალოდაო. ამასთანავე თ. ციცი-
შვილი ანუგეშებს ქანანოვს, თუ ძალიან ეცდები,
გაირჯები და შეიპყრობ ბატონიშვილსა, დაუჯილ-
დოვებლად არ დავტოვებ მაგისტანა შესამჩნევ სამ-
სახურსაო³).

ენკენისთვის ათს ბატონიშვილმა ფარნაოზმა ფე-
ხი შესდგა თელავის მაზრაში; აქედან ღამ-ღამე ტყე-
ტყე, გადავიდა თიანეთსა და შემდეგ აჯანყების ცე-
ცხლით მოდებულ მთიულეთისაკენ გაემურა. საკმა-

რისი იყო მარტო გამოჩენა ჭაბუკის ბატონიშვილისა, რომ ერთგულება კახეთის თავად-აზნაურობისა რუსეთის იმპერატორისადმი და მათი უდიდებულესობისათვის მიცემული ფიცი კვამლივით გამქრალიყო. არცაა საკვირველი, რომ კახელობამ ასე ადვილად უღალატა მთავრობას და მიემხრო მეამბოხე ბატონიშვილსა. მოიკიდა თუ არა ფეხი რუსის მთავრობამ საქართველოში, მღელვარება არ შეწყვეტილა კახეთში; ხან ერთ კუთხეს იფეთქებდა ხოლმე უკმყოფილება რუსეთის მხედრობისადმი, ხან მეორესა. კახელების მოუსვენრობა სწორედ საქმეს უჭირვებდა ჯერ კიდევ მტკიცედ დაუმკვიდრებელ მთავრობას, რომელიც სასტიკ ღონისძიების მიღებას ვერა ჰბე-

---

³⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 135.

დავდა იმიტომ, რომ ამისთვის არც ღონე შესწევდა და არც საპოლიტიკო მოსაზრება მოითხოვდა. სასტიკს მოქმედებას და მაინცა და მაინც გათამამებით მოქმედებას საჭიროდ არა ჰხედავდნენ და უფრო სიტკბოებითა და დაყვავებით ეპყრობოდნენ კახეთის ურჩ და დაუწყნარებელ თავად-აზნაურობას. მომეტებულს სიფრთხილეს იჩენდნენ მთავრობის წარმომადგენელნი ქიზიყში, ამ საქართველოს საკვირველ კუთხეში, სადაც თავად-აზნაურობა თითქმის არ იყო, მაგრამ სადაც, როგორც ყაზარდოში, ყველა კეთილშობილსა ჰგავდა მიხვრა-მოხვრით, საქციელით, გამ-

ბედაობით, სითამამით და სიტყვის მახვილობით. საქართველოში ყველაზე უწინარეს კახელებმა ააფრიალეს ამბოხების დროშა და რუსებს აეშალნენ. ყველაზე უწინარეს ამათ გაჰბედეს საქვეყნოდ დაეწუნებინათ ახლად დამკვიდრებული წესი და რიგი და თითქოს მოინდომეს კიდევ ხმლის ტრიალით გაესწორებინათ შეცდომანი საქართველოს ორის უკანასკნელის მეფისა. კახეთში ფარნაოზის მოსვლის დროს ჯერ ორი წელიწადი არც კი იყო გასული უკანასკნელ ამბოხების შემდეგ (1802 წელსა); დიდსა და პატარას ახსოვდა გუშინდელი ამბები და დღესაც ადვილად აიშლებოდნენ, თუ კი შემთხვევა გაჩნდებოდა, ან საჭიროება მოითხოვდა, მით უმეტეს რომ კახელობას ასეთის ხელის შემშლელი და დამტუქსავი არავინა ჰყავდა, როგორც ქართლელებსა ჰყავდათ. ქართლსავით კახეთსაც ბლომად ეხვია თავად-

-252-

აზნაურობა, მაგრამ ისეთი ძლიერი ფეოდალები, როგორც ქართლის ერისთავნი, ამილახვარნი, არ მოიპოვებოდნენ და ამისათვისაც აქ აგრე რიგად განსაკუთრებული გავლენა არც ერთს გვარს არ ჰქონია სხვებზე. ქართლში ამბოხებას რუსეთის მომხრე ფეოდალნი იქვე დასაწყისშივე აქრობდნენ, ან ასუსტებდნენ და ანელებდნენ. კახეთში კი, რადგან ერისთვიანთანა ძლიერი გვარეულობა არ იყო, იმიტომ ამ როლს ვერცარავინ იკისრებდა და ამის გამო ყოველნაირი ამბოხება რუსების წინააღმდეგ გაცი-

ლებით უფრო ადვილი მოსახერხებელი იყო, ვიდრე ქართლში ⁴⁾.

აი ასეთ მხარეს ეწვია სიცოცხლითა და ენერ-
გიით სავსე ჭაბუკი ფარნაოზი და სთხოვა კახელო.-
ბას, დამეხმარეთ, გვერდში ამომიდექით, რომ მამა-
პაპის სამეფო ტახტი დავიბრუნო, საქართველო აღ-
ვადგინო და ქვეყნის მტერი დავთრგუნოვო. ფარნაო-
ზის მოწოდებამ სასწაული მოიქმედა; ასე გასინჯეთ
მთავრობას უღალატეს მოხელეებმაც კი. თელავის

---

⁴⁾ დღემდისინა ქართლში დარჩენილი შემდეგი თქმულება:

ბააონ-ყმობის მოსპობის დროს ერთმა კნეინამა ჰკითხა ქალაქიდან
დაბრუნებულ ყმაწვილ-კაცს, რა ამბავია, როგორ გათავდა საქმეო? —
როგორა-და ისე, რომ ყმები ჩამოგვართვესო, უპასუხა ყმაწვილმა
კაცმა. — განა მამა-მზე (ერისთავი) იქ არ იყოვო? — მამამზეც იქ იყო
და დედა-მზეცაო, მაგრამ გლეხები მაინც ჩამოგვართვესო. — უკაცრა-
ვად, — მიუგო თურმე კნეინამ წყენით, — ვიდრე მამა-მზე არ ინებებს,
ბუზსაც ვერავინ აგვიფრენს და ყმებსაც ვერ ჩამოგვართმევენო. ეს
ანეგდოტის მზგავსი თქმულება მშვენივრად ასურათებს ერისთვიანთ
ძლიერებასა.

-253-

სამაზრო სასამართლოს ზასედატელმა თ. სვიმონ ქო-
ბულაშვილმა და სათემო პოლიციის გამგეობის ზა-
სედატელმა თ. ლუარსაბ ჯანდიერმა სამსახური მია-
ტოვეს და ტახტის მამიებელ ბატონიშვილს გაჰყვნენ
უკან მთავრობასთან საბრძოლველად. ქობულაშვი-
ლისა და ჯანდიერის საქციელი სწორედ უმაგალი-
თოა და ჩვენა გეგონია, რომ ამის მზგავსს თვით

მსოფლიო ისტორიაში ვერ ვიპოვით. კარის-კაცთა ინტრიგები, მეფეთა ღალატი ხშირია ყველგან. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გავიხსენოთ მეთვრამეტე საუკუნის ისტორია რუსეთისა პეტრე დიდის სიკვდილის შემდეგ იმპერატორ ალექსანდრე პირველამდე, ან საოსმალოს ხონთქართა და სპარსეთის შაჰთა ისტორია, მაგრამ პოლიციის მოხელეთა ღალატი სწორედ უმაგალითოა და ამიტომ საკვირველიც. ეტყობა ძლიერი საბუთი ჰქონიათ ქობულაშვილსა და ჯანდიერს, რომ ის მოიქმედეს, რაც არცერთ პოლიციის „ჩინოვნიკს“ არ მოუქმედნია ქვეყანაზედ.

ქობულაშვილისა და ჯანდიერის უცნაურმა და არა ჩვეულებრივმა საქციელმა დიდ გაჭირვებაში ჩააგდო აღმასრულებელი ექსპედიცია საქართველოს უმაღლესის მმართველობისა. ამ მმართველობამ აღარ იცოდა, რა ექნა და იძულებული გაჰხდა დაჰკითხოდა მთავარ-მართველს, გვიბძანე, როგორ მოვიქცეთ, შევწყვიტოთ დროებით თელავის მაზრაში მართლმსაჯულების მოქმედების მიმდინარეობა, თუ გაქცეულ

-254-

მოხელეთა კანდიდატები მოვიწვიოთო. სამწუხაროდ აქტებში არ არის მოხსენებული, როგორ გადასწყვიტა მთავარ-მართველმა თ. ციციშვილმა ეს საგანი, ან გამოჰგზავნა თუ არა რაიმე პასუხი ⁵⁾

ჩვეულებრივ, ალავერდობას, 14 ენკენისთვეს, დიდ-ძალი მლოცავი შეიკრიბა. უკეთეს ალაგს ვერ

იზოვნიდნენ ბატონიშვილ ფარნაოზის მეგობრები მოსალაპარაკებლად და გადასაწყვეტად, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ და როგორ ემოქმედნათი მართლაც, წინა ღამეს, 13 ენკენისთვეს, კახეთის თავად-აზნაურობა შეიკრიბა ერთად და თათბირი დაიწყეს. ბჭობის საგანი ერთი იყო, დავებმართო უკვე მთიულეთს ასულს ფარნაოზსა, თუ არაო. სადამოს ლოცვის შემდეგ კრებაზე მოვიდა წინამძღვარი ალავერდის მონასტრისა არქიმანდრიტი ბესარიონი, გვარად ერისთავი და ცოლის ძმა (шуринъ) ფარნაოზისა. კრებათითქო არქიმანდრიტის მოსვლას და მის ლოცვაკურთხევას ელოდა ძნელის საქმის გადაწყვეტაში. ბესარიონის მოსვლა და ერთხმივ გადაწყვეტა, ფარნაოზს დავებმართო, ერთი იყო. მეორე დღეს, 14 ენკენისთვეს, ვინც კი ბჭობას დაესწრო, ახმეტის გზით გაუდგა მთიულეთს ბატონიშვილთან შესაერ-

---

⁵⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 141.

თებლად და მთის მემბოხებთან ერთად საბრძოლველად რუსის მხედრობის წინააღმდეგ ⁶⁾.

ჯერ კაველინი არ დაბრუნებულიყო პეტერბურგიდან, საქართველოს გამგებელმა თ. ვალკონსკიმ არაფერი იცოდა, როგორ მიიღო ხელმწიფე იმპერატორმა მის მიერ გაგზავნილი საგანგებო მოციქული სამწუხარო ამბებით, გული ვერ დაემშვიდებინა და ის კი არა თუ, უფრო გულგასახეთქი ამბე-

ბი მოუვიდა კახეთიდან. ვალკონსკის რომ მოსწერეს, ალავერდობას დიდძალი თავად-აზნაურობა შეიკრიბა და გადასწყვიტეს, ვებრძოლოთ რუსის მთავრობასაო, მშვიდობის მოყვარე გენერალს წელი მოსწყდა და გონება დაბნეულმა მიჰმართა ერთადერთ სამუალებას, რომელსაც ასე ხშირად ხმარობდა. გულის მწუხარებით შევიტყე თქვენი ღალატიო, სწერს თ. ეალკონსკი კახეთის თავადაზნაურობას,

---

*) იხ. Акты, т. II, გვ. 136, 138, 142. ბატონიშვილ ფარნაოზთან ლტოლვილთა სახელი და გვარი პირველად გენერალ-მაიორს თავ. ორბელიანს მიუტანა თავ. დავით ყორჩიბაშევმა თოთხმეტსავე ენკენისთვის. გენერალ ორბელიანს კახეთი ჰქონდა ჩაბარებული და აქ დაბინავებულ ჯარის უფროსი იყო. გაიგო თუ არა გენერალმა, კახელები ხელახლა აჯანყებას აპირებენო, უბძანა დედოფლის-წყაროზე დაბანაკებულ ერთის ბატალიონით პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავს, თვალყური ადევნე მდაროში და ნუკრიანში დამართული ლაზარეთებს, აჯანყებულმა ხალხმა ავადმყოფებს არა ავნოს-რაო.

უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია სახელისა და გვარის ჩამოთვლა ალავერდობიდან წასულ თავად-აზნაურებისა: არქიმანდრიტი ბესარიონი, ზასედატლები ს. ქობულაშვილი და ლ. ჯანდიერი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, ალექსანდრე გარსევანისძე და ზურაბ ნინიასძე ჭავჭავაძენი; გოგია, იოსებ, თამაზი და ევგენი ქობულაშვილები; გრიგოლი,

-256-

და მოვალეობად მიმაჩნია მოგაგონოთ, რომ თქვენ შეჰფიცეთ ერთგულება ხელმწიფე იმპერატორსაო. ფიცის შემდეგ ღალატი გვირგვინოსანის მეფისა უპატიოსნობაა და საკადრისი არ არის ისეთის წოდები-

სათვის, როგორც თავად-აზნაურობაა. ბოლოს უფ-
რო მორბილებულის კილოთი განაგრძობს თ. ვალ-
კონსკი და თითქმის ეხვეწება და ემუდარება, ნუ
ჰლუპავთ თქვენს ცოლ-შვილსა, დაუბრუნდით სახლ-
კარსა, შემატყობინეთ, რამ გაიძულათ მოგეკმედები-
ნათ ასეთი დამლუპველი საქციელი და მე, რო-
გორც თქვენი კეთილის მოსურნე და შუამავალი,

აბელი, დიმიტრი, იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები; დიმიტრი, გლახა
და ბარამ ყორჩიბაშვილები; ნადვორნი სოვეტნიკი ავალიშვილი *);
სპირიდონი, ომან, გრიგოლ, ბიძინა, ივანე, დიმიტრი, ოტია და სი-
მონ ჯანდიერები, იასე და იოსებ მაცაშვილები; გრიგოლ ვახვახიშვი-
ლი და გიორგი ავალიშვილი. აზნაურები: ალავერდის სახლთხუცესი
პაატა სულხანიშვილი, გოგია და ანდრონიკე ანდრონიკაშვილები;
დიმიტრი მგალობლიშვილი, ბეჟან ტანიაშვილი, სიმონ ნათალიშვი-
ლი და გლახა კოზმანაშვილი; სიღნაღის მაზრიდან გივი ჩერქეზიშვი-
ლი, კობტა ანდრონიკაშვილი და გლახა ავალიშვილი.

*) რუსის მათეობამ ძველი ქართული ხარისხი — ჩინი თავისე-
ბურად შესცვალა და მრავალ ქართველს, რომელთაც რაიმე თანამდე-
ბობა ეჭირათ, შესაფერი რუსული ჩინი უბოძა. ამ სახით ბევრი ქარ-
თველი სამსახურში არ იყო, მაგრამ ჩინი და ორდენები კი ჰქონდათ.
ამ ჯურის ჩინოვანთ ეკუთვნის ნადვორნი სოვეტნიკი ავალიშვილი
იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 38-43. აი ორიოდე მაგალითი: თ. ივანე ორ-
ბელიანს სარდალს და ქართლის სახლთ-ხუცესს ებოძა ჩინი გენერალ-
მაიორისა და ორდენი ანნასი პირველი ხარისხისა და 2,100 მანეთი
პენცია წელიწადში. ამილახვარს და გორის მოურავს თ. ოთარ ამი-
ლახვარს იგივე ჩინი და პენცია, მხოლოდ ანნას ჯვარი მეორე ხარის-
ხისა.

ვეცდები შეგიმსუბუქოთ სასჯელი დანაშაულისთვისაო⁷⁾.

როგორც სხვა მრავალი წერილი, დარიგება და მამაშვილური მოწოდება თ. ვალკონსკისა უნაყოფოდა რჩებოდა, ისევე უნაყოფოდ დარჩა ეს უკანასკნელი მშვიდობიანი წერილიცა. კახელობამ არ შეისმინა საქართველოს გამგებელის სიტყვა, ცოლ-შვილს არ დაუბრუნდა და მთიულეთისაკენ ჰქმნა პირი, სადაც ამ დროს ბატონიშვილი ფარნაოზი საკვირველის ენერგიითა ჰმოქმედებდა. მხნეობა ამ ტახტისა და სამეფოს ახალგაზდა მამიებელისა სწორედ დაუჯერებელია. ერთი ალაგიდან მეორეს გადადის, განკარგულებას აძლევს, აქეზებს მებრძოლთ, დიდებულ და ბედნიერ მომავალსა ჰპირდება; ერთის სიტყვით, ისე იქცევა მიყრუებულ მთაში და ხევ-ხუვებში, როგორც ნამდვილი აგიტატორი და დემაგოგი. ყველას, დიდსა და პატარას, მღვდელსა და ერსა, თავადსა და აზნაურსა ფარნაოზი წერილებსა სწერს, ტკბილის, სიყვარულით აღსავსე კილოთი ესაუბრება, რომ დროა შევერთდეთ და გულ-წრფელად ვიმოქმედოთ სამშობლოს დახსნისათვის მტრისა და მოღალატეს ხელიდანაო. ასე გაშინჯეთ, ბატონიშვილი არა თაკილობს და მდაბიო ხალხსაც გლეხებსა და ოსებს ბარათებსა სწერს და ატყობინებს, მე აქა ვარ, თქვენ შორის, და იარაღი აისხით საერთო საქმისათვისაო. მთავარ-მართებელი

---

⁷⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 136.

თ. ციციშვილი ტყუილად კი არა სწერდა ხელმწიფეს, ოდეს ფარნაოზი დასასახლებლად ვარონეჟს გაისტუმრა, დიდი სიფრთხილე და ყურადღება საჭირო, თორემ მხნე, მოხერხებული ბატონიშვილი ვარონეჟსაც არ დაწყნარდება, არ მოისვენებს და შეიძლება ხათაბალა რამ იქაც აგეიტეხოსო ⁸⁾.

ფარნაოზს მიწერ-მოწერა დიდი ჰქონდა და აქტებშიაც ბლომადაა მოყვანილი მისი წერილები და ბარათები. „ირაკლის შვილის ფარნაოზისათვის სიყვარულით მოსაგონებელნო, — სწერს ბატონიშვილი, — ბებრიშვილო, თიგომვილო, ქერელელნო, გურციანებო, ბიგაანნო, ჩიგოანნო და შაკინაშვილებო! ⁹⁾ სიყვარულით მოგიკითხავთ და თან გაუწყებთ, რომ ღვთისა და დიდებულის შაჰის წყალობით რუსებს მცირეს ხანს სულ ერთიანად ამოვწყვეტავთ და სამშობლოს გავანთავისუფლებთ. შევიტყე, რომ ჰმოქმედებთ მამაცურად და ვაჟკაცურად, მაგრამ უფრო მომეტებული მხნეობაა საჭირო, მზად უნდა იყვნეთ, რადგან დახანება აღარ შეიძლება, გაჩნდება თუ არა ჩემი ძმა ალექსანდრე აქა, ყველამ იარაღი უნდა აისხათ და საბრძოლველად გამოხვიდეთ“. ასეთისავე ბარათით მიჰმართა ფარნაოზმა ტერიშვილსა და მიქელაშვილსა და თან შეუთვალა, რომ კახეთიდან 120 თავად-აზნაური მეახლა, თვით სვიმონ მდივანი, კალაურის მოურავი ომანი, გარსევანის შვილი ალე-

---

⁸⁾ ibid. გვ. 146.

⁹⁾ ვგონებთ ესენი ოსები უნდა იყვნენ.

-259-

ქსანდრე და სხვანი. ამისთანა მოხერხებულ დროს აჯანყებისათვის სხვას ვეღარ ვიშოვნითო, სწერს ბატონიშვილი, რადგან, როგორც ფირმანით მატყობინებს დიდებული შაჰი, რუსები დიდს გაჭირვებაში არიან, შერცხვენილნი და თავლავ დასხმულნიო.

სიყვარულითა და ნდობითაა სავსე ფარნაოზის წერილი, გაგზავნილი ფშავლეფთან. ჩემის გონებიდან განუშორებელი და მუდამ ჟამს სიყვარულით მოსაგონებელი ხევისბერო ხახა, კაკილაშვილო თორლო ხატულა, მცარია და ლიჟურიშეილო, დახანების და დაგვიანების დრო აღარ არის, დადგა ჟამი განთავისუფლებისა, იარაღი აისხით და მეახელით, იცოდეთ, რომ საქმე სახუმარო არ გეგონოთ და ამისათვის ქუდზე კაცი უნდა გამოხვიდეთ ¹⁰⁾.

18 ენკენისთვის ბატონიშვილ ფარნაოზს უკვე სტეფან-წმინდაში ვხედავთ, მაშასადამე ბატონიშვილი ამ დროს აჯანყებითა და ამბოხებით მოცულ მიწაწყლის შიგ შუა გულ ალაგას გაჩენილა. აქედან კომკელებს გამამხნევებელსა და თან მადლობით სავსე წერილს უგზავნის. სიყვარულით მოგიკითხავთ, კომკელებო, — სწერს ფარნაოზი, გაგულაშეილო ხატა, ბაბათა და საზოგადოდ ყველა კომკელებს. ჩვენ მოგეხსენდა თქვენი ერთგულობის ამბავი და იცოდეთ,

---

¹⁰⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 136-137. უკანასკნელი ალაგი ასეა

ნათარგმნი რუსულად: на шапку по одному вы должны пойти, ეჭვი არ არის, რომ ეს თარგმანი ძველი უნდა იყოს. მნელი დასა-ჯერებელია, რომ ასე ეთარგმნოს ეს ადგილი ან დიმიტრი ბაქრაძეს ან ნიკ. ბერძნიშვილსა.

-260-

რომ რუსების სახსენებელი გასწყდა და მხოლოდ მცირეოდენი-ღა შეხიზნულან ტფილისსა. სპარსეთიდან ჩვენი ძმა მოდის, აქედან ჩვენ თავს დავესხათ და, ღვთის წყალობით, სულ ამოვჟღეტავთ. სამსახურის-თვის დაუჯილდოვებელი არ დარჩებით, მხოლოდ დავგიანება არ იქნება. ეხლავე მიიღებთ ბარათს თუ არა, იარაღით უნდა აღიჭურვოთ და საომრად უნდა გაემზადოთ.

მართალია, ბატონიშვილი ფარნაოზი დიდს მხნეობას იჩენდა, არავის ივიწყებდა ვისაც კი დახმარების და შემწეობის აღმოჩენა შეეძლო, ყველას წერილებსა და ბარათებს უგზავნიდა; მართალია თავა-ურელებს და თრუსოელებს ცალკე შიკრიკებს და მოციქულებს უგზავნიდა კავკასიის უღელ-ტეხილზე რუსები არ გამოატაროთ და გაჟლიტეთო; არ ივიწყებდა აგრედვე აქა-აქა გაბნეულ რუსის მხედრობას და ზრუნავდა რაიმე ვნება მიეცა მათთვის და ამიტომ ოტია და ივანე ზანდუკლებსა სთხოვდა, მიუხეტიტით დუშეთში შეხიზნულ ჯარის-კაცთ და ამოსწყვიტეთო; დიად, ყველა ეს საფიქრებელი და საზრუნავი იყო, მაგრამ მარტო ეს არ აწუხებდა ფარნაოზსა. ვინ იტყვის, რომ ზემოდ დასახელებულ კერძო გავ-

ლენიან კაცთა და თემთა დახმარებას მნიშვნელობა არ ექნებოდა გამარჯვებისა და სამეფოს აღდგენისათვის, მაგრამ იყო ერთი ისეთი გარემოება, ურომლისოდაც საქმე ვერ დაგვირგვინდებოდა და ყოველივე ჩაიფუშებოდა. ეს საშიში და საფრთხილო გა-

-261-

რემოება, რომელსაც შეეძლო საქმე მოეცარა, იყო ერისთვიანთ უზომო ერთგულება მთავრობისადმი. თუ ერისთვიანი მტრულად მოექცეოდნენ ბატონიშვილსა, ხელს არ შეუწყობდნენ, არა გამოვიდოდარა და, დღეს თუ არა, ხვალ მაინც ფარნაოზს იულონის ბედი არ ასცდებოდა. იცოდა ესა ბატონიშვილმა ფარნაოზმა და სცდილობდა, ეგებ როგორმე ერისთვიანთ გული მოვიზომო და მაშინ, დარწმუნებული იყო, რომ ერისთვიანთ შემწეობით რუსები აქ ვეღარ იბოგინებდნენ და იქავე წავიდოდნენ, საიდანაც მოვიდნენ.

ბატონიშვილს კარგად ეყურებოდა, რა ძნელი მოსახერხებელი იყო ეს შერიგება-შეერთება, რა დიდი უფსკრული გაჩნდა და რა დიდი გორა აეყუდა ერისთვიანთ და ბაგრატიონთა შორის. დიდი მოხერხება, დიდი ნიჭი იყო საჭირო იმისთვის, ვინც მონდომებდა საშინელის უფსკრულის ამოვსებას და მერმე ზედ მშვიდობით გასვლას, ან მათ შორის აწვდენილ მთის გადალახვას. ძველად, საქართველოს დამოუკიდებლად არსებობის დროს, გაბუტებული ფეოდალის შერიგება აგრე საძნელო არ იყო; მეფე დაუ-

ყვავებდა გზწიწმატებულ ფეოდალს; რაიმე მაღალ ხარისხს დაჰპირდებოდა, აჩუქებდა სოფელს, ან ციხეს, გაუგზავნიდა მოციქულად დიპლომატიაში დახელოვნებულ კარისკაცს ან დაუნათესავდებოდა, მორჩა და გათავდა. ეხლა სულ სხვა იყო. ბაგრატოვანთ ფასი დაჰკარგეს, მათგან რა წყალობის იმედი უნდა

-262-

ჰქონოდათ ერისთვიანთ? სულ სხვა სურათს წარმოადგენდნენ ახალი ბატონები ქვეყნისა. ჩინ-ორდენ-ეპოლეტები ტყვია-წამალსავით მოდიოდა, პენცია-ჯამაგირებიც უხვი იყო. და, თუ ასიგნაციების სიმრავლით შეიძლება ადამიანმა აზრი შეადგინოს ხაზინის სიმდიდრეზედ, ერისთვიანთ სრული საბუთი ჰქონდათ ეფიქრნათ, რომ რუსების ხაზინა დაუსრულე-ბელი და დაუმრეტელი სალაროა, საიდანაც მხოლოდ სულელი არაფერს ამოიღებს, თორემ ჰკვავათა მყოფელი ამას არ მოიქმედებსო. სამშობლო? სამწუხაროდ, როგორც ზემოდაცა ვსთქვით, ამ სიტყვამ დაჰკარგა თავისი დიდი ძალა და მაშასადამე, რა საბუთი გვაქვს ვუსაყვედუროთ ერისთვიანთ, რატომ მის გულისათვის სისხლი არ დასთხიეთ სხვებთან ერთად, როგორც არა ერთ გზობით გარჯილან თქვენი წინაპარნიო?

მეფე ერეკლემ ქსნის ერისთვიანთ სამშობლოს მოღალატობა დასწამა. მოღალატობა, რა გვარისაც უნდა იყვეს, საზიზღარია და დასაგმობი, მაგრამ იმისთანა მოღალატეობა, როგორც ერეკლემ ქსნის

ერისთვიანთ დააბრალა, სწორედ უმაგალითო იყო ჩვენში. ერეკლემ მთელი თავის ძალ-ღონე, გმირობა, ვაჟკაცობა, იმას მოანდომა, რომ დაეჩაგრა დაღესტანი და, თუ ამას ეერ შესძლებდა, შეეკავებინა მაინც ლეკობა, შიშსა და მორჩილებაში ჰყოლოდა. ასეული ლეკები სწორედ სიშიშარნი იყვნენ საქართველოს მშვიდობიანობა-ყუდროებისათვის და, აბა

-263-

რა თქმა უნდა, ვინც ამ დიდებულ საქმეში ერეკლეს ხელს შეუშლიდა და ლეკობას წააქეზებდა საქართველოს დასარბევად, რაღა თქმა უნდა მეფის მოსისხლე მტერი გახდებოდა. ასეთი მტრობა გაუწიეს ერეკლეს ქსნის ერისთვიანთ, ლეკების წინამძღოლობას ჰკისრულობდნენ, დაღესტნიდან ახალციხეს გადაჰყავდათ და იქიდან კიდევ დაღესტანს. ძლიერი მონარქი ამ გვარ მოღალატეს თავაზიანობას არ მოუყვებოდა, ან დახვრეტდა, ან კიდევ სამუდამოდ განდევნიდა სამშობლოდან, რომ მათი სინსილაც კი გაწყვეტილიყო; დიად ძლიერი მონარქი და თვითმპყრობელი ასე მოიქცეოდა, გარნა თვით სახელოვანი გმირი მეფე შეხუთული იყო შინა, დროსა და ჟამს გადასულ სახელმწიფო წეს-წყობილებით დროსა და ჟამის შეუფერებელ ფეოდალიზმით და ამისათვის ჩამოხრჩობა-დახვრეტის, ან სამშობლოდან განდევნის მაგიერ, იძულებული იყო შეეკრიბა „დარბაზი“ და ისე გაესამართლებინა სახელმწიფო მოღალატენი. ერთ-მთავრობისა და თვითმპყრობელობის გასაძლიერებლად

მეფე თეიმურაზმა მოსპო არაგვის ერისთაობა; ირაკ-
ლიმ იმის წაბაძვით მოისურვა ბოლო მოეღო ქსნის
ერისთავობისთვის, რადგან, როგორც ზემოდ დავი-
ნახეთ, ურჩი და თავგასული ფეოდალები მარტო
მეფის ურჩობას არა სჯერდებოდნენ და სამშობლოს
ღალატსაც კი ჰბედავდნენ.

ჩვენ არ ვიცით, როგორ მოჰხდა საერისთაოს
ღირსების აყრა არაგვის ერისთავებისა მეფე თეიმურა-

-264-

ზის დროს, ხოლო რაც შეეხება ქსნის ერისთაო-
ბის ჩამორთმევას, ფრიად საინტერესო და საგულის-
ხმიერო ამბებს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი.
ამ ისტორიკოსის სიტყვით, სამეფო სასახლეში შე-
კრებილან მდივან-ბეგნი და მათ შორის ჭაბუა ორ-
ბელიანი, ეს სახელოვანი ორატორი-პატრიოტი მე-
თვრამეტე საუკუნისა და იოსებ თუმანიშვილი. შე-
კრებილთ მოუსმენიათ „საქმე და ორ-გულეზა“, რო-
მელთაც შესწამებდნენ ქსნის ერისთავიანთა, და დაუ-
დგენიათ ასეთი განაჩენი: „სრულიად უკუნითი უკუ-
ნისამდე მოეღოთ მათ საერისთავო“. ამ სასტიკისა
და უღმობელის განაჩენის სიმტკიცისათვის მოიწვიეს
უფრო რიცხვმრავალი კრება, მოახსენეს საქმის ვი-
თარება და განაჩენი და ბოლოს დაიწერა **ძეგლის
წერა**, რომელსაც მოეწერა ხელი და დაესვა ბეჭედი
მეფისა და სამეფოს სახლისა წევრთა, კათალიკოზი-
სა და რვა მღვდელ-მთავრისა. კირილე მთავარ-ეპის-
კოპოსმა მისცა ხმა მიემატოს ძეგლის წერას ესე-

ცაო: „იყავნ კრული თვით მეფეცა, რომელმანცა
გახსნას შეკრულება ესე და ჰსცვალოს განჩინება" ¹¹⁾.
ასე სასტიკად მოუკლა გული ერისთვიანთ ბა-
გრატონთა გვარმა; მოკლული და დამიწებული გუ-
ლი გაუმთელა ხელმწიფე იმპერატორმა ალექსანდრე
პირველმა თ. პავლე დიმიტრის ძის წარდგენილობით
და, მაშ, რილას იმედი ჰქონდა ჭაბუკ ფარნაოზს და

---

¹¹⁾ იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 94-95.

-265-

ან როგორ უნდა ეფიქრნა ერისთვიანი უღალა-
ტებენ თავიანთ მწყალობლებსა და მომემხრობიან
მე, ჯერ ახალგაზდა ყმაწვილსა, სახელმწიფო საქმეებ-
ში სრულიად გამოუცდელსა, და რომელსაც ჯერ
არ მიგემნია სამსალა ამა საწუთროებისაო? ფარ-
ნაოზს იმისი იმედი ჰქონდა, რომ ერისთვიანთ სიძე
იყო და, მამასადამე, პირველად ამან არ შეასრულა
მამის სურვილი, გასტეხა ძეგლის-წერა და დაუნათე-
სავდა იმათ, ვისი სახელიც წყევლა-კრულვით მოიხ-
სენია უმაღლესმა სახელმწიფო საბჭომსა ¹²⁾.

ნათესაობით დაიმედებულმა ბატონიშვილმა ფარ-
ნაოზმა წერილი მისწერა თ. მიხეილ ერისთავს. ფარ-
ნაოზი უთვლიდა ერისთავსა, ღმერთმა არ დააგდო
ჩვენი მართალი საქმე და შემწეობას არ გვაკლებს.
რუსის მხედრობასა ვსჯობნით, აჯანყებულნი მთის
ხალხნი ხომ სანაქებო დახმარებას გვიწვევენ. ამ შე-
სავალის შემდეგ ფარნაოზი პირდაპირ ასე განა-

გრძობს. რიგი ახლა თქვენზეა. ღმერთი და კაცნი
ხელს გვიწყობენ და თქვენც მოვალე ხართ დახმა-
რება ამოგვიჩინოთ. **თუ ოდესმე ჩვენსა და თქვენ**

---

¹²⁾ ძეგლის წერის წყველი-კრულვას ისე უცქეროდნენ თურმე,
რომ ერისთვიანთ არავინ არ უნდა მიჰკარებოდა. ფარნაოზმა მამის
სურვილის წინააღმდეგ ცოლად მოიყვანა ანნა, ქალი ყულარადისის
ერისთავისა. ფარნაოზს, ხანში რომ შესულა, უსინათლობა სწვევია.
პეტერბურგში, სადაც ბოლოს მისცეს ნება ცხოვრებისა და ტფილის-
შიაც, საზოგადოება ისე უყურებდა ამ უდრო-უდროდ თვალის და-
კლებას, როგორც ღვთის სასჯელს, რადგან მამის ანდერძი გასტეხაო.
(გაგონილი თ. ი. ნ. ჭ.).

-266-

შორის უთანხმოება და უსიამოვნება ყოფილა, უნ-
და დავიწყებას მივსცეთ: დღეს განა დროა წარსუ-
ლის ანგარიშების გასწორებისა? უსიამოვნო წარ-
სული გონებიდან უნდა ამოვფხვრათ, რადგან დადგა
ჟამი საერთო სიყვარულისა და ძმურის დახმარე-
ბისა ¹³⁾. ალბად ფარნაოზი დარწმუნებული არა ყო-
ფილა, რომ მისი წერილი გასჭრიდა და თავად
მიხეილს გულს მოუგებდა და ამის გამო იმავე დღეს,
23 ენკენისთვეს, ცალკე წერილსა სწერს კნეინა აბა-
შიძეს და ეხვეწება, თქვენც ურჩიეთ თ. მიხეილს,
შეისმინოს ჩემი თხოვნა, მობძანდეს აქ, ჩემთან, და
თავისის თვალითა ჰნახოს ყველაფერი. დაარწმუნეთ
აგრედვე, რომ ყოველი მისი სურვილი, რაც უნდა
მცირედი და უმნიშვნელო იყოს, ასრულებული იქ-
ნება დაუყოვნებლივ. რადგან ფარნაოზს მაინცა და

მაინც დიდი იმედი არც ამ წერილისა ჰქონდა, კახელ თავად-აზნაურობას წასჩურჩულა, მიეწერათ მიხეილ ერისთავისთვის საერთო წერილი და ეთხოვათ ბატონიშვილთან ერთად ემოქმედნა საქართველოს სამეფოს აღსადგენად. კახელები ძველებურად იწყობენ წერილსა, სწორედ ისე, როგორც ძველად იყო მიღებული სანიმუშო წერილები. თქვენი ავადმყოფობის ამბავი შეგვესმა და დიდად შევწუხდითო, სწერენ კახელები და გულმხურვალედ ევედრებიან ღმერთსა, მალე განკურნოს ავადმყოფი თავადი მი-

---

¹³⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 139.

-267-

ხეილი. თუ ჩვენ ამბავს იკითხამთ, გახლავართ ღვთით კარგად, ვიახელით ბატონიშვილ ფარნაოზსა და ამ ჟამად ვიმყოფებით მთიულეთსა. დაივიწყეთ ძველებური უსიამოვნება და მძულვარება, არ გეკადრებათ ესა; საქართველოში პირველი კაცი ხართ, ტოლი არავინა გყავთ, იკისრეთ ჩვენი მეთაურობა, გაგვიძეხით წინა გამარჯვებისა და სამშობლოს განთავისუფლებისაკენ ¹⁴⁾. მაგრამ ამასაც არ დასჯერდა ფარნაოზი და არქიმანდრიტ ბესარიონსაც მიაწერინა წერილი. მიუძღვნის რა ლოცვა-კურთხევას, ბესარიონი (ერისთავი) უთვლის, ნუ გაკერპდები, ეახელ ეხლავე, ვიდრე დრო არ წასულა, ბატონიშვილსა, თორემ შემდეგ შეიძლება ისეთივე უბედურება გვეწვიოს, რაც უკვე ბარე ორჯელ იგემა ჩვენმა საგვარეულომანო ¹⁴⁾.

კლდესავით მაგარი და შეუდრეკელი ყოფილა
პოდპოლკოვნიკი თ. მიხეილ ერისთავი. ამოდენა ხალ-
ხის ხვეწნა-მუდარამ ვერ შეარყია მისი ერთგულება
რუსეთის მთავრობისადმი, ფიცი ვერ გაატეხინა და
აი ეს პასუხი გაუგზავნა ფარნაოზსა: თქვენი ბრძანე-
ბა მივიღე და ყველაფერი ვსცანი. მამა თქვენი და
ძმანი გაგვირისხდნენ, ხოლო თქვენ მუდამ ჩვენი

---

¹⁴⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 139-140. წერილს აწერენ ხელსა: ან-
დრონიკაშვილები, ვაჩნაძიანი, ჩოლაყაშვილები, ჭავჭავაძიანი, ჯან-
დიერისშვილები, ყორჩიბაშვილები, ქობულაშვილები, ავალისშვილე-
ბი და ერთიან საყდრიონის აზნაურშვილები. ხელივე უწერია ალექ-
სანდრე გარსევანისძეს ჭავჭავაძეს, ჩვენს სახელოვანს მგოსანს და რუ-
სეთის გამოჩენილ პოეტის გრიბოედოვის სიმამრს.

¹⁵⁾ ibid. გვ. 140.

-268-

მწყალობელი იყავით და სცდილობდით აღგედგინათ
გაწბილებული და შერცხვენილი ჩვენი სახლი; ამი-
სათვის მოვალედა ვსთვლი ჩემს თავს, სრული ჭე-
შმარიტება მოგახსენოთ და არაფერი დაგიმალოთ.
მტკნარი სიცრუე მოუხსენებიათ თქვენთვის, ვითომც
მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი გაჭირვებაში
იყოს ჩავარდნილი ყიზილბაშებისაგან, თ. პავლე დი-
მიტრის ძე დაბრუნდა უკვე ლაშკრობიდან დიდად
გამარჯვებული, მტერს შიშის ზარი დასცა და უკუ
აქცია. შერცხვენილი და გაწბილებული ყაენი სპარ-
სეთს გაიქცა. გაიქცა აგრედვე ძმა ალექსანდრე.
მხლებელნი: ადამ ბებურიშვილი, ვაჩნაძე და იმერე-

ლი პაატელა განშორდნენ ბატონიშვილ ალექსან-
რეს და ტფილისს დაბრუნდნენ. დაწყნარდა აგრედვე
ეული ხალხი და თავ-თავიანთ ბინაზე დაბრუნდა.
აღელვების ნიშანი აღარსადა სჩანს, — ათავებს წე-
რილს თ. მიხეილი, — ყველაფერი მიყუჩდა, დასცხრა
და სთხოვს, ირწმუნე, რომ ყოველივე ამ ბარათში
მოხსენებული სრული და ხალასი ჭეშარიტებააო ¹⁶⁾.

თ. მიხეილ ერისთავმა პირდაპირ შეუთვალა
ტახტის მამიებელ ბატონიშვილ ფარნაოზს, ვერ ვუ-
ღალატებ იმპერატორ ალექსანდრესა, შევფიცე ერთ-
გულემა და რა საკადრისია „დიდებულისთვის“ და-
ლატი მეფისა და ამ უმგზავსისა და უგვანო საქციე-
ლით გვარისა და სახელის დამცირებაო“. შეიძლება

---

¹⁶⁾ ibid, გვი 139.

თავ. მიხეილის ხასიათის სიმტკიცემ ბევრი თანა-
მგრძნობიც მოიპოვოს და სთქვან, რა ექნა, შეჰფი-
ცა ერთგულემა და სწორედ მოვალე იყო მტკიცედ
დაეჭირა ფიცი და ბატონიშვილისთვის უარი შეეთვა-
ლა, თუმცა ისიც დასავიწყებელი არ არის, რომ თ.
მიხეილის წინაპრებმა, ან შეიძლება პირადად თვი-
თონაც ერეკლეს შეჰფიცეს აგრედვე ერთგულემა და
საჭიროდ კი დაინახეს იმავე დროს დაღესტნიდან
ლეკები გაესეირნებინათ საათაბაგოს და იქიდან უკან
გამოეტარებინათ ეს სამშობლოს დაუძინებელი მტე-
რი, რომელიც სწორედ მაშინ გააღმასდა, გათამამდა

და ალვირი წაისხნა პირიდან, როდესაც საქართვე-
ლოს საპოლიტიკო სიცოცხლის მაჯის ცემა მო-
დუნდა და მისუსტდა. თ. მიხეილ ერისთავი, არამც
თუ უარზე დადგა, არამც თუ არ შეისმინა ხვეწნა-
მუდარა ფარნაოზისა, ნათესავის არქიმანდრიტის ბე-
სარიონისა, კნ. აბაშიძისა და მთლად კახეთის წარ-
ჩინებულ გვართა თხოვნა, არამედ კიდევ გაჰბედა და
დარიგება მისცა ფარნაოზს, ცოტა არ იყოს, და-
ცინვის კილოთი. თ. ციციშვილი გამარჯვებული და-
ბრუნდა, შენი ძმაც გაიქცა ყიზილბაშებთანაო, მისი
მხლებლები აქ, ქალაქს ჩამოვიდნენ და სხვანიო.
ერთის სიტყვით, თავი დაანებე სისულელეს, და-
წყნარდი, უსიამოვნებას ერიდე და ჩემსავით ჩინისა
და ორდენების ძებნის გზას შეუდექიო.

დიაღ, თავადი მიხეილის სიტყვა-პასუხს შეი-
ძლება ბევრი აღმოუჩნდეს გამამართლებელი, მაგრამ

-270-

არა გვგონია, მოიძებნებოდეს ვინმე, თუნდ მთელ
დედამიწის ზურგზედ, ისეთი, რომელსაც შეეძლოს
კეთილად მოიხსენიოს საქციელი თ. გიორგი ამი-
ლახვრისა. თ. გიორგი, ვფიქრობთ, ნათესავი უნდა
ყოფილიყო საქართველოს სამეფო საგვარეულოს
ოჯახისა! იულონს ცოლადა ჰყავდა თ. რევაზ ამი-
ლახვრის ქალი და, თუ მხედველობაში მივიღებთ,
რომ ძველ საქართველოში ნათესაობა და ნათელ-
მრონობა, საეკლესიო კანონის მიუხედავად, ათს,
ხშირად მეტს თაობაზედ გადადიოდა, მოსალოდნე-

ლი იყო, თ. გიორგი ნათესავიც რომ არ ყოფილიყო თ. რევაზისა, მაინც ბატონიშვილებს ისე მოჰქცევოდა, როგორც ნამდვილ ნათესავებს. ბატონიშვილი იულონი ჯერ ისევ თავისუფალი იყო, ჯერ არ ეგემა სიამოვნება და სიტკბოება ეტაპით მოგზაურობისა ზედა-ველაზედ და ტირიფონის ველ-მინდვრებზედ ¹⁷⁾, რომ იმანა და ფარნაოზმა საერთოდ წერილი მისწერეს თ. გიორგის ფრიად დიდის მნიშვნელობისა. წერილი ამტკიცებს, რომ ბატონიშვილები დიდად ენდობოდნენ თ. გიორგის, ისე უყურებდნენ როგორც ნათესავს, უფრო მეტს ვიტყვით, როგორც ღვიძლ-ძმას, რომელიც ყოველ ჟამს მზადაა თავი დასდოს მათთვის, არ შეუშინდეს მახვილსა, ტყეიასა, ჭირსა და ბოროტსა, ოღონდ რითიმე ვასიამოვნო, ხელი მოუვუმართო და გამარჯვების კა-

---

¹⁷⁾ ქართლის გაშლილი ველ-მინდვრებია.

რამდე მივიყვანო ჩემნი სისხლნი და ხორცნიო. თუ ბატონიშვილები ასე არ უყურებდნენ თ. გიორგი ამილახვარსა, ვერ მივხვედრილვართ, მაშ როგორ გაჰბედამდნენ იმ გვარის წერილის მიწერას, რომლის შინაარსიც აგერ აქვე მოგვყავს შემოკლებით. დაწვრილებით შეგვატყობინეო, სწერენ იულონი და ფარნაოზი თ. გიორგის, რას ჰფიქრობენ ქართლები, რა თვალთ გვიყურებენ ჩვენ და ჩვენ მიერ დაწყებულ საქმეს, ვინ გამოიწვია ამბოხება არაგვის

ხეობაში და ვინაა არაგველების მოთავე, ეხმარებიან თუ არა არაგველებს ხევსურნი და ფშავლები, ომი ჯერ კიდევ არ შეწყვეტილა, თუ ჩანელდა და მემბოხენი თავ-თავიანთ სახლებში დაიფანტნენ. ნუ დაივიწყებ და შეგვატყობინე, სწერენ ბატონიშვილები, სადაა ამ ჟამად მთავარ-მართველი, რა ალაგებში სდგას რუსის მხედრობა, სადაა ყაენი, ან ჩვენი ძმა ალექსანდრე; რას აპირობს ქართლი და კახეთი, ან თქვენ რა სამზადისში ხართ, რუსები მცხეთას ზემოდ სად არიან დაბანაკებულნი და რიცხვით რამდენი იქმნებიან. ყოველივე დაწერილებით აგეიწერე და შეგვატყობინეო, რომ იმის მიხედვით მოვიაზროთ და შემდეგ ვიმოქმედოთო, ამბობენ წერილის დასასრულს იულონი და ფარნაოზი ¹⁸⁾).

ზნეობრივ სიფაქიზეს ვილა იტყვის, უბრალო ზრდილობა და თავაზიანობა, რაითაც ასე იყო გან-

---

¹⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 316-317.

თქმული ძველი ქართველი და რითაც ეხლაც თავი მოგვაქვს ჩვენ, მის შთამომავალს, მოითხოვდა, რომ, თუ თ. გიორგი ამილახვარს ღალატი არა ჰნებავდა რუსებისა, აელო ეს წერილი, დაეფხრიწა, ნაკუწ-ნაკუწად ექცია და ცეცხლში აეპრიალებინა, ან, რადგან თიბათვის სიცხეების გამო ცეცხლი არ ენთებოდა, ქარისთვის მიეცა, ან კიდევ მტკვრის ტალღებისთვის გაეტანებინა. არც ერთი, არც მეორე და

არც მესამე არ ინება თ. გიორგიმ და 18 თიბათვის თარიღით აღნიშნული წერილი ბატონიშვილებისა, 21 თიბათვეს გორიდან თფილისს აფრინა, მაშასადამე, ერთი წუთიც არ გაუჩერებია წერილი სახლში, რადგან ლიხის მთა-გრეხილიდან, სადაც იმყოფებოდნენ იმდროს ბატონიშვილები, გორამდინ ორისამი დღე მოუწებოდა მგზავრი, თუ მაშინდელ მისვლა-მოსვლის ამბავს მივიღებთ მხედველობაში. მარტო წერილის გაგზავნა არ იკმარა თ. გიორგიმ, თავისი საკუთარიც მისწერა საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის. ეს წერილი იმედნად საყურადღებოა, რომ არ შეგვიძლიან სრულად არა ვსთარგმნოთ. ბატონიშვილები მთხოვენ. სწერს თ. გ. ამილახვარი თ. ვალკონსკის, რომ დახმარება აღმოუჩინო; ამის მაგიერ კი მე შეუთვალე, იმერეთის სამზღვრიდან ს. ყორნისზე გადმოიარონ და იქიდან ჩამოვიდნენ შიგ შუაგულ ქართლს, ს. ხურვალეთსა. აქ მე და თ. ელიზბარ ერისთავი დავხვდებით და ადვილად შევიპყრობთ; საჭიროა მხოლოდ თან გვახლდეს რუსის მხედრობა.

-273-

იმედი მაქვს, ამბობს თ. გიორგი, რომ ღმერთი ხელს მომიმართავს და პირნათლად შევასრულებ ამ მონდობილებას და ბატონიშვილებს შევიპყრობთ. ჩემი იმედი იმიტომა აქვთ ბატონიშვილებსა, რომ მე დაუჯილდოვებელი დავრჩი რუსებისაგან და ამის გულისათვის ჰფიქრობენ, გულ-ნატკენი და დავიწყებული რუსის მთავრობისგან უფრო ადვილად გავტეხ ფიცსა

და ბატონიშვილებს დახმარებას აღმოუჩენ. წერილის დასასრულს თ. ამილახვარი სთხოვს თ. ვალკონსკისა, ერთი ათი თუმანი კიდევ გამოგვიგზავნე, საჭიროა ყორნისელ ოსების მოსყიდვა და დასაჩუქრება, რადგან ოსები ფულის გულისთვის ყველაფერს მოიქმედებენ და ბატონიშვილებს მურვალეთს მოიყვანენ, სადაც მე და ელიზბარი მზად ვიქნებით იმათ მისაღებად ¹⁹⁾.

ასეთის შინაარსისაა ეს შესანიშნავი ისტორიული წერილი, დაბეჭდილი აქტების მეორე ტომის 317 გვერდზედ, პორველის სვეტის თავშივე. ვინც კი ცოტათიც არის იცის ჩვენი წარსული, ვისაც კი თვალის არის გადაუვლებია ჩვენის საგმირო და სარაინდო ისტორიისათვის, ვინც კი მცირედაც არის უწყის, რა ღვაწლი მიუძღვის მაღალ წოდებას სამშობლოსა და რჯულის დაცვის საქმეში, ფიქრადაც ვერ მოიფიქრებდა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს უმაღლესისა და განათლებულის წოდების წევრი

---

¹⁹⁾ ibid. გვ. 317.

ამგვარს სულის სიმდაბლემდის მივიდოდა ჯილდოს გულისთვის. პირდაპირაც ვერ გაუბედია ჯილდოს თხოვნა და მხოლოდ ჰბედავს სიტყვის გადაკვრას. ბევრი ბევრი თ. გიორგისთვის ებოდებინათ სისხლის ჯვარი მესამე, ან მეორე ხარისხისა და მაიორობა, ან, თუ გაჭირდა, პოდპოლკოვნიკობა. ამილახვრიანი,

სიღარიბით გულგატეხილნი არასოდესა ყოფილან,
ყმა და მამული ბლომადა ჰქონდათ და, მაშასადამე,
მცირედი პენსიონი სახარბიელო ვერ იქმნებოდა;
ეტყობა სისხლის ჯვარის უქონლობა მოსვენებას არ
ამღევდა თავადსა და ამისათვის იკადრა ასეთი უკად-
რისი საქციელი.

სისხლის ჯვარმა ისეთი დიდი ალაგი დაიჭირა
ჩვენს ისტორიაში ამ საუკუნის დამდეგს, ისე მოიცვა
ჭკუა და გონება ჩვენთა თანამემამულეთა მისის შოგ-
ნის სურვილმა, ზოგს ისე დაუბნია დავთრები, რომ
ამ ჯვარის ამბავმა თვით დიდებულ ყაენის ყურამ-
დისაც კი მიაღწია. შაჰი განცვიფრებული იყო ამ
უცნაურის ამბით და არ იცოდა, რა ეფიქრა, ეს რა
ჯადო და თილისმა მოუგონია ჩემს დაუძინებელ
მტერს, გაიურ — რუსებს, რომ სულ ერთიან გადაჭ-
რიეს გურჯისტანის ხალხიო. მთავარმართებელს თ.
ციციშვილს თან ახლდა ერევანს თ. იოანე ორბე-
ლიანი. სარდალი სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს და,
პლატონ იოსელიანის სიტყვით, ოდეს ფათალიშაჰმა
ჰნახა ესე იოანე და იხილა მისსა გულზედ ვარსკვლავი
ანნასი, ბოძებული იმპერატორისაგან, ჰყვედრა მრა-

-275-

ვალი, მისწვდა თვით ვარსკვლავსა, მოჰგლიჯა იგი,
გარდაადგო და უბრძანა: „ამისთვის უღალატე შენს
მეფესა და ქვეყანასაო?“²⁰) ვინ იცის, სპარსეთის
ყაენი რას მოელოდა და, რა იხილა პატარა ოქროს
ვარსკვლავი, განცვიფრდა, ვეღარ მოითმინა და ზე-

მოდ მოყვანილი მწარე და გესლიანი სიტყვები უთ-
ხრა საქართველოს უპირველეს თავადიშვილსა და გე-
ნერალსა, რადგან ძველად სარდლის ხარისხი, თუ
ეხლანდელ გენერალ-ლეიტენანტს ვერ უდრის, გენე-
რალ-მაიორობა ხომ უპრიანია ამ ხარისხისთვის და
წინ ვერა დაუდგება-რა ²¹⁾.

დიდი იმედი ჰქონდა თ. გიორგი ამილახვარს
ჯილდოსი, მაგრამ, როგორც ეტყობა, ღმერთმა არ
შეისმინა მისი ვედრება ხელი არ მოუმართა და არ
მისცა საშუალება გაეხაწრა ყორნისელ ხიზან ოსების
დახმარებით საქართველოს სამეფოს მაძიებელი ბა-
ტონიშვილები. მართალია, ბატონიშვილები აპირებ-
დნენ ყორნისზე გადმოვლას, მაგრამ ეს აღარ მოხე-
რბდა, რადგან იულონი იქვე, იმერეთის სამზღვრებზე
შეიპყრეს და ფარნაოზმა, რა გზა აირჩია მთიულეთს
ასასვლელად, ეს მხოლოდ ჯერ-ჯერობით მაღალმა

---

²⁰⁾ იხ. მეფე გორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 323-324.

²¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 39. ასეთია აზრი თ. ციციშვილისა.

სარდალს თ. იოანე ამილახვარს ებოძა გენერალ-მაიორობა და პენცია
2,100 მან.; მთავარ-მართებელი ამბობდა, რომ სარდლობა უდრის
გენერალ-ლეიტენანტობას, მაგრამ გენერალ-მაიორის ჩინიც ეყოფაო.
სარდალს ოთარ ამილახვარსაც გენერალ-მაიორობა ებოძა და პენცია
დაენიშნა 2,100 მან. წელიწადში.

ღმერთმა უწყის. ამ სახით ცდამ თ. გიორგი ამილა-
ხვარს უნაყოფოდ ჩაუარა და გული ანნას ვარსკვ-
ლავით ვერ დაიმშვენა. არც ისაა მოხსენებული აქ-

ტებში, უბოძეს რაიმე სამხედრო ჩინი თ. გიორგის, თუ არა.

არ შეგვიძლიან აქვე უყურადღებოდ დავსტოვოთ ის ცილის წამება, რომელიც თ. გიორგი ამილახვარმა დააბრალა ოსობას, ვითომც ფულის გულისათვის ყველაფერს ჩაიდენენო. ყორნისელის ოსებისა რა მოგახსენოთ, იქნება მართლა ზნეობით დაცემულნი იყვნენ, თუმცა მათი მსაჯული აგრე რიგად სარწმუნო არ გახლამთ, მაგრამ საზოგადოდ მაშინდელ ოსობაზე არც ერთ ქართველს საყვედური არ ეთქმის; რაც შეეძლოთ ეხმარებოდნენ მეამბოხე მთიულებს და ბატონიშვილებს ხომ მოწიწებითა და საგანგებო სიყვარულით ექცეოდნენ. აქტებში ბლომადაა მოყვანილი ამის დასამტკიცებელი საბუთები; ჩვენც არა ერთი მაგალითი მოვიყვანეთ ამ წერილებში, აი თუნდ ოსის ახმეტა დუდარუკოს ისტორია და ამ აზრის უფრო გასამტკიცებლად ერთ საბუთს კიდევ მოვიყვანთ. ერევნის ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა თ. ციციშვილმა გაჰგზავნა ლიახვის ხეობაში თ. მირმანოზ ერისთავი ხალხის დასამშვიდებლად. თ. მირმანოზი უქადაგებდა, დაწყნარდით, დამორჩილდით რუსის მთავრობას, თავსა და ცოლშვილს ნუ იღუპავთ. ამბოხებით ვერას გახდებით და თქვენ კი სამუდამოდ ბედს დაჰკარგავთო. ქვემოთ მოყვანილ წერილიდანა

-277-

სჩანს, რომ თ. მირმანოზ ერისთავს, რათა მისს სიტყვას უფრო, ძლიერ ემოქმედნა, უთქვამს, ბატონი-

შვილი ფარნაოზი შეიპყრეს და, აბა, ამის შემდეგ
რადას გარგათ იარალით ბრძოლა რუსობასთანაო.
ამ ამბავს გული მოუკლავს ოსებისათვის და აი რა
წერილსა სწერენ ვიღაც ბარამი და გედევანი მირმა-
ნოზ ერისთავსა: მეზომა თქვენ მიერ წერილი, რომე-
ლმაც გული და გონება ჩვენი განგმირა და იფიქრე
ჩემის ხელმწიფის მეფის-ძის ფარნავაზის დაჭერის ხმა
რაგვარი საბავთოს ხმის მოწევნადი არის და ვაი სა-
სმენელთა ჩვენთა! მწყალობლობა მეგობრობით გებ-
ძანათ; შენ ნუ მომიკვდები, თუ ფარნავაზ ბატონის-
შვილი არა მყავს, ჩალად მჩანს ყოველი ქვეყანა.
თუ ქრისტიანი ვართ, ვერც ხმალი, ვერც ცეცხლი,
ვერც წყალი და ვერც სხვა რამ განაშორებს და გან-
მდრეკს მის სიყვარულზედ და თუ იმისის გულისა-
თვის კიდენ ერთს წელიწადს ხმალს არ ვიქნევთ, რა
სიყვარული არის და, თუ იმის ერთგულებაზედ
დაგვბოცს ვინმე, ასე მგონია ღვთის მოწყალებით
სასუფეველი მზა არს ჩვენთვის. გებძანათ ამის უა-
რესად თქვენს თავს ნუ გააუბედურებთო, და ფუ!
ჩვენს კაცობასა, რომ, თუ ფარნაოზ მეფის ძე გა-
უბედურდება, ჩვენთვის სიკვდილი სანატრელი არ
იყოს! ასე მოხსენდეს თქვენს მაღალ-ბრწყინვალებას,
ჩვენც ამ ხეობაში ერთი ამათთანა მოძმე გახლავართ
და გაფიცულნი გახლავართ: თუ გარიგება იქნება,
ჩვენ და ეს ხეობაც ერთად გაგირიდებით. ვიცი მწყა-

ჩვენი საქმე. როკამდის, კუდარომდის, ქურთაულამდის და ჩერქეზამდის ²²⁾ გზა გვაქვს სავალი, არ გვეშინიან ჯარის მოსვლისა: აქ რომ მოვა, ზევით წავალთ. რა ვენა, ჩემო ხელმწიფე, თუ ფარნაოზ დაიჭირეს, — ალექსანდრე, თეიმურაზ და ლევან ხომ ისევ არიან და, თუ ფარნაოზ ამ განსაცდელს შემთხვევია, ჩვენთვის სიკვდილი სანატრელია. ჩვენ მოგახსენებთ, პირ-აქეთ გარდმოხედოთ, სულ აგრე არ იქნება, შენ ნუ მომიკვდები, ვითხოვთ, არ უგულუბელს გვყოთ და, თუ მართალია, ბატონიშვილის ნაწერი ბარათი გვებოდოს თავისის პატარა ბეჭდით დაბეჭდილი: წამოდითო, ქალაქს ვიმყოფებო და ჩვენც ყელზედ ხმაღს დავიკიდებთ და ისე შენ გაიხლებით, თუნდა შენ დაგვხოცე და თუნდა ციციანოვმა, — ნება თქვენი აღსრულდეს და ამ ხეობასაც შემოირიგებთ, როგორც თქვენი ნება არის. საცა ათასი სული კაცი კაცთან მოკვდება, იქ რომ კაცი განდრკეს, წაწყნდება. ჩვენი მოხსენება ეს არის და სხვას ჩვენს სიტყვას ეს უფროს-უფროსი კაცნი მოგახსენებენ ²³⁾.

ასე თავგამოდებით და სიყვარულით არ შეუძლიან ლაპარაკი იმას, ვინც ათ თუმნად გაჰყიდის თავის ბატონიშვილსა.

---

²²⁾ იხ. დეოდრაფიული აღწერა საქართველოსი ვახუშტისა, გვ. 258, 378 და 442. აქ ნაჩვენებია ქართული ტექსტის კაზადონება და არა ფრანგულისა. როკა, კუდარო და ქურთული ეხლაც ოსებითაა დასახლებული.

²³⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 145.

ბატონიშვილის ფარნაოზის ენერგიას არა აკლდე-
ბოდა-რა, რაც დრო და ჟამი გადიოდა, უფრო მო-
მეტებულ მხნეობას იჩენდა. აზნაური გოგია ნათა-
ლიშვილი დღე და ღამ ცხენს ეკრა და ბატონიშვი-
ლის ბარათებით ჰფენდა ქართლ-კახეთსა. ფრიად სა-
ინტერესოა ამ ბარათების შინაარსი: ზოგ მათგანში
ბატონიშვილი ოხუნჯობს, ზოგს არცხვენს და უკი-
ჟინებს გაუბედაობას. თუ ბარათი თავადებთანაა მი-
წერილი, აგონებს წარსულ სამსახურს და ზოგს კი
ჰპირდება მომავალში მრავალ წყალობას. ვიღაც
მოურავ ბარნაბე ზოდისკესვილისა სწერს, რუსებს რომ
ამოსდგომიხარ გვერდში, ნეტავი კი ვიცოდე, რა სი-
კეთე გაგიწიეს მაგათა, რით მოგხიბლეს, ან რასა
გპირდებიან, რომ ადგილიდგან აღარ იძვრი. თუ
დღეს კაცად ითვლებით და ქვეყანაზე რამე ფასი
გდევთ, ეს ხომ ჩვენის ოჯახის წყალობით, მაშ, დაუ-
ხანებლივ გვიახელ, გვემსახურე და ძველებურად წყა-
ლობაც არ მოგაკლდებაო. თითქმის ამასავე სწერს
ფარნაოზი ვიღაც ფილიპე დეკანოზიშვილს. განსვე-
ნებულ ნეტარ ხსენებულ მამა ჩვენს ერეკლე მეფეს
ხომ ძალიან უყვარდი, ეს ხომ შენ კარგად იცი, მაშ,
რითი მოგაჯადოვეს რუსებმა, რას დაგპირდნენ ისეთ-
სა, რომ აღარ შორდებით, თუმცა არ ვიცით მიზე-
ზი, — სწერს ფარნაოზი, — რითი მოგხიბლეს გული
და აგიბეს თვალი რუსებმა. მაინც, მიიღებ თუ არა
ამ ბარათს გოგიას ხელით, დაუყოვნებლივ გამოსწიე

ჩვენთან. სირცხვილი და თავზე ლაფის დასხმა არ

-280-

არის, რომ შენ ჩვენთან არა ხარ და შენი ნათესავი კი ქიზიყიდან აქ ამოიჭრა და ჩვენთან ერთად ათას გაჭირებას იტას? — ათავებს წერილს ბატონიშვილი. გოგიასავე ხელით გაუგზავნა ბარათი ფარნაოზმა მაჩაბლიანთ და ფალავანდიანთ. თქვენი წინაპარნი ჩვენი სახლის ერთგულნი იყვნენ და თქვენც მოვალენი ხართ გვიჩვენოთ ერთგულება, გვემსახუროთ და შემწეობა აღმოგვიჩინოთ. უნდა იცოდეთ, რომ, თუ ჩვენ ბედნიერი ვიქნებით, მაშინ თქვენც ბედნიერი იქნებით, ამისათვის სთხოვს ბატონიშვილი, ოსებს ხელს ნუ უშლით და დახმარება აღმოუჩინეთო. ეს თ. მაჩაბლებთან და ფალავანდისშვილებთან მიწერილი ბარათიც ახალი საბუთია იმისი, თუ რა ერთგულებას უჩენდა ბატონიშვილებს ოსობა და რამდენად უსაფუძვლოა ცილის-წამება დაუჯილდოვებელის თ. გიორგი ამილახვრისა მის შესახებ. აქ მოყვანილ წერილში ფარნაოზი სთხოვს მაჩაბლიანთ და ფალავანდიშვილებს, როგორც ოსების მებატონეთ, მფარველობა აღმოუჩინეთო. მიზეზი ასეთის შუამდგომლობისა ცხადია. ფარნაოზსა სურს, რომ მის ერთგულ ოსებს მებატონებმა შევიწროება არ მიაყენონ და არამც თუ არ შეავიწროვონ, დახმარებაც აღმოუჩინონ ²⁴).

---

²⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 140, 141. აქ მოყვანილი ბარათების

და წერილების ნიმუშები ცხადად ამტკიცებს, რომ ჩვენს ხანგრძლივ ისტორიას ვერ შეუძუშავებია ოფიციალურ, ბიუროკრატიულ მიწერ-მოწერის წეს-რიგი და ენა. ნუ თუ ბიზანტიამ ამ მხრივ ვერ იმოქმე-

-281-

მსოფლიო ისტორიაში დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც ადგილს, მდებარეობას, აგრედვე დროსა და ჟამსა. ხშირად გამარჯვება იმაზედაა დამოკიდებული, რა დროს მოჰკიდე ხელი საქმეს; ვიდრე მოქმედებას დაიწყებდი, შეურჩიე დრო თუ არა. მცირედ შეცდომას ამ მხრივ ბევრჯელ განძრახული საქმე ჩაუფუშია და ზოგჯერ დიდისხნობით შეუჩერებია ისა, რის ასრულებაც ადვილად მოხერხდებოდა, თუ დროზე შეუდგებოდნენ საქმესა. სწორედ ასევე მოუვიდა ბატონიშვილ ფარნაოზსაც. მხნეობა, ენერგია ბევრი გამოიჩინა, საკვირველის გატაცებით მოჰკიდა ხელი სამშობლოს განთავისუფლებას და სამეფოს აღდგენას, თითქმის დაღალვას არა ჰგრძნობდა, ისე გაფაციცებით მოქმედებდა მთელი სეკტემბერი, დღე და ღამ არ ეძინა, ერთი ხეობიდან მეორეში გადადიოდა, აქეზებდა ხალხსა, ამხნეებდა, აიძულებდა მომავალის სიტკბოებით, სწერდა ურიცხვ წერილებსა და ბართებსა სხვა-და-სხვა გავლენიან კაცთა, ერთის სიტყვით, ახალგაზდა ბატონიშვილი არასა ჰზოგავდა თვისის საყვარელის აზრის განსახორციელებლად, მაგრამ წინაღვე შეიძლებოდა გამოეცნო ადამიანს, რომ მისი ციებ-ცხელების მზგავსის მოქმედებიდან მთიულეთში არაფერი გამოვიდოდა და შეიძლება უფრო

და საქართველოზე? ბატონიშვილების წერილებს რომ ჰკითხოვლობ, ასე გგონია, ვისმე უბრალო, უბორო კაცის წერილია და არა მეფის შვილისა და ისიც ტახტის მაძიებელისა, რომელიც ეწინააღმდეგება და ებრძვის ისეთს ძლიერ სახელმწიფოს, როგორც არის რუსეთი.

-282-

უბედურად დაესრულებინა თვისი დღენი, ვიდრე მისმა უფროსმა ძმამ იულონმა, რადგან ფარნაოზმა დრო დაჰკარგა და მაშინ მივიდა მთიულეთს, როცა საქმე სანახევროდ წაგებული იყო და, მოგეხსენებათ, ძნელია წამოქცეული კედლების შეყენება და გამაგრება, თუ საძირკველი გამოთხრილია. მთელი ოთხი თვე, მაისი, თიბათვე, მკათათვე, და მარიამობისთვე იბრძოლეს მთიულებმა, ზედ შეალიეს თვისი ძალ-ღონე რუსებსა, ხან აქეთ ეცემოდნენ, ხან იქით, რადგან ერთი საზოგადო სარდალი არა ჰყავდათ, რომ ღონიერად შიგ ქეჩოში ჩაევლო ხელი საქმისთვის, გაფანტული ძალა შეეკრიბნა და ისე ემოქმედნა. ოთხი თვე მთიულეები მოუთმენლად ელოდნენ ბატონიშვილებს, ალექსანდრეს, იულონს და ფარნაოზსა, ამოდენა ხანს არც ერთი არ გამოჩნდა, მთიულეები კი ბრძოლით მოიქანცნენ და შემოდგომის პირს ისეთს მხნეობას ვეღარ იჩენდნენ, როგორც დასაწყისსა. სამთავე ბატონიშვილებს ადვილად შეეძლოთ თავისს დროზე ამოსულიყვნენ მთიულეთს ზაფხულში, სწორედ მაშინ, როცა მთიულებმა მაიორი მეღლა საშინლად დაამარცხეს და იძულებული გაჰხადეს მცხეთისკენ გამოქცეულიყო. მთავარ-მართველის ჯარი

სიციხისა და პაპანაქებისაგან ერევანსა და ეჩმიაძინს შუა უწყლოობით იხოცებოდა და გენერალმა თ. ვალ-კონსკიმ დავთრები სრულიად დაჰკარგა. ვინ შეუშლიდა ხელს ბატონიშვილს ალექსანდრეს დალესტნის გზით ჩამოსულიყო მთიულეთს, ან იულონსა და

-283-

ფარნაოზს, რომ დუდარუკოს წამოჰყოლოდნენ ჩიმი-სა და დიგორის გზით პირდაპირ თაგაურსა და თრუსოს ჩამოსულიყვნენ და იქიდან ხევსა და მთიულეთსა? არავინა. სამთავემ სწორედ შეუფერებელი და საშიში გზები ამოირჩიეს. ალექსანდრე აპირებდა თრიალეთის გზით ასვლას მთიულეთში, იულონსა და ფარნაოზს კიდეც უსათოდ ქართლზედ ჰსურდათ გამოევლოთ, იმ ქართლზე, საცა თავისუფლად დანავარდობდნენ მათი მტრები თ. ერისთვიანი, თავ. გიორგი ამილახვარი, იაგორ ამირეჯიბი, ნიკოლოზ მუსხელაშვილი და სხვანი მათნი მზგავსნი. რუსის მხედრობის ყარაულები და პიკეტები ხომ კიდეც სხვა იყო. ესენი, რა თქმა უნდა, საშინლად აძნელებდნენ მოგზაურობას როგორც ქართლზე, აგრედვე თრიალეთ-ბორჩალოზე და აკი ამიტომაც ფარნაოზს თითქმის სამი თვე მოუნდა, რომ ლიხის მთიდან მთიულეთს ასულიყო. ეს არაფერი. ამ მოგზაურობის დროს ბატონიშვილი იულონი მთავრობამ შეიპყრო და თვითონაც, როგორ გადარჩა დატყვევებას, ან სიკვდილს, ღმერთმა უწყის.

საზოგადოდ, შინაურ ამბოხებას არ შეუძლიან

დიდხანს გასტანოს. თოფ-იარაღში ჩამჯდარი მამაკაცობა თავს ანებებს შინაურ საქმეს, ხვნა-თესვაა იგი, თუ საქონლის მოვლა. ამ ტკბილ და მყუდრო საქმისათვის მაშინ სადღა სცალიან, მაგრამ როდემდისინ? ომისთვის მოუმზადებელ თემს გაუჭირდება დიდხანს იბრძოლოს, რადგან შიმშილით გაწყვეტა

-284-

მოელის. უეჭველია ეს საზოგადო მიზეზიც იქონიება და გავლენას მთიულების ენერჯის შესუსტებაზე, როცა ფარნაოზი ავიდა ანანურსა და სტეფან-წმინდას. ამას გარდა, ზამთარი მთაში იქვე ენკენისთვეში იწყება ხოლმე, ზამთარი იცის მკაცრი და დიდი. ვის არ გაუგონია, რა წყეულია საქართველოს სამხედრო გზა, რომელიც ახლაც თვეობით შეიკვრის ხოლმე. ოქტომბრის რიცხვებში თუმ-ფშავ-ხევსურეთი, თითქმის სწყდება მთელ ქართლ-კახეთსა დიდის თოვლის გამო და მხოლოდ ბილიკებით და ცალფეხა გზებით რის ვაი-ვაგლახით გადმოდიან ბარში ხორბლის გადასაზიდად, თუ შინ ნაკლულევანება აქვთ. ხშირად ასეთი მისვლა-მოსვლაც გასაჭირია და მთლად გამომწყვდეულები არიან გაზაფხულამდე.

ვინ ამბობს, ყველა აქ მოხსენებული მიზეზი და მოსაზრება ყურადღების ღირსია და არ შეიძლება, ამ გარემოებას ასე თუ ისე, გავლენა არა ჰქონოდა ამბოხების მიმდინარეობაზე, მაგრამ უპირველესი და უმთავრესი მიზეზი, რისთვისაც ვერ შესძლო ბატონიშვილმა ფარნაოზმა აჯანყებულის მთიულების შე-

მწეობით დაებრუნებინა ტახტი, აღედგინა მეფობა და რუსები კავკასიის ულელ ტეხილის იქით გადაელალა, ის იყო და არის, რომ, როცა ფარნაოზი მთას მივიდა, საქმე უკვე გაფუჭებული იყო და მისი გამოკეთება და გამობრუნება კერძოდ ფარნაოზისთვის შეუძლებელი იყო. თვით ბაბა-ხანიც რომ დახმარებოდა, მაშინაც ძნელად საფიქრებელია, რომ გაეწყო

-285-

რამე. ენკენისთვის, როცა ფარნაოზი მთაში გამოჩნდა და შეუდგა ქართლებს გამოფხიზლებას წერილებითა და ბარათების წერით, ან ერთგულ მოსამსახურეთა ჩაგონებით, პეტერბურგში უკვე იცოდნენ დაწვრილებით საქართველოში გაბნეულ მცირე მხედრობის საშინელი გაჭირვება და შევიწროება. ერთი წუთიც არ დაუკარგნიათ: უმაღლეს არა ჩვეულებრივი ღონისძიებანი. დაწვრილებით ამ ამბავს ქვემოთ მოუთხრობთ მკითხველს, აქ ვიტყვით მხოლოდ, რომ რუსეთის თვით მპყრობელმა ყირიმიდან ერთი პოლკი და არტილერია ზღვით გამოისტუმრა საქართველოსკენ, ლინიიდან კიდევ გენერალ გლაზენაპს ებძანა დაუყოვნებლივ აღადგინე შეწყვეტილი მისვლა-მოსვლა რუსეთსა და საქართველოს შორისო. ზლაზენაპი და ნესვეტაევი ქვეითის ჯარებით და ყაზახთა პოლკებით წამოვიდნენ კავკასისკენ და მოახლოვდნენ აჯანყებულ მთიულეთსა სექტემბრის უკანასკნელ რიცხვებში. ამავე დროს, რაკი მთავარ-მართებელმა ერევანი ვერ აიღო, სამჯობინოდ

სცნო ერევნის დამორჩილება სამერმისოდ გადაედო, როცა უფრო დრო და ჯარის რაოდენობა ხელს შეუწყობდა და საქართველოსკენ გამოსწია. ამ გვარად მთაში მომწყვდეულ ბატონიშვილს ფარნაოზს და მთიულეთის მემამბოხეთ რკინის რკალივით ოთხკუთხივ გარს შემოერთყა რუსის მხედრობა. ჩრდილოეთით ორი გენერალი — გლაზენაპი და ნესვეტაევი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით დაბრუნებული თ. ცი-

-286-

ციშვილი, დასავლეთით ერისთვიანი, რომელთა გასამაგრებლად სამეგრელოდან და იმერეთიდან აჩქარებულის მარშით მოდიოდა ბელევის მუშკეტერის პოლკი და არტილერია.

ამისთანა მდგომარეობაში თვით სახელოვან სარდალსაც ნასწავლ და გაწყობილ მხედრობით გაუჭირდებოდა გამაგრება, მტრის გულადად დახვედრა და უვნებლად გადარჩენა და, რა საკვირველია, რომ ბატონიშვილმა, ამ გამოუცდელმა ახალგაზდა კაცმა, ვერა გააწყო-რა, იძლია და ბრძოლის ველი მტერს დაუტოვა. მის სასახელოდ ის ითქმის, რომ ლაჩრობა არ გამოუჩენია, იბრძოლა, ვიდრე ძალა შესწევდა, თავის ნებით მტერს არ დაჰნებდა და შეიპყრეს ლტოლვილი მისისავე თანამემამულეთა შემწეობით სწორედ ისევე, როგორც მისი უფროსი ძმა, ბატონიშვილი იულონი.

XI

მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში ევროპა შეა-

ძრწუნა საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ. ამ სა-
შინელმა კორიანტელმა დედამიწის პირიდან მტვე-
რივით აღგავა ძველის საფრანგეთის სახელმწიფოს
წეს-წყობილება და სამუდამოდ დაამხო ბურბონთა
სამეფო სახლთან ერთად ის ძველის-ძველ და ჭეშ-
მარიტებად მიჩნეული აზრი, რომ მეფობა კაცთა
საქმე კი არ არის, არამედ ზეცაშია ნაკურთხი და

-287-

კაცთა საბედნიეროდ მოვლენილი ამ ქვეყნადაო. ევ-
როპის მეფე-ბატონნი, მთავარ-გამგებელნი, ერთის სი-
ტყვით, ყველანი, ვისაც კი ხელთ რაიმე უფლება
ეჭირა, შიშითა ძრწოდნენ ამ საშინელის ვეშაპის წინაშე
და ელდა-ნაკრავსავით აჩქარებით თათბირს შეუდგ-
ნენ, როგორ შევაჩეროთ და როგორ მოუღოთ ბოლო
ამ უსიამოვნო და საერთო მყუდროების დამარღვეველ
მოვლენასაო. ძლიერნი ამა ქვეყნისანი კარგად ჰგრ-
ძნობდნენ, რომ რევოლიუცია მარტო საფრანგეთს
არ დასჯერდებოდა საასპარეზოდ და უეჭველია, დღეს
თუ ხვალ, გამოინავარდებდა აღმოსავლეთისკენ, გა-
დმოჰლახავდა მდ. რეინს და თამამად შეუდგებოდა
თვისის დედა-აზრის განხორციელებას და კაცთა შო-
რის დამყარებას. ამისათვის ევროპის სახელმწიფონი
და მთავარნი მალე გაიფიცნენ და უღმობელი ომი
გამოუცხადეს საფრანგეთის რევოლიუციას. ყოველი
წუთი ძვირფასი იყო, დახანება და მოლოდინი, აცა
საქმე რითი გათავდებო, არაფერს ეგვანებოდა და გაი-
მართა საკვირველი და უმაგალითო ბრძოლა-ჭიდილი.

ერთის მხრით იდგა გათამამებული, გაამაყებული საფრანგეთის ჯერედ-გამოუცდელი, ახალგაზდა ჯარი, გამოუცდელისა და ჭაბუკის სარდლებით, მაგრამ აღფრთოვანებული სამშობლოს სიყვარულით და რევოლიუციის მიერ აღვიარებულ პრინციპებით და მეორეს მხრივ თითქმის მთელი ევროპა ძლიერისა და მრავალის მხედრობით. ვერც სიმრავლემ, ვერც სიმდიერემ და ვერც გამოცდილებამ ვერ უშველა გა-

-288-

ფიცულ მოკავშირეთა. რესპუბლიკის ჯარი ყველგან იმარჯვებდა და შემოსეულ მტერს გმირულად და ვაჟკაცურად ეგებებოდა. რესპუბლიკის ახალგაზდა გენერლები: ჟურდანი, მორო, მასსენა და სხვანი ზურგზე ბოლს ადენდნენ ჭაღარით მოსილ მოკავშირეთა სარდლებსა და დამარცხებულთ მალე პირი აქნევინეს თავ-თავიანთ სახლებისაკენ. რესპუბლიკამ არ იკმარა შემოსეულ მტრის დამარცხება და გაწბილება; გამარჯვებით წაქეზებული მალე თვით საკუთარ სამფლობელოებში შეუვარდა და იქ, თვით მტრის მიწა-წყალზე, მორიგების ისეთს პირობას უდებდა, რაიც მის გულს შეაჯერებდა

ასე დიდებულად, თამამად, საშიშრად და გამარჯვებით დაიწყო თვისი არსება და მოქმედება ახლად დაფუძნებულმა რესპუბლიკამ, ასე გამარჯვებით იღვწოდნენ სამშობლოსთვის მრავალი მოღვაწე და სამხედრო კაცი, მაგრამ მალე ყველას გადააჭარბა კორსიკანელმა გმირმა ნაპოლეონმა. ამ საკვირველმა

კაცმა სულ მცირე ხანში ისეთი სახელი და დიდება მოიხეყა, რომ მის სიდიადეს და სახელსა ალექსანდრე მაკედონელის, ან კართაგენელ ჰანნიბალის სახელსა და გმირობას თუ შევადარებთ, თორემ სხვა შესადარებელი მაგალითი არ ვიცით. ჯერ ისევ მეთვრამეტე საუკუნე არ დასრულებულიყო, რომ ბონაპარტეს სახელმა თვით საფრანგეთში ყველა დაჩრდილა, დააბნელა. მისს სხივითა და შარავანდედით მოსილ სახელსა ვეღარა ედარებოდა-რა. ხუმრობა

-289-

საქმე არ არის, როცა ხუთი-ექვსი წლის განმავლობაში ვიღაც გვარტომობით უცნობი, ღარიბი, თითქმის უპატრონო პორუჩიკი, დიდებულ და ძლევამოსილ გენერალად გამოდის, მერე ისეთ გენერალად, რომელმაც არ იცის, რა არის შიში, დამარცხება და მხოლოდ გამარჯვებისკენაა გაწვდენილი მისი მკლავი. ნაპოლეონის ხელ-ქვეითი ჯარისკაცი დარწმუნებული იყო, რომ ამ კაცის დამარცხება, შედრეკა მტერს არ შეუძლიან; ასეთი ფიქრი და რწმენა ერთი ათად ამხნევებდა და ათამამებდა და, რაღა თქმა უნდა, რომ ასეთის მხედრობით ნაპოლეონი სასწაულმოქმედებდა და შიშის ზარსა სცემდა მტერსა.

ვიღაც რომანისტმა სთქვა კორსიკანელებისა, რომ კორსიკანელი, თუნდ უბრალო სოფლის ბიჭი, ან საწყალი მწყემსი იყვეს, ბუნებითაც გმირია და ყოველი მისი საქციელი, მიხვრა-მოხვრა, სიტყვა-პასუხი გმირისასა ჰგავსო. არ ვიცით, რამდენად მარ-

თალია რომანისტი, შეიძლება მართლა კორსიკანე-
ლები ბუნებით გმირად იზადებიან, ან იქნება რომა-
ნისტმა ეს პარადოქსალური აზრი იმისთვის სთქვა,
რომ ნაპოლეონ ბონაპარტე კორსიკანელი იყო, მაგ-
რამ ეს კი ჭეშმარიტებაა და ყოველს ეჭვს გარეშეა,
რომ ნაპოლეონმა ბევრი საგმირო საქმე მოიქმედა
ჯერ კიდევ ვიდრე მხოლოდ მხედრობის სარდალი
და შემდეგ კონსული იყო. ევროპა მძულვარებით
ადივსო ნაპოლეონისადმი, ან კი ვინ მოუწონებდა
საქციელს ამ ადამიანს, — რომელიც ასე თავხედად),

-290-

ასე თამამად და უღმობელად ეპყრობოდა მირონ-
ცხებულ გვირგვინოსანთა. საცა კი გაჩნდებოდა ნა-
პოლეონი, იქ, უსათუოდ, რაიმე ცვლილება უნდა
მოეხდინა, მომეტებულ ნაწილად საუკუნოებით არ-
სებულ მონარქიების მაგიერ ერთ მშვენიერ დღეს
ნაპოლეონი რესპუბლიკას დააარსებდა, გვირგვინო-
სან მფლობელს ტახტიდან ჩამოაბრძანებდა, მორჩა
და გათავდა. რაღა თქმა უნდა ასეთი უზრდელობა
და თავხედობა ნაპოლეონისა გულს უკლავდა ევრო-
პის გვირგვინოსანთა და დღე-და-ღამ იმის ფიქრში
იყვნენ, როგორმე ფრთები შევაკვეცოთ ამ „კორსი-
კანელ მეტიჩარას" და ლაზათიანად ჭკუა ვასწავლო-
თო. ყველაზე მეტად კონტინენტალურმა ევროპამ
იწვინა ნაპოლეონის უზრდელობა და თავხედობა,
რადგან სწორედ აქ დანავარდობდა და დაპარპაშებ-
და ნაპოლეონი. აქ იყო, რომ ძველს სამეფოებს ჩინ-

ჩხვარივით ამსხვრევდა და მათს ნანგრევებზე რესპუბ-
ლიკებს აარსებდა, თითქო ხუხულას, ან უბრალო ქოხ-
მახს აკეთებდა.. მაგრამ დაუძინებელ მტრად ნაპო-
ლეონს ინგლისი გარდაეცა. ინგლისი მოსვენებას
არ აძლევდა კორსიკანელ გმირს და უსისიანებდა ევრო-
პას. ბრაზით გულზე სკდებოდა ნაპოლეონი და, რა-
დგან თვით ინგლისს ზღვით შემოზღუდულ ტერი-
ტორიაზე ვერას დააკლებდა, განიზრახა ეგვიპტე
ჩამოერთმია და სრულიად მოელო ბოლო ინგლისის
მფლობელობისათვის ამ ქვეყანაში. ამ აზრის განსა-
ხორციელებლად ნაპოლეონმა გაილაშქრა ეგვიპტი-

-291-

საკენ. რაკი ნაპოლეონი გაიგულეს საფრანგეთიდან,
ევროპის სახელმწიფოებმა ხელმეორედ შეჰკრეს კავ-
შირი საფრანგეთის საწინააღმდეგოდ. ამ კავშირში
ინგლისმა მოახერხა რუსეთის ჩათრევაც.

დიდი ხანი იყო, რაც რუსეთის იმპერატორ პა-
ვლე პირველს გული ეთანაღრებოდა ბონაპარტეზე.
თვითმპყრობელი იმპერატორი, ცხადია, ადვილად ვერ
აიტანდა ნაპოლეონის სითამამეს და განიზრახა მისი
დასჯა, როგორც თავწასულ მეტიჩარასი. მოგეხსნე-
ბათ, როცა კაცს ძალა შესწევს და მოისურვებს რა-
სმესა, მიზეზს ყოველთვის ადვილად იშოვნის ხოლმე.
ამ ჟამადაც მიზეზად ომისა, ან როგორც დიპლომა-
ტები და ისტორიკოსები ამბობენ, casus belli, იმპე-
რატორმა უბრალო რამე დაიხვია ხელზედ და ნატკე-
ნის გულის გასამთელელებლად გამოჩენილ მხედართ-მთა-

ვარ სუვოროვის უფროსობით ჯარი გაჰგზავნა საფრანგეთს. მამაცურად იბრძოდა სუვოროვი, ბევრჯელაჯ გაიმარჯვა, მაგრამ ბრძოლის ველი მაინც საფრანგეთს დარჩა. გენერალმა მასსენამ რუსის გენერალი რიმსკი-კორსაკოვი უწყალოდ დაამარცხა. რაც ამ გენერალს დაუსრულებელი დარჩა, ის დაამთავრა ეგვიპტიდან დაბრუნებულმა ნაპოლეონმა. ბრძოლის ველზე რუსები აღარ იყვნენ, იმპერატორი გაუწყრა ავსტრიელებს და უკან დაიბრუნა ჯარები, და ამის გამო ნაპოლეონმა მარტო ავსტრიელებზე იყარა ჯავრი. სოფელ მარენგოსთან ჩრდილოეთ იტალიაში, ისე დაამარცხა ავსტრიელნი 1800 წელსა, რომ

-292-

იძულებული გახდნენ მშვიდობიანობა ეთხოვათ პირველი კონსულისთვის და ომიანობა შეეწყვიტათ.

ოთხი წელიწადი გავიდა ავსტრიელების დამარცხების შემდეგ ს. მარენგოსთან, ნაპოლეონი უკვე იმპერატორად აღიარეს საფრანგეთში, პავლე გარდაიცვალა და რუსეთის ტახტზე აბძანდა იმპერატორი ალექსანდრე კურთხეული. ალექსანდრე აგრე რიგად არ ეძებდა ნაპოლეონთან დავი-დარაბის ატეხას, მაგრამ საფრანგეთის დაუძინებელმა მტერმა ინგლისმა კიდევ ჩაითრია რუსეთი კოალიციაში სწორედ იმ დროს და წელსა, როდესაც კავკასიონის უღელტეხილის ხევ-ხუვებში გამწარებული ბრძოლა იყო გაჩაღებული მთიულთა და რუსთა შორის. მართალია, რუსები 1804 წელს ჯერ არ მისულიყვნენ

ბრძოლის ველზედ, მაგრამ ამ წელს მომზადება იყო საჭირო საომრად გასაგზავნის რაზმისა. მაინც დიდი დრო არ გასულა ამ ხანიდან და მეორე წელს, სახელდობრ 1805 წელსა, ნაპოლეონმა სოფელ აუსტერლიცთან ავსტრიელებისა და რუსების შეერთებულ ჯარებს ანდერძი აუგო და საშინლად დაამარცხა.

ასე აირ-დაირია და დაიხლართა საქმე ევროპაში, როდესაც მთიულებმა აჯანყების დრომა გაშალეს. საპოლიტიკო კორიზონტი ნისლითა და ბურუსით იყო მოცული. როდის გადიყრიდა ცა ღრუბელსა, რომელს სახელმწიფოს რას მოუტანდა, ვის გააბედნიერებდა და ვის დედამიწასთან გაასწორებდა, არა-ეინ არა იცოდა-რა. რუსეთი ნებსით და უნებლიეთ

-293-

ევროპის საქმეებში გაერთო, ნაპოლეონს შეებრძოლა, იმ ნაპოლეონს, რომლის სახელიც და გმირობა-მოქმედებაც საარაკო და ლეგენდარული შეიქმნა, არამც თუ ჩვენთვის, არამედ თვით მაშინდელთათვისაც. იმპერატორმა პავლე პირველმა ხეირი ვერა ჰნახა ამ საკვირველ კაცთან ბრძოლაში. ალექსანდრე კიდევ რამდენჯერმე დამარცხებული, იძულებული შეიქმნა შემდეგ მიეღო მთელ მისის ერისთვის დამღუპავი, ესრედ წოდებული კონტინენტალური სისტემა, რომელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ ნავთ-სადგურნი დაუხშეს ნაპოლეონის ძალ-დატანებით ინგლისის გემ-ხომალდებს. ამითი ნაპოლეონი ინგლისის ჯავრსა ჰყრილობდა, მაგრამ ნივთიერი ქონება, ეკონომიური

კეთილდღეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა უკან-უკან მიდიოდა. დამარცხებული იმპერატორი ალექსანდრე და მისი მხედრობა ჰგრძნობდნენ და თითქოს წინა-გრძნობა დაჟინებით ჩასჩინებდა, რომ ბრძოლა რუსთა და ფრანგთა შორის ავსტრიასა და პრუსიის მიწაწყალზე არ დასრულდება, რომ აუცილებელი გახდება შეტაკება ორის დიდის ბუმბერაზისა, ერთის მხრივ ტახტისა და სამეფოთა ნაფოტივით და ჩხირივით დამამსხვრეველ ნაპოლეონისა და მეორეს მხრივ ძველ სამეფო საგვარეულო ოჯახთა და სამეფო ტახტთა ჭირისუფალ — იმპერატორ ალექსანდრეს შორის. ნაპოლეონი თვით იმპერატორობაშიაც უაღრესი რევოლიუციონერი იყო, ხოლო ალექსანდრე ჟამ-

-294-

სა ჰუმანიურ აზრებით აღფრთოვანება-გატაცებისა — განუსაზღვრელი კონსერვატორი.

აქ, ევროპის ამ დახლართულ საქმეთა შორის და ორის იმპერატორის ხასიათის განსხვავებაში უნდა ვეძებოთ მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირველშივე უარზე იყო, არ მინდა საქართველოს შემოერთება, ვისა აქვს თავი მოუაროს მაგ სიშორე ქვეყანას, ან ვისა სცალიან ეხლა მაგ გადაკარგულ და უშველებელს უზარმაზარ მთებს ამოფარებულ ქვეყნისათვისაო. თუ კი რამ მოგვეპოვება, ან ჯარის კაცი, ან რაიმე საღსარი, აქაა, შინაა საჭირო და საქართველოს რიღათი ვუშველოთო.

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ზუზვით უგზავ-

ნიდნენ პეტერბურგიდან საქართველოს მთავარ-მართებელს, თ. პ. დ. ციციშვილსა საჭირო ფულსა ქვეყნის მოსაწყობად და გასაძღოლად. სიუხვეს არც ჯარის გამოგზავნაში იჩენდნენ კვირა-თვე ისე არ გაივლიდა, რომ არ მოეწერათ, ჯარებს ვერ მოგაშველებთ, აქაც საჭირონი არიანო, როგორმე იოლად წადი იმითი, რაც ხელთა გაქვს და სხვა ამგვარი. 27 თიბათვის თარიღით აღნიშნულ რესკრიპტში მთავარ-მართებლის სახელობაზე იმპერატორი ალექსანდრე პირველად აღნიშნავს ამ გარემოებას და სწერს თ. ციციშვილს, მართალია გიგზავნით მანდ მყოფ მხედრობის გასაძლიერებლად ერთს მუშკეტერის პოლკსა არტილერიის ნახევარ როტათი და ექვსის სუბუქის ზაბაზნითაო, მაგრამ უნდა ეცადო, რაც შეიძლება,

-295-

კეთილ-გონიერების განკარგულებით მოაწყო მანდაური საქმენი და ჯარები აღარ მომთხოვოვო¹⁾).

ასე ბჭობდა და სჯიდა იმპერატორი ალექსანდრე პირველი, ვიდრე კაველინი მივიდოდა პეტერბურგსა და შეატყობინებდა, რა გაჭირვებაში ჩაცვივდა საქართველოში დაბანაკებული რუსის მცირე მხედრობა, რომელსაც სრული ამოწყვეტა და ამოჟლეტა მოელოდა, თუ დახმარებას არ აღმოუჩენდნენ თ. ვალკონსკის. ეს ცოტაა, კამელინმა მოახსენა ხელმწიფეს, რომ თუ მალე დარიალის დახშული კარი არ გაიხსნა და ეხლავე ლინიიდან მაშველი ჯარი არ დაიძრა, რუსების ბატონობას საქართველოში სამუ-

დამოდ ბოლო მოეღება და ტყუილ-უბრალოდ ჩა-
ივლის ოთხის წლის ჯაფა და შრომაო. შეწუხებულს
და შემფოთებულს იმპერატორსა ამ მწარე და უნუ-
გეშო ამბით ეტყობა სულ გადაავიწყდა კორსიკანე-
ლი გმირი, მისი თავხედობა, ეტყობა გადაავიწყდა
აგრედვე თვისი მოკავშირენი პრუსიელნი და ავსტრიელ-
ნი და თვალწინ მხოლოდ უდგა თვისი მცირე მხე-
დრობა, საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს გაბნეუ-
ლი, რომელსაც გარს მტერი შემოჰტყემოდა და

---

¹⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 294. ნამდვილში ასეა გამოხატული ეს
აზრი: „Впрочемъ, какъ внѣшнее существованіе обстоятельство
не представляетъ удобства удалять войскъ отъ тѣхъ пунк-
товъ, на каторые они въ разныхъ случаяхъ потребоваться
могутъ, то и нужно, чтобы благоразумными расиорженіями
своими поставили вы себя въ состояніе обоититься безъ но-
вой уже ихъ прибавки “.

-296-

უქადიდა განადგურებას. „პატიეი და დიდება სამშობ-
ლო იარადისა“ მოითხოვდა შურის ძიებას, შელახუ-
ლი სახელი ერისა ხელ-ახლა აღდგენასა და აბა ამი-
სათვის რაღას დაზოგავდნენ ან იმპერატორი, ან მისი
მინისტრები! არც არაფერი დაზოგეს. სეტყვასავით
წამოვიდა ახალ-ახალი ჯარი ყოველის მხრიდან, საი-
დანაც კი შეიძლებოდა მისი გამოგზავნა. ყირიმოდან
წამოსულ პოლკს და არტილერიას თან მოაყოლეს
ლინიოდან: ხუთი პოლკი დონელ ყაზახთა, 3,088
შეიარაღებული რეკრუტი, 100 ყაზახი მოზდოკის

პოლკისა, ორი როტა არტილერიისა და ქვეითი ჯარი დიდის ზარბაზნით: ექვსი როტა ყაზანის მუშკეტერის პოლკისა, სამი როტა ვოლოგდისა და ერთი სრული როტა დრაგუნის პოლკისა ²⁾).

კავკასიის ლინიაზე დაყენებულ ჯარების უფროსს, გენერალ-ლეიტენანტს გლაზენაჰს იმპერატორი სწერს, პასუხს აგებ, თუ ვინცობაა მალე ჯარები არ მიგიშველებია თ. ვალკონსკისათვის და შეკრული გზა არ გაგიხსნიაო. ამ რესკრიპტში, ჯარების დაუყოვნებლივ გაგზავნის გარდა საქართველოში დარიალის ხეობით, სხვაც ბევრი რამაა საყურადღებო. იმპერატორი არიგებს გენერალ გლაზენაჰსა, ეცადე, როგორმე შეატყობინო თ. ვალკონსკის, რომ მაშველი ჯარი დაიძრა ლინიიდან და გაავრცელე, განფანტე, ერთის სიტყვით, მთელ ქვეყანას მო-

---

1) ibid, გვ. 296-297.

სდე ხმა, რომ ჩრდილოეთიდან დიდ-ძალი ჯარი წამოვიდა საქართველოში შესასვლელადა-თქო. ასეთი ხმაო, ბრძანებს იმპერატორი, რა თქმა უნდა, ერთი-ათად გაზვიადებული, კაი სამსახურს გაგვიწევს. ამითაც ნუ დაკმაყოფილდები, უბრძანებს იმპერატორი ალექსანდრე, ისარგებლე მანდაურ ხალხის დაუდგრომელობით და თავქარიანობით, მიჰმართე იმ საშუალებას, რომელსაც არა ერთხელ მაგ ქვეყნებში სასწაული მოუქმედნია; უბოძე ჯილდოთ ფული, და-

ჰპირდი ჯამაგირს უფროს კაცებს და სხვა მრავალი. ამგვარი საჩუქრები და ჯამაგირის აღთქმას, ამბობს იმპერატორი, დროებითაც არის დაამშვიდებს და დააშოშმინებს აღელვებულ ხალხსა და — რაც უფრო სახიერო და სასარგებლოა — ერთიერთმანეთის ნდობას დააკარგვინებს, რის გამოც შეიძლება ერთმანეთს და წაიკიდებიან ³⁾. აქტივებიდან არა სჩანს და სხვა წყაროდანაც არ ვიცით, რამდენად გამოიყენა, ან როგორ ისარგებლა გენერალ-ლეიტენანტმა გლაზენაჰმა იმპერატორ ალექსანდრეს დარიგებით, შესძლო თუ არა ამ გენერალმა ჩამოეგდო შუილი კავკასიის სხვა-და-სხვა თემთა შორის, განთესა თუ არა შხამი უნდობლობისა და მძულვარებისა, ერთის სიტყვით,

---

³⁾ დედანში ასეა ეს ადგილი: „... воспользуйтесь... и т. п. средствами, могущими съ одной стороны хотя времени успокоить, а съ другой раздѣлять и посѣять недовѣрчивость между народовъ сихъ другъ къ другу“. *об. Акты, т. II, გვ. 295. რესკრიპტი 27 სექტემბრის თარიღისაა.*

არ ვიცით, განახორციელა თუ არა ძველთა რომაელთაგან ანდერძად დატოვებული, გაცვეთილი, მაგრამ ჯერ კიდევ ხმარებული პრინციპი: *divide et impera* (გააცალკევე და ისე იუფლე); დიად არ ვიცით, როგორ მოიხმარა ბრძოლის ველზე დაბერებულმა გენერალმა ეს მოშხამული დიპლომატიური იარაღი. დარწმუნებული ვართ, რომ არც თვითონ იმპერატორ ალექსანდრესა სჯეროდა, რომ გამოიყენებდა ამ

ნაზს, მაგრამ გესლიანს სადიპლომატო ისარს გენერალი, რომელიც მხოლოდ თოფ-ზარბაზნის ხმარებას იყო მიჩვეული, რომლისთვისაც ტყვია-ყუმბარის სტვენა-ზუზუნი მუსიკა იყო და ხმლის ტრიალი მუდმივი ვარჯიშობა, ჭკუა-გონებისა კი არა, არამედ მკლავისა და ხელისა. ეს მოსაზრება ჭეშმარიტებას რომ იყვეს მოკლებული, მაშინ იმავე რესკრიპტში, საიდანაც ეს ცნობები მოგვყავს, აღარ იქნებოდა მითითებული, რომ მაინცა და მაინც, უკეთუ თქვენის უფროსობის ქვეშ მყოფი ჯარი საკმარისი არ აღმოჩნდეს, მაშინ მიჰმართეთ „შავის ზღვის მხედრობის" ატამანს მაშველ ჯარისათვისაო. იმპერატორი დარწმუნებული რომ ყოფილიყო, გენერალი გლაზენაპი გონივრულად ისარგებლებს დარიგებითაო, მაშინ „შავი ზღვის მხედრობისაკენ" აღარ გაუშვერდა ხელსა, რადგან ოსმალეთის ხომალდები ამ დროს ბუზებივით ირეოდა შავ ზღვაზე და უკეთუ ჯარებს დასძრავდნენ რუსები, ადვილად შეეძლოთ თვისი ჯარები ნაპირას გადმოესხათ და შეიძლება ყირიმი

-299-

დაებრუნებინათ უკან. მართალია, ოსმალეთი და რუსეთი ამ დროს მეგობრები იყვნენ, მაგრამ ნუ დავივიწყებთ, რა უბედური და მღელვარებით სავსე დრო იყო ეს დრო. ძალას უპირატესობა ჰქონდა დათმობილი და ვინც ვის დაასწრობდა, ის იგდებდა ხოლმე ხელთ საჭირო ადგილებს. რამდენისამე წლის შემდეგ ჩვენც ასე მოვიქეცით დაგვჭირდა ფოთი სამე-

გრელოს შეერთების შემდეგ, გავგზავნეთ ჯარი და ოსმალებს წავართვით, თუმცა ომი არა ყოფილა რუსეთსა და ოსმალს შორის.

იმპერატორმა ალექსანდრემ მაღლობა გადაუხადა თ. ვალკონსკის და ქებით მოიხსენია მისი გაბედულობა, რომ დროზე შეატყობინა საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის გაჭირვებული მდგომარეობა. ჩამოვიდნენ თუ არა ჯარებიო ლინიიდან, სწერდა იმპერატორი თ. ვალკონსკის, ერთი ნაწილი ჯარისა ერევანს გაგზავნე და აღადგინე შეწყვეტილი მისვლა-მოსვლა ერევანსა და ტფილისს შორის, რომ საშუალება მისცე მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს ხელ-გაშლით იმოქმედოს მტრის წინააღმდეგაო⁴). მაგრამ თ. ციციშვილმა დიდ ხანს აღარ იცადა ერევანსა და, მაშველ ჯარის მოსვლამდინ, აჰყარა ბანაკი და ტფილისისაკენ გამოემურა, სადაც ასე აიწიწდა იწიწა რუსის მთავრობის საქმენი. ტფილისს რომ მოახლოვდა მთავარ-მართებელი, შეიტყო, რომ ხელ-

---

⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 329-833; Закавк. Д-на, გვ. 368.

მწიფე იმპერატორს, თავ. ვალკონსკის მოხსენების გამო, მალე მოგვხედე, თორემ ვიღუპებითო, ჯარები გამოეგზავნა. ამ გარემოებამ ცეცხლი მოუკიდა თ. ციციშვილს, როგორ თუ გაჰბედა ვინმე და ჩემდა დაუკითხავად აქედან სამწუხარო ამბები გაჰგზავნა პეტერბურგს და შეაშფოთა გულჩვილი იმპერატო-

რიო. დაბრუნება აღარც კი მოიცადა ტფილისსა,
იქვე გზიდან გაუგზავნა ალექსანდრეს მოხსენება, ნუ-
გეშითა და იმედით სავსე. მაგარის ხასიათის და მხნე
მთავარ-მართებელი გულს არას დროს არ იტეხ-
და და ჩვეულებრივის სითამამით სწერდა იმპერა-
ტორსა, რომ ყოველივე დავამშვიდე, დავაწყნარე და
თავის დონეზე დავაყენეო. თათრებმა თავთავიანთ
სახლებს მიაშურესო. მოხევენი და დიდისა და პატარა
ლიახვის ოსები შიშითა ძრწიან, რადგან თავიანთის
თავქარიანობის გამო ჩემს დაბრუნებას არ მოელო-
დნენო. ქსნის ერისთავნი მაიორი თ. მირმანოზი და
სოლომონ ერისთავი გავუგზავნე და შეუთვალე და-
წყნარდნენ და დამშვიდნენ, მივსწერე აგრედვე ბა-
ტონიშვილს ფარნაოზსა, მოინანიოს თვისი ცოდვანი
და გამოცხადდეს ჩემთანა. თუ ჩემს დარიგებას არ
შეისმენენ, მაშინ მე თვითონ გავსწევ ანანურს კავ-
კასიის გრენადერის პოლკით და ჭკუას ვასწავლიო.
სასურველია, რომ სისხლი არ დაიღვაროსო, ამბობს
თ. ციციშვილი, მაგრამ რა ვქნა, მეტი ჯანი არ არის,
თუ საჭიროება მოითხოვს, იარაღი უნდა ვიხმარო,
რადგან ფული და საჩუქარი ვერას არიგებს, დასაჩუ-

-301-

ქრებული მეამბოხენი უფრო თავს გადიან და ბრი-
ყვდებიან, ასეთია ჩვეულება ამ აზიელებისაო. თავ-
მოყვარების შებღალვას ასე თუ ისე მთავარ-მართე-
ბელი გაუძლებდა, მაგრამ ის ფიქრი უწამლავდა გულ-
სა და მუცელსა, რომ ღვთაებად მიჩნეული იმპერა-

ტორი დაალონა თ. ვალკონსკიმ კაველინის გაგზავ-
ნით. ღვთით, ყველაფერი კარგად მოეწყობა, სწერს
მთავარმართებელი ალექსანდრესა, სამწუხარო და
საგლოვიარო აქ არა არის-რა, მხოლოდ გულს ის
მიწყლულებს და ცრემლს მადენსო, რომ ნაზი, ჩვი-
ლი და მგრძნობიერი თქვენი გული შეუშფოთებიათ
აქაურის ვითომ გაჭირვებულის ამბებითაო⁵⁾). ასე-
თივე რიხიანი და იმედიანი მოხსენება გაუგზავნა თ.
ციციშვილმა შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ კო-
ჩუბეის, ჩემის დაბრუნებით გულგახეთქილი ბატო-
ნიშვილები მალე გაეცლებიან მემამბოხე მთიულებსა
და ყველაფერი სასიამოვნოდ გათავდება. ესეც რომ
არ იყვეს, შემოდგომა კარს მომდგარია და მემამბო-
ხეთ, მეტი რა ჯანი აქვთ, შეწყალება უნდა ითხო-
ვონ, თორემ ტყესა და ხეობებში, საცა ზაფხულო-
ბით საჭმელ-სასმელს ადვილათა შოულობდნენ, შიმ-
შილით გასწყდებიანო.

იმ დროს, როდესაც ასეთს ტკბილს და ყურისთვის
სასიამოვნო ამბებს იწერებოდა მთავარ-მართებელი პე-
ტერბურგსა, სულ სხვა ცეცხლი უტრიალებდათ გულში

---

⁵⁾ idid. გვ. 330.

მთიულებს. ბატონიშვილი, თითქოს ციებ-ცხელებითაა
აღზნებულიო, ისე მოქმედებდა და მხნეობდა. ფარ-
ნაოზმა დაინახა თავისი გაჭირვებული მდგომარეობა,
მაგრამ სულით არ დავრდომილა და მხნეობას უმა-

ტა, სწორედ იმ გვარ კაცივით, რომელიც გულში გადასწყვეტავს და სასოწარკვეთილებით დაიძახებს: ან ეხლა, ან აღარასოდესაო. 16 ოქტომბერს მთავარ-მართებელი ჯარით დაიდრა ტფილისიდან ანა-ნურისაკენ, კავკავიდან კიდეც მოდიოდა ქვეითის ჯარით, არტილერიით და ყაზახთა რაზმებით გენერალი ნესვეტაევი. ნესვეტაევის უკან მოსდევდა გენერალი გლაზუნაპი. ჯარი ნელის მარშით მოდიოდა წინა, არა ჩქარობდა, ჩახერგილ და გაოხრებულ გზას ასწორებდა, თერგზე ხიდებს ჰმართავდა და თან მემამბოხე მთიულებს ებრძოდა. ყაზახთა რაზმთა უფროსი პოდპოლკოვნიკი ბიხალოვი იძულებული იყო სათითაოდ იერიშით აელო გამაგრებული ადგილები, დარიალი, ლარსი, ყაზბეგი და სიონი, ანანურამდინ სისხლის ღვრა არ შეწყვეტილა და სოფელ სიონთან მოხდა დიდი თვალ-საჩინო ბრძოლა.

ბიხალოვი ცდილობდა მალე ჩაეგდო ხელში ყაზბეგის ციხე, რადგან ბატონიშვილი ფარნაოზიც აქეთკენ მოეშურებოდა მთიულებით ამ ციხის დასაჭერად და გასამაგრებლად. ბიხალოვმა დაასწრო ფარნაოზსა ყაზბეგის დაჭერა. ასე რომ ფარნაოზი იძულებული გახდა თავი შეეფარებინა ს. სიონის ციხე-

-303-

კოშკებში. ბიხალოვმა აქ მთიულებს სძლია და მოუკლა 100 კაცი და 55 ტყვედ წაიყვანა ო).

ამბოხების ასპარეზი და მოედანი მარტო ჩრდილოეთის მხრით არა მცირდებოდა. სამხრეთიდანაც

გამარჯვება ველარა ჰნახეს მთიულეებმა. 20 აგვისტოდან დაწყებული დუშეთი თითქმის ხელში ჰქონდათ მთიულეებსა, აქ გამართული ყაზარმა დასწევს და ბატონიშვილ ვახტანგის ვენახში ყურძნით პირს იმტკბანურებდნენ. კაპიტანმა მატუმევიჩმა დუშეთის ციხიდან გამოლალა მემბოხენი და კეისხეის მალღობებზე საშინლად დაამარცხა 2,700 კაცი, ასე მოგვითხრობს მატუმევიჩის ფორმულიარი ⁶⁾. ამგვარად მემბოხენი ნელ-ნელა და ძალა-უნებურად იჯუჯგებოდნენ ანანურთან, სადაც ან უნდა შებმოდნენ მთიულნი რუსებს უკანასკნელად, ან დამორჩილებოდნენ. დუშეთის დაკარგვამ მეტად მოუცარა ხელი მემბოხეთ, რადგან ამას შემდეგ ტფილისიდან თავისუფლად და გაუჭირვებლად შეეძლო წამოსულიყო თ. ციციშვილს და კავკასიის გრენადერის პოლკსა. ჩრდილოეთიდან მომდინარე ჯარს, ეტყობა, დუშეთის ციხის აღება უმნიშვნელო გარემოებად მიუჩნევია, და ალბად ამისათვის თევდორე ახვერდოვი, რომელიც გენერალ ნესვეტაევს ჰხლებია, სტეფან-წმინდიდანა სწერს თ. ერისთავსა, კარგს იზამთ მანდედანაც ისე შეაწუხოთ და შეჰხუთოთ მთიულე-

---

⁶⁾ Д-на Закавк. გვ. 370.

⁷⁾ ibid. გვ. 369-370.

ბი, როგორც აქედან ჩვენ სულსა ვხდითო. წერილი მხიარულის კილოთია დაწერილი, სწორედ იმ კი-

ლოთი, როგორც შეეფერება გამარჯვებულს და ძლევა-მოსილს სარდალსა, რომელსაც აღარაფრის შიში არა აქვს და მტერს ისე უცქერის, როგორც ყურ-მოჭრილ მონას და მასთან შეხვედრა მწუხარების მაგიერ სიამოვნებას აგრძნობინებს ადამიანს. დუდარუკოს თავპირი დავამტვრიეთო, ატყობინებს ახვერდოვი ერისთავსა, მის სოფლებს ცეცხლი წავუკიდეთ და ისე გადავბუგეთ, რომ ნატამალიც აღარ დარჩა. ჩვენ სამი ათას კაცზე მეტი ჯარი გყავს და 30 ზარბაზანი გვაქვს. მოწინავე რაზმი ზარბაზნებით სტეფან-წმინდაშია და ორ დღეს მთელი ჯარი აქ მოიყრის თავსა. მაშინ კაცს გამოვგზავნი კაიშაურსა და ყველაფერს დაწვრილებით შეგატყობინებო⁸⁾.

როგორც მაღალს მთიდან დაგორებულ ქვას ძნელად თუ რაიმე გააჩერებს, ისე ბატონიშვილ ფარნაოზის და მთიულების საქმე, რაც ხანი გადიოდა, უკან-უკან მიდიოდა, მხოლოდ, ეტყობა, ერთხელ კიდევ გაულიმნია მათთვის ბედსა და თავიანთ საყვარელ სალოცავ ლომისასთან გაუმარჯვნიათ. ამ გამარჯვების ამბავი მეტისმეტად მკრთალადაა და ბუნდოვანად მოთხრობილი აქტებში, ასე რომ კაცი ვერ მიხვდება, რა ღირსებისა იყო, ან რა ფასი ჰქონდა

---

⁸⁾ ახვერდოვის წერილი აქტებში რუსულადაა დაბეჭდილი და თავში აწერია, რომ ქართულიდანაა ნათარგმნიო. იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 332.

ამ გამარჯვებას. ანანურის სტრიაპჩის ხოდირევსკის რაპორტიდანა სჩანს მხოლოდ, რომ მთიულებმა რუსის მხედრობა დაამარცხეს და 3 ზარბაზანი წაართვეს. ამას შემდეგ მემბოხენი მისულან ანანურს, გაჩერებულან სამის ვერსის მანძილზედ და მოლაპარაკება გაუმართნიათ კომენდანტთან. ამასაც რვა კაცი გაუგზავნია მოციქულად და მათ შორის ერთი დეკანოზი. მემბოხეთ მოციქულები გაურეკიათ და დეკანოზისთვის კი ტანისიმოსი შემოუხევიათ, წვერ-ულვაში დაუგლეჯიათ, დაუჩეხიათ, მონარქისაგან ნაბოძი მკერდის ჯვარი აუძვრიათ და ასე გაუპატიურებული და შერცხვენილი მოძღვარი თავიანთსას დაუტოვებიათ, ანანურის კომენდანტისთვის კი შეუთვლიათ, გასწი, გაგვეცალე, თუ სიცოცხლე გინდაო, თუნდა მოზდოკსა, თუ არა-და ტფილისსაო. რისთვის ჩაიდინეს ასეთი საქციელი, რაღამართო ამ მოციქულზე მოიღეს თავიანთი რისხვა, რაპორტიდან არა სჩანს. წყალ-წაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო, ეგება ასე დაემართათ მემბოხეთ. რაკი მტერი ყველგან ამარცხებდა, რაკი ველარ შეიმაგრეს მისი გამარჯვებული წინ-მსვლელობა, სიბრაზისაგან გონება დაჰკარგეს და ჯავრი ამ საცოდავ მღვდელზე იყარეს, ან ვინ იცის, შეიძლება იმიტომ დაივიწყეს წესი და რიგი ელჩის და მოციქულის პატივით მიღებისა, რომ მის მკერდზედ დაინახეს მტრისაგან ბოძებული ჯვარი, რაიცა ნიშნავდა რუსეთისადმი ერთგულებასა ⁹⁾).

---

⁹⁾ ibid. გვ. 333.

რასაც გენერლები გლაზენაპი და ნესვეტაევი და მოწინავე რაზმის უფროსი პოლკოვნიკი ბიხალოვი ¹⁰⁾ აკლებდნენ ბატონიშვილს ფარნაოზსა და მემბოხე მთიულეებსა, იმას მთაში გაგზავნილი მთავარ-მართველის მიერ თ. მირმანოზ და სოლომონ ერისთვიანი უსრულებდნენ. მათის წერილებიდანა და რაპორტებიდან ცხადადა სჩანს, რა მხნეობას და ენერგიას იჩენდნენ ეს მოციქულნი. გაფაციცებით თვალ-ყურს ადევნებდნენ ფარნაოზის ყოველს ნაბიჯს და, რასაც კი შეიტყობდნენ, უმალ ან მთავარ-მართველს აცნობებდნენ, ან კიდევ ჯარის უფროსთა. მთას მოეფინა მათი ჯაშუშნი და სანდო კაცნი, საშველი აღარ იყო იმათგან. ესეც არ იკმარეს მოციქულთ და მთიულთ დაუწყეს ჩაგონება, შეიპყარით ბატონიშვილი, მთავრობას წარუდგინეთ და შესაფერ ჯილდოს მიიღებთო. მართალია, ზოგჯერ თავგამოდებით სავსე პასუხს იღებდნენ მირმანოზი და სოლომონი, მაგრამ ასეთი პასუხი მათს მხნეობას და ერთგულებას არ ამცირებდა. ხელმწიფე იმპერატორს პასუხს გასცემთო, შეუთვალეს ერისთვიანთ თიანელებსა, თუ თქვენ მიწა-წყალზე გაატარებთ ფარნაოზსა და ხელ-ფეხ შეკრულს არ წარმოგვიდგენთო. თუ ჩვენ მამულზე გამოივლის ბატონიშვილიო, შემოუთვალეს თიანელეზმა, ხელსაც ვერ ვახლებთ ბატონიშვილსა და და-

---

¹⁰⁾ ხან პოლკოვნიკადაა მოხსენებული ბიხალოვი და ხან პოდ-

პოლკოვნიკად.

-307-

ჭერით ხომ როგორ გავბედავთ, ან როგორ შევკადრებთო ¹¹⁾).

შევიწროებული, სულ-შეხუთული ბატონიშვილი ფარნაოზი, დამარცხებული გენერალ ნესვეტაევისაგან, საჩქაროდ გაეცალა ხევსა, სადაც ტყვეობას და შერცხვენას ვერ აიცდენდა თავიდანა. ფარნაოზი გადიჭრა ხევსურეთსა და ფშავსა, ეხვეწებოდა, ემუდარებოდა ამ გმირობით გათქმულ მთიულთ, ბედი ერთხელ კიდევ ვცადოთ, შევუტოთ რუსობასაო, მაგრამ ვერას გახდა, ხალხი აღარ გაჰყვა ბატონიშვილს. თ. ციციშვილი ასე მოახსენებს ხელმწიფეს ამ გარემოებას: გული გაუსკდათ ხევსურთა და ფშავლებს ჩემის ერევნიდან დაბრუნებითო და ამისათვის ბატონიშვილს უარი უთხრეს, ვეღარ შევებრძოლებით რუსობასაო ¹²⁾).

მთავარ-მართველი ზეცას დაეწია სიხარულით, რომ ხევსურებმა და ფშავლებმა უარი უთხრეს ფარნაოზსა, რის გამოც ბატონიშვილი იძულებული გახდა სპარსეთისაკენ გაქცეულიყო. ანანურს რომ ამოველიო, მოახსენებს თ. ციციშვილი უქვეშევრდომილესად იმპერატორსა, საქმე გათავებული და მხვდაო. უჩემოდ მამაცმა გენერალმა ნესვეტაევმა და პოლკოვნიკმა ბიხალოვმა ბოლო მოუღეს მეამბოხეთ, თვითვეული მათი ბრძოლა სრული გამარჯვება იყო. შიშმა და თრთოლამ მოიცვა მეამბოხენი და ძრწიან

---

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 331-332.

¹²⁾ ibid. გვ. 143.

-308-

თავის მწარე ბედისათვის. ასეთის გამარჯვებისა და სანაქებო მოქმედებისათვის მთავარ-მართველი სთხოვს იმპერატორს დააჯილდოვოს ნესვეტაევი მესამე ხარისხის ვლადიმირის ჯვარით და ბიხალოვი ამავე ორდენით, მხოლოდ მეოთხე ხარისხისა. მე აქ საქმე აღარა მაქვს-რა, მოახსენებს თ. ციციშვილი ალექსანდრე პირველსა, აჯანყების მოთავეთ გავზაწრავ და შემდეგ დიდსა და პატარა ლიახვზედ გადავალ, რათა დავიხსნა ტყვეობიდან რიშკოვის პოლკის ჯარის კაცნი, რეკრუტნი და აგრედვე ცხენებიო. ეს ბრწყინვალე მოქმედებაო, ამბობს მთავარ-მართველი, სრულიად არა ჰგავს საქართველოში დარჩენილ ჯარის მოღვაწეობას ჩემის აქ არ ყოფნის დროსაო. მაგრამ მარტო სანუგეშებლად და იმპერატორის დასამშვიდებლად არაა დაწერილი ეს მოხსენება. მთავარ-მართველს მეტი შემთხვევა ეძლეოდა გამოეთქვა თვისი საყვარელი აზრი — უაღრესი ერთგულება ხელმწიფისადმი და აღენიშნა ის მწუხარება, რაიცა იმპერატორმა იგრძნო და გამოიარა თ. ვალკონსკის მიერ მიწერილ მოუფიქრებელ მოხსენების გამო. გული მომიკვდა მწუხარებისაგან, სული ჩემი სევდამ მოიცვა, როცა გენერალმა ნესვეტაევმა შემატყობინა, რომ საქართველოსი და ჩემის გაჭირვებული მდგო-

მარეობით ერევანს თქვენ შემფოთებულხართ და
გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაპისთვის გებრძანებინათ
ყოველ დღე მოეხსენებინა თქვენთვის აქაური ამბე-
ბი. მიზეზი ამ ჩემის ასეთის უბედურებისა, რომელიც

-309-

იმითი გამოიხატება, რომ შემფოთდა მგრძობიერი
და ჩჩვილითქვენი გული ისაა, რომ გენერალი თ.
ვალკონსკი, რადგან უფლება ჰქონდა უქვეშევრდო-
მილესად მოეხსენებინა აქაური ამბები, მხდალ სომ-
ხებს და თავქარიან ქართველებს მიენდო და მოგა-
ხსენათ ჭეშმარიტებას და სიმართლეს მოკლებული
ცნობანი. სადაც ღმერთია, წმინდა სახელი თქვენის
იმპერატორებითის უდიდებულესობისა და ძლევა-მოსი-
ლი რუსეთის მხედრობა, განა შესაძლებელია იქ ადა-
მიანი მოელოდეს რაიმე უბედურებასა? —ჰკვირობს
მთავარ-მართებელი. საცა კი გავჩნდიო, ათავებს ასე
თ. პავლე დიმიტრის ძე თავისს მოხსენებას, ყველა
დაწყნარდა, დამშვიდდა, ყველა შეწყნარებასა და
პატივებასა მთხოვდაო და მე მხოლოდ ისლა დამ-
რჩენია, რომ გამოვიკვლივო, რა იყო მიზეზი საქარ-
თველოში აღრეულობისაო¹³).

ვიდრე თ. ციციშვილი აღრეულობისა და ამ-
ბოხების მიზეზს გამოიკვლევდა, ბატონიშვილ ფარმ
ნაოხს თავის გადარჩენისათვის უნდა ეფიქრნა რამე.
ფიქრის დროც კი აღარ იყო, რაც შეიძლებოდა, მა-
ლე უნდა გასცლოდა სამშობლოს, თვის მიწა-წყალ-
სა, რომლის სიკეთისათვისაც ჰფიქრობდა სისხლი თვი-

სი დაეთხო.

მთიულეთიდან ბატონიშვილმა თავის ერთგულ მხლებლებით, რომელნიც უბედურებაშიაც თავს არ

---

¹³⁾ ibid. გვ. 334-335.

-310-

ანებებდნენ ფარნაოზსა, გასწია კახეთის გზით ერევ-
ნისკენ. გაქცევის დროსაც ბატონიშვილს ისეთივე
შეცდომა მოუვიდა, როგორც მთიულეთში ასვლი-
სას. იმის მაგიერ, რომ ხევსურეთიდან პირდაპირ და-
ღესტანს გასულიყო, კახეთზე წამოვიდა. ამ დროს
კი კახეთი გაივსო რუსის მხედრობით. ერევნიდან
დაბრუნებული ლაშქარი ეხლა თავისუფალი იყო და
ყველა საჭირო ალაგას ჯარები და ყაზახები ჩაუყე-
ნეს. მთავარ-მართველმა უბრძანა ლაშქრობიდან და-
ბრუნებულ გენერალ-მაიორ პორტნიაგინს, ან ცოც-
ხალი, ან მკვდარი უნდა მომგვარო ბატონიშვილიო.
პორტნიაგინმაც რაზმ-რაზმად დააწყო მის ხელქვეით
მყოფი ჯარი და განაბნია კახეთში. ძნელი იყო უვნებ-
ლად გადარჩენოდა ბატონიშვილი ასე სიფრთხილით
გაბმულ ბადესა. თიანეთში კიდევ თ. ციციშვილმა ჩაა-
ყენა ყაზარდოს მუშკეტერის პოლკის კაპიტანი თ. სა-
ვარსამიძე ორის როტა ჯარით და ზარბაზნებით. ახსენა
ღმერთი ფარნაოზმა და წამოვიდა კახეთზე. შეიტყეს თუ
არა ჯაშუშების შემწეობით ბატონიშვილის წამოსვლა,
პორტნიაგინი და თ. სავარსამიძე გამოეკიდნენ ლტოლ-
ვილ ფარნაოზსა. თ. სავარსამიძემ ქვეითი ჯარი და

ზარბაზნები თიანეთს დასტოვა, შეჰკრიბა სუმბუქი ყა-
ზახთა რაზმი და წამოეწია კიდეც, მაგრამ ეხლაც,
როგორც საწურბლესთან, სტიქიონმა იხსნა. ღამის
წყვედიადმა დაჰფარა ფარნაოზი და ამ ხანად გადარჩა
ტყვეობას. კაპიტანი თ. სავარსამიძე პირში ჩალა-გა-
მოვლებული დარჩა. შეიტყო თუ არა მთავარ-მარ-

-311-

თებელმა, ბატონიშვილი ხელიდან გაუსხლტა პორ-
ტნიაგინსა და თ. სევარსამიძეს და ნიავევით მიჰქერის
სპარსეთისაკენაო, მაშინვე ტფილისიდან აფრინა ახა-
ლი რაზმი მაიორ გოკოლოვის უფროსობით. რად-
გან უქართველოდ დაჭერა ბატონიშვილისა თითქმის
მოუხერხებელი იქმნებოდა, თ. ციციშვილმა თან
გააყოლა ბრიგადირი თ. თამაზ ორბელიანი, ძმა
იმერეთის დედოფლისა და მახლობელი ნათესავი
ფარნაოზისა¹⁴). დემურჩასალოსთან, ასე 40 ვერსის
მანძილზე ტფილისიდან, ქვემოთ მტკვრის ჩაყო-
ლება, თვესა ოქტომბერსა 1804 წელსა, ბრიგადირ-
მა თ. თამაზ ორბელიანმა შეიპყრო ბატონიშვილი
ფარნაოზი თავისის მხლებლებით. დემურჩასალოსთან
ადვილი გასასვლელი ფონი ყოფილა, მაგრამ მაინც
ბარე ორი დღე გაატარეს ლტოლვილთ მტკვრის პირ-
ზე და ვერ გაბედეს გასვლა. ყაზახელ ალა-მუსტაფას
შეუთვალა ფარნაოზმა, მშვიდრები ვიხოცებით, პატა-
რა პური და ხორცი მოგვაწოდეთ და გასასვლელი
ნავეები გვიშოვნეთ. პური და ღვინო კი მალე გაუ-
გზავნა მუსტაფა ალამ, მაგრამ ეტყობა, რადგან ნავე-

ბი არა ჰქონია მზადა, დროზედ ვერ მიაშველა და ამასობაში თ. თამაზ ორბელიანი, მაიორი გოკოლოვი, ბორჩალოს თათართა ბოქაულის თანაშემწე პრაპორშჩიკი ქანანოვი წამოეწივნენ და შეიპყრეს გაქცეულნი ¹⁵⁾.

---

¹⁴⁾ დედანში ასეთა: „Родной племянникъ царевичу по женѣ“.

¹⁵⁾ ibid. გვ. 143; Д-на Закавк. გვ. 370-371.

-312-

ტრაგედია შესაფერად ვერ დასრულდა და ნამდვილ კომედიად გარდაიქცა. ბატონიშვილის დამჭერელთ კინკლაობა და ჩხუბი მოუვიდათ, არა მე დავიჭირე, არა მეო. ყველასა სურდა დაემშვენებინა გულ-მკერდი სისხლის ჯვართა. განსაკუთრებით წინმატობდა IX კლასის მოხელე მერაბოვი, ყაზახთა თათართა ბოქაულის თანაშემწე. ეტყობა, საქმე ისე გამწვავებულა, რომ მთავარ-მართველი იძულებული გამხდარა პეტერბურგს ხელმწიფესთვის მიეწერა, ოთხი-ხუთი კაცი ერთმანეთს ედავება ბატონიშვილის დაჭერას და ვიდრე საფუძვლიანად არ გამოვიძიებ, ვინაა მართალი და ვინ მტყუანი, ვერავის წარმოვადგენ დასაჯილდოვებლადო. ეს სასურველი გამოძიებაც მალე მოხდა, აღმოჩნდა, რომ ფარნაოზის დაჭერაში თავი ისახელეს თ. თამაზ ორბელიანმა, მაიორმა გოკოლოვმა და პრაპორშჩიკმა ქანანოვმა. ჯილდოც უხვი მიიღეს: თავ. ორბელიანს ანნას ჯვარი მეორე ხარისხისა შეუცვალეს ამავე ხა-

რისხის ჯერიტა, მხოლოდ აღმაზებით შემკული უბომეს, გოკოლოვს მესამე ხარისხისა და ქანანოვს მისცეს თერგის ყაზახთა ჯარის კაპიტნობა. მეცხრე კლასის მოხელე მერაბოვი დარჩა ხახამშრალი ¹⁶).
კაი გუნებაზე ვერც საწყალი მუსტაფა იყო. რაკი ვერ გააპარა ბატონიშვილი სპარტსეთს და მთავარ-

---

¹⁶) მერაბოვზე ასე მოახსენებს თ. ციციშვილი ხელმწიფეს: როცა მუსტაფა-აღამ საგზალი გაუგზავნა ბატონიშვილსა-„Мерабовъ о томъ начего не вѣдалъ“. იხ. Акты, т. II, გვ. 144.

-313-

მართველმა შეუტყო ცუდლუტობა, წერილი მისწერა, რუსების ერთგულობაში ამომდის სული, მუდამ ჟამს ვეძებდი შემთხვევას დამემტკიცებინა ერთგულება და აი, როდესაც. მომეცა შემთხვევა, ჩემი თავი არ დავზოგე. საგძალი იმიტომ გავუგზავნეო, რომ ჩემზე დანდობილიყვნენ, იარალიც და ცხენებიც იმიტომ ვუბრძანე მოეპარათ, რომ უფრო ადვილად შემეპყრო და სხვა ასეთი თავის მოკატუნების ამბავი. აქტებიდან სჩანს, რომ თ. პავლე დიმიტრის ძეს არ შეუწყნარებია ეს თავის გამართლება და, რაღა თქმა უნდა, თავისებურად გაუწევდა ანგარიშებს მუსტაფასა ასეთის რუსების ღალატისა და ფარნაოზის ერთგულობისთვის ¹⁷).

დემურჩასალოს გაბაწრული ბატონიშვილი ფარნაოზი თავის მხლებლებით თ. ორბელიანმა ტფილისში ჩამოიყვანა და წარუდგინა მთავარ-მართველს ¹⁸).

ქაბუკი ფარნაოზი ციხეში ჩააბმანეს და ულუფად მთავარ-მართველმა დღეში 5 მან. დაუნიშნა, იულონზე ნაკლები ხუთი მანეთით, იმიტომაო, სწერს თ. ციციშვილი გრაფ კოჩუბეის, რომ ფარნაოზმა

---

¹⁷⁾ ibid. გვ. 142, 144.

¹⁸⁾ ფარნაოზთან ერთად დაიჭირეს: არქიმანდრიტი იოსტოს ანდრონიკაშვილი. თავადიშვილნი: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ნინია თარხნიშვილი, ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, ნინია ანანიშვილი, მერაბ ანდრონიკაშვილი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, გრიგოლ ვახვახიშვილი და გრიგოლ ნათალიშვილი. აზნაურნი: ნინია დუჩაძე, მთიულეთის მოურავი ზაალ კობიაშვილი, იმერელი ივანე და ოსი დუდეთი. ამათ გარდა ახლდა ბატონიშვილს 13 კაცი გლეხი: ოსი და ქართველი და თავადებს — 5 კაცი.

-314-

იულონზე გაცილებით მეტი ზარალი მოუტანა საქართველოსაო. ფარნაოზს არ მიუღია მთავარ-მართველის წყალობა, უარი უთქვამს მის მიერ დანიშნულ ულუფაზე. ამ ამბით ისე გაცეცხლებულა და გაკაპასებულა თ. პავლე დიმიტრის ძე, რომ წერილით შეურაცხება მიუყენებია. გამოუცხადე ჩემს მაგიერად, უბძანებს თ. ციციშვილი თ. ვალკონსკის, დაუბრუნოს გაბრიელ ყაზბეგს, რაც რამ ნივთები წაართვა და უთხარიო, რომ მარცვა-გლეჯას და ავაზაკობას ხელმწიფის ულუფის მიღება სჯობიანო ¹⁹⁾.

ფარნაოზმა არც ციხეში მოისვენა და ერთ ვაივაგლახს უტეხავდა მთავარ-მართველსა. სულ ხუთი თვე იყო ციხეში დატუსაღებული ფარნაოზი და,

ღმერთმა უწყის, რამდენჯერ დააკარგინა მოთმინე-
ბა თ. ციციშვილსა. ერთხელ მოახერხა და ვიღაც
მეგობარს წერილი მისწერა, ორი ცხენი შემიგულე
ქალაქს გარედ, გაპარვას ვაპირებო; მეორედ წერი-
რილი გაუგზავნა უცნობ მეგობარსა და ემუდარებო-
და, საწამლავი რამ მიშოვნე, აქ სიცოცხლეს სიკვდი-
ლი მირჩევნიაო. რუსეთში გაგზავნის ჟამმა რომ მოა-
ტანა, თ. ციციშვილმა ფული გაუგზავნა ორთავ
ძმებსა — იულონსა და ფარნაოზსა — სამგზავროდ და
ქურქები. ფარნაოზმა არცერთი არ მიიღო, თავი და-
მანებეთ, თქვენი არა მინდა-რაო. მეტი ჯანი არ იყო,
მთავარ-მართებელმა უბრძანა ძალად წამოესხათ ქურ-

---

¹⁹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 143.

ქი, რადგან აპრილის პირველ რიცხვებში სიცივით
გაიყინებოდა საქართველოს სამხედრო გზაზედ უქურ-
ქოდ. მაინც ვერ მოითმინა და საყვედურით დაარჩო
თ. ციციშვილმა ფარნაოზი ურჩობისათვის: ხელმწი-
ფის საჩუქარს რომ უკადრისობ და ყველაფერს იწუ-
ნებო, აბა გაიხსენე, შენ და შენმა უგანათლებუ-
ლესმა ძამიებმა რამდენი უბედურება მიაყენეთ საქარ-
თველოსაო. წყალობის ღირსი არა ხარ, როგორც
მეამბოხე, მაგრამ მე მაინც 150 ბაჯაღლო ოქროს
გიგზავნი და ოთხ ქურქსაო. ამას შემდეგ არც თქვენ-
გან და არც თქვენ მეუღლისაგან არავითარ წერილს
აღარ მივიღებო ²⁰⁾.

1805 წელს აპრილში თ. ციციშვილმა იულო-ნი და ფარნაოზი რუსეთს გაისტუმრა, ბინად იულონს ქ. ტულა აუჩინეს და ფარნაოზს ვარონეჟი, სატახტო ქალაქიდან უფრო მოშორებით, ვითარცა იულონზე უფრო მომეტებულად დამნაშავეს. დღეში იულონს 15 მანეთი ეძლეოდა სახარჯოდ და ფარნაოზს 10 მ. ორთავ უმაღლესნი ტუსადნი თავიანთი სახლობით მთავარ-მართველმა ჩააბარა ვასილიევს და უბრძანა დანიშნულ ალაგას უვნებლად მიიყვანეო. გზის საქირო ხარჯი ისეთის დაწვრილებით და სიმტკიცით გამოიანგარიშა თ. ციციშვილმა, ადამიანს ეგონება, საქართველოს მთავარ-მართველი მეაფთიაქესთან ყოფილა შეგირდად და იქ უსწავლია ზუზუვით და

---

²⁰⁾ ibid. გვ. 146.

-316-

სიმტკიცით ყველაფრის აწონ-დაწონვა სულ ორთავ ბატონიშვილების გადაყვანას რუსეთსა და იქ — ტულასა და ვარონეჟს — დაბინავებას მოუწადა 5,116 მ. 30 კაპეიკი. ასე იაფად დაუჯდა მთავრობას ამ ორ მემბოხისა და საქართველოს ტახტის მამიებელის ბატონიშვილების დაბინავება ისეთს ალაგას, საიდანაც საქართველოს ხმასაც ვედარ მოაწვდენდნენ, არამც თუ კიდევ რაიმე მღელვარება და ამბოხება გამოეწვიათ თავიანთ ქვეყანაში ²¹⁾.

ასე დასრულდა მათი ამბაეი, ვითა სიზმარი ღამისა.

---

21) უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ აქ იმათი სახე-
ლები, ვინც ბატონიშვილებთან მწარე ბედს თავისი ბედი შეუერთა და
ნებსით თუ უნებლიეთ სამშობლოდან გადახვეწა იკისრეს: იულონის
მეუღლე სალომე, შვილნი მათნი: ლუარსაბ და დიმიტრი, თამარ და
ერთი ცირეწლოვანი ქალი; ამაღა: მღვდელი, მთავარი ანდრია,
ექიმი სტეფანე; აზნაურნი: დავით აბაზაძე, ნონია არისოვი (?); მხლე-
ბელნი: ნონია მეტრეველი და ივანე ალამდაროვი; მზარეული ქრისტე-
სია, დალაქი მათე; მოახლენი: ძიძა სანდომისი, თვალღამაზისი, დე-
დოფლისეული, იმედისეული, პირმარგალიტისა, დალარიმი და გულ-
დასპა .

ფარნაოზის სახლობა: მეუღლე ანა; ოთხი მცირე-წლოვანი ქა-
ლი; ამაღა: მოძღვარი, მთავარი ანდრია; აზნაურნი: ერაღი შანშიე-
ვი და ანდრია ალექსეევი; მოსამსახურე მარკოზა ფარეშევი; მზარეუ-
ლი გლახა; აზნაურის ქალი ანა სულხანიშვილისა; გოგოები: ძიძა
თინათინა; ნანეზა, მარინე, კიგიისა, თვალღამაზისა და მამისეული.
იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 146-147.

-317-

XII

1804 წელს, ოქტომბერში ყოველივე გათავდა;
ალელებული მთიულეთი დაწყნარდა, იარაღი დაჰყა-
რა და შიშითა და კრძალვით მოელოდა თავისს მწა-
რე ბედსა. მთავრობამ თავისი გაიტანა; დარიალის
დახშული ხეობა გაიხსნა და ძველებურად დაუბრკო-
ლებლივ, დაიწყეს მისვლა-მოსვლა მგზავრთა და ვა-
ქართა. რუსის ახალ-ახალი მხედრობა ხელშეუშლე-
ლად მოდიოდა ლინიიდან საქართველოს და იქა ბა-
ნაკდებოდა, საცა საჭიროება მოითხოვდა.

მთავარ-მართველი პავლე დიმიტრისძე კარგს გუნებაზედ იყო, რაკი ბატონიშვილი ფარნაოზი, ეს უკანასკნელი იმედი მეამბოხეთა, დაატყვევა და ციხეში უკრა თავი. თუ არ ეს, სიცოცხლითა და ენერგიით სავსე ჭაბუკი, ვინლა შეუშლიდა ეხლა ხელს მთავარ-მართველს ემოქმედნა ისე, როგორც მისი გუნება და მოსაზრება მოითხოვდა? მართლაც ფარნაოზის დატყვევების შემდეგ თ. ციციშვილის წერილებსა და ბრძანება-განკარგულებათა ძველებური, ჩვეულებრივი რიხიანი და მკაცრი კილო დაეტყო. მის სიტყვა-პასუხს, მოქმედებას და სამოქალაქო და სამხედრო განკარგულებას ემჩნეოდა კვლავინდებური სითამამე, უღმობელობა გამარჯვებულის სარდლისა და მხედართმთავრისა, რომელმაც ერთის წუთის წინად საშინელი ქარიშხალი გამოიარა და კი-

-318-

ნადამ, ცოტას გასწყდა, მთლად არ ჩაინთქა და არ დიღუპა სულით-ხორცამდე. ერთი წელიწადი და სამი თვე-ღა იცოცხლა თ. ციციშვილმა მთიულეთის დამშვილების შემდეგ და ისე გულს-მოფონებული არასოდესა ყოფილა, როგორც ეხლა, როცა რუსეთისათვის დარიალის კარი გაიღო და ყრუ, მიშავბედებულ ხეობიდან ღსნისა და გამარჯვების იმედმა შეაშუქა მის დარდითა და ნაღვლით სავსე გულში. დიად, რაკი ლოდევით შემოწოლილი დარდი მოიშორა, რაკი დანაოჭებული შუბლი გაიხსნა, მთავარ-მართველმა მხნედ დაიწყო მოქმედება, რომ შემ-

დეგში აღარ გამეორებულიყო ასეთი უსიამოვნო და საშიში ამბავი, როგორც იყო ამბოხება მთიულეთისა.

ოც და ოთხსავე ოქტომბერს თ. ციციშვილმა ბრძანება გაუგზავნა არაგველებს, მთიულეებს და კავკასიონის უღელტეხილის სხვა ხეობათა ნაცვლებსა. დაუყოვნებლივ გამოცხადდით ჩემთან ანანურსო, — სწერს მთავარ-მართველი, — ნაცვლები, თითო სოფლიდან ოროლი მოხუცებული და აგრედვე ყველასაგან პატივცემული კაცნი, სახელდობრ: პეტრე ჩოხელი და გერანა გუდამაყრელნი; გავა ხორეზოვი და ნაცვლისშვილი გიორგი ჩიტაური ჩარტალელნი; დიაროქი ცეველური, გიორგი სეტურიძე და პაპუნა მიდელაური-ხადელელნი; ხუთი კომლი ნარიმანიძე, ტონჩაელი ნინია ბურდული, არაგვეთელი აბრამა კობაიძე, ჩირიკელი ლიბასისშვილი კობაიძე, კობოდკორელი ბარათასძე ცხაოტელი, ფიცხელა ჩოხიევი პალიაურე-

-319-

ლი, მამისა იმედი ჩიპრიკოვი ხანდოელი და მოსახლისშვილი. პირადათ მე თვითონ გამოგიცხადებთ და წერილითაც დაგიმტკიცებთ, რა გადასახადი და ხარჯი უნდა გასწიოთ, რომ გაიგოთ და შეიტყოთ, რა მოვალეობა გაწევთ კისრად. ამას შემდეგ ვერავინ დაგატანთ ძალას უსასყიდლოდ გააკეთოთ ისა, რისაც მოვალენი არა ხართ და უჯიათსაც ვედარავინ გიზამთ. ამასთანავე ეხლა გამლევთ ნებასა საქონელი გარეკოთ იქა, საცა წინად გიმოვებიათ, თორემ თქვენი სიბრძნე და უზრდელობა თქვენვე დაგლუპავთ

და ცოლშვილიანად შიმშილით გაწყდებითო. სიტყვას გაძლევთ, ასე ათავეებს ბრძანებას მთავარ-მართებელი, რომ თქვენს საქონელს ხელს არავინ ახლებსო ¹⁾).

მთიული იმის მთიულია, რომ ჯიუტია და კერპი. მართალია, იარაღი დაჰყარეს, პირდაპირ ბრძოლას ვეღარა ჰბედავდნენ, მაგრამ ეს კიდევ იმას არა ჰნიშნავდა, რომ მტერს შიგ პირში ჩაუვარდიო. ყოველი მათგანი ამ ჟამად ცდილობდა, რაც შეიძლებოდა, შორს გასცლოდა კარზე მომდგარ მტერსა, მიმალულიყო სადმე მიყრუებულ და გადაკარგულ ალაგას. მთავარ-მართებელი კი ანანურს იბარებდა, აქ მოდით ჩემთან, პირისპირ უნდა გელაპარაკოთ, დაგარიგოთ და ჭკუა გასწავლოთო. ამას ვერ იზამდნენ და აკი არავინ გამოცხადდა ანანურსა. პავლე

---

¹⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 333.

დიმიტრისძეს ბოღმა მოერია, როგორ მიბედავენ და ჩემს ბრძანებას არ ასრულებენო. „ათი დღეა ანანურსა ვარ, სამჯერ გამოგვზავნე კაცი, გითვლიდით, გამოგეზავნათ ჩემთან ნაცვლები და საპატიო კაცნი და აქამდისინ ვერავისა ვხედავ ჩემს წინაშე, აქამდისინ მიბედავთ ურჩობას. არ მინდა დავანთხიო ქრისტეანეთა სისხლი და ამისათვის უკანასკნელადა გწერთ, თუ ხვალვე არ გამოცხადდებით, მაშინ დაინახავთ, რა ბედისწერასაც შეეყრებით“. ამას შემდეგ

მთავარ-მართებელი ცოტათი მოტკბება და ასე განაგრძობს: ეგებ ბატონიშვილის ფარნაოზის იმედი გაქვთ და იმიტომ არ გინდათ გამოცხადდეთ. იცოდეთ, რომ ფარნაოზი უკვე შეპყრობილია და ციხეში ბძანდება; თუ არა გჯერათ, ამოირჩიეთ სანდო კაცები და ტფილისს გაჰგზავნეთ, რომ თავიანთის თვალთა ჰნახონ დამწყვდეული ბატონიშვილი. ცოლშვილი შეიბრალებთ, ნუ ჩადგებით იმათს საცოდავობაში და დაუყოვნებლივ გამოცხადდით ჩემთანაო, ამ სიტყვებით აბოლოვებს ბრძანებას მთავარ-მართებელი²⁾.

სულ ორი დღე არ გასულა ამ ბრძანების შემდეგ და მთავარ-მართებელი ხელახლა სწერს მთიულეებსა და გუდამაყრელებს, მოურავად დაგინიშნეთ კაცი პატიოსანი და სანაქებო საქციელისა, გრიგოლ კობიაშვილი. ყოველი მისი ბრძანება, მოვალენი

---

²⁾ idid, გვ. 334.

ხართ, შეასრულოთ უარის უთქმელად ვინც კი გაჰხედავს და მის ბრძანებას არ აასრულებს, სასტიკად დაისჯება და იცოდეს, რომ შებრალებას ალაგი არ ექმნებაო. ამასთანავეო, — უთელის თ. ციციშვილი, უკეთუ კობიაშვილმა შეგავიწროვოთ და უჯიათი გაგიწიოთ, დაუყოვნებლივ მე მომართეთ საჩივრით და უდანაშაულოდ დასჯილი და დაჩაგრული პირდაპირ ჩემგან მიიღებს დაკმაყოფილებასაო³⁾.

აი ასეთს მზრუნველობას იჩენდა მთავარ-მართებელი პირველ ხანს აჯანყების დაწყების შემდეგ; ასე განგებ მოიდრიკა ქედი და წარმოიდგინეთ, მოურავად პატიოსნებით სავსე კაცი დაუნიშნა და, რაც უფრო საკვირველია და წინააღმდეგი „მოხელეობის პრინციპისა“, ატყობინებს წინაღვე, მართალია, რიგიანს კაცს გინიშნაეთ, მაგრამ, ვინიცობაა, უკანონოდ მოგექცესთ მოურავი, საჩივართ მე თვითონ მომმართეთო. მთიულეებმა არ შეისმინეს მთავარ-მართებელის მოწოდება და არ გამოცხადდნენ მის წინაშე დარიგების მისაღებად. ეტყობა მთიულეებმა არ დაიჯერეს მთავარმართებლის დაპირება, წინადაც ბევრჯელ დაგვიპირებიან ათას სიკეთესა და სითარხნესა, მაგრამ თოვლის ხვეტით სული ამოგვართვეს

---

³⁾ ibidem, გვ. 335. აქვე ნუსხაა მოყვანილი, რა ფასი უნდა იღონ მთიულეებმა ნივთების გადმოზიდვაში საქართველოს სამხედრო გზით. მაგალითებრ ლარსიდან სტეფან-წმინდამდე 9-10 ფუთის გადატანაში უნდა აიღონ 2 მან., ცარიელის ცხენის ქირა კი 1 მან. და სხვა. იხ. Акты, т. II, გვ. 334.

-322-

და ზურგზე მათრახის ცემით ტყავი აგვამრეს. რაკი ამდენი სიმწარე გამოსცადეს და მრავალი შეურაცხება აიტანეს აღვირ-წახსნილ კაპიტან-ისპრავნიკებისაგან, აგრე ადვილად აღარ ენდობოდნენ მთავარ-მართებლის დაპირებას. განსაკუთრებულ ურჩობას იჩენდნენ გუდამაყრელნი, რომელნიც, არამც თუ არ დაწყნარდნენ, არამედ კიდევაც გაჰბედეს და საქართვე-

ლოს სამხედრო გზა, რის წვითა და დაგვით აღდგენილი და შეკეთებული ჯარის-მიერ, რამდენსამე ალაგას ჩახერგეს და გააოხრეს. ციციშვილმა რომ შეიტყო ასეთი თავხედობა გუდამყრელებისა, თავი მოიკლა და სწორედ ცეცხლი დააფრქვია პირიდან სიბრაზითა. მართალია, დავიწყებას მივეცი თქვენი დაუდგრომლობა და გაპატივეთ დანაშაულიო — სწერს პავლე დიმიტრისძე გუდამყრელებს, მაგრამ მესმის, რომ სამაგელი და მაწანწალა ხალხის ჩაგონებით ისე იცევიტ, თითქოს თქვენი თავის დაღუპვა გინდოდეთ. ამბავი მომიტანეს, რომ სანგლები გაგიკეთებიათ, კვლავინდებურად არც ახლა გინდათ მიიღოთ ისპრავნიკი, არა გსურთ სახელმწიფო ამუნიცია (ჯარის-კაცთა ნივთეულობა) გადაზიდ-გადმოზიდოთ, თუმცა ნუსხა ქირისა ყველა სადგურზე ჩემის ბრძანებით გაკრულია და შიგ დაწვრილებითაა აღნიშნული, თურისა რა ფასი გერგებათ. ფასი ისეთივეა დაწესებული, როგორც განჩინებული იყოს საქართველოს მეფეთა დროსა. რომ მოხელეთ არ შეგაწუხონ, ბძანება გავეცი, არავინ გაჰბედოს და უჯიათი არ მოგა-

-323-

ყენოს და ახალი კაპიტან-ისპრავნიკი განგიწესეთ. ვფიცავ უზენაესსა, უკეთუ ამ წერილის მიღების შემდეგაც სისულელეს ⁴⁾ არ მოიშლით, არ მიიღებთ ისპრავნიკსა, არ გამოიყვანთ კაიშაურს ბეგარაზე 150 ცხენსა სამის დღით, მაგდენსავე მარქაბად, დაგაწიოკებთ დხ ქვას ქვაზე არ დავტოვებ თქვენს ადგილ-მა-

მულში. ჩემი ბრალი აღარ იქნება, თუ დაილუპებით თქვენსავე უგუნურების წყალობით და აგრედვე იმის გამო, რომ აპყოლიხართ ბოროტ კაცთა ჩაგონებას. უკეთუ დაწყნარდებით და დამშეიდდებით, მაშინ მე თქვენი მფარველი მამა გავხდები, ხოლო უკეთუ არას გამიგონებთ და კვლავინდებურად არ დაიშლით ურჩობას, იცოდეთ, არ დაგინდობთ და ისე მოგექცევით, ვითარცა მძვინვარე მხეცი, თქვენს ჩასანთქავად მოვლენილი ⁵⁾. ვსთხოვ ყოვლად მოწყალე ღმერთსა, ასე ათავებს პავლე დიმიტრის მე ამ შესანიშნავს და საშინელს ბრძანებას, რომ კეთილ გზაზე დაგაყენოთ და მით დაგიფაროთ სისხლის-ღვრისა, და ქონება და ცოლ-შვილის დალუპვისაგან ⁶⁾.

არ იქნა, არა ეშველათ-რა, არ მოისვენეს გუ- და-მაყრელებმა, არ დაანებეს თავი „სისულელეს“ და ხან-დაზმით ასტეხდნენ ხოლმე აურ-ზაურს. მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი უკვე განისვენებდა წი-

---

⁴⁾ დედანში ასეა: дурачество.

⁵⁾ დედანში ასეა: увидите во мне лютаго звѣря, на пагубу Вашу стремящагося.

⁶⁾ იხ. Акты, т. II, გვ. 336-337.

აღსა შინა აბრამისასა, საქართველოს განაგებდა მოხუცებული გრაფი გუდოვიჩი. 1804 წლის აჯანყების შემდეგ ბევრმა დრო და ჟამმა გაიარა, მაგრამ გუდამაყრელნი თავისას არ იშლიან, ეურჩებიან მთავრობის განკარგულებას და ვერ მოახერხეს, რომ დაჰმორჩი-

ლებოდნენ თავიანთ მწარე ბედსა. ჩვენა გვგონია, რომ ამ დაუდგრომელობისა და გაუგონლობის მიზეზი მარტო ურჩობა და კერპობა არ არის. მთავრობამ ისეთი მძიმე ტვირთი დაავალა ამ მწირისა და ხრიოკის ქვეყნის მკვიდრთა, რომ ძალიანაც სდომოდათ მოეგოთ გული მთავრობისა, ვერ მოახერხებდნენ. ისიც დასამალი არ არის, რომ ფიცხელი ბრძანება მთავარ-მართველებისა — ნუ შეაწუხებთ მთიულთა, ქირაში პირნათლად გაუსწორდითო, მხოლოდ ცარიელი სიტყვა იყო, ქაღალდზე გამოხატული; მისი ამსრულებელი კი ძვირად თუ მოიპოვებოდა მაშინდელ დროსა. ქვემოდ მოყვანილი საჩივარი გუდამაყრელებისა ცხადად ამტკიცებს მათ მწარე სვე-ბედსა და მოხელეობის თავ-გასულობას. გუდამაყრელნი სთხოვენ გრაფ გუდოვიჩსა, 1807 წელსა, მფარველობა და პატრონობა გაგვიწიეო. დასამტკიცებლად იმ აზრისა, რომ წესი და რიგი მართვა-გამგეობისა, რამაც გამოიწვია მთიულეთში ამბოხება და არეულება, შეუცვლელი დარჩა და მთავარ-მართველი თ. ციციშვილის სიკვდილის შემდეგაც მდაბიო ხალხის, განსაკუთრებით მთიულთა, სამწუხარო მდგომარეობა ისევ წინანდებური იყო, მოვიყვანთ გუდამა-

-325-

ყრელების საჩივარს თითქმის შეუცვლელად. მართალია, საჩივარი დიდია, მაგრამ იმდენად საყურადღებოა, ისეთის კარგის ქართულითაა დაწერილი, ისე სავსებით ასურათებს მათს გაჭირვებულ ყოფას და

ისე მკაფიოდ და პირდაპირაა აღნიშნიშული მიზეზი მათის ურჩობისა, რომ ვერ მოვითმინეთ და აგერ მოგვყავს აქა: „რა რუსეთის უძლეველის მხედრობისა საქართველოში გადმოსვლა დაიწყო, მოახსენებენ გუდამაყრელნი გრაფ გუდოვიჩს, მას აქეთ ყოველთვის გულს-მოდგინედ გეიმსახურნია. როდესაც ჩვენის ქვეყნიდამ ცარიელის ხარის ან ცხენის გამოსვლა შეიძლება, ყოველთვის არ დაგვიზოგაეს და როდესაც არც ცხენი და არც ხარი გამოვა, ჩვენის ზურგით გეიმსახურნია, თუმცა ხელმწიფე მოწყალებით ქირის ბოძებას ბრძანებს, ჩვენ არა გვეძლევა-რა; ამ წარსულ ჟამებში მთის გასაწმენდად რომ დაგვიძახეს იასაულად მთიული ქავთარაშვილი იყო, მაშინვე ნიჩბებით დავემზადენით, — გუდამაყრელთ რომ ვერა ვაჩუქეთრა *), დაგვემუქრა ზარბაზნებს მოგიყენებინებ და სალდათსაც გამოვართმევინებო; წამოვიდა მთიულეთის გზაზედ. ერთი ჩვენი სოფლის კაცი ჩაბალაური შემოჰყროდა, დაეჭირა, მთიულეთს მოეყვანა, თუ რამ ზურგთ კიდებოდა, ისიც წაერთმევინა, გათენებამდინ ბოძზედ მიეკრა, ანანურსაც მიეწერინებინა: გუდამაყრელნი მთის გასაწმენდად არ გამოვიდნენ,

---

*) ესე იგი, რაკი ქრთამი არ მივეცით იასაულსაო.

ბუნტობენო*), და რომელნიც გუდამაყრელნი კაცნი ნახოთ, დაიჭირეთო; ერთი გუდამაყრელიც ანანურს მოეხელებინათ და იქ დაეჭირათ. ჩვენ რომ

ესენი გავიგონეთ, შევშინდით და ველარ გამოვედით. მასუკან ამბავი მოგვივიდა, ჯარი და ზარბაზნები მოდის თქვენ წასახდენად და სალდათსაც ითხოვენო; ვიცით, რომ რუსეთის უძლეველ მხედრობის წინააღმდეგობას ვერ შევიძლებთ, ჩვენს ცოლ-შვილში დახოცას, ტყეში და მინდორში ჩვენი ყათლანი ვარჩივთ**). მრავალ გვარი მწუხარება გვადგა, ყოველივე რომ თვითოეულად მოგახსენოთ, შეუძლებელია და გაგრძელდება. რაც ჩვენი დებულება არის, იმის უარი არც შეგვიძლიან და არც უარს ვიტყვით. ცხვარში ერთი ორად თეთრს გვთხოვენ და სხვას არას გვიჭერენ. ვითხოვთ, რომ რაც ჩვენს მამა-პაპათ უმსახურნიათ და განწესება ჰქონიათ, ისე გვიმსახურეთ ჩვენის მოურავის ხელითა; ჩვენის ქვეყნისა მრავალნი უდანაშაულო აზნაურნი და გლეხნი საპრობილეში დაიხოცნენ, — ეხლაც რვა თვეა ერთი ჩვენი სოფლის კაცი ადამ ანანურს დაჭერილი არის, ყაზახისთვის თოფი გისროლიაო; არც ყაზახი ჩანს მოჩივარი და არც მკედარია, მტერობით დაბეზღებული არის; ვითხოვთ უბრალო სული განთავისუფლ-

---

*) დედანში ესე სწერია.

***) რუსულად ასე უთარგმნიათ: и потому вмѣсто того Чтобы быть умершиленными въ средѣ еашихъ женъ и дѣтей, мы предпочили разбрестись по лѣсамъ и степямъ.

დეს. ამას წინათ ორი მცხეთელი კაცი ვიდასაც მოეკლა, გუდამაყრელთ შემოეწამა სახელდობრივ, გაი-

გონეს — მაშინვე გარდასცვივდნენ: ახლა კაპიტანის პრავნიკმა იასაული დაგვიყენა*), ის კაცები საცა იყვნენ, უნდა თქვენ გუდამაყრელთ დაიჭიროთ და მოგვცეთო; ჩვენ იმათი დაჭერა არ შეგვიძლიან, **მთაში ჩვენ ერთმანეთს ვერ დავიჭერთ **)**. ამ საქმეზედ მცხეთელები ჩვენ დაუნაშავებლად გზას გვიკვრენ, გვიჭერენ, გვცრცვიან, საგურამოში ცხვარი გვიდგა, გვტაცებენ და გვაწუხებენ; ქალაქში აღარ გაგვატარეს. ჩვენი ქვეყანა უნაყოფო და მწირი ადგილია, საერისთოში ვისაც მუშაობით სულადი აგვილია, ანანურშიაც არ გვანებებენ, ტომრებს გვიხევენ. თუ ბარიდამ არა შევიტანეთ-რა, რით ვიცხოვროთ, — ვითხოვთ ჩვენს მწუხარებას სისუბუქე მისცეთ" 7).

ასე გარკვევით აღნიშნეს თვისი მწუხარება გუდამაყრელთ. რა თქმა უნდა, ამ გვარსავე ყოფაში იქნებოდნენ ჩაცვივნი დანარჩენნი მთიულნიც და მაშ რაღად ურისხდება მთავარ-მართებელი ამ მწირისა და უნაყოფო ქვეყნის შვილთ, რად ემუქრება, მოვალ, დაგაწიოკებთ და ქვას ქვაზე აღარ დავტო-

---

*) ეხლანდელი ექვკუცია.

**) კურსივი ჩვენია. დამორჩილებულის ერის ენისა და ჩვეულების უცოდინარობაა ხშირად ხოლმე მიზეზი გამწვავებულის ურთიერთობისა მთავრობასა და მკვიდრთა შორის, აი როგორც ამ შემთხვევაში.

7) იხ. Акты, т. II, გვ. 107-108.

ვებ თქვენს მიწა-წყალში და, რაც უფრო სამწუხარო და გულ-დასაწყვეტია, ასე გონივრულად, დალაგებით და მოფიქრებით თხოვნის მიმართმეველთ თ. პავლე დიმიტრის ძე მხეცებს ადარებდა. როგორც უკვე ზემოდ მოვიხსენიეთ, მთავარ-მართებელმა ხელმწიფესა სთხოვა დანაშაული ეპატივებინა მეამბოხეთათვის, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ მეამბოხენი ვითომ ველური, განადირებული ხალხია და აბა ამისთანა უგონო ხალხს რა მოეთხოვებაო.

გუდამაყრელების ურჩობა, რასაკვირველია, ვერ შეაჩერებდა საქმის მსვლელობას. მთავარ-მართებელი დაბრუნდა თუ არა ანანურიდან ტფილისს, იმის ზრუნვას მიეცა, რომ ამბოხების მეთაურნი და სულის ჩამდგმელნი ხელთ ეგდო და ბატონიშვილ ფარნაოზივით ციხეში დაემწყვდია. ყველაზე უწინარეს საჭირო იყო დაეტუსალებინა მთიულეთის მეამბოხეთა მეთაურნი და შემდეგ ისინიც, ვინც მხარი მისცა და ზურგი გაუმაგრა ამ მეთაურთა. ამ საქმეშიაც დიდი სამსახური გაუწიეს მთავარ-მართებელს ერისთვიანთა. ისე მარდად და სანაქებოდ, როგორც ერისთვიანი, ვერავინ მოიქცეოდა ამ სამნელო საქმეში, რადგან არც ყაზახთა უფროსთ და არც სხვა დანარჩენის ჯარის გამგებელთ არა ჰქონდათ ადგილის შესაფერი ცოდნა. დამარცხებულნი მეამბოხენი, დამფთხალ ცხვრის ფარასავით, გადილუპნენ მთიულეთის მიუვალ კლდე-ხეობაში და ამის გამო მათი იქ მოძებნა და შეპყრობა სწორედ დიდ გმრობასა, მხნეობასა და

შრომა-გარჯასა თხოულობდა. არც ერთი და არც მეორე ერისთვის არ დაუშურნიათ, ოღონდ კი ვასიამოვნოთ უხვად ჯილდოს გამღებელს მთავარ-მართებელს და მოვიგოთ იმისი გულიო. მაგრამ, როგორც ეტყობა, მემამოხეთა მეთაურების შეპყრობა სასურველის სისწრაფით ვერ მოუხერხებიათ და ამიტომაც გულ-ფიცხმა თავადმა ციციშვილმა, მიუხედავად ერისთვის ასეთის განუსაზღვრელის ერთგულებისა, ბევრი მწარე სიტყვები აკადრა და ჩაამწარა უხვად გაღებული წყალობა. უმთავრესი მემამოხენი ლევან ნაზგაიძე და „დეკანოზი“ შიო ბურდული, — რომელთაც ხელთ მრავალი საყურადღებო წერილები აქვთ, თქვენ საკუთარ სოფელ ჟამურში იმალებიან, სწერს თ. ციციშვილი თ. მიხეილ ერისთავსა: — ოთხი ათასი კომლი ყმა გყავთ და ვერ მოგიხერხებიათ მოიმორჩილოთ ერთი საკუთარი სოფელი. ნუთუ გგონიათ, მთავრობა იმისათვის არსებობს, რომ ძალით დაამშვიდოს ხოლმე თქვენისავე უზომო და უგვანო ხარჯის აკრეფის გამო გაბორბებული გლეხობა?“ მიიღო თუ არა ეს ბრძანებაო, განაგრძობს მთავარ-მართებელი, დაუყოვნებლივ უნდა შეიპყრო ზემორე აღნიშნული მემამოხენი და ანანურს წარმოადგინო ⁸). რაც თ. მიხეილმა ვერ მოახერხა, ის შეასრულა თ. შანშე ერისთავმა. ოც და ცხრა ნოემბერსაო, მოახსენებს თავადი შანშე

---

⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 335.

-330-

მთავარ-მართველს, ჯარი შევკრიბე და გავსწიე ჟამურს ნაზგაიძისა და ბურდულის დასაჭერად, რომელსაც აქ დეკანოზს ეძახიან. ბურდული ჩემ მისვლამდე გუდს გაქცეულა და ხელში შემრჩა მხოლოდ მღვდელი მამუკაშვილი, პირველ კაცად მიჩნეული სრულიად მთიულეთსა. მღვდელი შევიპყარი. შეპყრობილმა თავდები მომცა, რომ, საცა უნდა იყვეს, თუნდა ქვესკნელში, წავალ და მოვიყვან ბურდულსაო. თუ სიტყვას ვერ შეასრულებს და ბურდულს ვერ დაიჭერს, თვითონ ამ მამუკას წარმოვუდგენ თქვენს ბრწყინვალეებასაო, იწერება თავადი შანშე.

ამავე მოხსენებაში სხვაც ბევრი რამეა საყურადღებო. ის სოფელი, სადაც „დეკანოზი“ შიო ბურდული იმალებოდა და აგრედვე მეორე, სადაც მრავალი ავაზაკი თავშესაფარსა ჰპოულობდა, სულ ერთიან გადავწვიო, ბრძანებს თავადი შანშე. შიოს განაყარი ძმა ჟამურში შევიპყარი და ტფილისს გამოვისტუმრე, დავიხსენი სამი ტყვე და ერთიც თოფიანად გაქცეული ჯარის კაცი და ოთხივენი ქალაქს გამოვგზავნეო. რაც კი რამ მოტაცებული ჰქონდათ მემამბოხეთ, სულ წავართვი და ტფილისს გამოვგზავნეო. ამასაც არ დასჯერდა თავადი შანშე და მთელი ერთი სოფელთ, სახელდობრ ქვედა იფნევი, ოსებიით დასახლებული, ცეცხლით გადაუბუგავს⁹⁾.

ჟ) ibid. გვ. 335. რუსულად უკანასკნელი ალაგი ბუნდათაა მოხსენებული, ასე რომ ადვილად ვერ მიხვდება ადამიანი, თ. შანშემ მარტო სოფელი გადაწვა, თუ ამ სოფლის მკვიდრნიც ცეცხლის ალმა

-331-

როგორც თვით ომი, მახვილი, თოფი და ზარ-
ბაზანი იმდენ ზარალს ეერ აძლევს ხალხს, რამდენი
ნავნევიც მოაქვს ომის გათავების შემდეგ მოვლენილ
გადამდებ სენსა და ჭირსა, ისე მთიულეთს მოუვიდა,
მხოლოდ იმ განსხეავებით, რომ ჭირის და სენის ალაგი
დაიჭირა ისევ უღმობელმა ადამიანმა. დამარცხებულ-
მა მთიულმა იარაღი დაჰყარა, იმალებოდა მიუვალ
ალაგას; უპატრონოდ დატოვებულ სოფლებს მიესივ-
ნენ და მრავალ მათგანს ისეთი მწარე დღე დააყე-
ნეს, როგორც დაემართა თ. შანშე ერისთვის რა-
პორტში აღნიშნულ იფნევსა და ჟამურსა. აქტებში
მარტო იფნევი და ჟამურია მოხსენებული, მარტო
ამ ორ სოფელს არგუნა ბედმა, რომ შთამომავლო-
ბას სცოდნოდა მათი მწარე ხვედრი. სხვა სოფელთა
სახელი წყვიდადითაა მოცული, მაგრამ ყოველს ექვს
გარეშეა, რომ ბევრი მათგანი ნასოფლარად გადი-
ცოდა, ისე ჩვეულებრივი ამბავი იყო მაშინდელ
დროს ურჩობისათვის სახლისა და კარის დანგრევა-
აოხრება, რადგან თვით ადამიანის სიცოცხლე და
მისი წვითა და დაგვით შეძენილი სარჩო-საბადებელი
აგრე რიგად არა ფასობდა. რომ ეს მოსაზრება სი-
მართლესა და ჭეშმარიტებას არ არის მოკლებული,
აქ მოვიყვანთ მართლის მოყვარე მოხელე ლოფიც-

კის მოხსენების ერთს ადგილს. ლოგიკიკიმ, საქარ-

ჩანთქა. აი რუსულად როგორაა ეს ადგილი: „поселенныхъ въ нижнесь Ниневъ Осетинъ — разбойниковъ, бѣжавшихъ изъ заключенія въ Анануръ, всѣхъ предалъ огню“. ძნელი დასაჯე-რებელია, რომ თ. შანშეს თვით ხალხი დაეწვას ცეცხლში.

-332-

თველოდან დაბრუნების შემდეგ, სადაც მთელი ოთხი წელიწადი დაჰყო სხვა-და-სხვა სამსახურში, ვრცელი მოხსენება მიართვა იმპერატორ ალექსანდრესა საქართველოს შესახებ და აი რას ამბობს მეცამეტე მუხლში; „გენერალი თ. ციციშვილი დაბრუნებისათანავე ერევნიდან გაემურა ოსეთს, რათა დაესაჯა ისინი, ვინც დაამარცხა რიშკინის პოლკი. ციციშვილის რაზმმა მრავალი სოფელი ააოხრა, დააწიოკა და ტყვედ წაიყვანა მრავალი გლეხთა სახლობა (мужичьи семейства). ამოდენა ხალხი დაამწყვდიეს გორის ციხეში და, რადგან საკმარის საზრდოს არ ამლევდნენ და ციხეში საშინლადა ციოდა, სულ ერთიანად გასწყდა" ¹⁰).

რასაკვირველია, ძნელია და თითქმის შეუძლებელი ადამიანმა გაითვალისწინოს, რამდენი სოფელი ააოხრა მთავარ-მართველის მხედრობამ, რამდენი ოჯახი დედა-ბუდიანათ ჩამწყვდია გორის ნესტიანსა და ცივს სატუსალოში, სადაც შიმშილით ამოსწყვიტეს დატყვევებულნი. ცხადი მხოლოდ აქ ერთია, რომ მსხვერპლი მრავალი იყო.

ციხენი და საპყრობილენი საქართველოსი 1804

წლის დამლევს სავსებით აივსო შეთქმულთა და
მეამბოხეთაგან. ბრალიან და უბრალოს, დამნაშავეს

---

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 1-8 და 9. ლოტიცკი იმ აზრისაა,
რომ ოსებს არავითარი დანაშაული არ მიუძღოდათ ამ საქმეში და
სხოლიოში შეჭნიშნავს: ხალხის მითქმა-მოთქმას რომ დაუგდოთ ყუ-
რი, დამნაშავენი თ. ერისთვიანი არიანო.

-333-

და უდანაშაულოს, ერთის სიტყვით, ყველას, ვისზე-
დაც კი მცირე ეჭვი შეიტანეს, სანდო და საიმედო
არ არისო, წესიერად ვერ ერთგულობს რუსის მთა-
ვრობასაო, თავი უკრეს სატუსალოებში. თელავს, სიდ-
ნალს, გორსა და თვით სატახტო ქალაქ ტფილისსა,
ალაგი აღარ იყო, სად წაეყვანათ და სად ჩაესხათ
შეპყრობილნი და გაბაწრულნი. მოხელეთ გონება
დაჰკარგეს, ამოდენა ხალხი სად მოვათავსოთ და ან
იმდენი ჯარისკაცი სადაა, რომ ამათ უყარაულონო.
ციხის და სატუსალოს ყარაულობა აგრე ძნელი არ
არის, ერთსა და ორს შეიარაღებულ ჯარის-კაცს
შეუძლიან მოუაროს და უპატრონოს მაღალ გალავ-
ნით შემოზღუდულ საპყრობილეს, მაგრამ საქმეს ის
ამნელებდა, რომ ხშირად ყარაულს აყენებდნენ სოფ-
ლად რომელსამე დიდებულ თავადიშვილს, ამბოხება-
ში შენიშნულს და მისი საქმე კი ჯერ-ჯერობით გა-
მორკვეული და გარჩეული არ იყო და არ იცოდნენ,
ჩაესვათ ციხეში, თუ თავი დავანებოთოო. გმინვა და
დრტვინვა დატრიალდა ხელ-ახლად საქართველოში.
სამოცდაცამეტი კაცი უკვე დაჭერილი იყო, 260

კაცზე ეჭვი ჰქონდათ ალებული და ხანდაზმით სამაზრო ქალაქს, ან თვით ტფილისს იბარებდნენ ჩვენების ჩამოსართმევად და პირისპირ წასაყენებლად. დარწმუნებული არავინ იყო, რომ ხვალ, ზეგ, მაზეგ იმასაც არ წაიყვანდნენ, თავისუფლებას არ მოუსპობდნენ და ცოლ-შვილს არ გამოასალმებდნენ და ტყვევებას ასე თუ ისე გაუძლებს ადამიანი, როცა

-334-

წინადვე იცი, რამდენი ხანი უნდა გაატარო ოთხკედელ შუა, რისთვის შეგიპყრეს და რა დანაშაული მიგიძღვის მთავრობის ან მოყვასის წინაშე. ხოლო დატუსაღება, თავისუფლების მოსპობა აუტანელია, როცა არ იცი, რა მოგელის, რამდენი ხანი იქნები გამოსალმებული წუთისოფელს, ან დაუბრუნდები კიდევ ოდესმე მზესა და მთვარესა, საყვარელ ცოლსა და შვილსა, მეგობრებსა და მოკეთესა, თუ არა. სულის შემხუთავია ასეთი ყოფა, გულ-ჩამთუთქავი და დამლუპველი.

1802 და 1804 წელთ მომხდარმა ამბოხებამ მთავრობა დაარწმუნა, რომ ქართველებს ახალი წესწყობილება მაინცა და მაინც აგრე რიგად არ ეპიტნავებათ და შემთხვევას ეძებენ თავიდან მოიშორონ მძიმე ტვირთით. ქართველებმაც იცოდნენ, რომ მთავრობის წარმომადგენელთ უკვე გაიგეს მათი აზრი და სურვილი, რომ თითო-ოროლას გარდა, ყველანი უკმაყოფილონი ვართ ახალის წეს-რიგითაო. მასადაამე, როცა მთავრობა შეუდგა ამბოხების და

აღრეულობის მოთავეთა ძებნას, საფიქრებელი იყო, რომ დამნაშავედ მთელ საქართველოს იცნობდნენ და, მაშასადამე, მთელს ქვეყანას, მთელს ქართლ-კახეთს უნდა ეგო პასუხი. რაკი ასეთი იყო საქმის ვითარება, მაშ ვიღას უნდა ჰქონოდა იმედი, რომ გადარჩებოდა დატყვევებას, სატუსალოს, სამმართველოში თრევა-ხეტიას, და ვინ იცის, ციმბირისკენაც, ამ საშინელს ქვეყნისაკენ გამგზავრება-გასეირ-

-335-

ნებას? არავის. შეპყრობა ან დაბარება ქალაქს რომელისამე ნიშანში ამოღებულისა ისეთის სასტიკობით სწარმოებდა, როგორც შეეფერებოდა მაშინდელს შავ-უკულმა დროსა. მაშინ სამოქალაქო მარტვა-გამგეობა მეტის-მეტად სუსტობდა, პირველობდა და პარპაშობდა სამხედრო უწყება და ესეც თავისებურად ასრულებდა თავისს მოვალეობას, უცბად, მოულოდნელად თავს დაესხმოდა რომელსამე სოფელს „კამანდა“ აფიცერის მეთაურობით და, ვიდრე შეშინებული, გულ-გახეთქილი, დაფეთებული სოფელი გონს მოვიდოდა, ეს რა ღვთის რისხვა გვეწვიაო. უკვე ჯარის-კაჯნი შეპყრობილს მიაპანწიალებდნენ ქალაქისკენ ჩვენების ჩამოსართმევად საიდუმლო კომისიაში, რომლის მარტო-ოდენ ხსენებაც კი თავზარსა სცემდა მაშინდელ ქართველობას.

ადვილი წარმოსადგენია, რა საშინელის საიდუმლოებით იქნებოდა მოცული მთავარ-მართველის მიერ დანიშნული საიდუმლო კამისია. ცხადისა

და საჯარო სამმართველოებისა რომ არა ეყურე-
ბოდათ-რა მაშინდელ ქართველთ, საიდუმლოდ ნა-
წარმოების საქმისას რას გაიგებდნენ? დიდი და პა-
ტარა დარწმუნებული იყო, მთავარ-მართველმა
„საიდუმლო კამისია“ ჩვენდა დასაღუპავად შემოიღო
და გულის ჩქროლით ელოდა თვითოეული აუცილე-
ბელ განადგურება-დანიავებას.

რომ არავინ დაგვწამოს, ვითომ განზრახ ვა-
ზეიადებთ საქმეს, აქ მოვიყვანთ მართლ-მსაჯულების

-336-

მინისტრის თ. ლოპუხინის წერილიდან ერთ ალაგს
საიდუმლო კამისიის შესახებ. გენერალ-ლეიტენანტმა
გლაზენაჰმა სთხოვა თ. ლოპუხინს, საშინლად გაჭია-
ნურდა საქმე საიდუმლო კამისიაში, ბევრი უდანა-
შაულოდ იტანჯება საპყრობილეში და ამისათვის
საჭიროა, რაც შეიძლება მალე გაათავონ საქმე, რომ
დროზე მოეღოს ბოლო ერის მწუხარებასაო. მრა-
ვალნი სრულიად უდანაშაულოდ იტანჯებიან საპყრო-
ბოლეში და ზოგმაც, რომელსაც, მართალია, დანა-
შაული მიუძღვის მთავრობის წინაშე, მაგრამ დიდს
ხანს სატუსაღოში ყოფნით გამოისყიდა თავისი შე-
ცოდება და მით შეწყალების ღირსნი არიანო. ამის
პასუხად აი რასა სწერს მინისტრი ლოპუხინი საქარ-
თველოს ახლად დანიშნულ მთავარ-მართველს გრაფ
გუდოვიჩსა: აზრი გენერალ-ლეიტენანტის გლაზენა-
ჰისა, რომელიც ამბობს, გაუქმდეს საიდუმლო კამი-
სია, რომლისაგანაც საქართველოს ერი თრთის

და კანკალებს ¹¹⁾, ხელმწიფე იმპერატორს მოვახსენე და მათმა იმერატორებითმა უდიდებულესობამ კეთილ-ინება და ბრძანა, საქმე საპყრობილეში დამწყვდეულთა შესახებ მალე გათავდეს და, ვინც უდანაშაულო აღმოჩნდება, დაუყოვნებლივ გაანთავისუფლეთო. ასეთი იყო აზრი გენერალ-ლეიტენანტის

---

¹¹⁾ იხ. Акты, т. III, გვ. 8. დედანში აზრი ესეა გამოხატული: „По освобожденіи такімъ образомъ безвинныхъ и по удаленіи виновныхъ изъ предѣловъ Грузіи, самую Комиссію, въ тѣнѣ Грузіиискій народъ приводящую, уничтожить" .

-337-

გლაზენაპისა საიდუმლო კამისიის შესახებ; ამ აზრს მართლმსაჯულების მინისტრი შეუცვლელად იმეორებს თავის წერილში და, როგორცა სჩანს, თვით ხელმწიფისათვისაც მოუხსენებია, საიდუმლო კამისია გულს უხეთქავს ქართველობასაო.

საიდუმლო კამისია დააარსა ტფილისსა საქართველოს მთავარ-მართველმა თ. პ. დ. ციციშვილმა თებერვლის ორს, 1805 წელსა. თავმჯდომარედ კამისიისა დაინიშნა საქართველოს გამგებელი სტატსკი სოვეტნიკი ტარასოეი და წევრებად საქართველოს უმაღლესის მმართველობის ექსპედიციების უფროსნი: ხორჟევსკი და ნაგელი. კამისიას უნდა გაეჩხრიკა და გამოეძიებინა, ვინ მოახდინა აღელვება 1804 წელს საქართველოში. ამასთანავე მთავარ-მართველმა გარდასცა კამისიას განსახილველად და მსჯავრის დასადებად მრავალი ჩვენება რომელიც ჩამოერთმია

სხვა-და-სხვა დროს საქართველოს გამგებელად ნამყოფს გენერალ-ლეიტენანტ თ. ვალკონსკის. თ. ციციშვილმა მისცა უფლება აგრედვე კამისიას, დაებარებინა და ჩვენება ჩამოერთმია იმათთვისაც, ვისაც საჭიროდ დაინახამდა თვით კამისია. პირველად კამისიას სულ 73 ჩვენება გარდაეცა, მალე თვითონაც დაინახა საჭიროდ გამოეკითხა საქმის ვითარება და გარემოება 260 კაცისათვის, ასე რომ კუთხე აღარ დარჩა ქვეყნისა, საცა არ მისულიყო ბრძანება კამისიისა, ესა და ეს კაცი აქ გამოჰგზავნეთ ჩვენების ჩამოსართმევად, პირისპირ სალაპარაკოდ, ან მანდვე

-338-

ადგილობრივ გამოჰკითხეთ საქმის ვითარება, დაატუსაღეთ სამაზრო სატუსაღოში, ყარაული დააყენეთ ამა და ამ კაცის სახლ-კარსა, რომ არსად გაიქცეს და სხვა ამგვარი ¹²⁾). აქტებში მოყვანილია სახელი და გვარი უმთავრესის მემბოხეებისა და ჩვენც არ შეგვიძლიან, რომ მათი სახელი და გვარი არ ამოვწეროთ აქა. შეიძლება, ბევრის მათგანის შვილი ან შვილისშვილი დღესაც ცოცხალი იყოს და მწუხარებით იგონებდეს საქართველოს წარსულს შებნელ ამბავს თვისთა მამა-პაპათაგან გაგონილსა და ნაამბობს ¹³⁾.

1, თ. დიმიტრი ვახვახიშვილი; 2, თ. ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი; 3, თ. გრიგოლ ვახვახიშვილი; 4, თ. ნინია ვაჩნაძე; 5, თ. ივანე ჯანდიერიშვილი; 6, თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე. უკანასკნე-

ლი ხუთი თავადიშვილი შეიპყრეს დემურჩასალოს, ბატონიშვილ ფარნაოზთან ერთად. 7, თ. ლუარსაბ მაჩაბელი (თვითონ ეახლა კამისიას); 8, თ. სოლომონ ამირეჯიბი (დაიჭარეს სოფ. ავლევეში); 9, სოლომონ დავითაშვილი (იმერეთის მეფეს გამოუგზავნია); 10, ბერი იოსტოს ანდრონიკაშვილი (კაცი დიდად სწავლული და წოდებული ფილოსოფოსად; იხილე მოსე ჯანაშვილის საქართველოს ისტორია, გვერ. 493-494), აზნაურნი: 11, გრიგოლ ნათალიშვი-

---

¹²⁾ ibidem, ტ. II, გვ. 355 და ტ. III, გვ. 9.

¹³⁾ ჩვენ პირად ვიცნობთ მოხუცებულს დურმიშხან ჟურულს, რომლის მამას შალვას მონაწილეობა მიუღია 1804 წლის ამბოხებაში.

-339-

ლი; 12, ზაალ კობიაშვილი, 13, იაკობ აუმტროვი; 14, სიმონ ბუჩიძე; 15, ივანე დომანოვი და 16, ზურაბ თავყელიშვილი. ეს აზნაურშვილნი და ბერი ანდრონიკაშვილი ფარნაოზთან შეიპყრეს. 17, აზნაური შალვა ჟურული, დაუჭერია და წარუდგენია თ. გიორგი ამილახვარს; 18, სიმონ ანდრეევი (დაუჭერია თავ. ელიზბარ ერისთავს); 19, აზნაური გრიგოლ ქარუმიძე და 20, მღვდელი ბესარიონ ალექსეევი; თვითონ გამოცხადებულან. 21, სომეხი ალა ყორღანაშვილი (ყაზახებმა შეიპყრეს); 22, ლევი ჰამზა ხასანოვი (დაიჭირეს სოფ. ქარელში); თათრები: 23, ჰუსეინა შარიფა და 24, ნური მაჰმადა ყურმანოვი; ქართველები: 25, იოსებ ჯანიაშვილი; 26, ლო-

მია გულაშვილი და 27, ჟანა ბამაშვილი (არა სჩანს, ვინ შეიპყრო). 28, თათარი აბდულა ჰასან-ოღლი; ქართველები: 29, გოგია მაისურაძე; 30, გოგია გაბაშვილი, 31, იოსებ ცალქალამანიძე; 32, თ. ფარსადან თუმანიშვილი; 33, აზნაური სარათა მამაცაშვილი და 34, პოტა პიჩპერიძე. ესენი ბატონიშვილ ალექსანდრეს დასში ყოფილან და იმის მომხრეობისათვის შეუპყრიათ. 35, გოგია დავითაშვილი; 36, აზნაური იაკობ ბატიკაშვილი; 37, მთიული ბერო გაბიდაური და 38, კიპიო მირაბოვი. ეს ოთხნი მთიულთა დასისანი არიან. 39, აზნაურნი: სოლომონ დივანოვი და 40, ზაალ ახუცეროვი; 41, სომეხი სტეფანე აბოოვი და 42, თათარი იბრაჰიმ ჯაფარ-ოღლი. ესენიც ალექსანდრე ბატონიშვილის და-

-340-

ხისანი არიან. 43, თათარი ახუნდი ტარივერდი ყორჩიბაშევი (თვითონ გამოცხადებულა); 44, ქართველი გოგია სინაშვილი, დაიჭირეს ფარნაოზთან. ქართველები: 45, დიმიტრი დავითაშვილი; 46, ბერი ფოცხვეროვი; 47, გრიგოლ თამაზოვი; 48, გიორგი ხუცაიძე; 49, გლახა ზურაბოვი; 50, თაგაურელი დუდარა ახმეტოვი; 51, ოსი ლევან ტაპაევი; 52, თაგაურელი სოლო ფუხაშვილი; ოსები: 53, პეტრე ყულუმბეგაშვილი; 54, ივანე როჩახოვი; 55, ბაგი გულდაროვი; 56, დჟერი ბეკოევი; 57, დჟალი კონოევი; 58, კეჟი კონოევი და 59, ჩობი ქობულოვი. ესენი დაიჭირეს ფარნაოზთან: 60, ქართველი თარი-

მან ბასტანაშვილი; თათრები: 61, ჰასანა დალიევი;
62, ატაკიში ალი-ოღლი; 63, მაჰმად გუმეტოვი და
64, ნურსი კაბაკეტოვი. 65, თ. ზაქარია ბებური-
შვილი. ესენი დაიჭირეს იმისთვის, რომ უნახულიათ
ალექსანდრე ბატონიშვილის ჯამუშნი და მთავრო-
ბას კი არ გამოუცხადეს. 67, თ. სიმონ ბებურიშვი-
ლი, თვითონ გამოცხადდა. 67, ბატონიშვილი ფარ-
ნაოზი; 68, თ. გიორგი ორბელიანი; 69, აზნაური
იოსებ ზედგინიძე და 70, აზნაური ფირან ბაგრატო-
ვი¹⁴). დარჩა კიდევ მოსახსენებელი სამი; ეს სამი
ალბად იყვნენ: ქეთევან ირაკლის ასული, ბატონი-
შვილი იულონ და ერთიც მათი ერთერთი მხლე-
ბელთაგანი.

---

¹⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 336.

საიდუმლო კამისიის მოქმედება მეტისმეტად
გაჭიანურდა. გადაჭრით ვერავინ იტყოდა, როდის
გაათავებდა თავისს საქმეს და წარუდგენდა იმის მო-
ხსენებას, თუ ვინ როგორ უნდა დასჯილიყო ხელ-
მწიფე იმპერატორის დალატისათვის, ჯერ მთავარ-
მართებელს და შემდეგ თვით იმპერატორ ალექ-
სანდრე პირველსა. კამისიას უნდოდა თვისი სახელ-
წოდება „საიდუმლო“ გაემართლებინა და არავის
შეეტყო, რა კეთდებოდა და რა ამბავი იყო მის
ხშირ-ხშირს კრებაზედ; ამიტომ მარტო თვითონ უნ-
დოდა ემუშავნა და არავინ მოხელეთგანი არ მიეწვია

დასახმარებლად. პირველად ასე ჰფიქრობდნენ, მაგრამ მალე დარწმუნდნენ, რომ შეუძლებელია მართო ჩვენ გავუძღვეთ ამოდენა საქმეს სხვის დაუხმარებლად და ორი მდივანი მიიწვიეს სამუშაოდ: ოლენიჩი და პლახოტინი. წელიწადზე მეტი იმუშავეს კამისიამ; წელიწადზე მეტი მთელი საქართველო ძრწოდა შიშით ამ გაუგებარისა და არა ჩვეულებრივის დაწესებულების წინაშე, მაგრამ მაინც ბოლო ვერ მოედო მის მოქმედებას, ვერ შეიტყეს ქართველებმა, რა სასჯელი მოგვისაჯეს ღალატისათვისაო; ვერ შეიტყეს, ვინ როგორ დაისჯება, ვინ განთავისუფლდება და გადარჩება ცოცხალი აშშ-ში მყოფი ციხე-საბუთისათვის ჰავასაო. საქმის მსწრაფლად მსვლელობას ხელი შეუშალა სულ უბრალო გარემოებამ. თავმჯდომარე კამისიისა ტარასოვი ბოროტ-მოქმედებისათვის მთავარ-მართებელმა სამართალში მისცა და

-342-

შინ, რუსეთს გაისტუმრა. დარჩა კამისია უთავჯდომარედ; სხვა მაზედ უმფროსი მოხელე მაშინდელ საქართველოში არავინ მოიპოვებოდა და ამის გამო საშინლად ბრკოლდებოდა საქმე. ბედმა დატუსაღებულთ მართო ეს უბედურება არ აკმარა; წვერი კამისიისა ხორჟევსკი ავად გახდა და ლოგინად ჩავარდა; დარჩა მართოდ-მართო ნაგელი და, აბა, ეს ერთი კაცი, თავიც რომ მოეკლა მუშაობით და ორსავე წვერის საქმეც რომ თვითონ ეკისრა, მაინც ხომ კამისიას ვერ შეადგენდა და, მაშასადამე, დაპატიმრე-

ბულთა შესახებ რა აზრს წარმოსთქვამდა, ან რას წარუდგენდა მთავარ-მართებელს? ერთხელ კიდევ გაჰბედა ნაგელმა და დაეკითხა თ. ციციშვილს, შეიძლება რომ ორმა წევრმა ჩვენი აზრი კამისიის სახელით წარმოგიდგინოთ? მთავარ-მართებელი ამ დროს ბაქოსაკენ იყო გალაშქრებული და პასუხიც არ აღირსა ნაგელსა ¹⁵⁾.

ასე ზოზინითა და უთავბოლოდ მიდიოდა საქმე, ვიდრე საქართველოს გამგებელად და ამასთანავე საიდუმლო კამისიის თავმჯდომარედ დაინიშნებოდა დეისტვიტელნი სტატსკი-სოვეტნიკი ლიტვინოვი ¹⁶⁾. ლიტვინოვმა ჩამოართვა ნაგელს ყველა ქა-

---

¹⁵⁾ იხ. Акты, т. III, გვ. 9-10.

¹⁶⁾ ბევრმა, შეიძლება, არ იცოდეს, რა დიდი ალაგი იყო სა მოხელეო იერარქიაში საქართველოს გამგებლობა. ეს თანამდებობა იყო მეოთხე კლასისა და უდრის ეხლანდელ გუბერნატორების ანუ მთავარ-მართებულის კანცელარიის დირექტორის ადგილს, იხ, Акты, т. III, გვ. 709-710.

ღალღები შესახებ 1804 წლის ადელვებისა საქართველოში, კამისიის მიერ შემზადებული ოქმები და მარტო თვითონ შეუდგა მუშაობას. საქართველოს ახალ გამგებელის ასეთმა საქციელმა მეტად ააღელვა და ააშფოთა ნაგელი და ავადმყოფობისაგან განკურნებული ხორჟევსკი; ორივენი ადგნენ და შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კოჩუბეის უშველებელი რაპორტი გაუგზავნეს, წელიწადზე მეტი ვი-

მუშავით, თავი მოვიკალით, თვალები ჩავიწყვიტეთ, საქმე თითქმის გავათავეთ და, თუ ვერ წარვადგინეთ სადაც ჯერ არს, მიზეზი ის იყო, რომ თავჯდომარე არა გეყანდაო; ამას არ მიჰხედა ახალმა გამგებელმა ლიტვინოვმა, ხელიდან გამოგვლიჯა მზამ-ზარეული გაკეთებული და დამთავრებული საქმე და ისე წარუდგინა ხელმწიფე იმპერატორს, თითქოს იმისი ნამუშევარი იყოს. იმედი გვაქვსო, ათავებენ ასე რაპორტს ხორჟევსკი და ნაგელი, რომ ჩვენი ღვაწლი დაუჯილდოვებელი არ დარჩება, რადგან ვმუშაობდით ისეთ დროსა და თვით ბედნიერ დღეებშიაც, როცა ყოველ მოხელეს კანონით შეუძლიან თავისუფალი იყოს და მოისვენოს მუშაობისაგან¹⁷⁾. ვინ იცის, რა

---

¹⁷⁾ ibid. т. III, გვ. 10. ამ რაპორტის დასასრული რუსულად ასეა: „...уповають, что не останутся бѣзъ уваженія труды, столь долгое время ими по сей частп предприемлемые, которые употреблены были ими въ такіе присутственныхъ дней часы и въ самыя даже праздники, когда, но законамъ служенію статскому упражненіе опредѣляющимъ, предоставлена имъ свобода отъ трудовъ и отдохновение“.

დიდ ჯილდოს მოელოდნენ საიდუმლო კამისიაში მუშაობის გულისათვის ხორჟევსკი და ნაგელი და ის კი არა თუ ლიტვინოვმა პირ-ცარიელნი დასხა, მათი გაკეთებული არხინად მიითვისა და მით უმაღლესი მთავრობის მაღლობა დაიმსახურა, მისი გული მოიგო. მაშ, აბა, რაღა საკვირველია, რომ ასეთი უსა-

მართლობა ხორჟევსკიმ და ნაგელმა ვერ მოითმინეს და შინაგან საქმეთა მინისტრს მოახსენეს: საქმე ასე და ასე იყო და გთხოვთ დაუჯილდოვებელი არ დაგვტოვოთო. ერთის სიტყვით, სწორედ ისე, როგორც ქართველები იქცეოდნენ და თავ-პირს იმტვრევდნენ ერთმანეთის შეცილებით, ესა და ეს სამსახური მე გავუწიე მთავრობასა და ღირსი ვარ ჯილდოსი და ჩინ-ორდენებისაო.

ლიტვინოვმა სულ სხვა თვალთ შეხედა 1804 წ. საქართველოში მომხდარ აჯანყებას. ხორჟევსკი და ნაგელი გულმოდგინედ მუშაობდნენ, იკვლევდნენ და სჩხრეკდნენ საქმესა, ვის რა დანაშაული მიუძღვის მთავრობის წინაშეო; მუშაობდნენ იმ გულ-მოდგინებით, რომლითაც ასეა განთქმული მოხელე, ბიუროკრატი, თავით-ფეხამდე გაჟღენთილი ფორმალიზმით, რომელთათვისაც ხშირად საქმის ვითარებას კი არა აქვს ძალა და მნიშვნელობა, არამედ ფორმას, გარეგნობას. ლიტვინოვი სხვა ჯურის მოხელე იყო და აკი ამისთვისაც სულ-სხვა ფერი, იერი და ხასიათი მისცა აქ აღწერილ ამბოხება-აღრეულობას. იმ ერს რა უნდა მოეთხოვოსო, მოახსენებს

-345-

ლიტვინოვი რუსეთის თვით-მკყრობელს, როგორ უნდა დასაჯო ისინი, ვის ენაზედაც სიტყვა „**სამშობლო**“ არ არსებობსო. ხუმრობაში არ ჩამოგვართვათ, სწორედ ასე სწერია ლიტვინოვის მოხსენებაში. მსურველს შეუძლიან თავისის თვალთ იხილოს ეს

ალაგი აქტების მესამე ტომის 104 გვერდზედ, სვეტი პირველი, 30 სტრიქონი ზემოდან. ამისთვის ჩვენც იძულებულნი ვართ სიტყვა-სიტყვით ვსთარგმნოთ ეს შესანიშნავი და თან საკვირველი ალაგი, სხოლიოში კი ამოვწეროთ თვით დედანი. ლიტვინოვი მასხარად იგდებს ქართველთ, დასცინის, პოლინეზიის ველურ ხალხს ადარებს, რომელმაც სამშობლო კი არა, თვლაც არ იცის რიგიანად. ოლიმპიურის მედიდურობით ზემოდან დასცქერის ქართველობას, სიბრაღულით შეჰყურებს და ამასთანავე მოშხამულისა და გესლიანის ენით ჰსურს შეჰბღალოს წმიდათა-წმიდა ერისა და წაართვას ისა, რის წართმევაც ყოვლად შეუძლებელია. მართლაც, განა იმ ერს ერი ეთქმის, რომელსაც სახელი, სიტყვა სამშობლოც ვერ შეუქმნია? ასეთი ერი ხომ ნადირთა ხროვა, ან ბაღდათა კრებულია და აბა რა სამართალი, რა კეთილგონიერება იქნება, რომ ვინმემ დასაჯოს ბავშვი, სანთელზე თითი რად დაიწვო. რომ მეორედ აღარ დავუბრუნდეთ ლიტვინოვის ზნეობისა და ხასიათის დასურათებას და სამუდამოდ ავარიდოთ პირი და თვალი, საჭიროდ მიგვაჩნია ერთხელ კიდევ გავიხსენოთ, რომ საქართველოს გამგებელი ლიტვინოვი ის

-346-

ლიტვინოვია, რომელიც, შეწუხებული, სულ შეხუთული სამეგრელოს ჭაობიანის ჰავით, ეხვეწებოდა და ემუდარებოდა მთავარ-მართებელ თ. ციციშვილს ბოლო მოუღეთ ჩემს ყოფნას ამ წყეულ ქვეყანაში

და შინ დამითხოვეთო. ვინ იცის, ეგებ სამეგრელოს
ჭაობებმა ცუდ გუნებაზე დააყენეს ლიტვინოვი და
ამის გამოჯავრებულმა მთელს საქართველოზე იყარა
ჯავრი?!

ლიტვინოვმა სამს კატეგორიად დაჰყო მეამბო-
ხენი. პირველში მოაქცია ისინი, ვინც აჯანყების
მეთაურად იცნა და რომელნიც, თუმცა დაჯილდოვე-
ბულნი იყვნენ ჩინებით და ორდენებით, მტერს ეხმა-
რებოდნენ და სცდილობდნენ ღალატით მტრისთვის
გარდაცვატ ციხე-ქალაქნი, ან თვით რუსის მხედრო-
ბა დაეღუპათ. მეორე კატეგორიაში მოჰყვნენ ისინი,
ვინც შეჰფიცეს რუსეთის იმპერატორს ერთგულება, და
მიუხედავად ამისა ბატონიშვილ ფარნაოზს მიემხრნენ,
მაგრამ შემდეგ შეინანეს თვისი ცოდვანი, დაბრუნდნენ
სახლში და საპატიმროებში სხედანო. მესამე კატეგო-
რიას ლიტვინოვმა აკუთვნა ისინი, ვისაც ჯერ ერთგუ-
ლების ფიცი არ მიეღოთ, ვინც გაჰყვნენ მხოლოდ ბა-
ტონიშვილ ფარნაოზს და შემდეგ ან თავისის ნებით
გამოცხადდნენ, ან ფარნაოზთან იქნენ დაჭერილნი.
ციხეში ესენი იმისთვის ჩაუსხამთ, ამბობს ლიტვინოვი,
რომ ეშინოდათ, ვაითუ მიწერ-მოწერა არ შესწყვი-
ტონ ბატონიშვილებთანაო.

პირველ კატეგორიაში სულ ხუთი კაცი მოაქ-

-347-

ცია ლიტვინოვმა და მათი დანაშაულიც შემოკლე-
ბით ანუსხა. თ. დიმიტრი ვახვახიშვილმა, ამბობს
ლიტვინოვი, ორჯელ შეჰფიცა ერთგულობა ხელ-

მწიფე იმპერატორსა, მაგრამ მაინც ღალატი ვერ აი-
ცილა თავიდანა. ბატონიშვილ ფარნაოზს აჩრდილი-
ვით თან დასდევდა და გვერდიდან არა შორდებოდა,
ბაგრატიონთ გვარისათვის თავს არა ჰზოგავდა და
ოდეს ფასანაურს მთიულებმა ორი ბაირალი მოიტანეს,
სხვებთან ერთად თ. ვახვახიშვილმაც ხელი შეახო
ბაირალსა და წარმოსთქვა, სულს დავლევ ბატონი-
შვილ ფარნაოზის ერთგულობაშიო. ნაკლები დანა-
შაული არც თუშების მოურავის შვილს თ. დიმი-
ტრი ჩოლოყაშვილს მიუძღვისო, ბრძანებს ლიტვი-
ნოვი. ბატონიშვილ ბაგრატს ამისი მამის სახლში
დაუტოვებია ერთი ბაირალი, რომელიც თ. დიმიტრიმ
ფარნაოზს მიართვა. ალექსანდრე ჭავჭავაძის ჩვენე-
ბით, ეს ბაირალი ფშავში ერთის გლეხისთვის მიუ-
ბარებიათ, და შემდეგ სად მიეფარა, აღარავინ იცისო.
თ. დიმიტრიმ სხვებთან ერთად მთიულების ბაირალზე
დაიფიცა, არ გიღალატებთ და თქვენთან თავს მო-
ვიკლავო. ჩოლოყაშვილმა შეისყიდა სამი ხევსური და
უნდოდა მოეკვლევინებინა ტარასევიჩიო. თვითონ
ჩოლოყაშვილმა უარი სთქვა, არავინ მომისყიდია
ტარასევიჩის მოსაკლავადო, მაგრამ მოწმებმა ფი-
ცით აჩვენეს, რომ ეს მართალიაო. თ. სვიმონ ქო-
ბულაშვილმა ოთხჯერ შეჰფიცა ხელმწიფეს ერთგუ-
ლება და მაინც ღალატით შეჰკლახა თავისი სახელიო.

-348-

იოსტოს ბერი ანდრონიკაშვილი — გაბრიელ ყაზბეგის
დანადასწრებით ხალხს უკითხამდა სპარსეთის შაჰის

ფორმანებს, სადაც ეწერა რუსების გაჟლეტის ამბავი. გაბრიელ ყაზბეგი პირში წავუყენეთ იოსტოს ანდრონიკაშვილს, და აღმოჩნდა, რომ მშვიდობიანებში იოსტოსი ბატონიშვილ ალექსანდრესა და ფარნაოზს იხსენიებდა და ხელმწიფე იმპერატორს კი არა. ფურცელი, რომელზედაც ჩამოთვლილი იყო სამეფო საგვარეულო სახლი, ძირს დაანარცხა და ამით შეურაცხად ჰყო იმპერატორი. ამას გარდა, პურსა და ღვინოს ბლომად უზიდამდა მეამბოხეთა. მაგრამ ყველას გადააჭარბა აზნაურმა ზაალ კობიაშვილმაო, ამბობს ლიტვინოვი. მთიულების დეკანოზებმა დააფიცეს, იყავ ჩვენი ერთგული და მტერი რუსებისაო და ზაალსაც უკისრნია ასეთი ფიცი. დუდარუკოს წერილებსა სწერდა, რუსები არ შემოუშვა საქართველოშიო. რამდენჯერმე მიიღო მონაწილეობა ბრძოლაში რუსების წინააღმდეგ. ბატონიშვილი ფარნაოზი გუდამაყარს რომ ავიდა, ზაალ კობიაშვილს ხალხი შეეყარა და დიდის ამბით დაჰხვედროდა. მთიულეთიდან რამდენჯერმე ბარს ჩამოსულა, რუსებმა მთიულეთი აიკლესო და ხალხს აგულიანებდა, გამხნევდით და მტერს შეებრძოლეთო. დუშეთის აკლების დროს, ზაალი ებრძოდა რუსებს და შემდეგ ხალხი გაიტაცა და მთიულეთს ავიდა. ზაალი და გლახა ჭილაძე ყველას აგულიანებდნენ, რუსები გაჟლიტეთ, ბაბა-ხანისაგან დიდი წყალობა მოგივათო, ამის გუ-

ლისთვის ერთს თოფი აჩუქა და მეორეს ხუთი მანა-

თი. ერთის სიტყვით, პირველი მეამბოხე და აღელ-
ვების უმთავრესი ამტეხი იყო. ასე ათავებს ლი-
ტვინოვი თავის ატესტაციას¹⁸).

საქართველოს გამგებელსა და საიდუმლო კამი-
სიის თავმჯდომარეს ლიტვინოვს თითქოს შიში შე-
ჰპარვია გულში, ვაი თუ პეტერბურგში ჯეროვანად
არ დააფასონ ჩემი ახირებული აზრი ქართველების
შესახებ, ვაი თუ არ ასწონ-დასწონონ ჩემი მოხსე-
ნება და ქების მაგიერ საყვედურიც მითხრანო, ან
შეიძლება თვით განსვენებულის, საქართველოს მთა-
ვარ-მართებლად ნამყოფის, თ. პ. დ. ციციშვილის
აჩრდილი ელანდებოდა და ყურში ჩასძახოდა სამა-
რიდან, მეც ხომ ქართველი ვარ ჩამომავლობით და
არა ერთხელ მითქვამს საჯაროდ, განგებამ გამო-
მგზავნა ჩემის სამშობლოს აღსადგენად და აბა რა
საფიქრებელია, რომ ჩემს მშობელს და დამბადებელ
ერს სიტყვა სამშობლო არა ჰქონდესო. ეჭვი არ
არის, ვიდრე ულმობელად დასწიხლავდა იმ ერს,
რომლის გამგებელად იმპერატორმა ალექსანდრემ
დააყენა, ლიტვინოვი ბევრჯელ იფიქრებდა და მოი-
საზრებდა, რომ არც წვადი დაეწვა და არც შამფუ-
რი, ე. ი. ქართველებისათვისაც გული მოეშხამა და
თან პეტერბურგისთვისაც ეამებინა. ამის გამო ლი-
ტვინოვი შორიდან იწყებს თავის მოხსენებას. ჩემს

---

¹⁸) იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 104-105.

მოვალეობად მიმაჩნიაო, ამბობს ლიტვინოვი, აღ-
ვნიშნო ის მიზეზები, რამაც გამოიწვია საქართვე-
ლოს თავადიშვილთა საქციელი. ამ მიზეზების და-
წვრილებითი განხილვა და გარჩევა დაგვარწმუნებს,
რომ მუამბოხეთა საქციელი შეეფერება მათს ზნეო-
ბას, ჩვეულებას და ჟამთავითარებასა, მაშასადამე შე-
საძლებელია ეპატივით იმპერიის საწინააღმდეგო მო-
ქმედებაო. საქართველოს ერი დიდ ხანს ითელეობ-
და მეზობელთაგან, ბევრჯელ მტვრად ქცეულა და
სულერთიანად გალენილა მათ ფეხთა ქვეშე. სუსტი
მეფენი ვერ ახერხებდნენ დაეცვათ, ეპატრონათ და
მოევლოთ თავიანთ ქვეშევრდომებისათვის; აქედან
ის წარმოსდგაო, ამბობს ლიტვინოვი, რომ თვით
ქვეშევრდომნი მეფედ არ ენდობოდნენ და არც იმე-
დი ჰქონდათ, რომ გაჭირვებაში გვიპატრონებენ და
შეიძლებენ ძლიერის ხელით მტერი შემუსრონო. ყო-
ველი ქვეშევრდომი იძულებული იყო თავის თავი-
სათვის თვითონ ეზრუნა და ასე ამ ნაირად გადაე-
ჩვია ნელ-ნელა პატივის ცემით მოპყრობოდა სამეფო
ძალას. ამას გარდა ხელმწიფობა ხშირად იყოფოდა,
იგლიჯებოდა, მრავალის ხელში გადადიოდა და ამ
გვარად მკვიდრი უნებლიედ ჰკარგავდა პკტივისცემას
ხელმწიფების ერთობისადმი. აბა ის ხელმწიფება რა
ხელმწიფებაა, როდესაც ერთის კაცის ხელში არ არის
და დანაწილებულია მრავალთა შორის.

რაკი ხელმწიფებამ თვისი ძალა და პატივი და-
ჰკარგა, რაკი ვერ შეიძლო და ვერ შეინარჩუნა მი-

მზიდველი ხასიათი, მკვიდრიც მცირე უკმაყოფილების გამო, ბრძანებს ლიტვინოვი, უნამუსოდ და უსირცხვილოდ სტეხავდა ფიცსა და ჰკარგავდა ერთგულებას¹⁹⁾. ამასთანავე ქართველებს დიდად მოჰქონდათ თავი, რომ ასეთი მათი საქციელი საუკეთესო ხერხი და იარაღია საქართველოს დახსნისათვის და კეთილდღეობისათვისაო. ბატონიშვილთა უთანხმოება და ერთმანეთ შორის დავიდარაბა საბუთს აძლევდა ქართველობას ასე მოქცეულიყო. უმთავრესი დამნაშავენი სპარსეთს გარბოდნენ და იმდენ თავხედობას (дерзости) იჩენდნენ, რომ ჰბედავდნენ და პირობას უდებდნენ თავიანთ მეფეებს, ასე და ამ ნაირად თუ მოგვექცევით, სამშობლოში დავბრუნდებითო.

ლიტვინოვი ამბობს: „სამშობლოს სიყვარული, რომელიც ისეთის ძლიერებით იძვრის კეთილ-გონიერთა გულში, საქართველოს მცხოვრებთათვის უცნობი და გაუგებარი გრძნობაა. ასე გასინჯეთ, სიტყვა **სამშობლოც** კი არ არსებობს ქართულს ენაში. ერთსულობა და თანხმობა უცხო ხილია მათთვის. კერძობით და პირადობით გატაცებულნი არიან და თავიანთ სარგებლობად ის მიაჩნიათ მხოლოდ, რომ უწესოება სუფევდეს და კერძოდ არავის საქმე არ მოეწყოს რიგიანად და კეთილად. აქედანა სჩანს, რომ

---

¹⁹⁾ დედანში ასეა: „при малѣйшемъ неудовольствіи при-

сягу п вѣрность мѣняли безъ всякаго стыда, поставляя сіе спасительнымъ средствомъ“. об. Акты, т. III, გვ. 104.

-352-

თვით-პყრობლობა და თავ-ქეიფობა ერთადა თავსდე-
ბოდა ამ ქვეყანაში. ცხადია, შეუძლებელი იქმნებო-
და გვეკონოდა იმედი, რომ ეს ერი წესსა და რიგს
დაადგებოდა და დაიცავდა ერთგულებას ახალის ხელ-
მწიფის წინაშე, როდესაც თავის საკუთარის ღალატ-
საც არარად აგდებდა ²⁰).

აქ მოხსენებულს ისიც უნდა დავუმატოვო, ამ-
ბობს ლიტვინოვი, რომ აჯანყებას ხელს უწყობდა
იმ დროინდელი გარემოებანიო. მთიულნი და მთის
სხვა ტომნი აჯანყდნენ, რუსეთიდან შემოსასვლელი
გზა საქართველოში სრულიად შეიკრა, ბაბა-ხანი
უხვად გზავნიდა ფირმანებს საქართველოში და აქე-
ზებდა ქართველებს ასაჯანყებლად. ამას გარდა, ხმა
გავრცელდა, რომ მთავარ-მართველი თ. ციციშვი-
ლი მოჰკლეს ერევანსა და მთელი მხედრობა ყი-
ზილბაშებმა გაჟლიტესო. აი სწორედ ამ საშინელ
დროს ბატონიშვილები გაჩნდნენ საქართველოში და

---

²⁰) об. Акты, Т. III, გვ. 104. აი თვით დედანიც: „Любовь
къ отечеству, столь сильно дѣйствующая въ сердцахъ благо-
мыслящихъ, жителямъ Грузіи неизвѣстна, даже названіе оте-
чества на грузинскомъ языкѣ но находится; единодушіе и со-
гласіе для нихъ чужды; подвизаемы единою лпчпостью, на-
ходили выгоды въ безпорядкѣ и разстройствѣ другихъ. Изъ
сего положенія обстоятельствъ, видно, что самодержаніе и

своеначалие были совокупны въ одномъ правленіи, то можно было имѣть надежду, чтобы народъ сей, слѣдую положительноымъ нравамъ, могъ хранить вѣрность къ новому Государю, когда поставлялъ за ничто измѣнить своему ирпродному? ლიტვინოვის მოხსენების ნაწყვეტი ნ. დუბროვინსაცა აქვს მოყვანილი. იხ. მისი ამიერ-კავკასია — Закавказье, გვ. 372.

-353-

რალაზედ უნდა გვიკვირდეს, რომ ჯერ მტკიცედ არ მოქცეულნი ქვეშევრდომნი რუსობას გადაუდგნენ, სცდილობდნენ ბატონიშვილების გული მოეგოთ, მათის წყალობით დაეხსნათ თავი თვისი და ცოლშვილი აკლება-დაწიოკებისა და განადგურებისაგან და დაემსახურებინათ მათი წყალობა. რუსის მხედრობაზედ სულ სხვა წარმოდგენა ჰქონდათ. არ იცოდნენ, რა დახელოვნებულია ჩვენი მხედრობა ბრძოლაში და რა მამაცია ბრძოლის ველზედ. ქართველებს ეგონათ, რაკი ჯარის რიცხვი მცირეა, მაშასადამე უთვალავი მხედრობა სპარსეთისა ერთის შეტევით გაანადგურებს და ამისთვის რუსებისაგან აღარავითარს დახმარებას და შემწეობას აღარ მოელოდნენო. აქედან ცხადათა სჩანსო, ბრძანებს ლიტვინოვი, რომ ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის ხელმწიფის წინააღმდეგ რუსი და ქართველი ერთგვარად ვერ დაისჯება²¹). რაც ტანჯვა, უმადურება და ვაი-ვაგლახი გამოიარეს საპყრობილეში დატუსალებით, იმითიც საკმარისად განიბანენ შეცოდებისაგან დამნაშავენი, ხოლო უდანაშაულონი დამშვიდდებიან და ჭკუას დაეხმობიან მომავალშიო.

დასასრულ, გავბედავ და ვიტყვიო, ამბობს ლიტვინოვი, რომ ბატონიშვილების რუსეთს გამოგზავნამ, ბოლო მოუღო ყოველსავე ამბობებს, ხოლო რუსის მხედრობის გამარჯვებამ და ჯარების გამრავ-

---

²¹⁾ რუსულად ასეა: „По одинаковымъ преступлѣнїяъ равному съ Россїянами отнѣту подлежать не могутъ“.

-354-

ლებამ საქართველოში უიმედობა ქართველებს იმედით შეუცვალა, დაუდგრომლობა მათი გაჰქრა და ეხლა ისე ერთგულობენ რუსებს, როგორც წინედ ბატონიშვილებსაო. თუ კი ხელმწიფე იმპერატორის წყალობით გაბედნიერდნენ ბატონიშვილები იულონი და ფარნაოზი და თ. ჭავჭავაძე — (ალბად ალექსანდრე იგულისხმება) — ეს უმთავრესი დამნაშავენი ამბოხება-აღრეულობისანი, იმედია, რომ დაუმრეტელი წყალობა ხელმწიფისა უნუგეშოდ არ დასტოვებს დანარჩენ დამნაშავეთაცა, რომელთაც უკვე საშინელი სასჯელი აიტანეს ციხე-საპატიმროებში, მით უმეტეს, რომ ესენი მხოლოდ მოთავეთა ჩაგონებითა ჰმოქმედებდნენო. ერთად-ერთ იმედათ ტანჯულთ დარჩენიანთ მხოლოდ დიდებული მონარქი, ეს კაცობრიობის გამაბედნიერებელი და თავის ქვეშევრდომთა მამა, რომლისაგანაც მოწიწებით ელიან მოწყალებას, რასაც ასე ჩვეულია მისი ღმობიერი და დავრდომილთათვის სიბრალულით სავსე გულიო.

ასე მოიხსენია და შეამკო მაშინდელი ქართვე-

ლები დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკნა ლიტვი-
ნოვმა. ის ქართველები, ვინც დაჟინებით გაიძახო-
დნენ, სამშობლო უნდა აღვადგინოთ და ამ აზრის
განსახორციელებლად ფასანაურში მთიულთაგან მო-
ტანილ დროშაზე ფიცულობდნენ: გავწყდეთ და ჩვენი
გავიტანოთო, ლიტვინოვის სიტყვით, ღირსნიც კი არ
აღმოჩნდნენ დასჯისა, რადგან ვითომ არც კი იცო-
დნენ, რას ჰმოქმედობდნენ და, ასე გაშინჯეთ, სი.-

-355-

ტყეა „სამშობლოც“ კი არა აქვთ თავიანთ ენა-
შიო.

ასე ცვალებადია დრო და ჟამი.

ლიტვინოვის შემდეგ თვით მთავარ-მართველმა
გრაფმა გუდოვიჩმაც გაუგზავნა თავის აზრი მართლ-
მსაჯულების მინისტრს თავად ლოპუხინს, ღირსნი
არიან შეწყალებისა მემბოხენი გარდა იმათი, ვინც
პირველ კატეგორიაში მოჰყვა, და ზაალ კობიაშვი-
ლისაო. არქიმანდრიტი იოსტოს ანდრონიკაშვილი
კი, რადგან ერთგულების ფიცი არ მიელო, ერთ მი-
ყრუებულ მონასტერში გაიგზავნოს ცოდვათა მოსა-
ნანიებლადო ²²).

ნ. დუბროვინის სიტყვით, ლიტვინოვის აზრი
ხელმწიფეს შეუწყნარებია და ყველა დამნაშავეთათვის
უპატიებია დანაშაული ²³). ან კი რა სამართალი მოი-
თხოვდა, რომ დაესაჯათ ისინი, ვინც ჭკუა-გონებით
ჩვილ ყრმათაგან არ განირჩეოდნენ და ვინც არ
იცოდნენ, რა დიდი დანაშაული ჩაიდინეს, როცა

რუსის მთავრობის წინააღმდეგ იარაღი აისხეს და
ომი გამოაცხადეს, ჩვენი ქვეყანა ჩვენ გვინდაო.

მართალია, ნ. დუბროვინი მოგვითხრობს, რომ
ყველა დამნაშავე იმპერატორმა შეიწყნარაო და დანა-
შაული აპატიცაო, მაგრამ ჩვენ ეს ამბავი სარწმუ-
ნოდ არ მიგვაჩნია. საბუთიც გვაქვს ხელთა. აქტე-

---

²²⁾ იხ. Акты, т. III, გვ. 105-106.

²³⁾ იხ. Д-на Закавк. გვ. 372.

-356-

ბის მეორე ტომში მოთხრობილია, რომ ჭაბუკი ალე-
ქსანდრე ჭავჭავაძე, სულ 16-17 წლისა, ტამბოვს
გაისტუმრეს დასაბინავებლად. იმპერატორს დიდად
სწყენოდა ალექსანდრეს ღალატი, რადგან არ მოე-
ლოდა, რომ გარსევანის შვილი, დაჯილდოვებული
მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობის კარის
კამერ-ჰაჟის ხარისხით და, რაც უფრო საკვირველია,
ნათლული თვით იმპერატორისა, იკადრებდა ასეთს
უკადრის საქმეს და ნათლიას თავის საქციელით ცუდს
გუნებაზედ დააყენებდა. გარსევანს თხოვნით მიუმარ-
თავს ხელმწიფისათვის, მაჩუქეთ შვილი, აპატიეთ
დანაშაულიო. იმპერატორი ალექსანდრე რესკრიპტით
უბრძანებს მთავარ-მართველს თ. ციციშვილს, დიდი
ღვაწლი მიუძღვის გარსევან ჭავჭავაძეს რუსეთის წი-
ნაშე და ამისათვის მიპატივებია მისის შვილისათვის
დანაშაული, მით უმეტეს, რომ ყმაწვილია და უთუოდ
სიყმაწვილით მოუვიდოდა, რომ ბატონიშვილს ფარ-

ნაოზს მიემხრო და მღელვარებაში მიიღო. მონაწი-
ლეობაო. ალექსანდრე პირველმა სამის წლით გაუ-
ჩინა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ყოფნა ტამბოვს და თა-
ნაც იმედს არა ჰკარგავდა, რომ კეთილგონიერებით
და კარგის ყოფა-ქცევით დანაშაულს გამოისყიდდა
და არა თუ ხელახლად დაიბრუნებდა ძველს წყა-
ლობას, არამედ ახალსაც მრავალს შეიძენდა. 1805
წ. შემოდგომაზე კამერ-პაჟი ალექსანდრე ჭავჭავაძე
შტაბს-კაპიტანიმ ჟლეცოემა გადაატარა კავკასიის
ქედზედ, მიიყვანა ქალაქ გეორგიევსკში და იქიდან

-357-

წაიყვანა ტამბოვს. გზაში ტუსაღს მუდამ თან ახლდა
ერთი აფიცერი და ორიც შეიარაღებული ცხენო-
სანი ყაზახი. ღამ-ღამობით ან დღისით დასვენების
დროს, შტაბს-კაპიტანი ჟლეცოვი თხოულობდა თორ-
მეტ ჯარის-კაცს. ასეთი იყო ბრძანება თ. ციციშვი-
ლისა. სიფრთხილეს თავი არა სტკივაო, და ალბად
მთავარ-მართებელიც იმიტომ ფრთხილობდა, რომ შე-
პყრობილი მეამბოხე არ გაქცეულიყო და მომავალ-
ში კიდევ არ აეტეხა მთავრობისათვის ვაი-ვაგლახი
და რაიმე უსიამოვნება ²⁴).

S. P. ამით ვათავებთ საქართველოში აღრუ-
ლობის ამბავს 1804 წელსა და ძველთა რომაელთა
მიხედვით ვიტყვით ჩვენც: feci quod potui. ვიტყვით
აგრედვე, რომ ჩვენ არც მოცალეობა და არც გან-
ზრახვა გვქონია, მეცნიერულად გამოგვეკვლია საგა-

ნი ამ ისტორიულის ამბისა. ჩვენი განზრახვა და აზ-
რი იყო მცირედად აგვეხადა ფარდა იმ საშინელის
ისტორიულის დრამისათვის, რომელსაც სამართლია-
ნად ეწოდება ხანა საქართველოს საპოლიტიკო თვით-

---

²⁴⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 337. რამდენადაც ვიცით, ალექსან-
დრე ჭავჭავაძე დიდად დაწინაურდა სამსახურში. იყო კამანდირად
სახელ-განთქმულ ქვედა-ნოვგოროდელების დრაგუნთა პოლკისა. მი-
იღო ბოლოს ჩინი ლენერალ-ლეიტენანტისა და ბოლოს თვით სახე-
ლოვანი პოეტი დაუსიამამრდა რუსის სახელოვან პოეტს გრიბოედოვს.
ალექსანდრე ჭავჭავაძის გენერალ-ლეიტენანტობას იხსენიებს პ. იოსე-
ლიანი. იხ. მეფე გიორგის ცხოვრება. გვ. 113.

-358-

არსებობის მოსპობისა. რაც შესაძლო იყო, მეცა-
დინეობა არ დავიშურეთ, რათა სავსებით დაგვეხატა
სურათი ჩვენთა წინაპართა სულის კვეთებისა. ვცდი-
ლობდით ჩაგვეხედა მათის სულის სიღრმეში და გა-
დაგვეშალა მკითხველის თვალწინ მათი ავიცა და
კარგიცა, საქმენი საგმირონიცა და სააუგონიც. ბევრი
მოღვაწე მაშინდელის შავითა და ბნელით მოსილის
დროისა ავად და მწარედ მოვიხსენიეთ, ბევრს მათ-
განს კი სიყვარულითა და ნეტარებით ვადევნებდით
თვალსა და ყურსა: მათი სიხარული ჩვენც გვახარებ-
და და მწუხარება გვაწუხებდა.

ბევრის მაშინდელ ავის მოღვაწის შვილი და შვი-
ლი-შეილი დღესაც ცოცხალია, მაგრამ ჩვენ განზრახ
არავის წყენა არ გვინდოდა. ესეთი განზრახვა მიუ-
ტევებელ ცოდვად მიგვაჩნია და, არც ეხლა, არც

შემდეგ ამას ვერ ვიკადრებთ. თუ ავნუსხეთ ყოველივე, მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიცოდეთ ჩვენი წარსული, დიდებულია და თავ-მოსაწონებელი იგი, თუ სამარცხვინო და სათაკილო. ძველს სათაკილოს ამბავს, ძველს უბედურებას, დღეს ისტორიით გამო-მჟღავნებულს, ვაჟკაცურად უნდა დავუხვდეთ, გული არ გავიტეხოთ და მხნედ შევუდგეთ წამხდარის საქმის გარიგებას, გამოტრიალებას. ჩვენ ღრმად გვწამს ბედნიერი მერმისი და მომავალი ჩვენის პატარა ქვეყნისა, რომელმაც ამდენი ჭირი და ვარამი გამოიარა და ეს ძვალსა და რბილში გამჯდარი რწმენა გვაბედვინებს თამამად, მოურიდებლად ავს ავი ვუწოდ-

-359-

დოთ და კარგს კარგი. თუ ჩვენ მიერ მოთხოვნილ ამბის წაკითხვის შემდეგ მკითხველს ის აზრი გაურბენს თავში, ფიქრი არ არის, მართალია ბევრი შეცდომა მოსვლიათ ჩვენთა მამა-პაპათა, მაგრამ თვით ამ შეცდომათა შესწავლა-გათვალისწინება მოგვცემს ძალას აღარ გავიმეოროთ მომავალში მაგისტანა შეცდომანიო, მაშინ ჩვენს თავს ბედნიერად ჩავთვლით და, სრულიად სავსებით ვიქმნებით დაჯილდოვებული ამ მცირედის შრომისათვის.

რომ მეორედ აღარ დაგვჭირდეს განმეორება, ეხლავე ვამჯობინეთ ვსთქვათ, რომ ასეთისავე ხასიათისა იქნება ჩვენ მიერ განძრახული შემდეგი ისტორიული ამბებიცა: „საქართველოს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე“, „ბატონიშვილი ალექსანდრე“,

„ტოტლებენი საქართველოში“, „სამეგრელოს უკანასკნელი დღენი“, „იმერეთის უკანასკნელი მეფე სოლომონ მეორე“, „სპარსეთის შაჰი ალა მომედხანი“, „ბაბა ხანი და საქართველო“, „მთის არწივი შამილი“ და სხვანი.

შეცდომის გასწორება

გვერ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
3 სტრ.	7 ჰქონდა	ჰქონოდა
8 18-19 სტრ.	უნდა ამოიშალოს	
10 „ – 13	სურგუნაშვილი	სურგუნაშვილი
17 „ 4	ქვემ. Археоло- гичнскою	Археографического
25 სტრ. 6	სახლში,	სახლში.
„ „ 21	Акты, I,	т. II.
36 „ 5	ასალაგმავად,	ასალაგმავად.
43 „ 1	ქვემ. შემოსულ	შემოსეულ
69 „ 3	„ დამყერებოდა	დამოყერებოდა
191 „ 9	„ და ვპლიე	ვპლიე
218 „ 3	„ Російски- ми Государами	Російскими Государя- ми
